

T.C.
ORDU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

ESKİ TÜRKÇEDE SÖZLÜKSELLEŞTİRİCİ KİP EKLERİ

YAZAR
GAMZE YİĞİT

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
DOÇ. DR. HÜSEYİN YILDIZ

ORDU- 2024

TEZ KABUL SAYFASI

Gamze YİĞİT tarafından hazırlanan “Eski Türkçede Sözlükselleştirici Kip Ekleri” başlıklı bu çalışma, **09.08.2024** tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, jürimiz tarafından **YÜKSEK LİSANS tezi** olarak kabul edilmiştir.

Başkan Doç. Dr. Hüseyin Yıldız
Ordu Üniversitesi / Fen-Edebiyat Fakültesi İmza

Üye Doç. Dr. Abdulkadir Öztürk
Ordu Üniversitesi / Fen-Edebiyat Fakültesi İmza

Üye Doç. Dr. İsa Sarı
Hitit Üniversitesi / Fen-Edebiyat Fakültesi İmza

ETİK BEYANI

Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Gamze YİĞİT

ÖZET

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ESKİ TÜRKÇEDE SÖZLÜKSELLEŞTİRİCİ KİP EKLERİ

GAMZE YİĞİT

Sözlükselleşme hâlihazırda var olan bir sözcüğe ya da sözcükbirime getirilen biçimbirim ile sözcüğün donuklaşarak (birleşerek) iki yapının yeni bir anlam kazanmasıdır. Ana sözcüğe getirilen biçimbirimin asıl görevini ve işlevini yitirmesi sonucu sözlükselleşme gerçekleşmektedir. Kısaca sözlükselleşme yöntem/teknîği ile ilgili bir tanım yapılacak olursa; sözlükselleşme, iki ayrı sözcük yapısının birleşmesi sonucu ana sözcüğün anlamından uzaklaşmadan; sözcüğe getirilen ekin ise asıl anlamını/işlevini yitirmesi ile iki yapının yeni sözcük haline gelmesi ve yeni anlam kazanmasıdır. Anlık oluşumla bir araya getirilen sözcük ile biçimbirimin halk arasında kullanımının yaygınlaşması ile sözcük söz varlığında yer edinmektedir. Böylelikle kelime sözlükselleşme yöntem/teknîği ile türemiş olmaktadır. Türk dili tarihinin ilk yazılı dönemi olan Eski Türkçe döneminde kelime türetme yöntemleri bulunmaktadır. Ancak bu yöntemler arasında sözlükselleşmeye dair pek çalışma bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu tezde Eski Türkçe döneminde kullanılan kip eklerinin sözlükselleşmesi üzerine detaylı bir araştırma yapılması amaçlanmaktadır. Eski Türkçe üç kolda incelenmektedir: Köktürk, Eski Uygur, Karahanlı. Bu döneme ait eserlerin sayısı fazla olduğundan yeterli sayıda dokümandan hareketle araştırma gerçekleştirilecektir. Eski Türkçe dönemine ait dokümanlar taranarak kelime oluşumlarına bakılacak ve Eski Türkçenin söz varlığında bulunan kelimeler arasından sözlükselleşme yöntem/teknîği ile türetilmiş sözcük olup olmadığı tespit edilecektir. Tezin kapsamı ve amacı gereği Eski Türkçe (Köktürk, Eski Uygur, Karahanlı) döneminin bildirme ve tasarlama kip eklerinin sözlükselleşmesi üzerinde durulacaktır. Elde edilen veriler ve dokümanlardan hareketle analiz ve tasnifler yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Eski Türkçe, Sözlükselleşme, Kip Ekleri.

ABSTRACT

DEPARTMENT OF TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE

MASTER’S THESIS

LEXICALIZING MOOD SUFFIXES IN OLD TURKISH

GAMZE YİĞİT

Lexicalization is the morpheme brought to an existing word or lexeme and the word becoming dull (combining) and the two structures gaining a new meaning. Lexicalization occurs as a result of the morpheme brought to the main word losing its main function and function. In short, if a definition is made regarding the lexicalization method/technique; lexicalization is the merging of two separate word structures without deviating from the meaning of the main word; and the suffix brought to the word losing its main meaning/function, and the two structures becoming a new word and gaining a new meaning. The word and the morpheme brought together with instant formation become widespread among the public and the word takes its place in the vocabulary. Thus, the word is derived with the lexicalization method/technique. There are word derivation methods in the Old Turkish period, which is the first written period of the Turkish language history. However, there are not many studies on lexicalization among these methods. Therefore, this thesis aims to conduct a detailed research on the lexicalization of the modal suffixes used in the Old Turkish period. Old Turkish is examined in three branches: Köktürk, Old Uyghur, Karahanlı. Since the number of works belonging to this period is high, research will be carried out based on a sufficient number of documents. Documents belonging to the Old Turkish period will be scanned and word formations will be examined and it will be determined whether there are words derived from the lexicalization method/technique among the words in the vocabulary of Old Turkish. Due to the scope and purpose of the thesis, the lexicalization of the indicative and accusative mood suffixes of the Old Turkish (Köktürk, Old Uyghur, Karahanlı) period will be emphasized. Analysis and classifications will be made based on the obtained data and documents.

Key Words : Old Turkish, Lexicalization, Modal Suffixes

TEŞEKKÜR

Yüksek lisans eğitim dönemim boyunca bilgi ve birikimini benden eksik etmeyen, tez konuma karar vermemde ve tez yazma sürecimde yardımlarını asla esirgemeyen, tezimin sonuçlanmasına ilişkin gereken tüm materyalleri temin etmemde yardımcı olan, gerekli her fırsatta iletişim halinde olan kıymetli danışmanım Doç. Dr. Hüseyin YILDIZ’a teşekkürlerimi sunmayı borç bilir ve hürmetlerimi sunarım.

Eğitim-öğretim hayatım boyunca maddi, manevi desteğini hiçbir zaman esirgemeyen babama; aramızdaki uzak mesafeye rağmen varlığını yanımda hissettiren, sınavlardan önce stresimi göğsünde yumuşatan anneme; ablalarıyla daima gurur duyan kardeşlerime teşekkür ediyorum.

Sevgili dedem Cemil ERGÜL, sık sık beni arayarak kafamın karışmamasını söylediğin ve beni daima ders çalışmaya teşvik ettiğin için sana da çok teşekkür ediyorum.

Gamze YİĞİT

İÇİNDEKİLER

Sayfa

TEZ KABUL SAYFASI	ii
ETİK BEYANI	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar	ix
SİMGELER VE KISALTMALAR	x
1. GİRİŞ	1
1.1 Amaç ve Kapsam	1
1.2 Sınırlılıklar	2
1.3 Veri Toplama ve Çalışmanın Yöntemi	2
1.4 Eski Türkçe Kavramı	3
1.5 Sözlükselleşme Terimi	6
1.6 Derlem	6
1.6.1 Köktürk Metinleri	7
1.6.2 Eski Uygur Metinleri	7
1.6.3 Karahanlı Metinleri.....	9
2. ESKİ TÜRKÇEDE KİP EKLERİ	13
2.1 Eski Türkçede Bildirme Kipleri	14
2.1.1 Eski Türkçede geçmiş zaman kip ekleri	14
2.1.1.1 Eski Türkçede 1. tip görülen geçmiş zaman kip eki {-DX}	14
2.1.1.2 Eski Türkçede 2. tip görülen geçmiş zaman kip eki {yUk}	19
2.1.1.3 Eski Türkçede öğrenilen geçmiş zaman kip eki {-mXş}.....	20
2.1.2 Eski Türkçede geniş zaman- şimdiki zaman eki	23
2.1.2.1 Eski Türkçede geniş zaman kip eki	23
2.1.2.2 Eski Türkçede şimdiki zaman kip eki.....	28
2.1.3 Eski Türkçede gelecek zaman kip ekleri	32
2.1.3.1 Eski Türkçede 1. tip gelecek zaman kip eki {-DAçI}	32
2.1.3.2 Eski Türkçede 2. tip gelecek zaman kip eki {-çI}	34
2.1.3.3 Eski Türkçede 3. tip gelecek zaman kip eki {-sIk}	34
2.1.3.4 Eski Türkçede 4. tip gelecek zaman kip eki {-GAy}	35
2.1.3.5 Eski Türkçede 5. tip gelecek zaman kip eki {-GA}	39
2.1.3.6 Eski Türkçede 6. tip gelecek zaman kip eki {-GU}	40
2.1.3.7 Eski Türkçede 7. tip gelecek zaman kip eki {-GAlIr}.....	40
2.2 Eski Türkçede Tasarlama Kipleri.....	43
2.2.1 Eski Türkçede şart kipi	43
2.2.1.1 Eski Türkçede 1. tip şart kip eki {-sAr}	44
2.2.1.2 Eski Türkçede 2. tip şart kip eki {-sA}.....	47
2.2.2 Eski Türkçede gereklilik kipi	49
2.2.2.1 Eski Türkçede 1. tip gereklilik kip eki {-GU (ol / kergek)}	49
2.2.2.2 Eski Türkçede 2. tip gereklilik kip eki {-mİş kergek}.....	49
2.2.2.3 Eski Türkçede 3. tip gereklilik kip eki {-mAk kergek}.....	49
2.2.3 Eski Türkçede istek kipi	51
2.2.4 Eski Türkçede emir kipi	51
3. ESKİ TÜRKÇEDE SÖZLÜKSELLEŞTİRİCİ KİP EKLERİ	57

3.1	Geçmiş Zaman Kip Eklerinin Sözlükselleşmesi	63
3.1.1	Görülen geçmiş zaman 1. tip kip ekinin {-DX} sözlükselleşmesi	65
3.1.1.1	Köktürkçe veriler	65
3.1.1.2	Eski Uyğurca veriler	66
3.1.1.3	Karahanlıca veriler.....	72
3.1.2	Görülen geçmiş zaman 2. tip kip ekinin {-yUk} sözlükselleşmesi	77
3.1.2.1	Köktürkçe veriler	78
3.1.2.2	Eski Uyğurca veriler	78
3.1.2.3	Karahanlıca veriler.....	80
3.1.3	Öğrenilen geçmiş zaman ekinin {-mİş} sözlükselleşmesi	80
3.1.3.1	Köktürkçe veriler	82
3.1.3.2	Eski Uyğurca veriler	83
3.1.3.3	Karahanlıca veriler.....	132
3.2	Geniş-şimdiki zaman kip eklerinin sözlükselleşmesi	143
3.2.1	Geniş-şimdiki zaman olumlu kip ekinin {-(X)r, -Ar} sözlükselleşmesi .	144
3.2.1.1	Köktürkçe veriler	146
3.2.1.2	Eski Uyğurca veriler	147
3.2.1.3	Karahanlıca veriler.....	155
3.2.2	Geniş-şimdiki zaman olumsuz kip ekinin {-mAz, -mAs} sözlükselleşmesi	155
3.2.2.1	Köktürkçe veriler	157
3.2.2.2	Eski Uyğurca veriler	157
3.2.2.3	Karahanlıca veriler.....	166
3.3	Gelecek zaman kip eklerinin sözlükselleşmesi	166
3.3.1	Gelecek zaman 1. tip kip ekinin {-DAçI} sözlükselleşmesi	169
3.3.1.1	Köktürkçe veriler	170
3.3.1.2	Eski Uyğurca veriler	170
3.3.1.3	Karahanlıca veriler.....	204
3.3.2	Gelecek zaman 2. tip kip ekinin {-çI} sözlükselleşmesi	204
3.3.2.1	Köktürkçe veriler	204
3.3.2.2	Eski Uyğurca veriler	204
3.3.2.3	Karahanlıca veriler.....	211
3.3.3	Gelecek zaman 3. tip kip ekinin {-sİk} sözlükselleşmesi	212
3.3.3.1	Köktürkçe veriler	213
3.3.3.2	Eski Uyğurca veriler	216
3.3.3.3	Karahanlıca veriler.....	216
4.	SONUÇ VE ÖNERİLER.....	217
	KAYNAKLAR	231
	ÖZGEÇMİŞ	241

TABLÖLAR

	<u>Sayfa</u>
Tablo 1. Eski Türkçenin Kollarında Kip Eklerinin Dağılımı	217
Tablo 2. Eski Türkçenin Kollarında Sözlükselleşen Kip Eklerinin Dağılımı.....	219
Tablo 3. Eski Türkçenin Kollarında Sözlükselleşen Bildirme Kip Eklerinin Sayısal Dağılımı	221
Tablo 4. Eski Türkçenin Alt Kollarında Sözlükselleşmiş Sözcük Sayısı	223
Tablo 5. Köktürkçede Sözlükselleşen Sözcüklerin Aldıkları Eklere Göre Dağılımı ...	223
Tablo 6. Eski Uygurcada Sözlükselleşen Sözcüklerin Aldıkları Eklere Göre Dağılımı	224
Tablo 7. Karahanlıcada Sözlükselleşen Sözcüklerin Aldıkları Eklere Göre Dağılımı .	225

SİMGELER VE KISALTMALAR

Simgeler

.	: Bitmiş cümlelerin sonunda ve alıntı yapıldıktan sonra kullanılır.
...	: Alıntı yapılan cümle örneklerinin devamının olduğunu bildirmek amacıyla kullanılır.
,	: Örnekleri sıralarken kullanılır.
;	: Alıntı yapılan kaynakların ayırımı için kullanılır.
!	: Seslenme, hitap gibi ifadelerin sonuna kullanılır.
:	: Kaynak belirtirken ayırım amacıyla kullanılır.
“”	: Alıntı yapılan cümlelerin başında ve sonunda kullanılır.
bkz.	: bakınız
/	: Cümlelerin yabancı dildeki tercümesi ile Türkçe tercümesi arasında konulur.
{ }	: ekler ya da kiplerin gösteriminde kullanılır.
[]	: sıralamalarda kullanılır.
•	: İç başlıklarda madde başı olarak kullanılır.

Kısaltmalar

AB	Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur’dan Aç Bars Hikâyesi
Abh-S	The Uighur Abhidharmakośabhāṣya -preserved at the Museum of Ethnography in Stockholm- Band 99
Abh-T	Uighur Abhidharma Texts: A Philological Study
Abh-Ta/I	Studies in the Uighur Version of the Abhidharmakośabhāṣya-ṭīkā Tattvārthā I
Abh-Ta/II	Studies in the Uighur Version of the Abhidharmakośabhāṣya-ṭīkā Tattvārthā II
Abi-SV	Eski Uygurca Abitaki Metinlerinin Söz Varlığı
ADF	Eski Uygurca Altı Dişli Fil Hikâyesi
AH	Edib Ahmed B.Mahmud Yükeki Atebetü’l-Hakayık
AY	Uygurca Altun Yaruk Giriş-Metin ve Dizin

AY-III	Altun Yaruk III. Kitap 5. Bölüm
AY-IV	Altun Yaruk Sudur IV. Tegzinç
AY-IX	Uygurca Altun Yaruk Sudur IX. Tezginç
AY-S	Altun Yaruk'tan İki Parça
AY-V	Altun Yaruk Sudur V. Kitap
AY-VI	Altun Yaruk Sudur VI. Kitap
AY-VII	Altun Yaruk VII. Kitap
AY-VIII	Altun Yaruk VIII. Kitap
AY-X	Altun Yaruk Sudur X.Kitap
B	Batı yüzü
BEİM	Budist Eski Uygur Edebiyatından İki Metin
BK	Bilge Kağan Yazıtı
BMT	Eski Uygur Türkçesinde Budizm ve Manihaizm Terimleri
BOB	Eski Türkçe Bayagut Oğlu Otaçı Beg Hikâyesi
BÖ	Tibet Budizmine Ait Eski Uygurca Bahşi Ögdisi
BTT-I	Fragmente der uigurischen Version des in'gangjing mit den Gāthās des Meisters Fu nebst einem Anhang von Taijun Inokuchi
BTT-II	Eine uigurische Totenmesse. Text, Übersetzung Kommentar
BTT-III	Das uigurische Insadi-Sūtra
BTT-V	Manichäisch-türkische Texte
BTT-VII	Fragmente tantrischer Werke in uigurischer Übersetzung
BTT-VIII	Die uigurischen Übersetzungen des Guruyogas, Tiefer Weg, von Sa-skya Paṇḍita und der Mañjuśrīnāmasaṃgīti
BTT-XIII	Buddhistische Stabreimdichtungen der Uiguren
BTT-XLIII	Old Ughur Documents Concerning The Postal System Of The Mongol Empire
BTT-XLVI	Corpus Of The Old Uighur Letters From The Rastern Silk Road
BTT-XVIII	Altun Yaruq Sudur, Vorworte und das erste Buch

BTT-XX	Vimalakīrtinirdeśasūtra. Edition alttürkischer Übersetzungen nach Handschriftenfragmenten von Berlin und Kyoto. Mit einem Appendix von Jorinde Ebert: Ein Vimalakīrti-Bildfragment aus Turfan
BTT-XXI	Die dreis Körper des Buddha (trikāya). Das dritte Kapitel der uigurischen Fassung des Goldglanz-Sūtras (Altun Yaruk Sudur) eingeleitet, nach den Handschriften aus Berlin und St.Petersburg herausgegeben, übersetzt und kommentiert
BTT-XXIII	Magische Texte des uigurischen Buddhismus
BTT-XXV	Das Buch von der Sündentilgung, Edition des alttürkisch-buddhistischen Kśanti Kīlguluk Nom Bitig
BTT-XXVIII	Prajñāpāramitā Literature in Old Uyghur
BTT-XXXIII	A Study of the Buddhist Sūtra called Säkiz Yükmäk Yaruq or Säkiz Törlügin
BTT-XXXVII	Buddhistische Erzählungen aus dem alten Zentralasien Edition (I-II-III) der altuigurischen Daśakarmapathāvadānamālā Teil I-II-III
СОБА	СУТРА ОБЩИНЫ БЕЛОГО ЛОТОСА
ÇBH	Çaştani Bey Hikâyesi
D	Doğu yüzü
Dış-K	Uygurca Dışastvustik (Giriş-Metin-Çeviri-Dizin ve Tıpkıbasım)
Dış-Y	Dişastvustik
DinD.	Eski Uygurca Din Dışı Metinlerin Karşılaştırmalı Söz Varlığı
DKP-E	Daśakarmapathāvadānamālā
DKP-S	The Daśakarmapathāvadānamālā in Uighur
DLT	Divânü Lugâti't-Türk
DTS	Drevnetyurkskiy Slovar
DZ	Das Zusammentreffen Mit Maitreya
EÖT	Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikayesi
ETG	Eski Türkçenin Grameri
ETŞ	Eski Türk Şiiri
ETY	Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi

ETY-H	Eski Türk Yazıtları
EUDÇ	Eski Uygurca Dört Çatik
EUDT	Eski Uygurca Dil Bilgisi Terimleri
EUFo.	Eski Uygurca Fo ding xin da tuo luo ni
EUGT	Eski Uygurca Gramer Terimleri
EUTHB	Eski Uygur Türkçesi Hukuk Belgeleri
EUTS	Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü
EUTSV	Eski Uygur Türkçesi Söz Varlığı Sözlük Gramatikal Dizin
G	Güney yüzü
HA	Handwörterbuch des Altuigurischen -Altuigurisch – Deutsch – Türkisch
Huast.	Huastuanift -Manihaist Uygurların Tövbe Duası
HS-T. VI	Hsüan-Tsang’ın Eski Uygurca Yaşamöyküsü VI. Bölüm
HVSD	Eski Uygur Hukuk Vesikaları Söz Dizimi
IB	İrk Bitig
IB-OY	İrk Bitig ve Orhon Yazılı Metinlerin Dili
İÖTH	İslam Öncesi Uygurlarda Toprak Hukuku
İS	Uygurca-Çince İdikut Sözlüğü
K	Kuzey yüzü
KB-I	Kutadgu Bilig I. Metin
KB-II	Kutadgu Bilig II. Çeviri
KB-III	Kutadgu Bilig III. İndeks
KİP	Kuanşı İm Puser
KörB	Körüm Bitig
KT	Köl Tigin Yazıtı
KT-R	Karahanlı Türkçesinde İlk Kur’an Tercümesi -Rylands Nüshası-
Man.I	Türkische Manichaica aus Chotscho I

Man.II	Türkische Manichaica aus Chotscho II
Man.III	Türkische Manichaica aus Chotscho III
Mayt.T	Maytrisimit
MOT.	Manuscrpts Ouïgours Du IX-X Siècle De Touen-Houang
MUB	Budizm'in Mahāyāna Ekolüne İlişkin Eski Uygurca Belgeler
O	Ongi Yazıtı
OY	Orhon Yazıtları
PCU	Uighur Manuscripts in St.Petersburg Chinese texts in Uighur script and Buddhist Uighur texts
S	Suci Yazıtı
SDB	Uygurca Sadāprarudita ve Dharmodgata Bodhisattva Hikâyesi
STİ	Sibirya'nın Türk İzleri Yenisey Yazıtları
StabDun.	Die Stabreimtexte der Uiguren von Turfan und Dunhuang
SUK-I	Sammung Uigurischer Kontrakte I
SUK-II	Sammung Uigurischer Kontrakte II
SZB	Spätformen des zentralasiatischen Buddhismus
T I-II	Tonyukuk Yazıtı I-II
Ta.	Taryat Yazıtı
TBT	Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları
Tes.	Tes Yazıtı
TİEM-A	Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi Tiem 731v-235v/2
TİEM-S	Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi Tiem 235v/3-450r
TT-I	Türkischen Turfan-Texte-I Bruchstücke eines Wahrsagebuches
TT-II	Türkischen Turfan-Texte-II Manichaica
TT-III	Türkischen Turfan-Texte-III Der große Hymnus auf Mani
TT-IV	Türkischen Turfan-Texte-IV Ein neues uigurisches Sündenbekenntnis
TT-IX	Türkische Turfan-Texte IX Ein hymus an den Vater Mani auf 'Tocharisch' mit Alttürkischer Übersetzung

TT-V	Türkischen Turfan-Texte-V Aus buddhistischen Schriften
TT-VI	Türkischen Turfan-Texte-VI Das buddhistische Sūtra Säkiz Yükmäk
TT-VII	Türkischen Turfan-Texte-VII 42 Texte Von G. R. Rachmati mit sinologischen Anmerkungen von W. Eberhard und Index
TT-VIII	Türkische Turfan-Texte VIII Texte in Brāhmīschrift
TT-X	Türkische Turfan-Texte X Das Avadāna des Dämons Āṭavaka bearbeitet von Tadeusz Kowalski
TVT	Eski Türk Vergi Terimleri
U.	Uigurica
U. II	Uigurica II.
U. III	Uigurische Avadāna-Bruchstücke I-VIII
UAY	Uygurca Altun Yaruk (Giriş-Metin-Dizin)
UHY	Uygur Hakanlığı Yazıtları
UM	Der Uigurische Manichäismus
UOKD	Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı
USp.	Uigurische Sprachdenkmäler
U-Tot.	Ein Uigurisches Totenbuch
UTS	Eski Uygur Dönemine ait Tantrik Bir Sitātapatrādhāraṇī
UVDS	Eski Türkçe Tantrik Bir Metin: Uṣṇīṣa Vijayā Dhāraṇī Sūtra
UY	Uygur Yazıtları
Üİ	Üç İtigsizler
VATEC	Vorislamische alttürkische Texte
vb.	ve benzeri
vd.	ve diğerleri
vs.	vesaire
Xua-VIII	Xuanzang-Biographie VIII
Xua-B	Xuanzang -ninth and tenth chapters-
Xua-M	Die alttürkische Xuanzang-Biographie X.

Xua-Ö	Hsüan-Tsang'ın Eski Uygurca Yaşamöyküsü VI. Bölüm
Xua-T	Eski Uygurca Hsüan Tsang Biyografisi X.Bölüm
Xua-X	Xuanzangs Leben und Werk Yarumış Yaltrimış in Old Turkic
YB	Eski Uygur Türkçesinde Yer~Yir Belgeleri
YKY	Yenisey-Kırgızistan Yazıtları ve Irk Bitig

1. GİRİŞ

Sondan eklemeli bir dil yapısına sahip olan Türkçede kelime türetimi sonradan eklenen eklerle ya da iki sözcüğün birleşmesi gibi pek çok yöntemle gerçekleşmektedir. Böylelikle söz varlığına yeni sözcükler dahil edilmektedir. Sözlükselleşme de sondan eklemeli bir dil yapısına sahip olan Türkçede sözcük türetme yöntemlerinden biridir. Sözlükselleşme, iki sözcüğün ya da sözcükbirimin bir araya gelmesi sonucu sonradan eklenen yapının kendi işlevini yitirmesi ve ana sözcükle birleşerek bütünlük sağlamasıdır. Bununla beraber bu iki yapının yeni anlam taşıyarak söz varlığına dahil edilmesine sözlükselleşme denilmektedir (Sarı, 2015).

Türk dili tarihinin ilk yazılı dönemi olan Eski Türkçede sözlükselleşme terimi üzerine detaylı bir çalışma elde edilebilmesi için dönemin tüm eserlerini incelemek gerekmektedir. Eski Türkçe eser sayısı bakımından zengin bir dönemdir. Dolayısıyla dönem içerisinde veri, belge, eser vb. kaynaklar açısından yeterli sayıda doküman bulunmaktadır.

Bu çalışma Eski Türkçe ve Sözlükselleşme olmak üzere iki ana başlıktan oluşarak alt başlıklar halinde incelenmektedir.

Tez çalışmasında öncelikle Eski Türkçenin sınırlarından bahsedilmekte ve kolları olan Köktürk, Eski Uygur, Karahanlı dönemleri hakkında bilgilere yer verilmektedir. Ayrıca Eski Türkçede kullanılan kip ekleri açıklanmakta ve kip eklerinin cümle içerisindeki kullanımlarına dair örneklerle yer verilmektedir.

Çalışmanın sözlükselleşme teriminden bahsedilen başlıkta ise ilk olarak sözlükselleşme açıklanmakta ve konu üzerine çalışması bulunan araştırmacıların açıklamalarına yer verilmektedir. Devamında da Eski Türkçe kip eklerinden yararlanılarak sözlükselleşmiş sözcüklere yer verilmektedir. Bu sözcüklerin kullanımlarına dair örnek cümleler de Türkiye Türkçesi karşılıklarıyla birlikte sunulmaktadır.

1.1 Amaç ve Kapsam

Bu çalışmada Türkçenin tarihî dönemlerinden biri olan Eski Türkçe döneminde sözcük türetme yöntemlerinden biri olan sözlükselleşme yöntemi ile sözcük türetmenin ne denli yaygın olduğu tespit edilecektir. Bu amaca yönelik olarak Eski Türkçenin kolları olan Köktürk, Eski Uygur ve Karahanlı dönemlerine ait eserler taranacak ve elde edilen verileri destekleyen nitelikte cümle örnekleri ile sunmak amaçlanmaktadır.

1.2 Sınırlılıklar

Bu çalışmada Eski Türkçe döneminin söz varlığı içerisinde yer alan sözcükler üzerinde durulacağından sınırlılıkları Eski Türkçenin alt kolları olan Köktürk, Eski Uygur ve Karahanlı döneminin eserlerinden oluşmaktadır. Çalışmada kullanılan eserler “1.6. Derlem” başlığı altında ayrıntılı bir şekilde gösterilmiştir.

1.3 Veri Toplama ve Çalışmanın Yöntemi

Bu çalışmada veri toplama ve çalışma sürecinde şu şekilde bir yol izlenmiştir:

- Konu belirlenerek literatür taramasına başlanmıştır. Dönem ile ilgili hangi kaynakların gerekli olduğu tespit edilmiştir.
- Eski Türkçe dönemi, kip ekleri ve sözlükselleşme ile ilgili bilgi sahibi olabilmek amacıyla yapılmış olan çalışmalar ve araştırmalar incelenmiştir.
- Eski Türkçe döneminin alt kolları olan Köktürk, Eski Uygur ve Karahanlı dönemlerine ait dönem özellikleri araştırılmıştır. Devamında da Eski Türkçe döneminin kip eklerinin kullanımına uygun cümle örnekleri tespit edilmiştir.
- Sözlükselleşme yönteminin kullanımı ile söz varlığına dahil edilmiş sözcükler tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu nedenle Köktürk, Eski Uygur ve Karahanlı dönemlerine ait eserler temin edilmeye başlanmıştır.
- Alıntı yapılan kaynakların listesi (derlem) oluşturulmuştur.
- Eserlerin taranması sonucu sözlükselleşme yöntem/tekniki ile türemiş olduğu düşünülen sözcükler tespit edilmiştir. Bu sözcüklerden emin olmak amacıyla örnek cümlelerin bağlamından hareketle kullanımları teyit edilmiştir.
- Derlemde yer alan kaynaklarda sözlükselleşme yöntem/teknikiyle türetildiğinden emin olunan sözcüklerin cümle örnekleri araştırılmıştır. Bu cümle örnekleri yabancı dildeyse günümüz Türkçesine çevrilmiştir.
- Sözlükselleşme yoluyla türemiş olan sözcükler ile cümle örneği uyuşan veriler işlenmeye başlanmıştır ve numaralandırılmıştır.
- Elde edilen veriler kendi içerisinde zamanlara göre gruplandırılmış olup sonrasında bir sözcüğün farklı anlamlarda kullanılmasına yönelik madde başları eklenmiştir.
- Sözlükselleşme yöntem/tekniki ile türemiş olan sözcükler aldıkları çekim eklerine ve yapım eklerine göre sınıflandırılmıştır.

1.4 Eski Türkçe Kavramı

Eski Türkçe, Türk tarihinin ve Türk dilinin varlığının en eski metinlerini barındıran dönemdir. Ergin (2019), Eski Türkçe için “Türk yazı dilinin ilk evresi” ifadesini kullanmaktadır. Öyle ki bahsi geçen metinler Türk dili tarihi açısından belge niteliği taşımaktadır. Şen (2020), Eski Türkçeyi bizzat Türklerin elinden çıkmış öncü metinlerle takip edebildiğimiz somut bir devre olarak nitelendirmenin mümkün olabileceğini ifade etmektedir. Eski Türkçe 7. yüzyıl ila 13. yüzyıl arasını kapsayan döneme verilen addır. Bu yüzyıllarda Türkler pek çok dini benimsemiş ve kültürlerinden etkilenmişlerdir. Bahsi geçen dinler arasında Budizm, Maniheizm ve Hristiyanlık bulunmaktadır. Yüzyılın sonlarında da İslamiyet ile tanışan Türkler İslamî değerlere de bağlı yaşamıştır. Toplumun benimsediği inançlardan ve kültürlerden dilin etkilenmemesi mümkün değildir. Eski Türkçe dönemi içerisinde yer alan metinlerden elde edilen bilgiler dahilinde metinlerde pek çok dilin kullanıldığı bilinmektedir. Bu diller arasında Köktürkçe, Eski Uygurca, Soğd yazısı, Brahmi yazısı, Süryani yazısı ve Arapça kullanıldığı görülmektedir. Ergin (2019), Eski Türkçe döneminde en fazla eserin Uygur Türkçesiyle yazıldığını belirtmiştir. Ayrıca bu döneme Uygurca dönemi de denilebileceğini ancak Eski Türkçenin en uygun tabir olduğunu da eklemektedir.

Literatürde Eski Türkçe dönemi adı altında yer alan 3 kol bulunmaktadır: Köktürk, Uygur ve Karahanlı. Eski Türkçe döneminin sınırları konusunda araştırmacıların farklı görüşleri bulunmaktadır. Caferoğlu, Gabain, Tekin, Ölmez, Gülensoy, Akar ve Üstüner’e göre Eski Türkçe dönemi yalnızca Köktürk ve Uygur dönemini kapsamaktadır. Karahanlı dönemini Eski Türkçe içerisinde değerlendirmeyen araştırmacıların gerekçesi ise hem dil hususiyetlerinin tam olarak örtüşmemesi hem de İslamiyet boyutudur. Banguoğlu, Ergin, Doerfer, Erdal, Ercilasun, Ata, Ağca, Şen, Johanson ve Berbercan’a göre ise Eski Türkçe adı altında Köktürk, Uygur ve Karahanlı dönemleri yer almaktadır. Banguoğlu (1989), Eski Türkçe döneminde üç ayrı bölgede ayrı dinlere mensup yazı dilleri olduğunu bunların da Köktürkçe, Eski Uygurca ve Karahanlıca olduğunu belirtmiştir. Devamında da Eski Türkçe adı altında bulunan bu üç dilin aynı lehçeye mensup olduğunu ancak ağız farklılıklarının görülebileceğini eklemiştir. Eski Türkçe sadece bahsi geçen üç kol ile etkileşim içinde olmamıştır. Eski Türkçenin üç kolunun detayları şu şekildedir:

Köktürkçe: 7 ila 9. yüzyıllar arasını kapsayan dönemde yazılmış metinlerin dilidir. Köktürkçe döneminin söz varlığını ve gramerini araştırırken yararlanılabilecek en eski metinler taş yazıtlarda yer almaktadır (Akar, 2005). Akar (2005)’ın ifadesine göre

Köktürkçe'ye “yazıt alfabesi” de denilebilmektedir. Bunun sebebini de Irk Bitig hariç bütün Köktürkçe belgelerin taşta yazılmış olması şeklinde açıklamaktadır. Taşlara yazılı bu metinlerden en bilinenleri “Bilge Tonyukuk, Köl Tigin, Bilge Kağan”dır. Dönemin yazıtları ise şunlardır:

- [1] Bugut (Mahan Kağan) Yazıtı
- [2] Çoyrın Yazıtı
- [3] Hoytu Tamir
- [4] Ongin Yazıtı
- [5] Köl İç Çör Yazıtı
- [6] İhe-Aşeta Yazıtı
- [7] Tonyukuk Yazıtı (Bayan Çokto)
- [8] Birinci Orhun (Köl Tigin) Yazıtı
- [9] İkinci Orgun (Bilge Kağan) Yazıtı
- [10] Nalayha Yazıtı
- [11] İhe Nur Yazıtı
- [12] Hangiday Yazıtı
- [13] Talas Yazıtları

Köktürkçe dönemine ait eserlerde kullanılan alfabeye “Köktürk alfabesi, Orhun Alfabesi, Runik Alfabe” şeklinde farklı adlar verilmektedir. Akar (2005), Köktürk harfli alfabe için çağına göre mükemmel sayılabilecek fonetik bir alfabe ile karşılaşmakta olduğunu ifade etmektedir. Araştırmacı devamında Köktürk alfabesinin geniş bir coğrafyada görüldüğünü, Asya içlerinden Kafkasya, Don-Volga bölgelerine Bulgar Türklerine yaygınlaştığını da eklemiştir.

Eski Uygurca: Uygur Türkçesi, Köktürkçeden sonra gelen yazı dilidir. Uygurların yazı dili 14. yüzyıla kadar sürmektedir. Akar (2005), Eski Uygur döneminde kullanılan alfabeleri şöyle sıralar: Köktürk Yazısı, Uygur Yazısı, Mani Yazısı, Soğd Yazısı, Brahmi Yazısı, Tibet Yazısı. Burkancılık, Maniheizm ve Hristiyanlık gibi dinlere mensup olan Uygurların eserlerinde hem kültür açısından hem de din açısından çeşitlilik görülmektedir. Zaman zaman Sanskritçe ve Çince'den Uygurcaya çeviriler yapılmıştır. Eski Uygurların yerleşik hayata geçişi ve göçleri sebebiyle dilin sınırları da çizilmeye başlamıştır. Eski Uygur Türkçesinde Köktürkçeye nazaran daha soyut anlatımlar ve süslü bir üslubun kullanıldığı görülmektedir. Eski Uygurca metinlerinde sözcük haznesi geniş

olduğundan metinlerdeki sözcük çeşitliliği bulunmaktadır. Eski Uygur yazı dili ile yazılmış eserler şunlardır:

A. Köktürk Harfli Uygur Metinleri:

- [1] Taryat (Terhin) Yazıtı
- [2] Tes Yazıtı
- [3] Şine Usu Yazıtı
- [4] Kara Balasagun Yazıtı
- [5] Gürbelcin Yazıtı
- [6] Somon-Tes Yazıtı
- [7] Somon-Sevrey Yazıtı

B. Maniheizt Uygur Metinleri

- [1] Eski Türk Şiiri
- [2] Irk Bitig
- [3] Huastuanift
- [4] İki Yıltız Nom (İki Kök Kanunu)

C. Budist Uygur Metinleri

- [1] Çatikler (Avadāna ve Jātakalar)
- [2] Edgü Ögli Tigin ile Ayıg Ögli Tigin (Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikâyesi)
- [3] Şehzade ile Aç Pars Hikâyesi
- [4] Dantipali Bey Hikâyesi
- [5] Caştani Bey Hikâyesi
- [6] Maytrisimit
- [7] Sudurlar
- [8] Altun Yaruk
- [9] Sekiz Yükmek
- [10] Kuanşi İm Puser (Ses İşiten İlah)
- [11] Diğer Eserler

Karahanlıca: Karahanlı Türkçesi 11. yüzyıl ila 13. yüzyılı kapsayan bir süreç olup Orta Türkçenin ilk dönemidir. Karahanlı Türkçesine ait kaynaklarda ilgili döneme dair tarihi, dinî ve kültürel açılar hakkında bilgiler yer almaktadır. Karahanlı Türkçesi, Eski Uygur Türkçesi ile çağdaştır. Ercilasun (2015)'a göre Eski Uygurca ile Karahanlıca farklı iki yazı dili gibi görünse de gramer bakımından aynı dildir. Karahanlı Türkçesinde Türk dili tarihinde ilk defa Arap yazı dili kullanılmıştır. Satuk Buğra Han döneminde İslamiyet ile

beraber İslami örf adetler yayılmaya başlamıştır (Akar, 2005, s. 151). Böylelikle Karahanlılar için “ilk Müslüman Türk sülalesi” olarak da bahsedilmektedir. Arap yazı dilinin kullanıldığı metinlerde dikkat çeken husus Uygur imlasının geçerli olmasıdır. Dolayısıyla dönem içerisinde Uygur yazı dilinin kullanımının devam ettiği de görülmektedir. Karahanlı Türkçesi, döneminin önemli eserlerinden biri olan Kutadgu Bilig’de “Han Dili”; dönemin diğer önemli eserlerinden olan Dîvânu Lugâtî’t-Türk’te “Hakaniye” olarak adlandırılmaktadır. Karahanlı Türkçesi döneminin başlıca eserleri şunlardır:

- [1] Kutadgu Bilig
- [2] Divânu Lügatî’t-Türk
- [3] Atebetü’l-Hakayık
- [4] Divân-ı Hikmet
- [5] Kur’an Tercümelere

1.5 Sözlükselleşme Terimi

Sözlükselleşme art zamanlı ve eş zamanlı olarak çalışma yapılabilecek bir araştırma konusudur. Sözlükselleşme yönteminin kesin bir tanımı bulunmamaktadır. Ancak pek çok araştırmacının sözlükselleşme terimi ile ilgili hem dilbilgisel açıdan hem de diğer bilim dalları ilişkisine dair açıklamaları yer almaktadır. Bu açıklamalara ‘3. *Eski Türkçede Sözlükselleştirici Kip Ekleri*’ başlığı altında değinilecektir. Kısaca açıklanacak olursa sözlükselleşme, sözcük ya da sözcükbirim yapısına sonradan başka bir yapının eklenmesi ile bu iki yapının yeni anlam türetmesi ve sonradan eklenen yapının asıl görevini yitirmesi sonucu iki yapının bütünlük kazanmasıdır. Devamında da söz varlığında yer edinen sözcük yeni anlam ve şekil itibarıyla sözlüğe dahil edilmektedir. Böylelikle kodlanmış sayılan sözcük ve biçimbirimin sözlükselleşme sonucu türediği kabul edilmektedir. Dolayısıyla sözlükselleşme için sözcük türetme yollarından biri de denilebilmektedir.

1.6 Derlem

Tezin derleminde toplam 125 eser yer almaktadır. Bu eserlerin 7’si Köktürkçe; 108’i Eski Uygurca; 10’u Karahanlıca eserlerden oluşmaktadır. Derlemde yer alan eserlerin sırasıyla kısaltmalarla gösterilmiş listesi şu şekildedir:

1.6.1 Köktürk Metinleri

- [1] ETG = Gabain, A. (2003). *Eski Türkçenin Grameri*
- [2] ETY = Şirin, H. (2020). *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*.
- [3] ETY-H = Orkun, H. N. (2011). *Eski Türk Yazıtları*
- [4] OY = Tekin, T. (2020). *Orhon Yazıtları*
- [5] STİ = Aydın, E. (2021). *Sibiry'a'nın Türk İzleri Yenisey Yazıtları*
- [6] TBT = Ercilasun, A.B., Akkoyunlu Z. (2016). *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*
- [7] Tekin T. (2016). *Orhun Türkçesi Grameri*

1.6.2 Eski Uygur Metinleri

- [1] AB = Gulcalı, Z. (2015). *Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan Aç Bars Hikâyesi*
- [2] Abh-S = Shōgaito, M. (2014). *The Uighur Abhidharmakośabhāṣya -preserved at the Museum of Ethnography in Stockholm- Band 99*
- [3] Abh-T = Shōgaito, M. (2008). *Uighur Abhidharma Texts: A Philological Study*
- [4] Abh-Ta/I = Shōgaito, M. (1991). *Studies in the Uighur Version of the Abhidharmakośabhāṣya-tīkā Tattvārthā Volume I Text, Translation, Commentary and Glossary*
- [5] Abh-Ta/II = *Studies in the Uighur Version of the Abhidharmakośabhāṣya-tīkā Tattvārthā Volume II Text, Translation, Commentary and Glossary*
- [6] Abi-SV = Karaayak, T. (2021). *Eski Uygurca Abitaki Metinlerinin Söz Varlığı*
- [7] ADF = Elmalı, M. (2019). *Eski Uygurca Altı Dışlı Fil Hikâyesi*
- [8] AY = Kaya, C. (2021). *Uygurca Altun Yaruk Giriş-Metin ve Dizin*
- [9] AY-III = Ölmez, M. (1991). *Altun Yaruk III. Kitap 5. Bölüm (Suvarnaprabhasasutra)*
- [10] AY-IV = Tokyürek, H. (2018). *Altun Yaruk Sudur IV. Tegzinç*
- [11] AY-IX = Uçar, E. (2013). *Uygurca Altun Yaruk Sudur IX. Tegzinç*
- [12] AY-S = Çağatay, S. (1945). *Altun Yaruk'tan İki Parça*

- [13] AY-V = Uçar, E. (2009). *Altun Yaruk Sudur V. Kitap*
- [14] AY-VI = Ayazlı, Ö. (2009). *Altun Yaruk Sudur VI. Kitap*
- [15] AY-VII = Çetin, E. (2020). *Altun Yaruk VII. Kitap*
- [16] AY-VIII = Çetin, E. (2020). *Altun Yaruk VIII. Kitap*
- [17] AY-X = Gulcalı, Z. (2021). *Altun Yaruk Sudur X. Kitap*
- [18] BEİM = Uzunkaya, U. (2020). *Budist Eski Uygur Edebiyatından İki Metin*
- [19] BMT = Tokyürek, H. (2019). *Eski Uygur Türkçesinde Budizm ve Manihaizm Terimleri*
- [20] BOB = Berbercan, M.T. (2013). *Eski Türkçe Bayagut Oğlu Otaçı Beg Hikâyesi*
- [21] BÖ = Ölmez, M. (1998). Tibet Budizmine Ait Eski Uygurca Bahşi Ögdisi. *Festschrift für Klaus Röhrborn anlaseines 60. Geburtstags, 60. Doğum Yılı Dolayısıyla Klaus Röhrborn Armağanı*
- [22] BTT-I = Hazai, G., Zieme, P. (1971). *Fragmente der uigurischen Version des in'gangjing mit den Gāthās des Meisters Fu nebst einem Anhang von Taijun Inokuchi*
- [23] BTT-II = Röhrborn, K. (1971). *Eine uigurische Totenmesse. Text, Übersetzung Kommentar, Berliner Turfan Texte II*
- [24] BTT-III = Tezcan, S. (1974). *Das uigurische Insadi-Sūtra, Berliner Turfan Texte III*
- [25] BTT-V = Zieme, P. (1975). *Manichäisch-türkische Texte Berliner Turfantexte V*
- [26] BTT-VII = Kara, G., Zieme, P. (1976). *Fragmente tantrischer Werke in uigurischer Übersetzung. Berliner Turfantexte VII*
- [27] BTT-VIII = Kara, G., Zieme, P. (1977). *Die uigurischen Übersetzungen des Guruyogas, Tiefer Weg, von Sa-skya Paṇḍita und der Mañjuśrīnāmasaṃgīti. Berliner Turfantexte VIII*
- [28] BTT-XIII = Zieme, P. (1985). *Buddhistische Stabreimdichtungen der Uiguren Berliner Turfantexte XIII*
- [29] BTT-XLIII = Vér, M. (2019). *Old Ughur Documents Concerning The Postal System Of The Mongol Empire Berliner Turfantexte XLIII*

- [30] BTT-XLVI = Moriyasu, T. (2019). *Corpus Of The Old Uighur Letters From The Rastern Silk Roa., Berliner Turfantexte XLVI*
- [31] BTT-XVIII = Zieme, P. (1996), *Altun Yaruq Sudur, Vorworte und das erste Buch, Berliner Turfantexte XVIII*
- [32] BTT-XX = Zieme, P. (2000). *Vimalakīrtinirdeśasūtra. Berliner Turfantexte XX*
- [33] BTT-XXI = Wilkens, J. (2001). *Die drei Körper des Buddha (trikāya). Berliner Turfantexte XXI*
- [34] BTT-XXIII = Zieme, P. (2005). *Magische Texte des uigurischen Buddhismus. Berliner Turfantexte XXIII*
- [35] BTT-XXV = Wilkens, J. (2007). *Das Buch von der Sündentilgung: Edition des alttürkischbuddhistischen Kṣanti Kīlguluk Nom Bitig Teil 1-2. Berliner Turfantexte XXV*
- [36] BTT-XXVIII = Yakup, A. (2011). *Prajñāpāramitā Literature in Old Uyghur Teil 1-3. Berliner Turfantexte XXVIII*
- [37] BTT-XXXIII = Oda, J. (2015). *A Study of the Buddhist Sūtra called Säkiz Yükmäk Yaruq or Säkiz Törlügin Yarumış Yaltrimış in Old Turkic. Berliner Turfantexte XXXIII*
- [38] BTT-XXXVII (I-II-III) = Wilkens, J. (2016). *Buddhistische Erzählung aus dem alten Zentralasien Edition der altuigurischen Daśakarmapathāvadāna-mālā. Berliner Turfantexte XXXVII*
- [39] СОБА = Тугушевой, Л.Ю. (2008). *Сутра Общины Белого Лотоса Тюркская Версия Транскрипция*
- [40] ÇBH = Müller, F.W.K., Gabain, A. (1945). *Çaştani Bey Hikâyesi. S. Himran (çev.)*
- [41] DKP-E = Elmalı, M. (2016). *Daśakarmapathāvadānamālā*
- [42] Dış-K = Kaljanova, E. (2005). *Uygurca Dışastvustik (Giriş-Metin-Çeviri-Dizin ve Tıpkıbasım)*
- [43] Dış-Y = Yakup, A. (2006). *Dişastvustik Eine altuigurische Bearbeitung einer Legende aus dem Catuspariṣat-sūtra*
- [44] DinD. = Ayazlı, Ö. (2016). *Eski Uygurca Din Dışı Metinlerin Karşılaştırmalı Söz Varlığı*

- [45] DKP-S = Shōgaito, M., Tugusheva, L., Fujishiro, S. (1998). *Daśakarmapathāvadānamālā / The Daśakarmapathāvadānamālā in Uighur*
- [46] DTS = Nadelyayev, V. M. vd. (1969). *Drevnetyurkskiy Slovar*
- [47] DZ = Shimin, G., Klimkeit, H.J. (1988). *Das Zusammentreffen Mit Maitreya*
- [48] EÖT = Hamilton, J. R. (2020). *Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikayesi*
- [49] ETŞ = Arat, R.R. (1965). *Eski Türk Şiiri*
- [50] EUDÇ = Demirci, Ü.Ö. (2014). *Eski Uygurca Dört Çatik*
- [51] EUDT = Elmalı, M. (2022). *Eski Uygurca Dil Bilgisi Terimleri*
- [52] EUFo. = Demirci, Ü.Ö. (2021). *Eski Uygurca Fo ding xin da tuo luo ni*
- [53] EUGT = Elmalı, M. (2015). *Eski Uygurca Gramer Terimleri*
- [54] EUTHB = Keskin, B. (2022). *Eski Uygur Türkçesi Hukuk Belgeleri*
- [55] EUTS = Caferoğlu, A. (1993). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*
- [56] EUTSV = Doğan, İ., Usta, Z. (2014). *Eski Uygur Türkçesi Söz Varlığı-Sözlük-Gramatikal-Dizin*
- [57] HA = Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen, (Altuigurisch – Deutsch – Türkisch) / Eski Uygurcanın El Sözlüğü, (Eski Uygurca – Almanca – Türkçe).*
- [58] Huast. = Özbay, B. (2019). *Huastuanift -Manihaist Uygurların Tövbe Duası*
- [59] HVSD = Şen, N. (2022). *Eski Uygur Hukuk Vesikaları Söz Dizimi*
- [60] IB = Tekin, T. (2004). *İrk Bitig*
- [61] IB-OY = Yıldırım, F. (2017). *İrk Bitig ve Orhon Yazılı Metinlerin Dili*
- [62] İÖTH = Özyetgin, A. M. (2014). *İslam Öncesi Uygurlarda Toprak Hukuku*
- [63] İS = Yunusoğlu, M.K. (2012). *Uygurca-Çince İdikut Sözlüğü*
- [64] İzgi, Ö. (1987). *Uygurların Siyasi ve Kültürel Tarihi Hukuk Vesikalarına Göre*
- [65] KİP = Tekin, T. (2019). *Kuanşi İm Puser*
- [66] KörB = Şen, S. (2017). *Körüm Bitig*
- [67] Man.III = Coq, A. v. Le (1922). *Türkische Manichaica aus Chotscho III*

- [68] Mayt.T = Tekin, Ş. (2019). *Maytrisimit*
- [69] MOT. = Hamilton, J. (1986). *Manuscripts Ouïgours Du IX-X Siècle De Touen-Houang*
- [70] MUB = Uzunkaya, U. (2020). *Budizm'in Mahāyāna Ekolüne İlişkin Eski Uyğurca Belgeler*
- [71] Ölmez, M. (2021). *Köktürkçe ve Eski Uyğurca Dersleri*
- [72] PCU = Shōgaito, M. (2003). *Uighur Manuscripts in St. Petersburg, Chinese Text in Uighur script and Buddhist Uighur texts*
- [73] SDB = Barutçu Özönder, S. (1987). *Uygurca Sadāprarudita ve Dharmodgata Bodhisattva Hikāyesi*
- [74] Stab.Dun = Zieme, P. (1991). *Die Stabreimtexte der Uiguren von Turfan und Dunhuang*
- [75] SUK-I = Oda, J., Zieme, P., Umemura, H., Moriyasu, T. (1993). *Sammlung Uigurischer Kontrakte I*
- [76] SUK-II = Oda, J., Zieme, P., Umemura, H., Moriyasu, T. (1993). *Sammlung Uigurischer Kontrakte II*
- [77] SZB = Röhrborn, K., Tas, A.R. (2005). *Spätformen des zentralasiatischen Buddhismus. Die Altuigurische Sitātapatrā-dhāraṇī*
- [78] TT-I = Bang, W., Gabain, A. (1929). *Türkischen Turfan-Texte-I*
- [79] TT-II = Bang, W., Gabain, A. (1929). *Türkischen Turfan-Texte-II*
- [80] TT-III = Bang, W., Gabain, A. (1930). *Türkischen Turfan-Texte-III*
- [81] TT-IV = Bang, W., Gabain, A. (1930). *Türkischen Turfan-Texte-IV*
- [82] TT-IX = Gabain, A., Winter, W. (1958). *Türkische Turfan-Texte IX*
- [83] TT-V = Bang, W., Gabain, A. (1931), *Türkischen Turfan-Texte-V*
- [84] TT-VI = Bang, W., Gabain, A., Rachmati, G.R. (1934), *Türkischen Turfan-Texte-VI*
- [85] TT-VII = Rachmati, G.R. (1936). *Türkischen Turfan-Texte-VII 42 Texte Von G. R. Rachmati mit sinologischen Anmerkungen von W. Eberhard und Index*

- [86] TT-VIII = Gabain, A. (1954). *Türkische Turfan-Texte VIII*
- [87] TT-X = Gabain, A. (1959). *Türkische Turfan-Texte X*
- [88] TVT = Özyetgin, A.M. (2004). *Eski Türk Vergi Terimleri*
- [89] U.III = Müller, F.W.K. (1920). *Uigurische Avadāna-Bruchstücke I-VIII*
- [90] UAY = Kaya, C. (1994). *Uygurca Altun Yaruk (Giriş-Metin-Dizin)*
- [91] UHY = Ölmez, M. (2018). *Uygur Hakanlığı Yazıtları*
- [92] UM = Özertural, Z. (2008). *Der uigurische Manichäismus, Neubearbeitung von Texten aus Manichaica I und III von Albert v. Le Coq*
- [93] USp. = Radloff, W. (1972). *Uigurische Sprachdenkmäler*
- [94] UOKD = Ağca, F. (2019). *Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı*
- [95] U-Tot. = Zieme, P., Kara, G. (1978). *Ein uigurisches Totenbuch. Nāropas Lehre in uigurischer Übersetzung von vier tibetischen Traktaten nach der Sammelhandschrift aus Dunhuang*
- [96] UTS = Kılıç Cengiz, A. (2021). *Eski Uygur Dönemine ait Tantrik Bir Sitātapatrādhāraṇī*
- [97] UVDS = İsi, H. (2021). *Eski Türkçe Tantrik Bir Metin: Uṣṇīṣa Vijayā Dhāraṇī Sūtra*
- [98] UY = Aydın, E. (2021). *Uygur Yazıtları*
- [99] Üİ = Barutçu Özönder, S. (1998). *Üç İtigsizler*
- [100] Xua-B = Barat, K. (2000). *The Uygur-Turkic Biography of the Seventh-Century Chinese Buddhist Pilgrim Xuanzang Ninth and Tenth Chapters*
- [101] Xua-M = Mirsultan, A. (2010). *Die alttürkische Xuanzang-Biographie IX*
- [102] Xua-Ö = Ölmez, M. (1994). *Hsüan-Tsang'ın Eski Uygurca Yaşamöyküsü VI. Bölüm*
- [103] Xua-T = Tezcan, S. (1975). *Eski Uygurca Hsüan Tsang Biyografisi X. Bölüm*
- [104] Xua-R. II = Röhrborn, K. (1991). *Die alttürkische Xuanzang-Biographie VII*
- [105] Xua-R = Röhrborn, K. (1996). *Die alttürkische Xuanzang-Biographie VIII*
- [106] Xua-X = Mirsultan, A. (2010). *Xuanzangs Leben und Werk*

[107] YB = Uzuntaş, H. (2022). *Eski Uygur Türkçesinde Yer~Yir Belgeleri*

[108] YKY = Yıldırım, F., Aydın, E., Alimov, R. (2013). *Yenisey-Kırgızistan Yazıtları ve Irk Bitig*

1.6.3 Karahanlı Metinleri

[1] DLT = Ercilasun, A.B., Akkoyunlu, Z. (2020). *Divânu Lugâti 't-Türk*

[2] KT-R = Ata, A. (2019). *Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi -Rylands Nüshası-*

[3] AH = Arat, R.R. (1951). *Edib Ahmed B.Mahmud Yükeki Atebetü 'l-Hakayık*

[4] KB-I = Arat, R.R. (1947). *Kutadgu Bilig I. Metin*

[5] KB-II = Arat, R.R. (1974). *Kutadgu Bilig II. Çeviri*

[6] KB-III = Arat, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig III. İndeks*

[7] Nalbant, M.V. (2008). *Divânü Lügati 't-Türk Grameri-I (İsim)*

[8] Taş, İ. (2020). *Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı*

[9] TİEM-S = Ünlü, S. (2004). *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi Tiem 235v/3-450r7*

[10] TİEM-A = Kök, A. (2004). *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi Tiem 731v-235v/2*

2. ESKİ TÜRKÇEDE KİP EKLERİ

Şekil ve zaman ekleri olarak da adlandırılan kip ekleri, adından da anlaşılacağı üzere getirildiği fiili şekil ve zaman bakımından tamamlamaktadır. Dolayısıyla kip ekleri yapılan hareketi, olayı ya da durumu zamana ve şekle bağlayarak fiili tamamlamaktadır. Kip ekleri iki başlıkta ele alınmaktadır: Şekil ve zaman bildiren kipler, yalnızca şekil bildiren kipler. Hem şekil hem de zaman bildiren kip eklerine “Bildirme Kipleri”; yalnızca şekil bildiren kip eklerine “Tasarlama Kipleri” denilmektedir.

Bu çalışmada kip ekleri “bildirme kip ekleri” ve “tasarlama kip ekleri” olmak üzere iki başlık halinde açıklanacaktır.

2.1 Eski Türkçede Bildirme Kipleri

Bildirme kipleri, günümüz Türkçesinde olduğu gibi Eski Türkçede de aynı işlevlerde ve görevlerde kullanılmaktadır. Bildirme kipleri hem şekil hem zaman ifade eden kip eklerinden oluşmaktadır. Eski Türkçe (Köktürk, Uygur Karahanlı) döneminde bildirme kipleri beş alt başlığa ayrılmaktadır. Bahsi geçen alt başlıklar şu şekildedir: Görülen Geçmiş Zaman, Öğrenilen Geçmiş Zaman, Geniş Zaman, Şimdiki Zaman, Gelecek Zaman.

2.1.1 Eski Türkçede geçmiş zaman kip ekleri

Bu başlık altında Eski Türkçe döneminde geçmiş zaman anlamı taşıyan üç kip ekinden bahsedilecektir. Bahsedilen üç kip eki sırasıyla şu şekildedir:

2.1.1.1 Eski Türkçede 1. tip görülen geçmiş zaman kip eki {-DX}

Görülen (bilinen) geçmiş zaman bir olayın ya da durumun geçmişte yaşandığını ve bittiğini ifade etmek için kullanılan kip ekidir. Aynı zamanda olayı yaşayan kişi bu olaya şahit olmuş ve şimdiki zamana aktarmak amacıyla bu kip ekine başvurmaktadır. Görülen geçmiş zaman kipinin işaretleyicisi {-DX} ekidir. Görülen geçmiş zaman kip eki fiil çekim eklerinden olan iyelik şahıs eklerini alarak çekime girmektedir.

Görülen geçmiş zaman kip ekinin yapısına dair görüş birliği bulunmamaktadır. Genel kanaat neticesinde sıfat fiil eki {-dık} ekinden geldiği ya da fiilden isim yapım eki olan {-t} ekinden türediği düşünülmektedir.

Köktürkçede 1. tip görülen geçmiş zaman

Köktürkçe döneminde görülen geçmiş zaman yaşanmış ve bitmiş bir durumu, olayı bildirmek amacıyla kullanılan bir kiptir. Bahsi geçen kipin eki üçüncü şahıs çekimlerinde düz ünlülü {-DI} biçimde çekimlenmektedir. Ercilasun (2016), Tekin (1988) ve Öztürk (2021) yukarıdaki açıklamaya istinaden benzer açıklamalarda bulunmuşlardır.

1. Teklik kişi: -DXm

- (1) [KT G2] *Bunça bodun kop itdim.* “Bunca millet hep **teşkilatlandırıdım.**” (Ercilasun 2016: 500).
- (2) [BK D2] *Bödke özüm olurup bunca ağır törüg tört bulundaki yarat(t)ım, bitidim.* “Böyle bir zamanda ben tahta oturup bunca ağır (değerli) yasaları dört bir yandaki (halklar için) **yaptım ve yazdım.**” (Ercilasun 2016: 556).

2. Teklik kişi: -DXŋ / -DXg

- (3) [T-1 B2-3] *Kan birtim, kanıñın kodup içikdiñ.* “Han verdim, hânını bırakıp egemenliğini **yitirdin.**” (Ercilasun 2016: 596).
- (4) [KT G9] *Kop anta alkıntıg, arıltıg.* “Oralarda hep **yok oldun, perişan oldun.**” (Ercilasun 2016: 504).

3. Teklik kişi: -DI

- (5) [BK D7] *Tabgaç bodunka beglik urı oğlın kul kılta; işilik kız oğlın küñ kılta.* “Bey olmaya layık erkek evlatlarını Çin milletine **kul etti;** hanım olmaya layık kız evlatlarını **cariye etti.**” (Ercilasun 2016: 560).
- (6) [T-II 46] *anta birüki aşuk başlıg Sogdak bodun kop kelti, yükünti...* “onların güneydeki miğfer başlı Soğdak halkı hep **geldi ve baş eğdi...**” (Ercilasun 2016: 620).

1. Çokluk kişi: -DXmXz

- (7) [KT K7] *Bişinç Ezgenti Kadazda Oguz birle süñüşdümüz.* “Beşinci olarak Ezgenti Kadaz’da Oğuzlarla **savaştık.**” (Ercilasun 2016: 536).
- (8) [T-I 16] *Teñri yarlıkadı, yañdımız.* “Tanrı lütfetti, bozguna **uğrattık.**” (Ercilasun 2016: 600).

2. Çokluk kişi: -DXŋXz / -DXgXz

- (9) [KT GD] *Igar oğlanıñızda, taygunuñızda yigdi igidür ertigiz; uça bardıgız.* “(Beni) değerli (?) oğul ve kızlarınızdan, delikanlılarınızdan (?) daha iyi **besliyordunuz; uçup gittiniz.**” (Ercilasun 2016: 540).
- (10) [O12] *kony yılka yetinç ay küçlüg alp kaganımda adrılı bardıñız.* “Koyun yılının yedinci ayında güçlü yiğit hakanımdan ayrılıp **gittiniz.**” (Öztürk 2021: 50).

3. Çokluk kişi: -DI

- (11) [T-I 9 (16)] *Yañduk yolta yeme ölti kök. Anta ötrü Oguz kopun kelti.* “(Kendilerini) püskürttüğümüz yolda yine **öldüler.** Bunun üzerine Oğuzlar tamamıyla **geldiler (teslim oldular).**” (Ercilasun 2016: 600).
- (12) [T-II 1-2 (36-37)] *Ol sabıg eşidip begler köp yanalım; arıg ubutı yig tidi.* “O sözü işitince beyler hep birden geri dönelim; temiz olmanın utancı (kirlenmekten, yenilmekten) yeğdir **dediler.**” (Ercilasun 2016: 616).

Eski Uygurcada 1. tip görülen geçmiş zaman

Görülen geçmiş zaman Köktürkçe döneminde olduğu gibi Eski Uygurcada da geçmişte yaşanmış ve bitmiş bir olayı, durumu ifade etmek amacıyla kullanılan bir kip ekine sahiptir. Eski Uygur Türkçesinde görülen geçmiş zaman kip ekinin {-DI} ve {-yUk} olmak üzere iki işaretleyicisi bulunmaktadır.

1. Teklik kişi: -DXm

- (13) [UTS 490-491] *m(ä)n kamala açari: ayayu yüz säkiz küün yakturup ülünü tügindüm.* “ben Kamala Açari, (ona) saygı gösterip yüz sekiz nüsha bastırıp hürmetle **dağıttım.**” (Cengiz 2021: 122).
- (14) [AY-X 722-723] *y(a)rlıkadı elig bağ, hatunıña inçä tep, ıdtım m(ä)n* “buyurdu: Ben bütün beyleri, cengâver yiğitleri, dört bir tarafa prensi aramaya **yolladım.**” (Gulcalı 2021: 194).

2. Teklik kişi: -DXñ

- (15) [EUDT 1591] *alp sözlegülük savıg ayıtdıñ* “Bana cevaplandırılması zor bir soru **sordun.**” (Elmalı 2016: 115).
- (16) [Abi-SV 845-846] *sän mänin tapıgçı... aşnu bartıñ tep, ol üd[tä]...* “Sen benim hizmetçi... önce **ulaştın** diyerek, o zamanda...” (Karaayak 2021: 139).

3. Teklik kişi: -DX

- (17) [IB 26] *Taň taňlardı, udu yir yarudı, udu küin tugdı. Kamag üze yaruk boltı tir. “Şafak söktü ve yer aydınlandı ve güneş doğdu. Her şeyin üzeri aydınlık oldu, der.”* (Tekin 2004: 21).
- (18) [AY 6/3-6] *Kačan bu (tört yekler mini bir) ev kapıg-ınga iltükte, ötrü ol kök tonluğ beg attın kodi tüşüp mini okıdı. “Bu dört peri beni bir ev kapısına götürünce, o gök elbiseli bey attan aşağıya inip beni çağırdı.”* (Çağatay 1945: 32).

1. Çokluk kişi: -DXmXz

- (19) [Huast. 129-132] *ärsär, monça tınl(ı)gka tural(ı)gka öz ötägçi boltumuz amtı t(ä)ñrim yazokda boşunu ötünür biz “bütün bu varlıklara can borcumuz oldu. Şimdi tanrım gınahtan arınmayı dileriz.”* (Özbay 2019: 83).
- (20) [EUAbi 4-6] *biz bil[ıgsız biliglär] ulatı nizvaniler üzä azıp yañılıp [çın kertü nomlarka kertgünmäd] im(i)z täginmätim(i)z eyin udu bolmadım(ı)z “Biz cahiller(imiz) (ve) hırslar(ımız) ile yoldan çıkıp hakiki öğretilere inanmadığımız (ve) kabul etmediğimiz için (onlara) uymadık.”* (Karaayak 2021: 59).

2. Çokluk kişi: -DxñXz

- (21) [AY-X 1365-1367] *bo nom ärdinig turkaru, buyan ädgü kılınç arkalıg, yeviglärig toşgurup, b(ä)lgürtdü(ñüz) “Erdem ile ilgili birikimleri tamamlayıp bilgelik ile ilgili birikimleri yeniden ortaya çıkardınız.”* (Gulcalı 2021: 243).
- (22) [AY-X 1252-1255] *altı yıl tönı duşkaraçar atl(ı)g açığ tarka ämgäk ämgänip y(i)ti tägzıdok nom tilgänin ävirtigiz “Altı yıl boyunca duşkaracaryä adlı ağır eziyete katlanıp keskin daireli kutsal öğreti tekerleğine çevirdiniz.”* (Gulcalı 2021: 234).

3. Çokluk kişi: -DXlAr

- (23) [EUDT 2822-2823] *balık teg yıglayu sıgtayu ınaru berü ağnadılar... “balık gibi ağlayıp sızlayarak oraya buraya (koşuşturup) debelendiler.”* (Elmalı 2016: 161).
- (24) [Huast. 1-3] *hormuzta täñri beş täñri birlä kamag täñrilär sözınlügün yäkkä süñüşgäli kälti, intı, anıg kılınçlıg şımnulugun beş türlüg yäklärügün süñüşdi... “Hormuzta tanrı, beş tanrı ile birlikte bütün tanrılar sözleşerek*

şeytanlarla savaşmak için **geldiler, indiler** (ve) Şimnu ile beraber beş farklı türde şeytan(la) **savaştılar.**” (Özbay 2019: 78).

Karahanlıcada 1. tip görülen geçmiş zaman

Karahanlıcada görülen geçmiş zaman ekinin işaretleyicisi {-DX} ekidir. Karahanlıcada görülen geçmiş zaman 1. tip işaretleyicisinin üçüncü teklik şahıs çekiminde daima düz ünlülü biçimde kullanımı görülmektedir. Görülen geçmiş zaman kip ekinin işaretleyici iyelik kökenli şahıs ekleriyle çekime girmektedir.

1. Teklik kişi: -DXm

- (25) [KB B13] *bayat atı birle sözüğ **başladım** / törütgen igidgen keçürgen idim* “Yaratan, yetiştiren ve göçüren rabbim olan Tanrının adı ile söze **başladım.**” (Arat 1999: 17).
- (26) [KT-R 27/17b1] **tapladım** *sizke islāmnu dinқа* “Size İslâm dinini **rıza gösterdim.**” (Ata 2019: 27).

2. Teklik kişi: -DXn

- (27) [KB B14] *yaşıl kök **bezediñ** tümen yulduzun / kara tün **yarattıñ** yaruq kündüzün* “Mâvî göğü sayısız yıldızları ile **süsledin**, karanlık geceyi ışıklı gündüz ile **aydınlattın.**” (Arat 1999: 19).
- (28) [DLT 553] **bardıñ nelük aymadıñ /ki.rü körüp kaymadıñ / köñül berü yaymadıñ / boldıñ erinç bolmağı** “**Gittin;** gidişini niye **haber vermedin?** Arkanı dönüp niye **ilgilenmedin?** Gönlün neden bize meyletmiyor? Şimdi, senin gibilerin olmaması gereken bir duruma **düştün.**” (Ercilasun 2020: 456).

3. Teklik kişi: -DI

- (29) [AH:417] *uvut **yitti** yindip bulunmaz yıdı* “Utanma **kayboldu;** araştırmakla kokusu dahi bulunmaz.” (Arat 2006: 74).
- (30) [DLT 554] *kara tünüg keçürse.dim / ağır ūnı uçursa.dim / yeti.ge.nig kaçır sādım / sakış içre künüm **toğdı*** “Karanlık geceyi geçirmek istedim. Ağır uykuyu uçurmak istedim. Büyük ayının dönüşünü defalarca saydım. Bu sayma sırasında benim gündüz güneşim **doğdu.**” (Ercilasun 2020: 456-457).

1. Çokluk kişi: -DXmXz

- (31) [KT-R 30/21a1] *Per̄ler atasın törüttimiz munda öñdin tütünsüz otdın.*
“Cinlerin atasını daha önce dumansız ateşten **yarattık.**” (Ata 2015: 30).
- (32) [DLT 173] *kelñizleyü aktımız / kendler üze çıktımız / furxan ewin yıktımız*
/ burxan üze sıçtıımız “Sel gibi onların üzerine **yürüdük.** Şehirlerine **girdik.**
Puthanelerini **yıktık.** Putlarının başına **pisledik.**” (Ercilasun 2020: 149).

2. Çokluk kişi: -DXñXz

- (33) [DLT 290] *bardıñız* “**Gittiniz.**” (Ercilasun 2020: 246).
- (34) [KT-R 36/46b1-2] *Ayğıl: eger kelsem sizke köñirekni andın kim bulduñız*
“Söyle: Eğer size gelirsem ondan daha doğru kimi **buldunuz** (bulacaksınız)?”
(Ata 2019: 123).

3. Çokluk kişi: -DIIAr

- (35) [DLT 368] *ola.r bir ikindi.niñ köñlin bertışdiler* “O, ikisi haşınleştı ve her
biri diğerinin gönlünü **yaraladı.**” (Ercilasun 2020: 291).
- (36) [DLT 124] *ola.r bu işka ağıştıla.r* “Onlar bu işten acı **çektiler.**” (Ercilasun
2020: 110).

2.1.1.2 Eski Türkçede 2. tip görülen geçmiş zaman kip eki {-yUk}

Eski Türkçe döneminin alt kollarından olan Köktürkçe ve Karahanlıcada görülen geçmiş zaman kipinin işaretleyicisi olarak yalnızca {-DX} ekinin kullanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla Köktürk ve Karahanlı dönemlerine ait eserlerde {-yUk} eki ile çekime girmiş fiil tespit edilememiştir. Bahsi geçen dönemlerin aksine Eski Uygurca ile yazılan eserlerde ise {-yUk} ekinin çekime girdiği fiillere görülen geçmiş zaman anlamını verdiği görülmektedir. Dolayısıyla bu başlık altında {-yUk} ekinin yalnızca Eski Uygur dönemine ait eserlerdeki çekimleri yer almaktadır. Ekin birinci ve ikinci teklik kişiye göre çekimlendiği örnek cümle tespit edilememiştir.

3. Teklik kişi: -yUk

- (37) [EUDT 3426-3427] *kılyuk erti alku kılğuluk işlerin alkyuk erti* “Yapılması
(gereken) işleri **yaptı.** Açgözlülük ve diğer tamah eğilimlerini tamamen **yok etti.**” (Elmalı 2016:181).

1. Çokluk kişi: -yUk biz

- (38) [EUDT 3934] *...b(e)lgüryük biz.* “...**zuhur ettik.**” (Elmalı 2016: 198).

2. Çokluk kişi: -yUk siz

(39) [AY-X 1145-1148] *iki adaklık arasinta ayaguluk, ilinçsiz amrılmışta turyuk siz, şravak tetsilär ätözin, ymä ilinçsiz kilyuk siz* “İki ayaklı(lar) arasında hürmet layık, bağımsız(lık ve) huzur (için)de **yaşayansınız**; śrāvaka müritlerinin bedenini de bağımsızlığa **kavuşturansınız**.” (Gulcalı 2021: 226).

(40) [AY-VII 826-827] *amranmak köñültin ketyük siz* “Genç tanrıçalar gibi şehvetinizden ilelebet **vazgeçmişsinizdir**.” (Çetin 2020: 204-205).

3. Çokluk kişi: -yUklAr

(41) [EUDT 3250] *sözlemekin yeryükler müneyükler* “... söylemekle **yerdiler, ayıpladılar**.” (Elmalı 2016: 175).

2.1.1.3 Eski Türkçede öğrenilen geçmiş zaman kip eki {-mXş}

Öğrenilen (duyulan) geçmiş zaman, geçmişte yaşanılmış ancak bitmiş bir olay anlatılırken kullanılan bir kiptir. Bunun yanı sıra yaşanan bu olayın anlatıcısı olaya şahit olmamış ve bu bilgisi dahilinde gerçekleşmemiş olayları anlatırken başvurduğu bir kip ve zaman ekidir.

Köktürkçede öğrenilen geçmiş zaman

Köktürkçe döneminde öğrenilen geçmiş zaman kipinin işaretleyicisi {-mİş} ekidir. Ek çekime girerken zamir kökenli şahıs ekleri almaktadır. Ercilasun (2016) ve Öztürk (2021)’ün ifadelerine göre bahsi geçen kipin çekimine yalnızca üçüncü şahısta rastlanılmaktadır. Öğrenilen geçmiş zaman ekinin Köktürkçede birinci teklik/çokluk ve ikinci teklik/çokluk kişi çekimleri tespit edilememiştir.

3. Teklik kişi: -mİş

(42) [BK D13] *Teñri yarlıkaduk üçün illigig ilsiretmiş, kaganlıgıg kagansıratmış; yagıg baz kılmış; tizligig sökürmiş, başlıgıg yüküntürmüş.* “Tanrı buyurduğu için illiyi (devleti ve ülkesi olanı) **ilsizleştirmiş**, kağanlıyı **kağansızlaştırmış**; düşmanı **tâbi kılmış**; dizliyi **çöktürmüş**, başlıyı **eğdirmiş**.” (Eraslan 2016: 564).

(43) [KT D40] *Kara Türgiş bodunug anta ölürmüş, almış.* “Kara Türgiş halkını orada **öldürmüş, almış**.” (Eraslan 2016: 528).

3. Çokluk kişi: -mİşlAr

- (44) [BK D3] *Olurupan Türk bodunuñ ilin, törüsin tuta birmiş, iti birmiş.*
“Hükümdar olarak Türk milletinin devletini, yasalarını **kurmuşlar** ve **düzenlemişler.**” (Eraslan 2016: 556).

Eski Uygurcada öğrenilen geçmiş zaman

Öğrenilen geçmiş zaman kipinin Eski Uygurcada işaretleyicisi {-mİş} ekidir. Öğrenilen geçmiş zaman kip işaretleyicisi çekime girerken zamir kökenli şahıs eklerini almaktadır.

Kemal Eraslan (2012), görülen geçmiş zamanın 2. tip kip işaretleyicisi olan {-yUk} ekinin öğrenilen geçmiş zamanda da görüldüğünü ancak kullanımının yaygın olmadığını belirtmektedir. Bahsi geçen kip ekinin Eski Uygurcada ikinci teklik şahıs çekimi tespit edilememiştir.

1. Teklik kişi: -mİş men

- (45) [Bewusstseinslehre 367/22-23] **üşmiş m(e)n** *kalısız kamağ nızvanıg* “Bütün ihtirasları tamamen **kesilmişim.**” (Eraslan 2012: 341).

3. Teklik kişi: -mİş

- (46) [AY:607/14-18] *Törttin singar yir orunuğ* **ıymış basmış, öküške ayatmış ağırlatmış, ürük uzatı köni nomça törüçe başlataçı imerigme kamağ budunun karasın aşmış üklitmiş.** “Dört tarafını (dört tarafın yerini) kendine *itaat ettirmiş*, çoklarını -kendine- **hürmet ettirmiş** daima şeriat -ve- kanunlara göre başında bulunduğu teknil halk kitlesini **çoğaltmış.**” (Çağatay 1945: 70).
- (47) [EUDT 42-45] *Burhan tēp açılmış yarılmış tēp yörüğ’ol tēp tēmiş erser. alku bilgülik nomlug adkangulara tıdıgsız tutugsuz bilge biligi açılmış yarılmış erür* “(Bu Buddha’nın) “açıklanış ve bildirilmiş yorumu”dur denilmiş, bilinen bütün dharma duyularında (bu) bilgelik engelsiz (bir şekilde) **açıklanmış ve bildirilmiştir.**” (Elmalı 2022: 69).

1. Çokluk kişi: -mİş biz

- (48) [Suv. 611/12-14] *Biz kamağun amtı isig özümüzke et’özümüzke ertijü ilinmiş yapşınmış biz* “Biz hepimiz şimdi hayatımıza, bedenimize pek fazla **bağlanmışız.**” (Eraslan 2012: 341).

2. Çokluk kişi: -mİş siz

- (49) [AY-VII 740-742] *ülgüşüz sanşız utmakın yértinçüte artmış siz* “Sayısız kazanarak yeryüzünde **çoğalmışsınız**.” (Çetin 2020: 197).
- (50) [AY-VII 781-782] *t(e)ñridem arjilar arasın̄ta erksinmekke tegmiş siz* “İlahi kâhinler arasında tam güce **ermişlerdensiniz**”. (Çetin 2020: 201).

3. Çokluk kişi: -mİşlAr

- (51) [EUDT 4521-4523] *Karınları kiberip önleri kırtışları sarıg toprak önüg bolup ertingü toruk bolmuşlar ol.* “Karınları yırtılmış, dış görünüşleri sarı toprak rengine dönmüş (ve) çok fazla **zayıflamışlar**.” (Elmalı 2016: 217).
- (52) [UTS 175-177] *raksa raksa man küzädzün tınl(ı)glarığ ymā: yükünürm(ā)n kâ: alku ançulayu kâlmışlār* “canlılar da (...) gözetsin (...) bütün öylece **gelmişler** (...) saygıyla eğilirim.” (Cengiz 2021: 88).

Karahanlıcada öğrenilen geçmiş zaman

Öğrenilen geçmiş zaman kipinin işaretleyicisi Karahanlı Türkçesinde {-mİş}’tır. Karahanlıcada öğrenilen geçmiş zaman ekinin farklı anlamlarda kullanıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca ekin birinci ve ikinci çokluk şahıs çekimleri tespit edilememiştir.

1. Teklik kişi: -mİş men

- (53) [KB 1577] *yana saknu aldı kör ögdülmişig / ayur men unıtmış men edgü işig* “Sonra birdenbire Ögdülmiş’i hatırladı ve dedi: Ben bu işi **unutmuştum**.” (Arat 1999: 174).
- (54) [KB 2516] *telim körmişim bar tegimsiz kişi / turup ilke yazdı kesildi başı* “Çok **görmüşümdür**, liyâkatsız kimseler günün birinde memlekete karşı suç işlemler ve başları kesilmiştir.” (Arat 1999: 264).

2. Teklik kişi: -mİş sen

- (55) [KT-R 30/23b2] *aydı: çıkğıl andın kim sen sürülmüş sen.* “Söyledi: Öyle ise oradan çık; **sürüldün (sürülmüşsün, kovulmuşsun)**.” (Ata 2019: 30).
- (56) [KB 6308] *kapuğ beklemiş sen yime yol kesip / yüzün kizlemiş sen tilin söz basıp* “Sen yolumu kesmiş ve kapını kapamışsın; yüzünü **gizlemişsin**, ağzını kilitlemişsin.” (Arat 1999: 625).

3. Teklik kişi: -mİş

- (57) [KT-R 33/86a2] **Ƙođı ığmış turur** ‘azīz ü rahīmünüŋ ulaşu yarlıkağan. “Aziz ve rahmetli (merhametli) yaratan tarafından **gönderilmiştir.**” (Ata 2019: 33).
- (58) [KT-R 27/37a2] aydı: Tañrı ħarām **ƙılınmıř erür** olar üze kırk yılını “Buyurdu: Tanrı onların üzerine kırk yılı **haram kılmıştır.**” (Ata 2019: 27).

3. Çokluk kişi: -mışlar

- (59) [T-I K9 (33)] Yarış yazıda tirilelim **timışlar** “Yarış (Cungarya) Ovası’nda toplanalım **demışlar.**” (Ercilasun 2016: 612).

2.1.2 Eski Türkçede geniş zaman- şimdiki zaman eki

Eski Türkçe döneminde geniş zaman kip eki ile şimdiki zaman kip eki aynıdır. Bu iki zamanın ortak şaretleyicisi olan {- (X)r} ekinin cümledeki kullanımına göre ve ekin kullanıldığı bağlamdan hareketle geniş zaman anlamında mı yoksa şimdiki zaman anlamında mı kullanıldığı tespit edilebilmektedir. Dolayısıyla ortak kullanımı olan ek Köktürk, Eski Uygur ve Karahanlı dönemlerine göre incelenmiştir. Ekin dönemlere göre kullanımı şu şekildedir:

2.1.2.1 Eski Türkçede geniş zaman kip eki

Geniş zaman kip eki fiile getirilerek çekimlendiğinde fiilin geniş zamanda yapıldığını göstermektedir. Geniş zaman kip ekinin fiile getirilmesi ile kişinin, olayın devamlı rutin olarak yapıldığı ifade edilmektedir. Bu gibi hususları bildirmek amacıyla geniş zaman kip eki kullanılmaktadır.

Köktürkçede geniş zaman

Köktürkçede geniş zaman kipinin şaretleyicisi {-Ar, -Ir, -Ur}’dur. Ekin olumsuz biçimi {-mAz} eki ile yapılmaktadır. Köktürkçe döneminde bahsi geçen ekin kullanıldığı bağlamdan hareketle anlam kazandığı görölmektedir. Cümlelerin bağlamından hareketle Türkiye Türkçesine bazen geniş zaman bazen şimdiki zaman anlamlarında aktarıldığı görölmektedir. Geniş zaman kipinin şaretleyicisi zamir kökenli şahıs ekleriyle çekimlenmektedir. Ekin birinci çokluk kişi çekimine dair cümle örneği bulunamamıştır.

1. Teklik kişi: -Ir / -Ar men

- (60) [T-II B2 (37)] Ben ança **tir men**, ben Bilge Tuñukuk “Ben şöyle **derim:** ben Bilge Tunyukuk” (Ercilasun 2016: 616).

2. Teklik kişi: -Ir / -Ar sen

- (61) [BK K6] *Āçsar tosık ömez sen. Bir todsar āçsık ömez sen.* “Acıkınca tokluk **düşünmezsın**. Bir doydun mu (bir daha) açlık **düşünmezsın**.” (Ercilasun 2016: 548).

3. Teklik kişi: -Ir / -Ar

- (62) [KT D21] *Ol ödke kul, kullug bolmuş [erti; küñ, küñlüg bolmuş erti. İnisi (eç)isin bilmez erti, oğlu kañın bilmez erti.]* “O zaman kullar, kul sahibi olmuştu; cariyeler cariyeye sahibi olmuştu. Küçük kardeşler (ağabeyler)ini bilmezdi, oğullar babalarını **bilmezdi**.” (Ercilasun 2016: 516).

2. Çokluk kişi: -Ir / -Ar siz

- (63) [KT D34] *tegdükin Türk begler, kop bilir siz.* “(Nasıl) saldırdığını Türk beyleri, hep **bilirsiniz**.” (Ercilasun 2016: 524).

3. Çokluk kişi: -IrlAr

- (64) [KT G7] *Anta ahıg kişi ança boşgurur ermiş...* “Orada fesat kişiler şöyle **öğretirlermiş...**” (Ercilasun 2016: 500).

Eski Uygurcada geniş zaman

Geniş zaman kip eki Eski Uygurcada {-r, -Ar, -Ir, -Ur} ekleriyle görülmektedir. Eraslan (2012)’ın ifadesine göre Eski Uygurcada geniş zaman kipinde kesinlik anlamı olmadığı için aynı zamanda şimdiki zamanı ifade etmektedir. Geniş zaman kipinin eki kendinden sonra zamir kökenli şahıs eklerini alarak çekimini tamamlamaktadır. Eski Uygurcada geniş zaman kip ekinin olumsuzu {-mAz} ekiyle yapılmaktadır.

1. Teklik kişi: -Ar / -Ir / -Ur men

- (65) [AY-VIII 960-963] *Ne üçün tēp tēser inçip atı kötrülmiş ayagka tegimlig t(e)ñrim m(e)n erser alku nomug bilir m(e)n alku nomug ukar m(e)n* “Ne için? diye sorarsanız adı yüce, saygıdeğer Tanrım ben de bütün öğretiyi **bilirim**. Bütün öğretiyi **anlarım**.” (Çetin 2020: 302).

- (66) [UTS 364-366] *... aralık ärsär ymä arvı(şın) bayur m(ä)n küçin küsünün bayurm(ä)n (:a)dınların alku arvışların bayurm(ä)n* “... aralığını ise, yine ben (onların) büyüsunü **bağlarım**. (Onların) gücünü kuvvetini **bağlarım**. Diğerlerinin bütün büyülerini **bağlarım**.” (Cengiz 2021: 109).

2. Teklik kişi: -Ar / -Ir / -Ur sen

- (67) [Bewusstseinslehre 379/35] *yene amti bo bodi tigme yorıkıg neçükin tapıñça bışrunur* **öğretinür s(e)n tip ayıtdı** “Sen yine şimdi bu bodhi denilen gidişi kendi arzuna göre nasıl **öğreniyorsun**, diye sordu.” (Eraslan 2012: 336).

3. Teklik kişi: -Ar / -Ir / -Ur

- (68) [EUDT 442-443] *(anın) atamış ol tutyak yügmek tēp netegin tēp tēser yügmek sanlıg ertüki üze tutyakka tutyak éyin* **akılur evrilür**. “Nasıl diye sorulursa: yığına aitliğin geçmesi ile; (yani yığının “varlığa bağlanma”ya ait olması ile) (yıgın) “varlığa bağlanma”ya tabi olur ve “varlığa bağlanma” kavramına **dönüşür** (onunla **bütünleşir**).” (Elmalı 2022: 114).
- (69) [EUDT 104-106] *önküinki padaktaki özke asıg kılmaklıg edgüsinte birle yine tutulup adınka asıg kılmaklıg edgüsi kēnki padak ötrü işsiz* **bolur erti** “Önceki pādaka’da (geçen) “kendisine fayda sağlamak iyiliği” bölümü ile “başkasına fayda sağlamak iyiliği” de birlikte ele alınırsa, sonraki cümle **işlevsiz olur.**” (Elmalı 2022: 76).

1. Çokluk kişi: -Ar / -Ir / -Ur miz

- (70) [Suv. 7/3-5] *Anıñ (üçün) biz kamağun ikileyü yine yıl(kı) ajunınta) toğğuluk ötekke emgekke* **teger biz** “Onun için yine biz hepimiz yeniden hayvan mevcudiyetinde doğmak gereken ödeve, eziyete **erişiriz.**” (Eraslan 2012: 336).

2. Çokluk kişi: -Ar / -Ir / -Ur siz

- (71) [AY-VII 742-748] *kértün inanmış kişileriğ tere yıga* **alır siz birer üdte turur siz tikim ediz señirte birerte yme erür siz ünürlerte ögüzte arata yme turur siz söğütlerte arıgta üküş üdün tayanıp bo orunlarta turur siz** “Doğrulukla inanmış kişileri, bir arada **kabul edersiniz**. Kimi zaman yüksek dağ zirvelerinde kimi zaman da mağaralarda (ve) ırmakta **durursunuz** ve ayrıca ormanda **durursunuz**; çoğunlukla buralarda **durursunuz.**” (Çetin 2020: 197-198).
- (72) [AY-VII 808-811] *neçe bar erser yalañuknuñ alp bütürgülük iş ködüg emgeksizin t(e)rkkeye* **bütürür siz** “Canlıların ne kadar arzusu ve arayışı, bitirilmesi güç işi varsa (bu) işleri zahmetsiz biçimde hemen yerine **getirirsiniz.**” (Çetin 2020: 203).

3. Çokluk kişi: -ArlAr / -IrlAr / -UrlAr

- (73) [AY-VII 898-900] *küsüşlerin hormuzta ulatı t(e)ñriler tapıg udug **kılurlar** kamagun birgerü ögerler* “İndra ve diğer bütün tanrılar saygı **gösterirler**, hep birlikte **överler** (ve) size sığınmak **isterler**.” (Çetin 2020: 211).
- (74) [AY-VII 843-849] *korkınçların kêtergeli azu yme bekleser éligler begler kıy(ı)tı üze azu yme tuşdukta yağılar adası üze ölümke kimler birök bir köñülin nomug tutsar siziñe **kutrulurlar*** “Ayrıca hükümdar yasaları nedeniyle cezalarını bekleyenler ya da nefret nedeniyle ölüme maruz kalanlar, düşüncelerini sarsılmaksızın bütünüyle size odaklasalar kuşkusuz o sıkıntılardan (o zaman) **kurtulurlar**.” (Çetin 2020: 206).

Karahanlıcada geniş zaman

Karahanlıcada geniş zaman kipinin eki {-r, Ar, Ir, -Ur} biçimlerinde görülmektedir. Ercilasun ve diğer pek çok araştırmacı Eski Türkçenin kolları olan Köktürkçe ve Eski Uygurcada olduğu gibi Karahanlıcada da geniş zaman ve şimdiki zaman kip eklerinin aynı olduğunu savunmaktadır. Bu kip ekinin yer aldığı cümleleri Türkiye Türkçesine aktarırken cümlenin bağlamına göre anlamlandırıldığını ifade etmektedir. Karahanlıcada geniş zaman kip işaretleyicisi kendinden sonra zamir kökenli şahıs eklerini alarak çekimlenmektedir. Ercilasun (2020), Karahanlı dönemine ait metinlerde en sık kullanılan geniş zaman kip eki {-r} olduğu devamında da {-Ur} ekinin geldiğini belirtmektedir. Ercilasun (2020)’un ifadesine ek olarak Karahanlıca dönemine ait önemli eserlerden biri olan “Kutadgu Bilig” adlı eserde geniş zaman kipinin çekiminde şahıs ifade etmek için “öz” zamiri sıklıkla kullanılmaktadır. Karahanlıcada geniş zaman kip ekinin olumsuz şekli {-mAz} eki ile yapılmaktadır. Olumsuz çekimde de yine kip ekinden sonra zamir kökenli şahıs ekleri getirilmektedir.

1. Teklik kişi: -Ar / -Ir / -Ur men

- (75) [DLT 213] *Men saña tuta.şı **barı.r men*** “Ben sana sık sık **giderim**.” (Ercilasun 2020: 183).
- (76) [DLT 482] *ulugnu **tile.r men** / tawa.rı.n **yöle.r men*** “İlim **isterim** ve onu mal ile **desteklerim**.” (Ercilasun 2020: 385).

2. Teklik kişi: -Ar / -Ir / -Ur sen

- (77) [DLT 118] *iltip tarıg koğmadı sıçga.n takı sıkırka.n / kizlep nelük küter sen emdi anı kısırka.n* “Sıçanlar yiyecek bir şey bırakmadı. Şimdi (malını) tut ve çocuklarına harcama.” (Ercilasun 2020: 310).
- (78) [KT-R 30/6b1-3] *Yūsufnı ançağa tegi bolur sen igdin... azu bolur sen helak boluğlılardın.* “Yusuf’u öylece hastalıktan **kurtardın**. Ne de sen helak olanlardan oluyorsun.” (Ata 2019: 45).

3. Teklik kişi: -Ar / -Ir / -Ur

- (79) [DLT 118] *akturur kö.züm yula.k / tüşlenür ördek yuğa.k* “Gözlerinin yaşını pınar gibi öyle **akıtır** ki onlar birikip göl **olur**. Ördek vb. su kuşları oraya **iner**.” (Ercilasun 2020: 106)
- (80) [DLT 140] *kolsa kalı uğra.pan birgil takı azukluk / kargış kılur üme.le.r yunçıg körüp konukluk* “Eğer bir misafir senden yiyecek isterse ve onun için sana gelirse ona ver; çünkü ağırlama kötü ise misafir ev sahibine **lanet eder**.” (Ercilasun 2020: 123).

1. Çokluk kişi: -Ar / -Ir / -Ur miz

- (81) [KT-R 28/59a1-2] *Taırrını İğilerini: eger bérseı bizke edğü ‘ayāl bolur-miz şükr kılığlılardın.* “Tanrı kullarını eğer bize iyi verirsen, bizde şükür edenlerden **oluruz**.” (Ata 2019: 32).
- (82) [KT-R 30/49b1-3] *Bütünlükün kim aymaımız nerse kaçan tilese-miz anı kim ayur-miz anar bolğıl tép, bolur.* “Bütün sözlerimiz ne zaman bir şey dilerseniz onu bil deyip **söyleriz**.” (Ata 2019: 52).

2. Çokluk kişi: -Ar / -Ir / -Ur siz

- (83) [KT-R 35/62b1-63a1] *Ol Taırrı törütti toprağdın yana arğa suwındın yana bir kesek kındın yana çıkarır sizni kiçiglik birle* “Tanrı yarattı. (O) topraktan, sudan, bir eşya kandan sizi küçüklüğünüzle beraber çıkarır.” (Ata 2019: 113).
- (84) [KT-R 36/40a1-3] *Ol kim ıdtı kökdin suw endaze birle, tirgüzdümüz anıı birle ölüg yerni, mundağuk çıkarlur sizler.* “O gökten kaderle su gönderdi, Onunla beraber ölü yerinden diriliriz, sanki **çıkartırsınız**.” (Ata 2019: 122).

3. Çokluk kişi: -ArlAr / -IrlAr / -UrlAr

- (85) [DLT 313] *o.la.r ikki bitiştile.r* “O ikisi birbirlerinin dediklerini karşılıklı **ikrar ettiler.**” (Ercilasun 2020: 257).
- (86) [DLT 127] *bālıgla.r emleşdile.r* “Yaralılar **tedavi oldular.**” (Ercilasun 2020: 112).

2.1.2.2 Eski Türkçede şimdiki zaman kip eki

Şimdiki zaman kipi eylemin, olayın ya da durumun şimdi, şu anda gerçekleştiğini ifade etmek için kullanılmaktadır. Anlam kaymasına uğradığı cümleler ya da semantik açıdan gelecek zaman anlamı taşıdığı örnekler de görülmektedir. Şimdiki zaman ekinin belirli bir kip işaretleyicisi bulunmamaktadır. Geniş zaman kip işaretleyicisi ile ortak ek kullanılmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada geniş zaman kipi ile şimdiki zaman kipi aynı başlık altında değerlendirilmektedir.

Köktürkçede şimdiki zaman

Köktürkçede geniş zaman ve şimdiki zaman kip işaretleyicilerinin aynı olduğu bilinmektedir. Ek, olumlu anlamda çekimlenirken {-r, -Ar, -Ir, -Ur} ekleri kullanılmaktadır. Ancak olumsuz anlamı {-mAz} eki getirilerek yapılmaktadır. Ek çekimlenirken kendinden sonra zamir kökenli şahıs eklerini almaktadır (Ercilasun, 2016; Öztürk, 2021). Ekin ikinci teklik ve çokluk çekimi bulunamamıştır.

1. Teklik kişi: -Ir / -Ar men

- (87) [T 10-11] *Ol iki kişi bar erser sini, Tabgaçig ölüртеçi **tir men;** öñre Kıtanınğ ölüртеçi **tir men;** bini, Oguzug ölüртеçik **tir men.*** “O iki kişi var oldukça seni, Çin’i öldürecek **diyorum;** doğuda Kıtayları öldürecek **diyorum;** beni Oğuz’u öldürecek **diyorum.**” (Ercilasun 2016: 600).
- (88) [KT D9] *Kaganlıg bodun ertim, kaganım kanı; ne kaganka işig küçüg **birür men tir ermiş.*** “Kağanlı millet idim, kağanım nerede? Hangi kağana işi gücü **veriyorum,** dermiş.” (Ercilasun 2016: 512).

3. Teklik kişi: -Ir / -Ar

- (89) [KT D10] *Bunça işig küçüg birtükgerü sakınmatı Türk bodun ölüreyin, urugsıratayın **tir ermiş.** Yokadu **barır ermiş.*** “(Çin), bunca işi gücü verdiklerini düşünmeden Türk milletini öldüreyim, kökünü kurutayım **diyormuş.**” (Ercilasun 2016: 512).

- (90) [T-II B1 (36)] *Sabı antag: Yarış yazıda on tümen sü tirilti **tir*** “Sözü şöyle: Yarış (Cungarya) Ovası’nda on tümen (yüz bin) asker topladı **der (diyor).**” (Ercilasun 2016: 616).

1. Çokluk kişi: -Ir / -Ar biz

- (91) [T27] *Aşangalı tüşürttümüz. Atı gıka **bayur ertimiz.*** “(Mola zamanı) atları ağaçlara **bağlıyorduk.**” (Ercilasun 2016: 608).
- (92) [T39] *Üküş tiyin neke **korkur biz?*** “Çoklar diye niye **korkuyoruz?**” (Ercilasun 2016: 616).

3. Çokluk kişi: -IrlAr

- (93) [KT G7] *Irak erser yablak ağı **birür**, yaguk erser edgü ağı birür tip ança boşgurur ermiş.* “Uzakta olanlara kötü mal **veriyorlar**, yakında olanlara iyi mal veriyorlar diye **öğretirlermiş.**” (Ercilasun 2016: 500).
- (94) [T-I K 9(33)] *Üç küreg kişi kelti, sabı bir: Kaganı sü taşıkdı; On Ok süsi kalışız taşıkdı **tir.*** “Üç kaçak kişi geldi, sözleri aynı: Kağanları orduyu çıkardı; On Ok ordusu eksiksiz sefere çıktı **derler.**” (Ercilasun 2016: 612).

Eski Uygurcada şimdiki zaman

Eski Uygurcada şimdiki zaman kip işaretleyicileri {-r, -Ar, -Ir, -Ur}ekleridir. Ekin olumsuzu {-mAz} ekiyle yapılmakta olup ek çekimlenirken kendinden sonra zamir kökenli şahıs eklerini almaktadır. Şimdiki zaman kip ekinin üçüncü teklik kişi çekimine dair cümle örneği bulunamamıştır.

1. Teklik kişi: -Ar / -Ir / -Ur men

- (95) [AY-VIII 139-143] **yükünür m(e)n** yıdın yukın tarkarmışlarka.. **yükünür m(e)n** yæg yürekte turmışlarka.. **yükünür m(e)n** ulug tınl(ı)glarka.. **yükünür m(e)n** sarasvaŋi t(e)ŋrike “Fazlalıklarından kurtulanların (dünya işlerini bertaraf edenlerin) önünde saygıyla **eğiliyorum.** En üstün anlayışa ulaşanlar önünde saygıyla **eğiliyorum.** Yüce canlıların önünde saygıyla **eğiliyorum.**” (Çetin 2020: 234).
- (96) [AY-VIII 163-165] *kut **kolur m(e)n** küseyü.. t(e)ŋri kızı sizi kelip kılın meni seviniri* “Tüm arzumla **diliyorum** ki (ey) Tanrıça siz gelerek beni engelsiz hitabete ulaştırın.” (Çetin 2020: 235).

2. Teklik kişi: -Ar / -Ir / -Ur sen

- (97) [Bewusstseinslehre 379/35] *yene amtı bo bodi tigme yorıkıĝ neĝükin tapıñça bışrunur* **öğretinür s(e)n** *tip ayıtdı* “Sen yine şimdi bu bodhi denilen gidişi kendi arzuna göre nasıl **öğreniyorsun**, diye sordu.” (Eraslan 2012: 336).

1. Çokluk kişi: -Ar / -Ir / -Ur miz

- (98) [AY-X 17-22] *bo savıĝ äşidip, ötrü (...) Y üstün t(ä)ñri (altın yal(a)ñok ulatı tört) törlüg terin (kuvrag oñ tizlär)in çökiñip (ayaların kavşurup ärti)ñü* **körüksäyür biz** “Bu sözü işitince ... üstteki tanrılar alttaki insanlar ve ayrıca dört farklı cemaat (sağ dizleri) üstüne çöküp (ellerini birleştirerek) görmeyi çok **istiyoruz**.” (Gulcalı 2021: 144).

2. Çokluk kişi: -Ar / -Ir / -Ur siz

- (99) [AY-VII 730-732] *bo yertinçü yer suvnuñ keñlenmeklig kınıĝın ulug kañıĝlanmakta* **yoriyur siz** “Bu yeryüzündeki güç çekişmesinin zahmetine **katlanıyorsunuz**.” (Çetin 2020: 196).
- (100) [AY-VII 885-888] *uzañı utgañı kkirsiz bilge biliglig y(a)rukug öñlüĝlerniñ arasınñta üküşte yeg* **erür siz** “Saf, hikmetli bilginin ışınlarını **yayıyorsunuz** (ve) bu renkler (ışıklar) içinde en iyi olansınız.” (Çetin 2020: 210).

3. Çokluk kişi: -ArlAr / -IrlAr / -UrlAr

- (101) [AY-VIII 21-24] *ıduk tillig erdinilerin ağızlıĝ vımanlarınta üntürü y(a)rlıkap .. tolp yüüzlüg tilgenlerin bütürü örte* **y(a)rlıkayurlar** “kutsal dil mücevherini ağız saraylarından çıkararak (ve bunun sonucunda) yüzlerinin yuvarlaĝını tamamen **kaplıyorlar**.” (Çetin 2020: 224-225).
- (102) [AY-VIII 29-34] *Üç miñ ulug miñ yertinçüg ötgürü ontın sıñarkı uluşlarıĝ bir yme koñmadın tüzü tüketi barçanı toşguru tıyü örte* **y(a)rlıkayurlar** “Üç binlik büyük yeryüzü parça parçasını, dolayısıyla on taraftaki (tüm) memleketleri (hiç)bir eksik bırakmadan tamamıyla (her yere) yetişip aydınlatarak **kaplıyorlar**.” (Çetin 2020: 225).

Karahanlıcada şimdiki zaman

Karahanlıcada şimdiki zaman kip işaretleyicisi ile geniş zaman kip ekinin işaretleyicisi aynıdır: {-r, -Ar, -Ir, -Ur}. Kip ekinin olumsuz çekimi {-mAz} ekiyle yapılmaktadır. Ek çekime girerken kendinden sonra zamir kökenli şahıs eklerini almaktadır.

1. Teklik kişi: -Ar / -Ir / -Ur men

(103) [DLT 537] *sā ayur men* “Sana söylüyorum.” (Ercilasun 2020: 438).

(104) [DLT 530] *yaruk yulduz togarda ođnu kelip bakar men / sa.tu.layu sayraşıp tatlıg ūniin kuş öte.r* “Parlak yıldız doğduğu zaman uykudan uyandım. Ağaçlara bakıyorum ve kuşların tatlı, çoşkulu nağmelerle terennüm ettiklerini duyuyorum.” (Ercilasun 2020: 431).

2. Teklik kişi: -Ar / -Ir / -Ur sen

(105) [KB 1204] *negülük usandıñ tiriglik ıdıp / negüke ilenür sen emdi ulıp* “Niçin ona göre hareket etmedin ve neden şimdi inleyerek, onu çekiştiriyorsun?” (Arat 1999: 137).

(106) [KB 3502] *kişidin kaçar sen ne kıldın kişi / kişike katıl it kişiler işi* “İnsanlardan kaçyorsun, onlar sana ne yaptı; insanlara karşı ve onlar gibi yaşa.” (Arat 1999: 352).

3. Teklik Kişi: -Ar / -Ir / -Ur

(107) [DLT 482] *tilekni bula.r men / yılmı anar üplenü.r* “Burada, istenen parlak gelecek kastediliyor. Bunun için malım ve hayvanlarım talan ediliyor.” (Ercilasun 2020: 385).

(108) [DLT 118] *üdig meni küçe.yür / tün kün turup yıglayu / kördi közüm tawrakın / yurtı kalıp ağılayu* “Şevk beni, gece gündüz ağlamaya zorluyor; çünkü gözüm kısacık gelişinin boşluğunu ve bulunduğu yeri aniden terk edişini gördü.” (Ercilasun 2020: 460).

2. Çokluk Kişi: -Ar / -Ir / -Ur siz

(109) [KT-R 38/36a2-3] *kıyamet küinde ya ‘ni kopmak küni, aç[r]ar siziñ ara Ol Tañrı anı kim kılur siz, körgeñ turur.* “Kıyamet gününde yani kopma gününde sizi O tanrı kılarlar, görürler.” (Ata 2019: 148).

- (110) [KT-R 36/40b1-3] *Ol kim törüttü cüftlerni kamuğını, kıldı sizke kemidin hem yılkıların anı kim **atlanır sizler**. “O ki eşlerini, hepsini yarattı, size gemiden hayvanlardan onunla **ata biniyorsunuz**.” (Ata 2019: 122).*

3. Çokluk Kişi: -ArlAr / -IrlAr / -UrlAr

- (111) [DLT 231] *bıçga.s bitig **kılu.rlar** / and key yeme **birü.rler** / xāndın basut **tilerler** / Basmıl Çomu.l tirgeşü.r “Yabaku savaşında hakanı yardıma **çağırıyor**. Benim kavmim meliğe karşı gelmeyeceklerine dair ahit ve bîat sözleşmesini **yazıyor**. Şu anda Basmıl ve Çomul tayfaları bizimle savaşmak için **toplanıyorlar**. Bunun üzerine hakan onlara yetiştı ve onları yağmalayıp esir aldılar.” (Ercilasun 2020: 200).*
- (112) [KT-R 31/31b2-3] *Taırılar, bolsun üçün anlarğa ‘izzet andağ ermez her-āyine **tanarlar** anlarnı tapunmaqları hem **bolurlar** “Tanrılar, olduğı için onlara izzet gibi değıl onların inanmadıklarını hem bilirler hem her yüzü **tanırlar (tanıyorlar)**.” (Ata 2019: 64).*

2.1.3 Eski Türkçede gelecek zaman kip ekleri

Gelecek zaman, henüz gerçekleşmemiş bir olayın, durumun yakın zamanda ya da ileri bir zaman diliminde gerçekleşeceği kesin yahut gerçekleşmesi umulan durumları, olayları ifade etmek amacıyla kullanılan kiptir. Eski Türkçe döneminden Türkiye Türkçesi dönemine kadarki süreç içerisinde gelecek zaman kip ekinde birtakım değişiklikler söz konusu olmuştur. Öyle ki Eski Türkçe döneminin alt kollarında (Köktürk, Eski Uygur, Karahanlı) gelecek zaman kipinin yedi işaretleyicisi olduğu tespit edilmiştir. Bahsi geçen yedi gelecek zaman kip işaretleyicisi şunlardır:

2.1.3.1 Eski Türkçede 1. tip gelecek zaman kip eki {-DAÇI}

Eski Türkçenin alt kollarından biri olan Köktürkçede gelecek zaman kip eklerinden biri olan {-DAÇI} ekinin kullanıldığı görülmektedir. Hatta Öztürk (2014), gelecek zaman kip ekleri arasında en çok örneğin bulunduğu ek olduğunu belirtmektedir. Ancak Eski Uygurca ve Karahanlıca eserlerde ekin kullanımına rastlanılmamıştır. Ölmez (2021), Eski Uygurca döneminde kullanılan {-DAÇI} ekinin çoğunlukla gelecek zaman sıfat fiil görevinde kullanıldığını belirtmektedir. Hacıeminoğlu (2008), Karahanlıca eserlerde {-DAÇI} ekinin kullanıldığını ancak kullanımının çok az olduğunu belirtmektedir.

1. Tekil kişi: -DAÇI men

Öztürk (2021: 52), {-DAÇI} gelecek zaman ekinin teklik birinci şahıs örneklerinin görülmediğini ifade etmektedir. Kaynaklarda da örnek tespit edilememiştir.

2. Tekil kişi: -DAÇI sen

(113) [BK G8] *Ol yirgerü barsar Türk bodun, ölteçi sen. Ötüken yir olurup arkış tırkiş ısar neñ buñug yok. Ötüken yış olursar beñgü il tuta olurtaçı sen.* “O yerlere giden Türk milleti, **öleceksin**. Ötüken topraklarında oturup kervan gönderirsen hiç sıkıntın olmaz. Ötüken Dağlarında oturursan ebedî devlet tutup **oturursun**.” (Ercilasun 2016: 504).

(114) [BK K5] *Türk bodun ölsikiñ. Biriye Çogay yış, Tögültün yazı [ko]nayın [tiser], Türk bodun, ölsikiğ.* “Türk milleti **öleceksin**. Güneyde Çogay (Yin) Dağlarına, Tögültün Ovası’na konayım dersen, Türk milleti **öleceksin**.” (Ercilasun 2016: 544).

3. Tekil kişi: -DAÇI

(115) [T K11 (35)] *Sü yorılım tideçi, unamañ* “Orduyu yürütülelim **diyecektir**, kabul etmeyin.” (Ercilasun 2016: 612).

(116) [T-II D54-57] *İltiriş Kagan kazganmasar usu ben özüm kazganmasar il yeme bodun yeme yok erteçi erti. Kazgantukın üçün, udu özüm kazgantukum üçün il yeme il boltı; bodun yeme bodun boltı.* “İltiriş Kağan kazanmasaydı ve ben kazanmasaydım devlet de millet de yok **olacaktı**. O kazandığı için ve ben kazandığım için devlet de devlet oldu; millet de millet oldu.” (Ercilasun 2016: 624).

1. Çokluk kişi: -DAÇI biz

(117) [T-I G5-6 (12-13)] *Ança ötüntüm: Tabgaç, Oguz, Kıtahn, bu (ü)çegü kabsar kaltaçı biz.* “Şöyle arz ettim: Çinliler, Oğuzlar ve Kıtaylar, bu üçü birleşirse biz **kalırız**.” (Ercilasun 2016: 600).

2. Çokluk kişi: -DAÇI siz

(118) [BK K8] *Türk amtı bodun begler, bödke, körügme (begl)er (g)ü ya(ñı)ltaçı siz ?* “Şimdiki Türk milleti ve beyleri, şimdi, (bengü taşlara) bakan beyler (olarak) mı **yanılacaksınız?**” (Ercilasun 2016: 548).

3. Çokluk kişi: -DAÇI

- (119) [T-I D3-4 (20-21)] *Anıaru sülemeser, kaç neı ol bizni, kaganı alp ermiş, ayguçısı bilge ermiş, kaç neı erser **ölürteçi** kök.* “Onlara sefer yapmazsak, ne zaman olursa olsun (eninde sonunda) onlar bizi, kağanları yiğit imiş, danışmanları bilge imiş, ne zaman olursa olsun (bizi) **öldürecekler**.” (Ercilasun 2016: 604).
- (120) [T-I G3 (10)] *Ol iki kişi bar erser sini, Tabgaçıı **ölürteçi** tir men* “O iki kişi var oldukça seni, Çin’i öldürecek diyorum.” (Ercilasun 2016: 600); “O iki kişi var oldukça, (onlar) seni, Çinlileri **öldürecekler**, dedim.” (Öztürk 2021: 53).

2.1.3.2 Eski Türkçede 2. tip gelecek zaman kip eki {-çI}

Öztürk (2014), gelecek zaman 2. tip kip ekinin Köktürkçe eserlerde çekimlendiğı belirtmektedir. Ancak ekin çekimlendiğı örnek sayısının bir iki cümleden ibaret olduğunu ifade etmektedir. Bu ekin olumsuz fiil tabanlarında kullanıldığını de eklemektedir. Eraslan (2012), bahsi geçen ekin Eski Uygurca döneminde gelecek zaman anlamında çekime girdiğini bildirmektedir. Ancak {-çI} ekinin bu işlevde kullanım sayısının oldukça az olduğunu ve örneklerinin de olumsuz yapıda olduğunu belirtmektedir. Ekin kullanımı az olduğundan dolayı şahıslara göre çekimlenmiş örnek cümle bulma olasılığı da azdır. Ekin cümlelerin bağlamından hareketle geniş zaman anlamı da taşıdığı tespit edilmiştir.

- (121) [T-I D6 (23)] *Tumış tiyin eşidip bu yolun yorisar **yaramaçı** tidim.* “(O da) kapanmış diye işitince bu yolla yürüsek **uygun olmaz** dedim.” (Ercilasun 2016: 604).

2.1.3.3 Eski Türkçede 3. tip gelecek zaman kip eki {-sIk}

Öztürk (2014), Köktürkçe döneminde {-sIk} ekinin gelecek zaman eki olarak kullanıldığını belirtmektedir. Bu görüşüne ilaveten bahsi geçen ekin Köktürkçe eserlerde iki görevde kullanıldığını ifade etmektedir: 1. gelecek zaman sıfat fiil anlamında; 2. yüklem görevinde. {-sIk} gelecek zaman kip işaretleyicisinin sadece teklik birinci ve ikinci şahıs örnekleri tespit edilmiştir. Eski Uygurca ve Karahanlıca dönemlerine ait eserlere bakıldığında gelecek zaman 3. tip kip ekine dair çekime uğramış fiil tespit edilememiştir.

1. Teklik kişi: -sIk + m

- (122) [T-I D5 (22)] *Ol sabın eşidip tün yeme* **udısıkım** kelmez erti; (*kün yeme*) **olursıkım** kelmez erti. “O sözleri işitince gece **uyuyasım** gelmez oldu; (gündüz) **oturasım** gelmez oldu.” (Ercilasun 2016: 604).

2. Teklik kişi: -sık + in/ig

- (123) [KT G 6-7] *Türk bodun* **ölsikiñ**. *Biriye Çogay yış, Tögültün yazı konayın tiser, Türk bodun, ölsikig*. “Türk milleti **öleceksin**. Güneyde Çogay (Yin) Dağlarına, Tögültün Ovası’na konayım dersin, Türk milleti, **öleceksin**.” (Ercilasun 2016: 500).

2.1.3.4 Eski Türkçede 4. tip gelecek zaman kip eki {-GAy}

4. tip gelecek zaman kip eki olan {-GAy} ekine dair Köktürkçe döneminde çekimlenmiş bir fiil bulunamamaktadır. Ancak Eski Uygurca ve Karahanlıca dönemlerinde ekin çekime girdiği fiiller tespit edilebilmektedir. Bahsi geçen ek çekimlenirken kendinden sonra zamir kökenli şahıs eklerini almaktadır. Eski Uygurca dönemine ait eserlerden hareketle kipin çekime girdiği cümle örnekleri şu şekildedir:

1. Teklik kişi: -ğAy men

- (124) [AY-VII 352-360] *m(e)n olarnıñ bilge biliglerin tılañurmakların asa üşteyü tegingey m(e)n kayuda birök pağakları üjikleri kalsar unıñılsar köñüllerinte kelürüp açuk adırtlıg közüñtürü tegingey m(e)n artukrak yana d(a)r(a)nı tégme tıdıgsız edremig bérü tegingey m(e)n*. “ben onların bilge(lere özgü) bilgilerini, belagat güçlerini çoğaltarak **artıracağım**. Eğer (bu öğreti mücevherinin) şiirleri, harfleri kalsa, unutulsa (onları) gönüllerine ulaştırıp açıkça görünür **kılacağım**. Bundan başka, dharani denen erdemi engelsiz **vereceğim**.” (Çetin 2020: 164-165).
- (125) [AY-VIII 624-631] *ötrü antada kên ol kişi tülinte meni körgeli bolgay.. m(e)n ne törlüg tilekin k(e)rgekin tükel ayıtıp eç tavar ağı barım altun kümüş koyn yıldı ı tarıg aş içgü ton kedim üze küsüşlerig kaşaru tegingey m(e)n*. “Sonra o kişi beni rüyasında **görebilecek**. Ne dileği, ihtiyacı varsa hepsini söyleyip mal mülk, zenginlik, altın, gümüş, türlü hayvanlar, mahsül, yiyecek içecek (ve) giysi ile ilgili dileklerini yerine **getireceğim**.” (Çetin 2020: 274-275).

2. Teklik kişi: -ğAy sen

- (126) [AY-VIII 910-913] *bo ok avant tıltagtın yana ülgüsüz üküş buyan edgü kılınçlar tüşin utlısın aşagay sen tep y(a)rılıkadı. “İşte bu nedenle yine sayısız sevap (sağlayan) karşılığı artıracaksın.” diye buyurdu.”* (Çetin 2020: 298).
- (127) [AY-VIII 1675-1678] *ugay s(e)n ötrü kılğalı.. bodunuñın karanın.. on edgü kılınçlar yolınta.. yorigalı tapınça.. élenmiş başlamış bodunug “Başaracaksın sonra halkını on iyi amel yolunda yürütmeyi istediğim gibi.”* (Çetin 2020: 363).

3. Teklik kişi: -ğAy

- (128) [Mayt.T 22/1-4] *...kamağ bursoñ ...buşı birzün mini yime ayamış bolğay.. taķı bursoñlarağ yime tapınmış bolğay. “... bütün cemaate ... sadaka versin, (bu suretle) bana da hürmet etmiş olacaktır. Ve (diğer bütün) cemaatlere de tapınmış olacaktır.”* (Tekin 2019: 71).
- (129) [AY-VII 663-666] *birök küseser ed tava rüküş bolğay tapınça birök tana küseser at küü yme bütgey köñülçe odgurak bütgey “Eğer mal mülk isterse fazlasıyla olacak. Ayrıca eğer şan şöret isterse o da gönlünce olacak, bu işi bütünüyle bitecek.”* (Çetin 2020: 191).

1. Çokluk kişi: -ğAy biz

- (130) [Abi-SV 420-421] *bo yeg adro(k) (bu)yan ädgü kılınçım(ı)znı ä(virgä)y biz. “(Biz) bu daha üstün sevaplarımızı ve iyi davranışlarımızı tevcih edeceğiz.”* (Karaayak 2021: 98).
- (131) [Abi-SV 603-605] *käntü özümüz ağır ulug asıgka täggäli umadın ämgäklig sıkışlıg tınl(ı)glarıg ymä asıgl(ıg) mänjilig kılğalı umagay biz tep “(Biz) kendi özümüz ile çok yüce iyiliklere ulaşmadan, eziyet (ve) sıkıntı ile dolu olan canlılara da yararlı (ve) faydalı olamayacağız diye (söyleriz).”* (Karaayak 2021: 116).

2. Çokluk kişi: -ğAy siz

- (132) [Mayt.T 39/1-3] *sögüt tüpinte ...(vaj)ırlıg örgün üze o(luru)p burķan kutın bulğay siz. “Ağacı dibinde elmas taht üzerine oturup Burkanlığa ulaşacaksınız.”* (Tekin 2019: 90-91).

- (133) [Mayt.T 19/36-39] *burkanlar ... bütürü kıtağ ... kim nurvanlıg yolka tegdeç(i) bardaşı bolğay sizler.* “Burkanlar... bitirp pek? ... ki siz Nirvāna yoluna ... **varacaksınız.**” (Tekin 2019: 68).

3. Çokluk kişi: -ğAylAr

- (134) [AY-VII 918-922] *kimle birök ol t(e)ñri kızın sizniçileyü ök ögserler küyü küzetü tutguka ötünserler ötrü olar ulug törlüg **kurtulmakka teggeyler** tēp y(a)rılıkadı.* “Kim tanrı kızını sizin gibi överse gözetilip korunmayı dilerse onlar büyük **kurtuluşa erecekler.**” (Çetin 2020: 212-213).
- (135) [AY-VII 67-75] *bodis(a)t(a)vlar bo d(a)r(a)ni nomta ornangalı uguça eraserler ötrü olar üzeliksiz üştünki yēg köni tüz tuyuglıka ikileyü yanmaksız bolu teginip yokka tayanmakıg bilip köni küsüşke tükellig bolup tözinçe tılañurmak üze muñadıncıg iş ködügke tegip ıduk tözte köni yolta ornaşu **tegingeyler** t(e)ñrim tēp tēdi.* “Bodhisatvalar her şeyden üstün, kusursuz aydınlanmaya (oradan) geri dönmeksizin erişmiş olacaklar ve yokluğa ulaşmayı bilerek doğru arzulara erişip öğretiyeye uygun belagat güçleri yardımıyla muhteşem işler başararak kutsal öğretiyeye (ve) doğru yola sağlamca yerleşmeyi **başaracaklardır** dedi.” (Çetin 141-142).

Karahanlıca döneminde {-GAY} ekinin kullanımına dair örnek cümleler aşağıdaki gibidir:

1. Teklik kişi: -gA men / -gAy men / -gU men

- (136) [DLT 549] *men **barga.y men** ye mü “Gideceğim, görürsün.”* (Ercilasun 2020: 449).
- (137) [DLT 246] *Eşye.k ayur başım bolsa sondurıda su.w **içge.y men.*** “Eşek der ki benim başım sağlıklı olmalı ki deniz suyu **içeyim.**” (Ercilasun 2020: 216).

2. Teklik kişi: -gA sen / -gAy sen / -gU sen

- (138) [KT-R 32/18b2-3] *kim düşvār kılmakımnı seniñ üze, munu **bulğay sen meni** eger tilese Tanrı eğgülerdin.* “Kim senin üzerine baskı yapmamı (isterse), eğer beni dilerse Tanrı iyilerinden **yapacaksın.**” (Ata 2019: 75).
- (139) [KT-R 31/59a3-59b2] *urğıl olarkā yol deryā içinde kuruğ **korğmağay sen** yetmekdin **kağğurmağay sen.*** “Onlara vur. Doğru yol deniz içinde kuru

(olmaktan) **korkmayacaksın**, yetişmekten **üzülmeyeceksin**.” (Ata 2019: 69).

3. Teklik kişi: -gA / -gAy / -gU

(140) [DLT 177] *kaçan körse anı Türk / boğun **ayga** anıñ aydaçı / muñar tegir ulugluk / munda naru keslinü.r.* “Türk taifeleri onu görünce der ki: Büyüklük ve yücelik buna **yakışır (yakışacak)**, bundan sonra (yücelik) kesilir.” (Ercilasun 2020: 151).

(141) [DLT 371] *kelse apañ terkenim / **itilge** met törkünüm / **tarılmağay** törkünüm / emdi çerig çergeşü.r* “Han gelip bize yardım ederse topluluğumun hâli düzelir. Aşiretim başkalarının eline esir düşerek dağılmaz. Şimdi savaşan iki birlik saf tutmada.” (Ercilasun 2020. 293).

1. Çokluk kişi: -gA biz / -gAy biz / -gU biz

(142) [KT-R 38/25a1-3] *çıkarılsañız **çıķğay-miz** oķ sizañ birle, boyun **sumağay-miz** sizañ içiñizde kimerseke hemişe ulaşu, eger toķuřsañız yâri **bérgey-miz** sizke...* “çıkarılırsanız **çıkacağız**. Mutlaka sizinle beraber **itaat etmeyeceğiz** sizin içinizde kimseye devamlı ulaşıp, eğer öldürürseniz **yardım edeceğiz**.” (Ata 2019: 147).

(143) [KT-R 26/8b2-9a2] *Eger sıñardın tursa siz uluğ yazuķlardan, andın kim yığlur siz, biz **örtgey-miz** sizdin yawuzlarıñızdın, **kigürgey-miz** sizni tüzün kirgü yerke.* “Eğer büyük günahlardan uzak duracaksanız, ondan uzak durursunuz, biz sizin kötülerinizden **örteceğiz**, sizi güzel girecek yere **sokacağız**.” (Ata 2019: 7).

2. Çokluk kişi: -gA siz / -gAy siz / -gU siz

(144) [KT-R 37/44a1-2] *Eger bolmasa mü'min erenler mü'mine urağutlar bilmegey erdiñiz anlarını kim **erkegey siz** olarnı.* “Eğer mümin erkekler (ve) mümin kadınlar olmasa bilmeyecekler ki onları ayak altında **çiğneyecekler**.” (Ata 2019: 138).

(145) [KT-R 31/ 56a2-56b3] *ol uluğunuz turur ol kim öğretti sizke cādülüķni, kesgey men öķ eligleriñizni hem adaķlarıñızni hilāfdın, asğay men öķ sizni ħurmā tüpleriñe, **bilgey siz** öķ kayumuz kıtığraq kın birle bāķıraķ.* “O yücenizdir. O ki size sihri öğretti, ellerinizi (ve) ayaklarınızı ayrılıktan

(ilginizi) **keseceğim**, sizi hurma ağaçlarına **asacağım**, hangimiz daha güçlü işkenceyle sürekli **bileceksiniz (hatırlayacaksınız)**.” (Ata 2019: 68).

3. Çokluk kişi: -gAlAr / -gAylAr / -gUlAr

(146) [DLT 128] *koygaşıp yatsa anıñ yüzi.ñe / alsıkar ögin anıñ sö.zi.ñe / miñ kişi yulugı bölup özi.ñe / **birgeler** özin anıñ kö.zi.ñe* “Kim onunla yatıp (cima edip) yüzünü görse, onun nağmelerinden ve güzel sözlerinden aklı gider. Onun güzelliğine bin can feda eder.” (Ercilasun 2020: 112).

(147) [DLT 450] *miñ kişi yulugı bolup öziñe / **bergeler** öziñ anıñ kö.ziñe* “Bin kişinin nefsi onun nefsine feda olur ve onun gözlerini gördüklerinde ruhlarını verirler (verecekler).” (Ercilasun 2020: 353).

2.1.3.5 Eski Türkçede 5. tip gelecek zaman kip eki {-GA}

Köktürkçe döneminde kullanımını görülmeyen {-GA} ekinin Eski Uygurca ve Karahanlıca dönemlerinde gelecek zaman kip eki olarak kullanıldığı tespit edilmektedir. Ek çekime girerken zamir kökenli şahıs eklerini almaktadır.

Eski Uygurcada gelecek zaman 5. tip kip işaretleyicisi olan {-GA} ekinin fiil çekimine dair bir örnek cümle tespit edilmiştir:

1. Teklik kişi: -gA men

(148) [PKP LXXXVI] *silerni barça anta **ķutargā mēn tēp tēdi*** “Sizleri hep o zaman saadete **eristireceğim**, diye söyledi.” (Eraslan 2012: 345).

Karahanlıcada gelecek zaman 5. tip kip işaretleyicisi olan {-GA} ekinin şahıslara göre çekimlendiği örnek cümleler şu şekildedir:

1. Teklik kişi: -gA men

(149) [KB 4956] *özümدين yana oķ **ķatıǵlanǵa men** / bu arzu tilekiñ tükel **ķılǵa men*** “Kendi tarafımdan ben de bizzat **gayret edeceğim**, bu arzu ve dileği yerine **getireceğim**.” (Arat 1947: 495).

2. Teklik kişi: -gA sen

(150) [KB 853] *yakın **bolǵa sen** künde ötrü maña / aǵırlıķ açıǵ **artǵa** mindin saña* “Böylece sen her gün bana daha **yakın olacaksın** ve benden sana karşı itibar ve **ihsan artacaktır**.” (Arat 1947: 102).

3. Teklik kişi: -gA

- (151) [KB 4243] *yarağısız kişiye yorıma yağa / yarağısız saña **kelge tutğa** yğa*
“Münâsebetsiz kimselere yakın gitme; yoksa onlar da sana gelir ve yakını bırakmazlar.” (Arat 1947: 426).
- (152) [KB 1297] *isiz işke yakma saña **kılğa** kor / isizlik yılan ol sini **tikge** kör* “Kötü arkadaşla yaklaşma, sana zarar getirir; kötölük yılandır, dikkat et, seni sokar.” (Arat 1947: 147).

2.1.3.6 Eski Türkçede 6. tip gelecek zaman kip eki {-GU}

Köktürkçe ve Eski Uygurca dönemlerinde gelecek zaman işaretleyicisi olarak yer almayan {-GU} eki Karahanlıca döneminde gelecek zaman anlamını taşıyan bir kip ekidir.

3. Teklik kişi: -gU

- (153) [KB 510] *yana ukturayın iligke bu söz / kayu kün **körüngü** kaçan kelgü öz*
“Sonra ben bu meseleyi hükümdara arz edeyim; ne vakit **geleceği** ve hangi gün huzûra çıkacağı tâyin edilsin.” (Arat 1947: 65).
- (154) [KB 5605] *bu dünya neñi barça **kalğu** turur / atıñ edğü kılğıl öz **ölgü** turur*
“Bütün bu dünya malı **kalacak** ve kendin bir gün **öleceksin**; İyi ad kazanmağa çalış.” (Arat 1947: 556).

2.1.3.7 Eski Türkçede 7. tip gelecek zaman kip eki {-GAlIr}

Köktürkçe ve Eski Uygurca dönemlerinde kullanımına rastlanılmayan {-GAlIr} eki Karahanlıca eserlerde gelecek zaman anlamı taşıyan bir kip eki görevindedir. Yakın gelecek zaman anlamı taşıyan ekin kökeni konusunda bazı görüşler bulunmaktadır. Ercilasun (2020), eserinde Bang’in görüşüne yer vermiştir. Ona göre {-GAlIr} eki {-galı, -geli} zarf-fiil ekiyle {kel-} fiilinin orta hecesinin düşmesi sonucu birleşmesinden meydana gelmektedir. Gabain ise ekin kökünü tasvirî fiillere dayandırmaktadır. Karahanlıcada yakın gelecek zaman anlamı taşıyan {-GAlIr} ekinin diğer işlevi geniş zaman anlamı taşımasıdır.

- (155) [KB B116-11] *siziksiz ölüm bir kün ağır kelir / tirilmiş bu canlıg canın **algılır***
“Sizsiz ölüm bir gün ağır gelir, dirilmiş bu canlı canını alacak.” (Ercilasun 2020: 239).

- (156) [DLT 274] **atgalır oknı aza.k / tegmedi bu sāw uşa.k** “Bu fattan kadının, azmış okunu bana doğru atmak istediği söylentisi bana ulaşmadı.” (Ercilasun 2020: 239).
- (157) [DLT 302] **men barga.lır men, men turga.lır men.** “Ben **gitmek üzereyim.** Ben **kalkmak üzereyim.**” (Ercilasun 2020: 251).
- (158) [DLT 302] **ol yā kurga.lır; ol tāgka agka.lır; ol ewke kirge.lır; ol yarma.k tirge.lır.** “O yayı **kurmak üzeredir ve neredeyse kuracaktır;** o dağa **çıkma üzereyir ve neredeyse çıkacaktır;** o neredeyse eve **girecek, girmesi yaklaştı;** o neredeyse para **biriktirecekti ve onu yapmak üzereyeydi.**” (Ercilasun 2020: 251).
- (159) [DLT 360] **könli küyüp kanı kurıp ağzı açıp katgura.r / sızgurgalır üdigler essiz yüzi kurkura.r** “Karasevdalı, kalbi yanık, vücudunda kan kurumuş, neredeyse aşk kendisini eritecek durumda hayal âleminde gezinerek, insanlar arasında ağzını açıp katıla katıla güler. Yazık onun bitkin yüzüne!” (Ercilasun 2020: 287).
- (160) [DLT 360] **toğgurmadı itımnı / torgurgalır atımnı / sürdi meniñ kutumrı / kāz takı korda.yımı** “Köpeğimi doyurmak için bile bir av bulamadı. Atım da koşmaktan **neredeyse zayıf düşecekti.** Kazımı ve bağirtlağımı kovduğu gibi benim talihimi de kovdu.” (Ercilasun 2020: 283).

2.1.3. başlığı altında Eski Türkçe döneminde kullanımı görülen yedi tip gelecek zaman kip eklerinin kullanımlarına ve yaygınlığına değinilmiştir. Eski Türkçe döneminin alt kollarında (Köktürk, Eski Uygur, Karahanlı) bu yedi tip gelecek zaman kullanımlarının özeti şu şekildedir:

Köktürkçede Gelecek Zaman

Köktürkçe döneminde gelecek zaman ifadesi taşıyan üç işaretleyicisi kullanıldığı görülmektedir. Bunlar {-DAÇI, -çI, -sIk} ekleridir. Bahsi geçen ekler arasında örneği en fazla olan dolayısıyla sıklıkla kullanılan ek {-DAÇI} ekidir. Öztürk (2021)’ün tespitine ve yapılan araştırmaya göre ekin birinci teklik şahıs çekimine dair örnek bulunmamaktadır. {-DAÇI} kip eki çekimlenirken zamir kökenli şahıs ekleri almaktadır. {-çI} eki ile gelecek zaman çekimine rastlanmış birkaç örnek bulunmaktadır. Yine Öztürk (2021)’ün ifadesine göre {-çI} gelecek zaman ekinin olumsuz fiil tabanlarında kullanıldığını bilinmektedir. Öztürk (2021), {-sIk} ekinin gelecek zaman sıfat fiil

anlamında ve yüklem görevinde kullanıldığını ifade etmektedir. Bahsi geçen ekin, kesin gelecek zamanı bildirdiğini ve iyelik kökenli şahıs ekleri ile çekime girdiğini de eklemektedir. Ercilasun'un ifadesine göre Köktürkçede gelecek zamanı ifade eden iki ek bulunmaktadır: -DAÇI, -sIk. En fazla kullanılan kip eki {-DAÇI} olmakla birlikte olumsuz çekimde ek, {-çI} olarak kullanılmaktadır (Ercilasun, 2016, s. 183-184).

Eski Uygurcada gelecek zaman

Gelecek zaman kip ekleri, şimdiki zamandan başlayarak geleceği ifade eden kesin zaman ekleridir. Eski Uygurca döneminde gelecek zaman ifadesi için iki ek bulunmaktadır. Bunlardan biri {-gAy} biri de bu ekin kısaltmış şekli {-gA} ekidir. {-gAy} eki çekimlenirken kendinden sonra zamir kökenli şahıs eklerini almaktadır. Eski Uygurcada {-gAy} ekinin gelecek zaman kip eki olarak kullanımı yaygındır. Bu durum cümle örneğinin fazla olmasından da anlaşılmaktadır. Bu ekin yanı sıra ekteki {-y} harfinin düşmesiyle beraber {-gA} eki oluşmaktadır. {-gA} eki {-gAy} ekine nazaran kullanımı daha az görülen bir gelecek zaman kip ekidir. Şinasi Tekin {-gA} ekinin {-ğay/-gey} ile ilgili olabileceğini belirtmektedir (Eraslan, 2012, s. 344). {-gA} eki çekimlenirken zamir kökenli şahıs eklerini almaktadır. Ek, ünsüz uyumuna bağlı değildir (Eraslan, 2012, s. 344). Eski Uygurcada {-gAy} ve {-gA} eklerinden farklı olarak {-çI /-çA} eklerinin de gelecek zaman kip eki olarak çekimlendiği cümle örnekleri bulunmaktadır. Bu örnekler oldukça az olmakla birlikte genellikle olumsuz yapılarda kullanımı görülmektedir. Eski Uygurcada gelecek zaman çekiminin olumsuz biçimi {-mA} olumsuzluk eki ile yapılmaktadır.

Karahanlıcada gelecek zaman

Gelecek zaman kipi ekinin işaretleyicileri Karahanlıca döneminde fazladır. Karahanlıca bahsi geçen kipi eklerinin işlevlerinin yanı sıra örnek cümle sayıları açısından da oldukça zengin bir söz varlığına ve derleme sahiptir (Güner, 2021). Ercilasun (2016) ve Hacıeminoğlu (2019)'nun görüşlerinden istifade ederek Karahanlıcada gelecek zaman kip eki {-gAy} ve /-y/ harfinin düşmesi ile {-gA} eklerinin çekimlendiği görülmektedir. Ancak bilinmelidir ki Kaşgarlı Mahmud Karahanlıcada yalnızca {-gAy} ekini gelecek zaman kipi ek olarak göstermiştir. Buna rağmen DLT'de {-gA} ekini taşıyan birkaç örneğe rastlanmıştır (Ercilasun, 2020, s. 167). Bu görüşlerin yanı sıra Karahanlıcada yakın gelecek zamanı anlamında {-GAlIr} ekinin de kullanıldığı görülmektedir. {-GAlIr} eki çekimlendiği fiile “-mAk üzere” anlamını vermektedir. Hacıeminoğlu (2019) ve Ercilasun (2020) bahsi geçen ekler haricinde Karahanlıcada gelecek zaman kip

işaretleyicisi olarak {-gU} ekinin de kullanıldığını belirtmektedir. Ercilasun (2020), Karahanlıcada gelecek zaman anlamını ifade eden üç ekin de mana ve kullanılış bakımından hiçbir farkları olmadığını dolayısıyla eklerin birbirlerinin yerine kullanılabileceğini yine görüşlerine eklemektedir. Güner (2021), {-gU} ekinin işlek bir sıfat fiil eki olduğunu belirtmektedir.

Bahsi geçen ekler haricinde Güner 'Karahanlı Türkçesinde Fiil' adlı eserinde başka bir eki de gelecek zaman işaretleyicisi olarak belirtmektedir: -GUÇI. Güner (2021), {-GUÇI} ekinin şimdiki zaman ve devamlılık anlamları taşıdığını belirtir ve kökeninin sıfat-fiil olduğunu izah eder. Güner (2021), görüşlerine ekin kullanımlarından ötürü {-DAÇI} eki ile aynı işleve sahip olduğunu eklemektedir. {-GUÇI} ekinin Karahanlı Türkçesinde gelecek zaman anlamında kullanıldığı iki örnek sözcük bulunmaktadır: *sınağuçı, toldurğuçı*.

Köktürkçede ve Eski Uygurcada gelecek zaman çekiminde görülen {-DAÇI} eki bazı araştırmacılara göre Karahanlıcada az ya da hiç görülmemektedir (Ercilasun, 2016; Hacıeminoğlu, 2019). Ercilasun ve Hacıeminoğlu'nun görüşlerine nazaran Güner (2021: 451), {-DAÇI} ekinin kullanımının azaldığını hatta yerini {-GAy} ekine bırakarak Karahanlıcada gelecek zamanı ifade eden bir kip eki olarak değil sıfat-fiil görevini üstlendiğini belirtmektedir. Karahanlıcada eserlerde görülen örnek cümlelerde gelecek zaman kip işaretleyicisi çekime girerken zamir kökenli şahıs eklerini almaktadır.

2.2 Eski Türkçede Tasarlama Kipleri

Tasarlama kipleri zaman bildirmeksizin yalnızca şekil bildiren kip ekleridir. Eski Türkçe döneminde tasarlama kipleri dört alt başlıkta sınıflandırılmaktadır: Şart Kipi, Gereklilik Kipi, İstek Kipi ve Emir Kipi. Bahsi geçen kipler örnekleriyle beraber çalışmanın devamında detaylıca incelenecektir.

2.2.1 Eski Türkçede şart kipi

Şart Kipi, tasarlama kiplerinden biridir. Şart kip eki getirildiği cümlelerde şart ifadesinin kazanılmasını sağlamaktadır. Ergin'in görüşüne göre, şart kip ekinin eklendiği fiil bir şarta bağlandığı için hüküm ifade etmemektedir (Ergin, 2019, s. 309). Dolayısıyla şart kip eki ile çekime girmiş bir fiil yalnızca hüküm taşımayan bağlı bir cümle halini almaktadır. Günümüz Türkçesinde {-sA} biçiminde kullanılan şart kip eki, Eski Türkçe

döneminde {-sAr} ve {-sA} biçiminde kullanılmıştır. Tekin (Eraslan, 2012, s. 348)'e göre şart eki ihtimal değerinde olan ya olamayacak durumlar için kullanılan yan cümledir.

2.2.1.1 Eski Türkçede 1. tip şart kip eki {-sAr}

Eski Türkçe döneminde kullanılan 1. tip şart kipi {-sAr} ekinin Köktürkçe döneminde yer alan eserlerde ender kullanıldığı ancak Eski Uygurca döneminde yer alan eserlerde daha yoğun kullanıldığı görülmektedir. Bu bilgilerden yola çıkarak ekin Köktürkçe ve Eski Uygurca dönemlerinde kullanımları şu şekildedir:

Köktürkçede 1. tip şart kipi

Köktürkçede şart anlamı taşıyan bir kip eki olan {-sAr}, araştırmacılar tarafından farklı görüşlerle açıklanmaktadır.

Tekin ve başkaları bu eki Köktürkçe için zarf fiil olarak kabul etmişlerdir. Gabain bu eki zarf fiil ekleri arasında zikretmemiş, sadece yan cümleler içinde şart cümleleri bahsinde örneklendirme yoluna gitmiştir. Yüklemden hareketle veya diğer şahıs bildiren unsurlardan hareketle eke şahıs ifadesi verilebilmektedir. Bu yüzden {-sAr} eki şart kipi olarak kipler arasında verilme yoluna gidilmiştir. (Öztürk, 2021, s. 54).

Şart kip ekinin şahıslara göre çekimi şu şekildedir:

1. Teklik kişi: -sAr men

(161) [BK K13] (Men özüm) **kazgan(masar)**, yok(...) **bo(ltaçı erser il yeme bodun yeme yok boltaçı ert)i**. “(Ben) **kazan(masaydım)**, yok (...) **o(lsa idim devlet de millet de yok olacak id)i**.” (Ercilasun 2016: 552).

(162) [T-II K1 (59)] *İlteriş Kagan* **kazganmasar**, yok erti erser; *ben özüm Bilge Tuñukuk* **kazganmasar**, *ben* **yok erser** “İlteriş Kağan kazanmasaydı, yok olsaydı (olmasaydı); *ben Bilge Tunyukuk* **kazanmasaydım**, *ben* **yok olsaydım** (olmasaydım)” (Ercilasun 2016: 628).

2. Teklik kişi: -sAr sen

(163) [BK K6] *Ol yir[ger]ü* **barsar** *Türk bodun, ölteçi sen. Ötüken yir o[l]urup [arkış] tirkiş* **ısar neñ bu[ñug yo]k**. “O yerlere **gidersen** Türk milleti, öleceksin. Ötüken topraklarında oturup kervan **gönderirsen** hiç sıkıntı olmaz.” (Ercilasun 2016: 548).

- (164) [KT G8] *Ol yirgerü barsar Türk bodun, ölteçi sen.* “O yerlere **gidersen** Türk milleti, öleceksin.” (Ercilasun 2016: 504).

3. Teklik kişi: -sAr

- (165) [BK B3-6] *Yay bolsar üze t(ejri kübrügi?), kübürgesi öterçe anç(a yıglap), tagda sıgun ötser (ança sıgtap) sakınur men.* “Yaz olunca üstte (gök davulları), kösleri nasıl **gümbürdüyorsa** öylece (ağlayarak), dağlarda geyikler nasıl **böğürüyorsa** (öylece feryat ederek) düşünüyorum.” (Ercilasun 2016: 592).
- (166) [T G4 (11)] *Türk sir bodun yirinte idi yorımazun; usar idi yok kışalım* “Türk milleti, topraklarında hiç ilerlemesin; **mümkünse** tamamen yok edelim.” (Ercilasun 2016: 600).

1. Çokluk kişi:

- (167) [T 23] *(İlk Kırgızk)a sü(les)er yig ermiş tidim. Kögmen yolu bir ermiş. Tumuş tiyin eşidip bu yolun yorisar yaramaçı tidim.* “(İlk olarak Kırgızlar)a ordu **yürütsek** daha iyi olur, dedim. Kögmen (Tannu-Ola) yolu tek imiş. (O da) kapanmış diye işitince bu yolla **yürüse**k uygun olmaz dedim.” (Ercilasun 2016: 604).

Eski Uygurcada 1. tip şart kipi

Eski Uygur Türkçesinde şart anlamını taşıyan ek {-sAr}’dır. Nadir olarak {-sA} biçiminde de çekime girdiği görülmektedir. Eski Uygurcada şart kip eki çekime girerken zamir kökenli şahıs eklerini almaktadır. Ek, ünsüz uyumuna bağlı değildir. Öztürk (2021) ‘*Köktürkçe El Kitabı*’ adlı eserinde Uygurcada şart kipi için ekin hem şahıs şekilleri hem de şahıs eksiz şekilleri kullanıldığını ifade etmektedir. Eski Uygurcada şart kip ekinin 2. teklik şahıs çekimine dair örnek cümle bulunamamıştır.

1. Teklik kişi: -sAr men

- (168) [AY-VIII 380-383] *Burhanlarnıñ ulug küçi üze kim meni amtıka tegi kayu orunlarıg öser m(e)n kayu yınakta körser m(e)n kayu balık uluşka tegser m(e)n* “Budhalara özgü yüce gücü sayesinde şimdiye kadar hangi yerleri **düşünsem** hangi tarafta **görsem**, hangi kente (ve) ülkeye **gitsem**...” (Çetin 2020: 253).

- (169) [AY-VII 650-654] *birök körser m(e)n tapınmışın sarasvati t(e)ṇrike azu körser m(e)n tittıların bahşısı éyin boşgunmışığ bergey m(e)n* “Öyle ki ben tapındığını **görsem** Tanrıça Sarasvati’ye ya da hocalarının (varlığı) nedeniyle öğrenmiş olan öğrencileri **görsem** (onlara) öğrenmeleri için gizli kuralları vereceğim.” (Çetin 2020: 190).

3. Teklik kişi: -sAr

- (170) [AY-VII 128-131] *ikinti yana bir tınl(ı)g bo d(a)r(a)ni nomug boşgunsar tutsar okısar bilser monuṇ buyanı edgü kılınçı aşnukı buyan edgü kılınçta utar yegedür* “ikinci olarak bir canlı bu dharani(deki) öğretiyi **öğrense, ezberlese, okusa** bile bunun sevabı, iyiliği, öncekinin sevabından, iyiliğinden daha fazladır.” (Çetin 2020: 147).
- (171) [AY-X 1535-1539] *birök bo nom (ärdinig) ayasar <agırlasar> tapınsar (udunsar bitisär) bititsär ö(t)gürü yänä adınlarka ukıtu biltürü <nomlayu> bilsärlär* “Kim ki bu öğreti cevherine **hürmet ederse ibadet ederse** (ve) **yazarsa yazdırırsa**; bunun üzerine yine başkalarına anlatarak vaaz ediverseler ...” (Gulcalı 2021: 256-257).

1. Çokluk kişi: -sAr biz

- (172) [AY-X 358-360] *Biz ikägü nägü tep öṭünälim, sözlälim, ol yeg bolgay üçägü, birläk(i)yä ölsär biz* “Biz ikimiz ne diye cevap vereceğiz; üçümüz beraberce **ölseydik** daha iyi olacaktı.” (Gulcalı 2021: 169).

2. Çokluk kişi: -sAr siz

- (173) [AY-VIII 185-190] *apam birök iş yme ... bütürmez ök erser siz t(e)ṇrim sizin ağızanmış köni kértü savıñız alku barça buzulup ezüg bolgay sêziksiz* “eğer (bu) işi tamama **erdirmeszeniz** efendim ağzınızdan çıkmış olan (büyün) gerçek sözler bozularak şüphesiz yalan olarak algılanacak.” (Çetin 2020: 237).

3. Çokluk kişi: -sArIAr

- (174) [AY-VIII 812-819] *birök bon om erdinike tapıg udug kılmak küsüşin evin barkın êtip <yaratıp> ’eṇ mintin bir küşetri bir pra <erser> assarlar <ol tınl(ı)glar> altı kat amranmak oğuş t(e)ṇri yérinte yêti erdinin êtiglig ordu karşı içinte tapınça togarlar* “Eğer bu öğreti mücevherine adaklar sunmak

arzusuyla evini yapıp hatta bir güneşlik, bir çarsak **assa(lar)** o canlılar göğün altı kat arzu yerinde yedi mücevherle süslenmiş saray içinde arzularına göre doğarlar.” (Çetin 2020: 290-291).

- (175) [AY-X 1535-1539] *birök bo nom (ärdinig) ayasar <agırlasar> tapınsar (udunsar bitisär) bititsär ö(t)gürü yänä adınlarka ukıtu biltürü <nomlayu> bilsärlär* “Kim ki bu öğreti cevherine hürmet ederse ibadet ederse (ve) yazarsa yazdırırsa; bunun üzerine yine başkalarına anlatarak **vaaz ediverseler** ...” (Gulcalı 2021: 256-257).

2.2.1.2 Eski Türkçede 2. tip şart kip eki {-sA}

Eski Türkçe döneminde kullanımı tespit edilen 2. tip şart kipi {-sA} ekidir. Köktürkçe ve Eski Uygurca kaynaklarda çekimlendiğine dair cümle örneği tespit edilememiştir. Bahsi geçen {-sA} ekinin Karahanlıca kaynaklarda kullanımı görülmektedir. Bu ek Köktürkçe ve Eski Uygurca dönemlerinde kullanılan 1. tip şart kipi olan {-sAr} ekinde yer alan /-r/ harfinin düşmesiyle meydana gelmektedir. Bu bilgilere istinaden ekin Karahanlıca döneminde kullanımları şu şekildedir:

Karahanlıcada 2. tip şart kipi

Karahanlıca verilere bakıldığında şart kip ekinin {-sA} biçiminde çekime girdiği görülmektedir. Şart kipinin işaretleyicisi çekimlenirken zamir kökenli şahıs ekleri almaktadır. Karahanlıcada şart kip ekinden sonra gelen şahıs ekleri birinci ve üçüncü çokluk şahıs çekimlerinde ekleşmiştir (Hacıeminoğlu, 2019, s. 188).

1. Teklik kişi: -sAm / -sA men

- (176) [DLT 201] *apañ kolsam uđu ba.rıp / tutar erdim süsin tārıp / bulun kı.lıp başı yarıp / yulug barça maña yığdı* “Eğer **isteseydim** onu takip edip yakalar, ordusunu dağıtır, kendisini esir alır ve başını yarardım. Ancak bana fidye topladı; ben de onu serbest bırakarak minnet altına soktum.” (Ercilasun 2020: 172).

- (177) [KB 3769] *saña yazsa men sen keçürmege sen / keçürgey idim miñ yazuk kılsa men* “Sana karşı bir kusûr **işlersem**, sen beni affetmeyeceksin; rabbim beni, bin kusûr **işlesem** dahi, affeder.” (Arat 1999: 379).

2. Teklik kişi: -sAñ / -sA sen

- (178) [DLT 548] *sen kalı barsa sen* “Eğer sen **gidersen**” (Ercilasun 2020: 448).

- (179) [DLT 44] *uluglu.kug bulsa sen edgü kılı.n / bulgı.l kişi.g begle.r katın yaxşı ũla.n* “Güç ve saltanat **bulduğun zaman** huyunu güzelleştir. İnsanların işlerini beylere iyi bir şekilde getirerek hayırlı aracı ol.” (Ercilasun 2020: 30).

3. Teklik kişi: -sA / -sAr

- (180) [DLT 269] **Buşmasa.r** *bo.z kuş tuta.r iwmese.r ürün kuş tuta.r* “Adam işinden **bıkmasa** av sırasında boz kuş (akdoğan) tutar; **acele etmezse** en iyi doğanları tutar.” (Ercilasun 2020: 236).
- (181) [DLT 154] *Yagı.nı aşakla.sa başka çıka.r* “Düşmanını küçük **sayarsa** başa çıkar.” (Ercilasun 2020: 133).

1. Çokluk kişi: sAmXz / -sA miz

- (182) [KT-R 29/33a2-3] *Tanrı tuta, eger unamasa-miz çıkkatımız sizin birle, helak kılurlar.* “Tanrı tuta, eğer (...) sizinle beraber **istemese**, helak olurlar.” (Ata 2019: 40).
- (183) [KT-R 35/6a3-6b2] *bizni yana kaçan bérsemiz aña edgülük bizdin ayğay* “Bizi yine ne zaman **versek** ona bizden iyilik söyleyecek.” (Ata 2019: 107).

2. Çokluk kişi: -sA siz

- (184) [KT-R 33/18a1-18b1] *hemişe ya‘ni ulaşu ol erür Tanrı üskinde uluğ. Eger belgürtse siz nerseni azu yaşursa siz anı her-āyine Tanrı erür kamuğ nejni bilgen.* “Devamlı yani süreklidir. Tanrı üstünde yücedir. Eğer **belirtirseniz** (her) **yaşarsanız** o şüphesiz her şeyi bilen Tanrıdır.” (Ata 2019: 81).
- (185) [KT-R 27/32b2-33a1] *Ey bitig boğnı, keldi ök sizke bizim yalavaçımız, belgürtür sizke sustluk üze yalavaçlardan kim aysa siz* “Ey kutsal çehre, size bizim peygamberimiz geldi, size belirtir, (...) üzerine peygamberden **söyleyeceksiniz.**” (Ata 2019: 21).

3. Çokluk kişi: -sAlAr

- (186) [KT-R 29/35b2-3] *Eger çıkşalar sizin içinizde arturmazlar sizke meger artukluk, éwitgeyler erdi* “Eğer çıkarlarsa sizin içinizde arttırmazlar. Meğer size fazlalık(tır), **acele edeceklerdi.**” (Ata 2019: 40).
- (187) [KT-R 33/21a3-21b1] *Ol yakınrağ kim bilinseler emgetilmeseler* “O daha yakın ki bilinseler **eziyet etmeseler...**” (Ata 2019: 82).

2.2.2 Eski Türkçede gereklilik kipi

Gereklilik kipi bir işin ya da hareketin, durumun yapılması gerektiğini ifade etmek amacıyla kullanılan ektir. Ercilasun (2021)’a göre bahsi geçen ekin kullanımıyla beraber gereklilik anlamı emir biçiminden daha çok öneri biçiminde sunulmaktadır. Eski Türkçede gereklilik anlamı taşıması için “kerek” sözcüğü kullanılmaktadır. Eski Türkçede gereklilik kip ekinin {-gU / -gU kerek} biçimlerinde kullanıldığı görülmektedir.

2.2.2.1 Eski Türkçede 1. tip gereklilik kip eki {-GU (ol / kergek)}

Eski Uygurca ve Karahanlıca dönemlerinde çekimine rastlanılmakta olup Köktürkçe döneminde çekimi olmayan bir ektir. Ekin cümle örneği tespit edilememiştir.

2.2.2.2 Eski Türkçede 2. tip gereklilik kip eki {-mİş kergek}

Eski Türkçe döneminin alt kollarında kullanımına dair örnek cümle tespit edilememiştir.

2.2.2.3 Eski Türkçede 3. tip gereklilik kip eki {-mAk kergek}

Eski Türkçe döneminin alt kollarında kullanımına dair örnek cümle tespit edilememiştir.

2.2.2 başlığı altında Eski Türkçe döneminde kullanımı görülen üç tip gereklilik kip eklerinin kullanımlarına ve yaygınlığına değinilmiştir. Eski Türkçe döneminin alt kollarında (Köktürk, Eski Uygur, Karahanlı) bu üç tip gereklilik kipinin kullanımlarının özeti şu şekildedir:

Köktürkçede gereklilik kipi

Köktürkçe döneminde gereklilik kipinin çekimine dair bir ek yahut örnek cümle tespit edilememiştir.

Eski Uygurcada gereklilik kipi

Eraslan (2012)’ın ifadesine göre Uygurcada gereklilik kipi için kullanılan özel bir şekil veya zaman eki bulunmamaktadır. Gereklilik anlamı taşıması için cümlede “kergek” sözcüğünün bulunması yeterlidir. Bazı cümlelerde “kergek” gibi “-ğuluk/-gülük ol” eklerinin kullanımı ile de gereklilik anlamının sağlandığı görülmektedir. Eski Uygurcada gereklilik kip ekinin 1. ve 2. teklik; 1., 2. ve 3. çokluk şahıs çekimlerine dair cümle örneği bulunamamıştır.

3. Teklik kişi: -ğu/-gü kergek; -mış/-miş kergek; -mağ/-mek kergek; -gu/-gü ol

- (188) [Suv. 23/6-7] *Bo iki törlüg edgöl(erke tükel)lig bolğu k(e)rgek* “Bu iki türlü iyiliklerle donanmış **olmak gerekir.**” (Eraslan 2012: 350).
- (189) [HK II 47-48] *Şeker içiñe katıp içürmiş k(e)rgek* “Şeker içine katıp **içirmek gerek.**” (Eraslan 2012: 351).

Karahanlıcada gereklilik kipi

Karahanlıcada gereklilik kipi {-gU} eki ile yapılmaktadır. Hacıeminoğlu (2019), Güner (2021), Ercilasun (2020) gibi araştırmacılar ekin kullanımları ve yaygınlığı gibi hususlarda aynı görüşleri belirtmişlerdir. Ayrıca Karahanlıca döneminde gereklilik kipinin çekimi için {-gU kerek; kerek...-sA} şeklinde de çekimler görülmektedir. Güner (2021), bahsi geçen dönemde {-sA} ekinin metinlerde tek başına kullanıldığında gereklilik anlamı katmasının yanı sıra {-sA} ekinin {kerek} sözcüğüyle birlikte cümle içerisinde kullanıldığında yine gereklilik anlamı taşıdığını ifade etmektedir. Karahanlıcada {-gU} eki ile çekimlenmiş cümle örnekleri şunlardır:

- (190) [KB 1913] *negü tir eşitgil sınamış büğü / sözüg sözlemegü eşitgü ögü* “Tecrübesi olan hakîm ne der, dinle; çok söz **söylememeli**, daha çok **dinlemeli** ve **düşünmelidir.**” (Arat 1947: 209).
- (191) [KB 4682] *velikîn tiriglik bolurmu yigü / munı bilgü aşnu ay bilge büğü* “Fakat hayat yalnız yiyip-içmekten mi ibârettir; ey hakîm âlim, önce bunu **bilmelidir.**” (Arat 1947: 469).

Karahanlıcada gereklilik kip ekinin 1., 2. ve 3. çokluk şahıs çekimlerine dair örnek cümle bulunamamıştır.

1. Teklik kişi: -gU men; -gU kerek men

- (192) [KB 1593] *ötegü kerek men bu haqlar saña / kişiler tili bolmasa bir maña* “Töhmət altında kalmamak için, bu borcu şimdi sana **ödemem gerektir.**” (Arat 1947: 176).
- (193) [KB 5698] *itingü kerek men yarınkı itig / itilse yarınkı işim ay tetig* “Ey zeki insan, yarınki işimin arzu ettiğim şekilde olması için, benim bugünden hazırlık **yapmam lâzımdır.**” (Arat 1947: 566).

2. Teklik kişi: -gU kerek sen

(194) [KB 1059] *kayı aydı ötrüm içürgü kerek / özi katmış emdi boşutğu kerek*
“Biri: Müshil içirmeli; kabız olmuş, şimdi onu boşaltmak gerek dedi.” (Arat 1947: 123).

(195) [KB 1910] *kalı mundağ erse sevingü kerek / ayıtmış sözüمنى sen ayğu kerek*
“Bu böyle olunca, senin buna sevinmen ve sorduğum söze cevap vermen gerekir.” (Arat 1947: 209).

3. Teklik kişi: -gU; +kerek; +ol

(196) [DLT 553] *bardıñ nelük aymadıñ /ki.rü körüp kaymadıñ / köñül berü yaymadıñ / boldıñ erinç bolmagu* “Gittin; gidişini niye haber vermedin? Arkanı dönüp niye ilgilenmedin? Gönlün neden bize meyletmiyor? Şimdi, senin gibilerin olmaması gereken bir duruma düştün.” (Ercilasun 2020: 456).

2.2.3 Eski Türkçede istek kipi

Eski Türkçe döneminin alt kollarının hiçbirinde istek kipine ait fiil çekim eki tespit edilememiştir. Dolayısıyla Eski Türkçe dönemine ait eserlerde anlam itibarıyla de cümle örnekleri bulunamamıştır.

2.2.4 Eski Türkçede emir kipi

Tasarlama kipleri arasında yer alan emir kipi eylemin, olayın ya da durumun emirle yapılması gerektiğini belirtir. Emir kipinde diğer kip eklerinden farklı olarak her şahsın ayrı kip eki bulunmaktadır. Bu husus Eski Türkçe dönemi içinde ele alınan Köktürk, Eski Uygur ve Karahanlı dönemlerinin hepsinde geçerlidir. Ergin (2019, s. 304)’in ifadesine göre emir ekleri fiil karakterini bozmayan, başka bir görevde kullanılamayan eklerdir. Ek daima fiil çekiminde kullanılmış olup hiçbir zaman isim biçimini taşımamıştır.

Köktürkçede emir kipi

Köktürkçede her şahsın ayrı emir kip eki bulunmaktadır. Tekin, teklik ve çokluk birinci şahısları ‘gönüllülük kipi’ olarak nitelendir (Öztürk, 2021, s. 53). Teklik ikinci şahıs emir, {-gIl} eki ile pekiştirme amaçlı kullanılır. 2. şahıs çokluk {-ñlAr} eki ile 3. şahıs şekli Köktürkçe döneminde sonra ortaya çıkmaktadır. Köktürkçede emir kip ekinin 3. çokluk şahıs çekimine dair cümle örneği bulunamamıştır.

1. Teklik kişi: -AyIn

(197) [BK D40-41] (... *Karluk*) *ilteber yok bolmış, inisi bir korg(anka...) (...) arkısı kelmedi; anı ańıtayın tip süledim.* “(...*Karluk*) ilteberi yok olmuş, kardeşi bir kale (ye sığınmış...). (...) kervanı gelmedi; onları **korkutayım** diye ordu yürüttüm.” (Ercilasun 2016: 580).

(198) [T 5] *Aygıl tidi; ayıgması ben ertim, Bilge Tuńukuk. Kagan mu kışayın tidim; sakıntım* “(Fikrini) söyle dedi; söyleyeni ben idim, Bilge Tunyukuk. Kağan mı **yapsam** dedim ve düşündüm” (Ercilasun 2016: 596).

2. Teklik kişi: Ø, -gIl

(199) [KT G1] *Sabımın tüketi eşidgil.* “Sözümü sonuna kadar **dinleyin!**” (Ercilasun 2016: 500).

(200) [T 5] **Aygıl tidi; ayıgması ben ertim, Bilge Tuńukuk. Kagan mu kışayın tidim; sakıntım** “(Fikrini) **söyle** dedi; söyleyeni ben idim, Bilge Tunyukuk. Kağan mı **yapsam** dedim ve düşündüm” (Ercilasun 2016: 596).

3. Teklik kişi: -zUn

(201) [KT D20] *Kögmen yir sub idisiz kalmazun tiyin Az, Kırkız bodunug yarat[ıp keltim] (iz); s[ünüş] (dümüz... ilin) yana birtimiz.* “Kögmen yeri suyu sahipsiz **kalmasın** diye Az ve Kırgız halklarını oluşturup geldik; savaş(tık ... ilini) tekrar verdik.” (Ercilasun 2016: 516).

(202) [T 31] *Sü barıñ tidi; Altun yışda oluruñ tidi; sü başı İni İl Kagan, Tarduş şad barzun tidi. Bilge Tuńukuk(k)a baña aydı* “Askerler, (siz) gidin dedi, Altun (Altay) Dağlarında oturun dedi; ordunun başı olarak İni İl Kağan ile Tarduş şadı **gitsin** dedi. Bilge Tunyukuk’a, bana (da şöyle) söyledi.” (Ercilasun 2016: 612).

1. Çokluk kişi: -AlIm

(203) [T 20] *Ol üç kagan ögleşip Altun Yış üze kabışalım timiş.* “O üç kağan fikirleşip Altun Dağ (Altay Dağları) üzerinde **buluşalım** demişler.” (Ercilasun 2016: 604).

(204) [T 33] *Üç küreg kişi kelti, sabı bir: Kaganı sü taşıkdı; On Ok süsi kalışız taşıkdı tir; Yarış yazıda tirilelim timiş.* “Üç kaçak kişi geldi, sözleri aynı: Kağanları orduyu çıkardı; On Ok ordusu eksiksiz sefere çıktı diyorlar; Yarış (Cungarya) Ovası’nda **toplanalım** demişler.” (Ercilasun 2016: 612).

2. Çokluk kişi: -ŋ

- (205) [KT G10] *Türk begler, bodun, bunu eşidin!* “Türk beyleri, millet, bunları **işitin!**” (Ercilasun 2016: 504).
- (206) [BK D33] *(Türk) begler, (bodun, ança) sakınıŋ, ança biliŋ!* “Türk milleti ve beyleri, buna göre **düşünün**, buna göre **bilin!**” (Ercilasun 2016: 576).

Eski Uygurcada emir kipi

Emir kip ekleri fiile getirildiği takdirde emir anlamı yüklemektedir. Emir kip ekleri her şahsa özel çekimlenmektedir. Dolayısıyla emir kip eki olan ek aynı zaman şahıs eki görevini de üstlenmektedir. Olumlu ve olumsuz çekimde eklerde farklılık görülmemektedir. Yalnızca fiile olumsuzluk eki olan {-mA} getirilerek olumsuzluk sağlanmaktadır.

1. Teklik kişi: -AyIn

- (207) [AY-VII 593-596] *Amtı bo d(a)r(a)ni nomniŋ tutguluk törüsin ayu bëreyin tēp anta ötrü şlok takşutın inçe tēp tēdi* “(Sonra) Şimdi bu dharaniyi yerine getirme kuralını **söyleyeyim** diyerek şiirle şunları söyledi.” (Çetin 2020: 185-186).
- (208) [AY-VII 713-719] *amtı m(e)n ikileyü yertinçülüŋ kērtüke tayanıp tılaŋurmak erkligi sarasvaŋi atl(ı)g t(e)ŋri kızın ögeyin anıŋ edgüsin tēp anta ötrü inçe tēp şlok sözleği* “Şimdi ben, ikinci kez, yeryüzüne ait gerçeğe dayanarak güzel konuşma gücüne sahip Sarasvati adlı tanrıçayı, onun iyiliğini **öveyim** dedi (ve) şu şiiri söyledi.” (Çetin 2020: 195).

2. Teklik kişi: -gIl

- (209) [AY-VIII 1661-1662] *agır ayamak sakınçın raçaşastırıg ayagıl* “Büyük bir saygı düşüncesiyle Rajaşastıra **hürmet et.**” (Çetin 2020: 361-362).
- (210) [AY-X 29-30] *(Ol stupnuŋ) kapıgın açgıl, içintä nāgü bar körgil tep y(a)rl[ıkadı]* “(O sandığın) kapağını aç! İçinde ne var **gör!** diye buyurdu.” (Gulcalı 2021: 145).

3. Teklik kişi: -Ø, -zUn

(211) [AY-VII 467-469] *ötrü bo nom erdinig okutıp bo yunguluk törüg kılıp **yunzun arıtınzun*** “bu öğreti mücevherini okutarak, bu töreni gerçekleştirerek **yıkansın** (ve) **arınsın.**” (Çetin 2020: 175).

(212) [AY-VII 471-473] *antada basa bo etöz küzetgülik d(a)r(a)ni üze etözin bir otuz kata **arvazun.*** “Ondan sonra bu beden kurtaran dharani ile birlikte bedenine yirmi bir kez büyümlü sözler **söylesin.**” (Çetin 2020: 175).

1. Çokluk kişi: -AlIn / -AlIm

(213) [AY-X 731-732] *İkägü birlä atlanıp, tilägäli arıgka **baralım*** “İkimiz birlikte yola çıkıp (yavrumuzu) aramaya ormana **gidelim.**” (Gulcalı 2021: 194-195).

(214) [AY-X 61-64] *ötrü tözün anant **täginälim** t(ä)ñrim keñürü aça yada nomlayu y(a)rıkazun tep ötünti* “Sonra aziz Ānanda: ‘Tanrım (bize) genişletip açarak vaaz etsin, (ona) **erişelim!**’ diye arz etti.” (Gulcalı 2021: 148).

2. Çokluk kişi: -ñ, -ñlAr

(215) [AY-X 59-61] *bolmuşımñ tıtagın nomlayu beräyin kop süzök köñülin tetrü **tuñlañlar** tep y(a)rıkadı* “yaratılışımın sebebini anlatıvereyim, çok temiz/açık (bir) zihinle dikkatlice **dinleyin!**” diye duyurdu.” (Çetin 2020)

(216) [AY-X 166-168] *ked tılañu t(e)rkin kirip **ornanñ** ağızım için tilimte* “Ağızımın içine, dilime girerek hemen oraya **yerleşin.**” (Çetin 2020: 236).

3. Çokluk kişi: -zUnlAr

(217) [AY-VII 614-617] *t(e)ñriler luular üdinte öz etöznüñ barınca tapıg udug kılzunlar alku tınl(ı) oğlanı imerigme kamagka **turgurzunlar*** “Tanrılar (ve) ejderhalar zamanında, kendi bedeninin (tüm) varlığıyla hizmet edip tapınsın. Bütün insanlar; hepsine iyi düşünceli, merhametli bir gönül **beslesinler.**” (Çetin 2020: 187).

(218) [UTS 496-498] *Aç kız başlap üç türlüğ yavız adalar amtık(ı)ya ok tavrak bagup amrılıp arka kamag beş azun tınl(ı)glar uguşı alasız bir tæg mäjilig **bolzunlar*** “Açlık ve kıtlıktan başlayarak üç türlü kötü felaket, şimdi çabucak bağlanıp durulup bütün beş varoluş biçimi canlılarının soyu eksiksiz hep birlikte **mutlu olsunlar.**” (Cengiz 2021: 122-123).

Karahanlıcada emir kipi

Eski Türkçe dönemine ait Köktürkçe ve Eski Uygur dönemlerinde olduğu gibi Karahanlı döneminde de her şahsa ayrı ek getirilmektedir. Emir kip eki çoğu zaman şahıs ekleriyle beraber ‘öz’ dönüşlülük sözcüğünü de kullanmaktadır (Ercilasun, 2020, s. 188). Emir kip ekleri hem zaman bildirir hem de şahıs ekini üstünde taşımaktadır. Ercilasun (2020), Hacıeminoğlu (2019) ve Güner (2021) emir kip eklerinin kullanımlarına dair aynı görüşleri savunan araştırmacılar arasındadır.

1. Teklik kişi: -AyIn / -yIn

- (219) [KB 3175] *yanut birdi ögdülmiş ilig kutı / anı çin tilese iteyin otı* “Öğdülmiş cevap verdi: Ey devletli hükümdar, onu sen gerçekten arzu ediyorsan, çâresine **bakayım** dedi.” (Arat 1999: 324).
- (220) [KB 560] *kayu ödte hacib tilese mini / ol ödte keleyin tidi söz küni* “Hâcib beni ne zaman isterse, ben onun tâyin edeceği gün ve saatte **geleyim**.” (Arat 1999: 71).

2. Teklik kişi: -gIl / -gIn

- (221) [DLT 221] *oglum ögüt algıl biligsizlik kite.r / talka.n kimniñ bolsa añar bekmes kata.r* “Ey oğlum! Öğüdü **al** ve nefsinden boşluğu (cehaleti) uzaklaştır. Kavutu olan ona pekmez katar. Bunun gibi akıllı olan da öğüdü kabul eder.” (Ercilasun 2020: 191).
- (222) [DLT 160] *zap zap bargıl* “**Acele et, çabuk ol**” (Ercilasun 2020: 139).

3. Teklik kişi: -sU / -sUn

- (223) [DLT 630] *tosun münüp sekirtsün / esizlikin amurtsun / itka keyik kaytartsun / tutmuş sânu umnalım* “Zor taya **binsin** ve onu **koştursun!** Huysuzluğunu **sakinleştirsin** ve onun sırtında **avlansın!** Avı bize döndürmek için köpeği **kandırısın!** Sonra da avı yakalandı kabul ederiz; arkasından da onun etini yemeyi umarız.” (Ercilasun 2020: 525).
- (224) [DLT 363] *barsun naru kağgura / sattı meniñ a.yımı* “Yaptığımı ona anlat ki üzülerek **gitsin**. Çünkü o iznimi almadan benim hizmetçimi sattı.” (Ercilasun 2020: 288).

1. Çokluk kişi: -AlIn / -AlIm / -IlIm

- (225) [DLT 221] *kıkırıp atıg kemşelim / kalkan süñü.n çömşelim / kaynap yana yumşalım / katgı yagı yuwılsu.n* “Bağrışıp savaşı naralarıyla onlara **saldırırız**. Kalkan ve süngülerle **toslarız**. Karşılaştığımız zaman **güçleniriz**; sonra istenirse barış için sakinleşiriz ki güçlü düşman yumuşasın.” (Ercilasun 2020: 191).
- (226) [DLT 270] *tegre alıp egrelim / attın tüşüp yügre.lim / arslanlayı kökrelim / küçi anın kewılsü.n* “Düşmanı **kuşatırız**; atlardan **ineriz** ve yaya **koşarız**. Arslan gibi **kükreleriz**. Ta ki düşman bundan zayıflasın.” (Ercilasun 2020: 237).

2. Çokluk kişi: -ñ / -ñlAr

- (227) [DLT 581] *et togra.ñ* “Eti **kesin**.” (Ercilasun 2020: 478).
- (228) [DLT 300] *barma.ñla.r* “**Kalkmayın**.” (Ercilasun 2020: 250).

3. Çokluk kişi: -sUlAr / -sUnlAr

- (229) [KT-R 26/69a1-69b1] *seniñ birle, alsunlar uruş sâzlarını, kaçan secde kılsalar bolsunlar siziñ kiñinleriñizdin, kelsün taķı bir güruh kim namaz kılmadılar taķı namaz kılsunlar*. “Seninle beraber silahlarını alsınlar, ne zaman secde edecekler sizin yakınlarınızdan olurlarsa gelsin dahi bir topluluk namaz kılmasınlar **namaz kılsınlar**.” (Ata 2019: 25-26).
- (230) [KT-R 38/76a1-77a1] *çıkarmañ olarnı, éwlerindin, çıkmasunlar meger kim kelseler bir yawuzluķ belgülig, ol Tañrınıñ endazeleri turur* “Onları çıkarırım, evlerinden, **çıkmasınlar**. Meğer ki gelirseler bir kötülük görünen, o Tanrının kaderidir.” (Ata 2019: 37-38).

3. ESKİ TÜRKÇEDE SÖZLÜKSELLEŞTİRİCİ KİP EKLERİ

Dil, değişmekte ve gelişmekte olan canı bir yapıdır. Teknolojinin gelişmesi, yeni icatların ortaya çıkması ve keşiflerin yanı sıra dilin de bu gibi değişikliklerden etkilendiği bilinmektedir. Dolayısıyla söz varlığına gün geçtikçe yeni sözcükler girmekte ve bazı sözcükler de kullanımdan düşmektedir. Her dilin sözcük yapısına uygun sözcük türetme ve üretme yöntemleri bulunmaktadır. Sondan eklemeli bir dil yapısına sahip olan Türkçe de sözcük sonlarına getirilen ekler yardımı ile yeni sözcükler türetildiği bilinmektedir. Türkçede sözcük türetme yöntemlerinden bazıları şu şekilde sıralanabilir: yansımalar, ikilemeler, vurgulama, kırpma, harmanlama, kısaltma ve ürün adlarından aktarma... Sözcük türetme yöntemlerine gün geçtikçe yenileri de eklenebilmektedir. *‘Türk Dili El Kitabı’*’nda sözcük yapmanın yolları şu sıralanmaktadır: türetme, birleştirme, kısaltma, kopyalama, ikileme. Bunun yanı sıra *‘Çağdaş Türk Dili’* adlı eserde sözcük türetme yöntemleri şu şekilde sıralanmaktadır: kalıplaşma, türetme, birleştirme, karma, kısaltma/akronim, derleme, tarama, anlam kayması, ters (geri) türetme, uydurma, işlevsel değişim, ödünçleme (Yıldız, 2011, s. 1034). Bahsi geçen yöntemler ve teknikler ile Türkçenin sözcük yapısı hakkında da bilgi sahibi olabilmekteyiz. Bu yol ve yöntemlere sözlükselleştirme de eklenebilir. Sözlükselleşme hâlihazırda var olan bir sözcüğe/sözcükbirime getirilen biçimbirim ile yeni bir anlam oluşturmastır. Dolayısıyla iki ayrı sözcük yapısının birleşmesi sonucu anlamından uzaklaşmadan yeni bir anlam ifade etmesidir. Örneğin “dol-” fiiline öğrenilen geçmiş zaman kip eki olan “-muş” ekinin getirilmesiyle “taşıt, araç” anlamına gelen *dolmuş* sözcüğünün türediği görülmektedir. Dolayısıyla fiil kökünün asıl anlamından uzaklaşmadığı ancak getirilen ekin işlevini yitirdiği görülmektedir. Bahsi geçen sözcüğün bu yöntemle türediği düşünüldüğünde sözlükselleşme yöntem/teknikinin kullanıldığı söylenebilmektedir. Lehmann gibi kimi araştırmacılar sözlükselleşmeyi sözcük yapma yol ve yöntemleri arasında değerlendirmektedir (Sarı, 2015, s. 86). Bu görüşün yanı sıra kimi araştırmacılar da sözcük yapma yol ve yöntemleri arasında sözlükselleşmeyi dahil etmemektedir. Brinton ve Traugott sözlükselleşmeyi sözcük yapma yöntemi olarak kabul görmezler. Onlara göre sözcük türetme söz varlığında var olan unsurların işletilmesidir. Ancak sözlükselleşme dilbilgisel pek çok boyutun dahil edilmesi ile gerçekleşmektedir. Dolayısıyla sözlükselleşme çok daha geniş bir yelpazede gerçekleşmektedir (Sarı, 2015, s. 87).

Sözlükselleşme geniş bir temelde araştırma yapılması gereken bir husus olarak görülmektedir. Terimin anlamına yönelik net bir açıklama bulunmamakla beraber daha çok dilbilgisiyle örtüşen anlamına göre tanımlar yapılmaktadır. Sözlükselleşme yöntemi kullanılarak türetilmiş yeni kavramlar, netlik kazanmış ve belirli bir anlamı çağrıştıran kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Genel itibariyle sözlükselleşme, morfemin ya da sözcüğün başka bir fiil ya da isim soylu sözcüğe eklenmesi sonucu morfemin asli görevini yitirmesi ve eklendiği isim ya da fiil kökü ile birleşmesiyle yeni anlamlar ortaya çıkarmasıdır. Sarı (2015)'ya göre sözlükselleşme terimi, pek çok bilim dalıyla ilişkisi bulunan artzamanlı ve eşzamanlı çalışmalar gerektiren kavramları ifade etmektedir. Biçimbirimlerin anlamını yitirmesi sonucu eklendiği isim ya da fiil kökü ile yeni sözcük türetmesi olarak ifade edilen sözlükselleştirme bir nevi sözlüğe yeni sözcüklerin eklenmesi ile yapılan alternatif yol olarak da açıklanabilmektedir. Dolayısıyla sözlüğe dahil edilen sözcüklerden bazılarının ön koşulu da sözlükselleştirme ile sağlanmaktadır. Sözlükselleşme sözcük türetme açısından önemli bir yere sahiptir. Biçimbirim ve sözcüğün bir araya gelerek oluştuğu yeni anlamın netlik kazandığı aşamada sözlükselleşme yoluyla sözcük türetilmiş olmaktadır. Anlam ve şekil olarak değişen yani sözlükselleşmiş olan morfem ve sözcük, birbirinden bölünemeyen iki ek haline gelmektedir. Araştırmacılar pek çok farklı alanda tanımlarda bulunmuşlardır. İsa Sarı sözlükselleşmenin tanımını şu şekilde vermektedir: Bağımsız eklerin zamanla anlamsal görevlerini yitirip bağımlı birimler haline gelerek başkalaşmasıdır (Sarı, 2015, s. 86). Kastovsky sözlükselleşmeyi bir söz öbeğinin aldığı ek ile biçimsel ve anlamsal değişimler yaşaması ve bu yeni şeklini tümüyle kodlaması şeklinde açıklamaktadır. Ayrıca Kastovsky (Sarı, 2015, s. 89), sözlükselleşmesi iki grupta değerlendirmektedir: sistematik sözlükselleşme, kendine özgü sözlükselleşme. Kastovsky'nin görüşüne istinaden sözlükselleşme yöntemiyle türetilen sözcük aynı zamanda söz varlığına eklenmiş yeni bir parçadır. Anlamı ve yeni şekli itibariyle söz varlığında yer edinir. Sözlükselleşme konusunda kapsamlı çalışma yapanlardan biri olan Bauer '*English Word Formation*' adlı kitabında sözlükselleşme ile ilgili görüşlerine yer vermektedir. Bauer (Sarı, 2015, s. 90), sözlükselleşmenin aşamaları olduğunu belirtmektedir. Öncelikle ilk aşama anlık oluşum. Toplum tarafından yeni sözcük türetme aşamasıdır. Farkındalık yoktur. İkinci aşama ise kurumsallaşmadır. Bu aşamada toplum tarafından anlam belirsizliği önemsenmeyerek yapının bir ya da birkaç anlamla beraber kullanılmaya başladığı görülmektedir. Son aşama ise sözlükselleşmedir. Bu aşamada yapı, türeme tam anlamıyla gerçekleştiyse sahip olmadığı bir anlama ve biçime sahip olmaktadır. İngilizceden bir örnek verilecek

olursa “warm + th (sıcaklık)” yapısı verilebilir. “warm” sözcüğü “-th” biçimbirimi ile bir araya gelerek biçimbirim yapısını kaybetmiş ve önceki sözcükle bütünlük kazanmıştır. Sözlükselleşmeyi türetkenliğin zıttı olarak tanımlayan iki araştırmacı Bauer ve Huddleston (Sarı, 2015, s. 91)’a göre, dilde yaygın kullanımı olup eklendiği yapı ile artık analizi mümkün olmayan yapıları sözlükselleşmiş olarak kabul etmektedir. Hohenhaus sözlükselleşmeyi artzamanlı ve eşzamanlı yapılabilecek çalışmalar olarak değerlendirmektedir. Hohenhus görüşünde sözcüklerin kullanımdan düşmesi ile sözlükselleşmenin kalıcı olmadığını bağdaştırmaktadır. Brinton ve Traugott (Sarı, 2015, s. 91-92), sözlükselleşmeyi şu şekilde açıklarlar: Sözlükselleşme yoluyla ortaya konulmuş yapı kendisini oluşturan yapılardan bağımsız bir yapı haline geldiğini belirtmektedir. Öyle ki sözlükselleşme yoluyla türetilmiş bir yapının onu oluşturan yapılar yoluyla türetilbilir ya da tahmin edilir bir yanı olmadığını da eklemektedir. Lipka, ‘*English Lexicology: Lexical Structure, Word Semantics & Word-Formation*’ adlı kitabında sözlükselleşmeyi şu şekilde tanımlar: Sesbilgisel ve anlamsal değişikliklerle ortaya çıkan, aşamalı ve artzamanlı bir süreç gerektiren yapı olup tüm değişikliklerin bir sözcükte vücut bulmuş haline sözlükselleşme denmektedir (Sarı, 2015, s. 90).

Yabancı araştırmacılarının yanı sıra Türk araştırmacıların da sözlükselleşme terimi üzerinde durduğu görülmektedir. Hengirmen, sözlükselleşmenin türetilen yeni sözcüğün zamanla benimsenip yayılması sonucunda sözlüklere alınma süreci olduğunu belirtmektedir. Günay, bir sözcüğün söz varlığı içinde özel kimliğinin olmasına sözlükselleşme demektedir. İmer, kısır bir biçimbilimsel süreçte sözcük türetme yoluna sözlükselleşme demektedir. Öyle ki İmer birleşimsel olmayan sözcüklerin birleşimini de sözlükselleşme olarak kabul görmektedir: karnıyarık, hanımeli, dilbalığı vb. Karaağaç, bağımlı bir biçimbirimin asıl biçimbirim haline gelmesine ve bir söz diziminin kalıplaşarak anlam daralmasına uğrayarak sözlük birim haline gelişine sözlükselleşme demektedir. Uzun’a göre sözlükselleşme bir sözcüğün belirli bir sözlüksel içerikle yaygınlaşarak tutunmasıdır. Yani yeni bir sözcüğün kullanımının yaygınlaşması sonucu sözlüğe dahil edilme durumu şeklinde açıklamaktadır. Demirci, ek biçiminde kullanılan yapının zamanla sözcük haline gelerek asıl görevini yitirmesi ve sözcükleşmesi olayına sözlükselleşme demektedir (Sarı, 2015, s. 93).

Literatürde sözlükselleşme terimini ilk kullandığı varsayılan kişi Marchand, terimi doğrudan kullanmamış ancak *man in the street* “sokaktaki adam”, *black market* “karaborsa” gibi söz öbeklerini kullanarak açıklamaya çalışmıştır. Marchand, *good-for-nothing* “serseri, işe yaramaz (kişi)” yapısını sözlükselleşmenin açık olduğu bir sözcük

yapısı olarak kabul etmektedir. Sözlükselleşme olabilmesi için yapının dilbilgisel özelliklerini kaybetmesi gerektiğini de belirtmektedir (Sarı, 2015, s. 89).

Sözlükselleşme terimi net bir tanıma sahip değildir. Dilbilgisel tanımların yanı sıra diğer bilim dallarıyla da ilişkisi kurulmaktadır. Bu bilim dallarından biri ruhbilimdir. Ruhbilim dalına göre sözlükselleşmenin tanımı şu şekilde yapılmaktadır: Zihindeki kavramların belli ses birlikleri ile aktarılmasıyla kavramların sözcüğe aktarılmasıdır. Diğer bilim dalı ise biyo-göstergebilimdir. Bu bilim dalına göre sözlükselleşme, kavramların anlamsal değerler kazanması olarak tanımlanmaktadır. Bilgisayarlı dilbilimde ise görevli çekim eklerinin getirilmesi ile sözcüklerin oluşumu sonrasında durumun analiz edilmesi gibi aşamaların sözlükbirimsel açıdan değerlendirilmesi ile ilgilidir (Sarı, 2015, s. 85).

Batı literatüründe sözlükselleşme terimi için kullanılan birkaç ifade bulunmaktadır: fossilization ‘fosilleşme’, petrification ‘taşlaşma’, idiomatization ‘deyimleşme’. Batı literatürünün yanında Türk literatüründe de birden fazla ifade bulunmaktadır: sözlükleşme, sözlükbirimselleşme, sözcükleşme, leksikalleşme, leksikalizasyon, taşlaşma, donuklaşma, fosilleşme vd. Bu ve diğer adlandırmalar arasından sözlükselleşme terimi en sık kullanılandır.

Sözlükselleşme Türleri

İsa Sarı ‘*Türkçede Ekleme Dışı Sözcük Yapımı ve Sözlükselleşme*’ adlı tezinde Bauer’in görüşlerinden faydalananarak sözlükselleşmenin beş türüne değinmektedir:

a) *Anlamsal Sözlükselleşme*: Lipka, sözlükselleşmenin bu türüne “deyimleşme” de demektedir. Anlamsal sözlükselleşme türetilen sözcüğün onu meydana getiren yapılardan bağımsız olarak bir anlam ifade etmesidir (Sarı, 2015, s. 110). Bakken, bu görüşten faydalananarak sözlükselleşmeyi bir sözcüğün ya da söz öbeğinin anlamını kaybetmesi sonucu nedensiz hale gelmesi şeklinde tanımlamaktadır (Sarı, 2015, s. 110). Anlamsal sözlükselleşmeye dair örnek olarak Lipka, *to understand* “anlamak” eylemini verir. Ona göre “anlamak” sözcüğünün her iki sözcükle (under + stand) de alakası yoktur. Dolayısıyla iki sözcük yapısından da bağımsız bir anlama gelen bu sözcük, sözlükselleşme olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla görülüyor ki yalnızca yapıların anlamını kaybetmesi ile değil anlam yüklenmesi ile de sözlükselleşme ortaya çıkmaktadır. “Ağır başlı” sözcüğü anlamsal olarak sözlükselleşme yöntemi açısından doğru bir örnek kabul edilmektedir (Sarı, 2015, s. 111). “Ağır başlı” sözcüğü mütevazi kişiler için kullanılan bir anlamı ifade etmektedir. Ancak kelimenin yapılarına bakılacak olursa başın ağır olması ile bir ilgisi bulunmamaktadır. Dolayısıyla sözcük iki anlam

yapısından uzaklaşarak yeni bir anlama bürünmüştür. Bauer, anlamsal sözlükselleşmenin iki yönüyle de tanımlanmasının yanlış olduğunu savunarak Lipka'nın görüşünü doğru bulmamıştır. Bauer, *typewriter* sözcüğünü vererek önceleri “yazı makinesi” anlamına gelen sözcüğün son zamanlarda “daktilo kullanan kişi” anlamında kullanıldığını belirtmektedir (Sarı, 2015, s. 112). Anlamsal sözlükselleşme türünde göze çarpan nitelikler arasında nedensizleşme, kodlaşma, geçirimsizlik, vurgu ve duraklama yer almaktadır. Sarı (2015, s. 113), bu sözlükselleşme türünün birleşik eylemlerde sıkça görüldüğünden bahsetmektedir.

b) *Biçimbilgisel Sözlükselleşme*: Sözlükselleşmenin türlerinden biri olan biçimbilgisel sözlükselleşme Türkçenin söz varlığı açısından önemlidir. Sondan eklemeli bir dil yapısına sahip olan Türkçede sözcüğün köküne getirilen eklerin donuklaşması ile biçimbilgisel sözlükselleşme gerçekleşmektedir. Sözcük köklerine getirilen hem çekim ekleri hem de kip ve zaman eklerinin somut kavramlar ifade eder duruma gelmesi ve sözcük yapısının bütünlük kazanarak yeni anlamı ifade etmesiyle söz varlığına eklenmiş olmaktadır. Dolayısıyla bu ilerleyişin sonucunda sözlükselleşme yönteminin kullanıldığı görülmektedir. Anlamsal sözlükselleşmede gerekli olan koşullardan biri olan geçirimsizlik, sözlükselleşmenin türlerinden olan biçimbilgisel sözlükselleşmede bir koşul değildir. Bu görüşünü destekler nitelikte örnek verilecek olursa İngilizcede kullanılan {-th} eki örnek verilebilir. Daha önceki kullanımlarında bir ek olarak kullanılan yapı sonradan kullanımı azalan bir ek halini almıştır. Bahsi geçen ek “warm + th” yapısında biçimbirim görevini yitirerek sözlükselleşmiştir. Biçimbilgisel sözlükselleşmeye Türkçeden örnek verilecek olursa “oğlan” ve “eren” sözcükleri verilebilir. “oğlan” sözcüğündeki “oğul + an” ve “eren” sözcüğündeki “er + en” ifadeleri günümüze değin varlığını korumuştur. {+An} biçimbirimi önceleri çokluk anlamını taşıyan bir ek iken kullanımı azalarak günümüzde yalnızca bazı sözcüklerde donuklaşmış şekilde karşımıza çıkmaktadır. Sarı (2015, s. 115) tezinde “tüğ-” kökünden türemiş olan “dügüm”, “dügün”, “dügme” sözcüklerini artık kullanılmayan ve türetken olmayan bir kökten gelen sözcüklerin sözlükselleşmesi olarak değerlendirmektedir. Bacanlı, olaya farklı açıdan yaklaşmaktadır. Araştırmacı “tutuş-” eylemini iki farklı açıdan değerlendirmektedir. Birincisi işteşlik bildirmektedir; ikincisi yanmak, alev almak eylemini ifade etmektedir. İşteşlik bildiren “tutuş-” eylemi biçimbilgisi kapsamında iken yanmak, alev almak anlamında kullanılan “tutuş-” ise sözlükselleşmiş olarak değerlendirmektedir. Sarı'nın ifadesine göre türetken olmayan sözcük, kök ve ekler aynı zamanda sözlükselleştirme unsuru kabul edilmektedir. Örneğin İngilizcedeki {-th} yapısı

gibi Türkçede {-mAn} yapısı yer almaktadır. Yaygın olmayan bu ek Cumhuriyet döneminde birkaç sözcükte özellikle meslek yapımlarında kullanılmaktadır: öğretmen, okutman, danışman vb. (Sarı, 2015, s. 117). Bahsi geçen ek, günümüz Türkçesinde işlevini yitirmiştir.

c) *Sesbilgisel Sözlükselleşme*: Sözlükselleşmenin türlerinden olan sesbilgisel sözlükselleşme iki yapının tek bir sözcük haline gelmesidir. Bauer “ev sahibi” anlamına gelen “hūs” ve “bonda” sözcüklerini sesbilgisel sözlükselleşme yöntemine örnek göstermektedir. Bu öbek *hūs* “ev”, *husband* “eş, koca” anlamına gelen iki yapıdan meydana gelen bir sözcüktür. İki yapının birleşmesine rağmen “hūs” sözcüğü anlam değişikliğine uğramadan kullanımına devam etmektedir. Hohenhaus’un verdiği *holy day* “kutsal gün” öbeğinden sözlükselleşen tatil anlamına gelene “holiday” sözcüğü sesbilgisel sözlükselleşme yöntemine bir örnektir (Sarı, 2015, s. 119). Türkçede sesbilgisel sözlükselleşme örneği olarak pazartesi (pazar + ertesi), kahvaltı (kahve + altı) vb. örnekleri verilebilir.

d) *Sözdizimsel Sözlükselleşme*: Bir öbek ya da cümle halindeki yapının özelliğini kaybetmesi sonucu donuklaşarak tek bir sözcük halini almasına sözdizimsel sözlükselleşme denmektedir. Söz varlığında kodlanmış halde bulunan bu yapılar günümüze değin bu şekilde süregelmiştir. Örneğin Türkçede “oldubittiye getirmek, şıpsevdi vb.” söz öbeklerinde olduğu gibi başka şekilde telaffuzları bulunmayan yapılar yer almaktadır. Bu gibi yapılar sözdizimsel sözlükselleşme başlığı altında değerlendirilmektedir. Bauer İngilizcede *yankesici* anlamına gelen “pickpocket” sözcüğünü ve *korkuluk* anlamına gelen “scarecrow” sözcüğünü sözdizimsel sözlükselleşme örneği olarak göstermektedir. Türkiye Türkçesinde dedikodu < de-di + ko-du, kaptıkaçtı < kap-tı + kaç-tı gibi yapılar sözdizimsel sözlükselleşmeye örnek olarak gösterilmektedir. Öyle ki *dedikodu* kelimesinin yerine *dedikomuş* denilemediğinden “dedikodu” sözdizimsel sözlükselleşme olarak kabul edilmektedir. Fakat Brinton ve Traugott’ta göre bu örneklerde iki yapının da anlamında değişiklik görülmediğinden dolayı sözlükselleşme sayılmamaktadır. Onlara göre bir yapının sözdizimsel sözlükselleşme olabilmesi için iki yapının da anlam değişikliğine uğraması gerekmektedir. Yine Brinton ve Traugott *God be with you* “Tanrı seninle olsun” cümlesini *goodbye* “hoşça kal!” şeklinde kullanıldığından dolayı bu söz öbeğini sözdizimsel sözlükselleşme olarak kabul etmektedirler. Dolayısıyla sözdizimsel sözlükselleşmede bağlamdaki yapının değişimi esas alınmaktadır. Buna göre gecekodu

< gece + kon-du ve açık-göz < açık + göz örnekleri sözdizimsel sözlükselleşme örneği olarak değerlendirilebilmektedir (Sarı, 2015, s. 121).

e) *Karışık Sözlükselleşme*: Diğer dört başlık altındaki sözlükselleştirme türlerinin bir arada bulunmasıyla ortaya çıkan sözlükselleşme yapısıdır. *Eī hlāf+mæsse* “ekmek yığını” > lamma “Ağustos festivali” örneğinde de hem biçimde görülen değişiklikler hem de anlam farklılığı nedeniyle karışık sözlükselleşme göze çarpmaktadır (Sarı, 2015, s. 124).

Sözlükselleşme ve Dilbilgiselleşme

Bu iki terim birbirine zıt iki anlamı ifade etmektedir. Sözlükselleştirme somutlaştırma yoluna giderken; Dilbilgiselleşme soyutlaştırma yoluna gitmektedir. Lehmann (Sarı, 2015), sözlükselleşme ile dilbilgiselleşmeyi iki ayrı yönü gösteren levhaya benzetmektedir. Kavramların ikisinde de yapının anlam kayması ya da tek anlam haline gelmesi görülmektedir. Ancak sözlükselleşmede yapı bütünlüğü esas alınmaktadır. Himmelmann söz varlığını, dilbilgisel ve sözlüksel olmak üzere iki kutuda değerlendirir. Bu iki kutunun birbiriyle sorunsuz aktarımı sonucunda söz varlığı oluşmaktadır (Sarı, 2015, s. 103-104). Sarı, sözlükselleşmede anlam belirsizliğinin kalktığını dolayısıyla somut, özel (yani kodlanmış) anlamların yer aldığını savunurken dilbilgiselleşmede var olan somut anlamın soyutluk kazandığını dolayısıyla daha gramatik bir hal aldığını ifade etmektedir (Sarı, 2015, s. 106).

Eski Türkçe döneminde sözcük türetme yöntemlerinden biri olarak sözlükselleşmenin kullanılıp kullanılmadığı merak konusu olmaktadır. Dolayısıyla Eski Türkçede sözlükselleşme yöntem/tekniklerinin ne denli kullanıldığı araştırma konusu olarak seçilmiştir. Bahsi geçen dönemde kip ekleri üzerinde durularak sözlükselleşmenin varlığı tespit edilmiştir. Eski Türkçe kapsamlı bir dönemi bünyesinde bulundurduğundan dönemin önemli eserleri incelenmiş, söz varlığına yönelik taramalar yapılmıştır. Tespit edilen sözcükler, ilgili terim olan sözlükselleşmenin varlığını netleştirecek şekilde örnek cümleler ile kanıtlanmıştır.

3.1 Geçmiş Zaman Kip Eklerinin Sözlükselleşmesi

Eski Türkçede geçmiş zaman kipi görülen (*bilinen, belirli*) ve öğrenilen (*duyulan, belirsiz*) olmak üzere iki ayrı alt zaman dilimini karşılamaktadır. Bununla beraber Eski Türkçe döneminde görülen geçmiş zaman kip eki için iki ayrı ek kullanıldığı dikkat çekmektedir. Bu sebeplerle geçmiş zamana dair üç farklı alt kategori belirlenmiştir.

- *Görülen Geçmiş Zaman I. Tip Eki {-DX}*

Köktürkçe verileri tespit etmek amacıyla görüşlerinden yararlanılan Tekin (2016), Öztürk (2014) ve Ölmez (2021) gibi araştırmacıların görüşlerinin yer aldığı kaynaklarda görülen geçmiş zaman 1. tip kip işaretleyicisi {-DX} ekinin kullanım biçimlerine yönelik veriler yer almamaktadır. Eski Uygurcaya ait verileri tespit etmek amacıyla kaynaklarına başvurduğumuz Mehmet Ölmez (2021) ve Kemal Eraslan (2012) görülen geçmiş zaman 1. tip kip işaretleyicisi {-DX} ekinin Eski Uygurca döneminde kullanım alanlarına ve işlevine dair bilgilere yer vermemektedir. Karahanlı dönemine dair görüşleri tespit etmek amacıyla Necmettin Hacıeminoğlu (2008), Mehmet Vefa Nalbant (2008), İbrahim Taş (2020) gibi araştırmacıların kaynaklarına bakıldığında görülen geçmiş zaman 1. tip kip işaretleyicisi {-DX} ekinin farklı kullanım biçimlerine dair bilgiler yer almaktadır.

- *Görülen Geçmiş Zaman II. Tip Eki {-yUk}*

Tekin (2016), Öztürk (2014) ve Ölmez (2021) eserlerinde Köktürkçe dönemine ait görülen geçmiş zaman 2. tip kip işaretleyicisi olan {-yUk} ekine dair bilgilere yer vermemektedirler. Eski Uygurca verileri tespit etmek amacıyla yararlanılan Kemal Eraslan (2012) görülen geçmiş zaman 2. tip kip işaretleyicisi {-yUk} ekinin farklı kullanım biçimlerine yönelik açıklamalara değinmektedir. Ancak Mehmet Ölmez (2021) ilgili kaynağında Eski Uygurca döneminde kullanımı görülen {-yUk} ekine dair herhangi bir bilgiye yer vermemektedir. Bahsi geçen ekin Karahanlı dönemine ait kullanımlarını tespit etmek amacıyla başvuru Necmettin Hacıeminoğlu (2008, s. 164) ve İbrahim Taş (2020, s. 177) eserlerinde görülen geçmiş zaman 2. tip kip işaretleyicisi {-yUk} ekinin kullanım alanlarına ve ekin işlevlerine yönelik bilgilere değinmektedirler. Ancak Mehmet Vefa Nalbant (2008) bahsi geçen dönemdeki {-yUk} ekinin kullanımına yönelik bilgiye yer vermemektedir.

- *Öğrenilen Geçmiş Zaman Eki {-mİş}*

Köktürkçe verileri tespit etmek amacıyla yararlanılan Mehmet Ölmez (2021) ve Talat Tekin (2016) öğrenilen geçmiş zaman kip işaretleyicisi {-mİş} ekinin fiilden isim yapım eki olarak kullanımına ilişkin açıklamalara değinmektedirler. Ancak Rıdvan Öztürk (2014) kaynağında bu ekin kullanımına yönelik herhangi bir bilgiye değinmemektedir. Eski Uygurca verileri tespit etmek amacıyla Mehmet Ölmez (2021) ve Kemal Eraslan (2012)'ın kaynaklarına bakıldığında öğrenilen geçmiş zaman kip işaretleyicisi {-mİş} ekinin farklı kullanımlarına yönelik bilgilerin yer aldığı görülmektedir. Karahanlı

dönemine ait verileri tespit etmek amacıyla Necmettin Hacıeminoğlu (2008), Ahmet Bican Ercilasun (2014) ve İbrahim Taş (2020) ise kaynaklarında öğrenilen geçmiş zaman kip işaretleyicisi {-mİş} ekinin kullanımına yönelik görüşlerini açıklamaktadırlar.

3.1.1 Görülen geçmiş zaman 1. tip kip ekinin {-DX} sözlükselleşmesi

Tekin (2016), Öztürk (2014) ve Ölmez (2021) Köktürkçede görülen geçmiş zaman 1. tip kip işaretleyicisi {-DX} ekinin farklı kullanım biçimlerine yer vermemektedirler.

Mehmet Ölmez (2021), Eski Uygurcada görülen geçmiş zaman 1. tip kip ekinin {-DX} fiilden isim yapım eki olarak kullanıldığını ve geçişli fiillerde sonucun nesnesini, geçişsizlerde de öznesini gösteren isimler türettiğini bildirmektedir. Bahsi geçen ekin kullanımına dair sekiz sözcüğe yer vermiştir: *isindi, ögdi, uruntı, yerinti, yıvdtı, egdū, tamtu, ületü*.

Kemal Eraslan (2012), Eski Uygurcada görülen geçmiş zaman 1. tip kip ekinin {-DX} fiilden isim yapım eki olarak kullanıldığı ve nadir kullanılan bir ek olduğunu belirtmiştir. Ekin sıfat fiil görevinde kullanıldığına yönelik üç sözcüğe şu şekilde sıralamıştır: *ögdi, üdründü, yirinti*.

Necmettin Hacıeminoğlu (2008), Karahanlıcada görülen geçmiş zaman 1. tip kip eki olan {-DX} ekinin sıfat fiil görevinde kullanılan sekiz sözcük olduğunu belirtmektedir: *akındı, ekindi, itindi, ödründi, ögdi, ögündi, sürindi, umdu*.

Mehmet Vefa Nalbant (2008), Karahanlıcada görülen geçmiş zaman 1. tip kip eki olan {-DX} ekinin fiilden isim yapım eki olarak kullanıldığını belirtmiştir. Nalbant bahsi geçen ekin fiilden isim yapım eki olarak kullanıldığı on bir sözcüğü şu şekilde sıralamıştır: *boğundı, kazındı, kırındı, süzündi, salındı, tamındı, egdū, suktu, tamdu, umdu, yartu*.

İbrahim Taş (2020), Karahanlıcada görülen geçmiş zaman 1. tip kip eki olan {-DX} ekinin fiilden isim yapım ekinin soyut isimler türetmek amacıyla kullanıldığını ileri sürmüştür. Bahsi geçen ekin yapım eki görevinde üç sözcükte görüldüğünü belirtmiştir: *umdu, egdū, yartu*. Taş (2020), {-DX} ekiyle beraber {-(n)DX} ekinin de fiilden isim yapım eki olarak kullanıldığını ifade etmiştir. Bu görüşüne istinaden üç sözcüğe yer vermiştir: *süründi, üdründü, yerindi*.

3.1.1.1 Köktürkçe veriler

Köktürkçede görülen geçmiş zaman 1. tip kipinin işaretleyicisi {-DX} ekiyle ilgili bir örnekte sözlükselleşme tespit edilmiştir: *ögürdü*.

ögürdü ‘neşe, hayat kaynağı’ | **ögürdü** ‘neşe, hayat kaynağı’ STİ 104; **ögürdü** ‘neşe, hayat kaynağı’ Ye. 81.

ögürdü + İYELİK 1.T.K.

- (231) [AK-I 6] *özlük at özin üç erig almadıñ yıtı ezençüm e küzençüm e adrılma seçlinme ögürdüm* “Kendi atını ve üç askeri almadın, ne acı! Izdırabım ve koruyucum, **neşem, hayat kaynağım** ayrılmayın.” (Aydın 2021: 104).

Köktürkçede ‘sevinmek’ anlamına gelen *ögür-(mek)*, *ögir-(mek)* (STİ 266; ETY 737) fiili {-DI} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘neşe, hayat kaynağı’ anlamını karşılamaktadır.

3.1.1.2 Eski Uygurca veriler

Eski Uygurcada görülen geçmiş zaman kipinin 1. tip kip işaretleyicisi {-DX} ekiyle ilgili bir örnekte sözlükselleşme tespit edilmiştir: *ögdi*.

ögdi I ‘övgü, öğüt’ | *ögdi* ‘Lobpreis’ BTT-XIII 125, 122, 106; *ögdi* ‘Lobpreis’ BTT-XXV 184; *ögdi* ‘Lobpreis’ BTT-XXVI 57, 103, 232; *ögdi* ‘Lobpreis’ BTT-XXXVII 608; *ögdi* ‘Lobpreis’ Dış-Y 97; *ögdi* ‘Lobpreis’ U-Tot. 186; *ögdi* ‘övgü’ Xua-Ö 101; *ögdi* ‘Lob’ DZ. 164; *ögdi* ‘хвалебный’ СОБА 28; *ögdi* ‘Lob’ TT-VIII 55; *ögdi* ‘övgü’ AY-V 158, 170, 186; *ögdi* ‘öğüt, methiye’ AY-VII 211-212; *ögdi* ‘övgü’ Abi-SV 85; *ögdi* ‘övgü’ AY-X 231; *ögdi* ‘medhiye’ Mayt.T 67; *ögdi* ‘praise’ Xua-B 40, 62, 25; *ögdi* ‘methiye, övgü’ EUTSV 248; *ögdi* ‘övgü’ EUTSV 248; *ögdi* ‘övgü’ BÖ 271; *ögdi* ‘Lobpreis, Lob, Belobigung || övgü, methetme’ HA 525; *ögdi* ‘övgü’ İÖTH 191; *ögdi* ‘övgü’ Avalo-Sād 49; *ögdi* ‘övgü’ DinD.-EUM 204; *ökmy’/özöy’* ‘Lob’ USp. 39, 64; aşiravat *ögdi* Lobpreis || övgü HA 76.

- (232) [BTT-XIII 20/63-66; BTT-XXVI 6/14-17] *alqu adalarta umuy boltaçï bon om ärdinig ariş ariy ögdi aşdab yūkünçi birlä ariy uz bitidip uyrayu soqa tamyaqa indürüp artuqsuz ägsüksüz miñg küün yaqdurup üläyü tägintim* “(so) habe ich dieses in allen Nöten Hoffnung siende Dharma-Juwel mit der reinen, **Lobpreis**-Widmung rein und gut abschreiben, sorgfältig auf Blockdrucke schneiden lassen, nicht mehr und nicht weniger, tausend Abzüge drucken lassen und ergebenst verteilt. / (Böylece) tüm sıkıntılara umut veren bu Dharma mücevherini, **övgüye** saf bir adanmışlıkla, temiz ve iyi bir şekilde kopyalayarak, blok baskılara dikkatlice keserek ne eksik ne fazla binlerce kopya basıp özveriyle dağıttım.” (Zieme 1985: 125; Kasai 2008: 57).

- (233) [BTT-XIII 20/1] **ögdi** *yükünč šlok ärür* “Das sind **Lob-** und Widmungs-Verse / Bunlar **övgüyle** adanmış ayettir” (Zieme 1985: 122).
- (234) [BTT-XXVI 39a.50-53] *üküş äsidmiš anantka toyin m(a)haraṭe hanka ülgüsüz buyanlig m(a)habale m(a)hadeve mahasatveka ögdi sözlädäci bodis(a)t(a)vlarka šravaklarka ögä küläyü yinčürü töpön yükünürm(ä)n* “Ich verneige mich lobend mit dem Haupt vor dem Mönch Ānanda, der viel früher zum jenseitigen Ufer vollkommen hinübergelangt ist, unser Führer, der durch die Leidenschaften angefangen mit der Gier nicht beschmutzt wird, unsere Hoffnung, die wie das schwer anzutreffende cintāmaṇi ist. / Çok önceden geçmiş olan (yaşamış) Ānanda'ya, Kral Mahāratha'ya **övgülerini** söyleyen Bodhisatvalara, (ve) öğrencilere düşüncesini methederek başımı eğiyorum.” (Kasai 2008: 103).
- (235) [ETŞ 15/77] ...**ögdi** *yükünč yaraḍğalı kim tiḍingey* “...**övme** ve tâzim göstermeğe kim cesaret eder.” (Arat 1991: 160).
- (236) [Xua-Ö 1798-1802] *t(ä)rkk(i)yä bultum kälmiš bitigig yanluk täginmiš m(ä)n ögdi saviḡ ätözüm tägrä tägzinü körsär askınsar m(ä)n takı üküšrāk üstälür uvutlug yüzüm* “Gelen mektubu çabucak buldum, (ama) bu **övgü** sözlerini ben (hak etmeden) yanlış (yere) aldım; sağıma soluma dikkatle bakıp düşünürsem yüzümün utangaçlığı daha da artar.” (Ölmez 1994: 101).
- (237) [AY-V 27-30] *ol ilig beg tünle küntüz ürüg uzatı linhua çeçek yöleşürüglüg ögdi üze turkaru üç üdki burhanlarıḡ šlok takşutın öger küleyür* “O hükümdar, gece gündüz devamlı Lotus çiçeği tasvirinin **övgüsü** üzerine durmaksızın üç zamanın buddhalarını, mısra şiiriyle övünür, gülerdi.” (Uçar 2009: 158). [AY-V 167-168] *ögmiš buyanım küçinte linhua yöleşürüglüg ögdi üze: odgurak bulayın* “Övdüğüm (söylediğim) sevabım sayesinde Lotusa benzeyen **övgüsü** üzerine şüphesiz Buddha bulayım.” (Uçar 2009: 170).
- (238) [AY-VII 907-912] *bo d(a)r(a)niliḡ ögdi üze padakların uz tutup taṇda sayu arıḡ süzüük kértgünč köñülin sözlezün.* “...bu dharanili **övgüden** hareketle methiyeyi iyice öğrenip sabahleyin tertemiz (bir hâlde ve) samimi bir biçimde (bunu) ezbere söylemeli.” (Çetin 2020: 211-212).
- (239) [AY-X 1205-1208] *ymä birök bo ögdi üzä meni ögsärlär, olar barça nom tatıḡlıḡ mäṅgü mäñi tugmaksız nom (ka)pıḡıṇa kirgäylär tep y(a)rlıkadı*

“Diğer bütün canlılar da şayet bu **övgü** ile beni överlerse onlar hepsi öğreti tadındaki ebedî mutluluk olan, doğmayan öğreti kapısına girecekler diye buyurdu.” (Gulcalı 2021: 231).

- (240) [Xua-B IX10b6-9] *iki xanlarning iduq ögdi yarliyiŋga, etig yaratiyların yada yarliqap...* “For the two Emperors’ divine praises, for their wide spreading administrations to... / İki İmparatorun ilahi **övgü** dolu buyruklarına, düzenlerine ayrıntılı buyurup...” (Barat 2000: 40).

- (241) [USp. 26/18] ... *камыкын Пуркан кутун пулсунлар! коңраучы Парунчу, кылък нарк өктӱ т(е)пӱк нимикчи Пӱк Арслан.* “Der Glöckner (коңраучы) Paruntschu. -Des berühmten Gebäudes **Lobes**-Säule, der Schreiber Beg-Arslan. Kambur (koāpaучы) Parunchu. -Meşhur yapı **Hamd** Sütunu, Kâtip Beg-Arslan” (Radloff 1972: 39).

Sözcüğün isim çekim ekleriyle kullanımı, sözlükselleştiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Sözcüğün derlemdeki çekim ekli kullanımları şu şekildedir:

ögdі + ÇOKLUK

- (242) [AY-V 379-381] *ol burhanlarıg barça ülgüsüz üküş ögdiler üze ögmiş bolgaylar* “O Buddhaların hepsini ölçülemez biçimde **övgüler** ile methetmiş olacaklar.” (Uçar 2009: 186).

ögdі + İYELİK 3.Ç.K.

- (243) [TT VIII H9] *iñcip bholārñiñ ārasindā burhām ymā mondāg yeg ol nom ymā mondāg yeg ol bürsün hkuwrāg ymā mondāg yeg ol tep bho üç ərōñiñiñ āglādi ögtilāri eştilmädi* “Aber unter (all) diesem wurde preisen geruht nicht der Preis und das **Lob** dieser drei Kleinodien vernommen: daß auch der Buddha so vorzüglich wäre, daß auch die Lehre so vorzüglich wäre und daß auch die... / Buna rağmen Buddhaların arasından Burhan yine bunun gibi cemaat üyeleri(nin) (ve) yine bunun gibi bu üç mücevherin **övgüleri** duyulmadı.” (Gabain 1954: 55).

ögdі + İYELİK 3.T.K. + YÜKLEME HAL EKİ

- (244) [BTT-XXXVII 7460-7463] *(a)dınları ymā üküş kişi(lär) birlä olurup erig sarsıg (sav)nıñ ülgüsüz sansız ögdisi(n) sözläyürlär* “(A)ndere von ihnen wiederum setzen sich mit vielen Leut(en) zusammen und verkünden den

unmäßigen **Lobpreis** grober und unflätiger (Worte). / “Bazıları birçok insanın oturup kaba ve pis sözlerinin aşırı sayılmasının **övgüsünden** bahsediyorlar.” (Wilkens 2016: 607).

(245) [MUB 1187-1190] *muntag tep te(tir)... ögdisin... ukıtur tesär k(a)ltı t(ä)ñri keñürü kārīlip...* “Bu şekilde söylenir. ...**övgüsünü** ... anlatır derse, yani tanrı ayrıntısıyla uzatılarak...” (Uzunkaya 2020: 123).

(246) [USp. 44] *кырыштыры ның өктүсүн кылкы ол.* “.... das **Lob** des Kyryshytyry muss er aussprechen! / Kyryshytyry'ye **övgüyü** ifade etmeli!” (Radloff 1972: 64).

ögdi + YÖNELME HAL EKİ

(247) [BTT-XXV 1983-1984] *biz sävgülük taplaguluk atl(ı)g t(ä)ñri burhan kutıña yūkūn(ürbiz) ögdikā täpräñsiz atl(ı)g t(ä)ñri burhan kutıña yūkūnū(rbi)z* “(Wir) verneige(n) uns vor der Majestät des Gottes Buddha namens ‘Der sich durch **Lobpreisung** nicht bewegen läßt’ (Akṣobhyavaṃṣa). / (Biz) sevimli olan, arzu edilen diye bahsedilen Tanrı Burhan katına eğiliriz. ‘**Övgüyle** etkilenmeyen’ (Akṣobhyavaṃṣa) olarak adlandırılan Tanrı Burhan katının önünde eğiliriz.” (Wilkens 2007: 184).

ögdi + YAPIM EKİ {+IXg}

(248) [BTT-XIII 15/9-12] *öz yaş ulağı ädd tavarlarnıñ ürlügsüzin bilıñglär özüg yatıy timädin ögdilig buşı biringlär* “Erkennt die Unbeständigkeit des Lebens und der anderen Güter! Ohne Eigenes und Fremdes zu nennen (d. h. unterscheiden), gebt **Lob-Almosen**! / Hayatın ve diğer malların geçiciliğini bilin! Kendini ya da başkasının adını vermeden **hamd (şükür) sadakası** ver!” (Zieme 1985: 106).

Eski Uygurcada ‘övmek, sena etmek’ anlamına gelen *ög-(mek)* (EUTG 594) fiili {-DI} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘övgü’ anlamını karşılamaktadır.

ögdi II ‘medih, şarkı’ | *ögti* ‘medhiye’ EUTSV 251; *ögdi-ögdü* ‘medih, sena, övme, takdir’ EUTS 98; *ögdi* ‘medih’ ETŞ 146, 160, 164; *ögdi* ‘methiye’ U-Tot. 186; *ögdi* ‘övgü söylemek’ Avalo-Sād 49; *ögdi* ‘methiye’ COBA 29; *ögdi* ‘övgü’ Xua-B 25; *ögdi* ‘methiye, övgü’ BTT-XXVI 232; *ögdi* ‘övgü, medih’ Dış-Y 97; *ögdi* ‘methiye’ DZ. 67;

ögdi ‘övgü, medih’ BTT-XXXVII 622; *ögdi* ‘övgü’ Xua-B 62; *ögdi* ‘övgü manzumesi’ Abi-SV 85.

- (249) [ETŞ 13/190-193] **ögdi** *sözlep tapıg tutup öz boşuğ kolunu öjilerniñ buyanıña töz iyin ögirü örgüt nomlap ür turzun tip ödüğçi bolzunlar* “**Medhiye** söyleyerek, kulluk edip, asıl boşu niyaz ile başkalarının iyiliklerine içten sevinerek, dâima vaaz ederek uzun yaşamak için niyazcı olsunlar.” (Arat 1991: 146).
- (250) [ETŞ 16/8-9] ...*tö...bitigin ağızımdan tükel ön... ögdi.... sözleyür men.* “...kanun kitabını ağızımdan tamamen çıkarıp, ...**medih**... söylerim.” (Arat 1991: 164).
- (251) [ETŞ 15/78-81] *munçulayu teg yılayu savlar öze mundağ yanlıg uşık ekşer padak öze muñadıncıg öggülüg siz anacıma munçaqıa ögdi şlok ödünür men* “Böylece büyümlü sözler ile kendine benzer ikişer mısra takdire değer, methedilmeye değersiniz. Ey anacığım, aynı şekilde **övgü** mânzumesi sunabilirim.” (Arat 1991: 160).
- (252) [U-Tot. 1339-1341] *bişinç kōngül üzä büdürgülük tapıy alđinç ögdi sōşlāmāklig tapıy ärür* “fünftens das mit dem Sinn zu vollendende Opfer und sechstens das Opfer des **Lobpreis**-Sprechens / beşinci anlamı üzerine tamamlanacak kurban; altıncısı **methiye** söylemelik kurbandır.” (Zieme-Kara 1978: 186).
- (253) [Avalo-Sād 93] *ötüngü ol ögdi söz-läğü ol* “(Avalokiteśvara’ya) **övgü** söylemeli.” (Doğan 2022: 49).
- (254) [Abi-SV 279-282] *umug ınag t(ä)ñrim, ädgü ögli y(a)rlıkançuçı köñülünjü(z) üzä ‘äñitip kayıp bo nomlug oronka kälü(r) y(a)rlıkap ögrünç sävinç berü y(a)rlıkazun t(ep) monta basa ögdi şlok sözlägülük* “Dileğimiz umut (ve) güvence olan Tanrımızdandır. (Bizler, sizin) iyi düşünceli merhametli gönlünüz sayesinde eğilip dönerek bu öğretiyeye ait makama geliriz lütfedip sevinç versin diyerek bundan sonra **övgü** manzumesini söyleyecektir.” (Karaayak 2021: 85).
- (255) [COBA III 30b5-9] *munta basa ögdi şlok sözlägülüg ol šloki bu ärür uluy yrliqançuçı köngüllüg umuy ınay täng(rim) tngridäm šopay altunqa ojšati önglüg qirtışlişy ärip tängärgülügsüz tözkärgülügsüz toqilişy körkli laksan*

nayraylarqa tükällig titir-siz “затем следует произнести панегирический стих. Стих этот таков: «О мой бог, (дающий) надежду (парн) имеющий великое сострадательное сердце! Ты обладаешь божественным обликом (парн), подобным чистому золоту, и в полной мере наделен несравненно и бесконечно прекрасными признаками» // daha sonra **methiye** ayeti okunmalıdır. Bu ayet şöyledir: Ey büyük şefkatli kalbe sahip, ümit veren Allah'ım! Saf altın gibi ilahi bir görünüme sahipsiniz ve eşsiz, sonsuz güzellikte niteliklerle donatılmışsınız.” (Тугушевой 2008: 29).

ögdî + YÖNELME HAL EKİ

- (256) [Xua-B IX6b22-25] *uçuz yenik yämä qiltim ärki nomluş savlarıy antay ärip ögdikä ädgükä män* “I may devaluated the Buddhist words. Therefore, I may have (violated) the value and good standard. / Aşağılık, düşüncesiz eski zamana ait Budist öğretilerini, sözlerini çevirip **övgüye** döndürdüm.” (Barat 2000: 25).

ögdî + YÜKLEME HAL EKİ

- (257) [BTT-XXVI 126a.1-4] *arçok tärin bilgä bilig paramitka ayaguluk nagaruçune bahşı üzä aryabaşça yaraılmış nirvikalpa atl(ı)g ögdig piratyaşiri takşut koşdum* “Um der äußerst tiefen Weisheits-pāramitā Verehrung zu erweisen, habe ich, Piratyaşiri, den vom Meister Nāgārjuna in āryabhāṣā verfaßten ‘Nirvikalpa’ genannten **Lobpreis** (in) Versen nachgedichtet. / Son derece derin bilge Pāramitā’ya hürmet göstermek için mükemmel, muhterem Nāgārjuna tarafından Āryabhāṣā’da yazılan ‘Nirvikalpa’ adlı **övgüyü** şiirsel olarak besteledim.” (Kasai 2008: 232).

ögdî + İYELİK 3. T. K. + YÜKLEME HAL EKİ

- (258) [Dış-Y 745-747] *äşiding siz t(ä)ngrilär eliği ya bo sudurnung ögdisin* “Höre, o König der Götter, den **Lobpreis** dieses Sūtras! / Ey Tanrıların Kralı! Bu Sūtra’nın **övgüsünü** duyun.” (Yakup 2006: 97).
- (259) [DZ. 2156-2160] *...(anî üçün) kök qalıqdaqı qut (waxşiklar angsız) ögrünçülüg säwinçlig bolup tüzün (maitri)ning öküş türlüg ögdisin ögä kntü ät’özlärin urunçaq* “(Deshalb) werden die im Himmel befindlichen Geister (Hend.) (außerordentlich) froh und freudig und bieten (nun) ihren Körper als Pfand dar, indem sie dem edlen (Maitreya) zahlreiche verschiedenartige

Lob(lieder) singen / ... (bu nedenle) cennetteki ruhlar (olağan üstü) neşeli ve sevinçli olup (şimdi) asil olana Maitreya'nın sayısız farklı **övgüsünü** (şarkılar) kendi bedenlerini rehin olarak sunarlar.” (Shimin, Klimkeit 1988: 164).

(260) [Mayt.T 19/4-7] *tözüin maytrınıñ ök(üş) türlüğ ögdisin öge kentü etüzlerin ortutuzlar* “Asıl Maytrı'nın çok çeşitli **medhiyesini** yapıp kendi vücutlarını teslim ederler.” (Tekin 2019: 67).

(261) [BTT-XXXVII 7608-7609] *(bo)dis(a)t(a)v uguşlug ol tep munçulayu (anın) ö(g)disin sözläyürlär* “Solches sprechend verkünden sie (seinen) **Lobpreis.** / Bodhisatva soyuna mensup diyerek bu şekilde **övgüsünü** (şarkısını) söylüyorlar.” (Wilkens 2016: 622).

ögdi + İYELİK 3.T.K.

(262) [Xua-B IX16a1-4; Xua-B IX16a1-2] *čou, coo qung atliş bağlär ögdisi açilti užik tartiŷinta bex i tsī güx tegmä bilgälär ati yadildi* “Misters (Liu) Shao and Zhang Hong became famous for their drawing Mister Bo Ying and Zi Yu became well known in the Cao Shu style. / “Čou, Coo Qung adlı beylerin **övgüsü** başladı, hece yazım şekliyle ‘bex i tsī güx’ adında bilgiler sunuldu.” (Barat 2000: 62).

Eski Uygurcada ‘övmek, sena etmek’ anlamına gelen *ög-(mek)* (EUTG 594) fiili {-DI} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘methiye, şarkı’ anlamını karşılamaktadır.

3.1.1.3 Karahanlıca veriler

Karahanlıcada görülen geçmiş zaman 1. tip kip işaretleyicisi {-DX} ekiyle ilgili on örnekte sözlükselleşme tespit edilmiştir: *egdi, ekindi, ewdindi, kazındı, kömündi, ögdi, saçındı, süzündi, umdu, üdründi*.

egdi ‘hayvanların kesildiği yer’ | *egdi* ‘hayvanların kesildiği yer’ DLT 633.

(263) [DLT 75] **egdi** “hayvanların kesildiği yer” (Ercilasun, Akkoyunlu 2014: 62).

Karahanlıcada ‘eğmek’ anlamına gelen *eg-(mek)* (DLT 633) fiili {-DI} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘hayvanların kesildiği yer’ anlamını karşılamaktadır.

ekindi ‘ekilen, ekilmiş olan’ | *ekindi* ‘ekilen, ekilmiş olan’ DLT 72.

(264) [DLT 82] **ekindi** *tarıg* “ekilen tohum” (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 72).

Karahanlıcada ‘kendisi için ekin ekmek; yere tohum serpmek’ anlamına gelen *ekin-(mek)* (DLT 635) fiili {-DI} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘ekilen, ekilmiş olan’ anlamını karşılamaktadır.

evdindi ‘kırıntı, döküntü şeyler’ | *ewdindi* ‘kırıntı, döküntü şeyler’ DLT 650.

(265) [DLT 84] **ewdindi** *nēŋ* “kırıntı, döküntü şeyler” (Ercilasun, Akkoyunlu 2014: 75).

Karahanlıcada ‘(kendisi için) tane tane toplamak’ anlamına gelen *ewdin-(mek)* (DLT 650) fiili {-DI} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘kırıntı, döküntü’ anlamını karşılamaktadır.

kazındı ‘kazılmış olan (toprak vb.)’ | *kazındı* ‘kazılmış olan (toprak vb.)’ DLT 196.

(266) [DLT 226] **kazındı** *topra.k* “kazılmış toprak” (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 196).

Karahanlıcada ‘kendi başına kazmak’ anlamına gelen *kazın-(mak)* (DLT 697) fiili {-DI} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘kazılmış olan’ anlamını karşılamaktadır.

kömündi ‘gömülmüş olan’ | *kömündi* ‘gömülmüş olan’ DLT 196;

(267) [DLT 226] **kömündi** *nēŋ* “gömülmüş olan” (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 196).

Karahanlıcada ‘gömer gibi görünmek’ anlamına gelen *kömün-(mek)* (DLT 737) fiili {-DI} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘gömülmüş olan’ anlamını karşılamaktadır.

ögdi ‘övgü’ | *ögdi* ‘övgü’ DLT 225; *ögdi* ‘medih, senâ, öğme” AH 43; *ögdi* ‘akıl, senâ’ KB 317; *ögdi* ‘öğmek, hamdetmek, tesbih etmek’ TİEM-S 77, 152, 104, 130, 118, 94, 111, 135, 138, 163, 168, 189, 121, 175, 209, 167, 287.

(268) [DLT 257] **ögdi** *ol erig kanıtga.n* “kişiye her zaman mutlu eden **övgüdür.**” (Ercilasun-Akkoyunlu 2020: 225).

- (269) [KB 3100] *buðun tillerinde negü söz yorır / söküşmü telimrek ya ögdi kelir* “Halk arasında ne gibi sözler dolaşüyor, ögenler mi da daha çok, yoksa, **övenler** mi.” (Arat 1947: 317).
- (270) [TİEM-S 25/58] *ol tirig idikā kim ölmāk yok arıǵlayu şıfat kılǵıl ögdi añar, tap ol kulları yazuķın biligli* “O canlı ki Tanrı’ya ölmek yok, temizleyerek sıfat kıl onlara **övgü** kıl. /on kulların günahını bil.” (Ünlü 2004: 77).
- (271) [TİEM-S 37/182] **ögdi idikā ajunluǵlar idisi...** “Tanrıya **övgü**; dünyaya ait Tanrısı...” (Ünlü 2004: 152).
- (272) [TİEM-S 28/70] *ol idi yok idi māǵār ol, añar ol ögdi aşnuķı içrā keðinki içrā añar iş könilik anıñ tapa yandurulur silār* “O yok idi; meğer o önceki **övgü** içinde diğeri içinde onlara doğru işi geri çevirirler.” (Ünlü 2004: 104).
- (273) [TİEM-S 34/1] **ögdi sipās tañrıķa ol kim añar turur nā kim köklār içindāki taķı nā kim yār içindāki añar turur ögdi keðinki ajun içindā, ol turur bütün işlig uķǵan bilgān** “Tanrı’ya şükr **övgü**. O ki gökler içinde dahi ne ki yer içinde odur. **Övgü** sonraki dünya içinde, odur bütün işi anlayan.” (Ünlü 2004: 130).
- (274) [TİEM-S 31/25] *āǵār aysa sān anlarķa kim yarat(t)ı tep köklārni yārni ayǵaylar oķ tañrı, ayǵıl ögdi şükr tañrıķa yok kim üküşräklāri bilmāslār* “Eğer söylese onlara kim yarattı diye gökleri, yeri Tanrı’ya **övgü** diyecekler. Tanrı’ya şükür ki daha çokları bilmezler.” (Ünlü 2004: 118).
- (275) [TİEM-S 27/59] *ayǵıl ögdi tañrıķa āsānlik ol kulları üzā anlar kim üdürdi, tañrı mu yegrāk anda ol mu kim ortaķ katarlar* “Tanrı’ya **övgü** söyle, o kulları selâmet üzerine seçti, tanrı mı daha onda o mu ortak katarlar?” (Ünlü 2004: 94).
- (276) [TİEM-S 29/63] *āǵār sorsa sān anlarķa kim indürdi kökdin suwnı tirgüzdi anıñ birlā yārni anıñ ölmışindā keðin ayǵaylar oķ tañrı, ayǵıl ögdi tañrıķa yok kim üküşräklāri uķmazlar* “Eğer sorarsan onlara gökten, sudan indirdi, onunla beraber yeri onun öldüğünden sonra söyleyecekler, Tanrı’ya **övgü** söyledi, ki daha çoklarını anlamazlar.” (Ünlü 2004: 111).
- (277) [TİEM-S 35/1] **ögdi tañrıķa köklārni törütüǵli yārlārni kılǵlı fāriştālārni yalavaçlıkķa kanatlar idisi ekkirār uçār törtār, arturur rūzi içindā nā tilāsā,**

bütünlükün tanrı tegmä nârsä üzä uğan ol “Övgü, Tanrı’ya gökleri yaratan yerleri yaratan melekleri Tanrı peygamberliğine değen şeydir.” (Ünlü 2004: 135).

(278) [TİEM-S 35/34] *ayğaylar ögdi tanrıka ol kim elät(t)i bizdin kaçğıu saķınç, çınok biziñ idimiz yazuk örtgän turur şükr yanutı berän turur “Tanrı’ya övgü söyleyecekler, o kim bizden sıkıntılı derin düşünceler ilette; gerçekten bizim günahlarımızı örten şükür yanıtı verendir.” (Ünlü 2004: 138).*

(279) [TİEM-S 39/74] *ayğaylar ögdi tanrıka ol kim çın kıldı biziñkä va ’däsini miräs berdi “O Tanrı’ya övgü söyleyecekler; o ki doğru yaptı, sözünü miras verdi.” (Ünlü 2004: 163).*

Sözcüğün isim çekim ekleriyle kullanımı, sözlükselleştiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Sözcüğün derlemdeki çekim ekli kullanımları şu şekildedir:

ögdi + İYELİK 3.T.K.

(280) [TİEM-S 39/75] *körgäy sän färiştälärni kapsağı ‘arş tegräsindä arığlığ şıfatın ayğaylar idiläri ögdüsi birlä hükm kılğay anlar ara könilik birlä ayılğay ögdi tanrıka ajunluğlar idisi “Göreceksin melekleri içine alan gök çevresinde temizlik sıfatını söyleyecekler övgüsüyle beraber hüküm kılacaklar, onlar doğrulukla beraber dünyaya ait Tanrı’ya övgü söyleyecek” (Ünlü 2004: 163).*

(281) [TİEM-S 40/55] *särgil bütünlükün tanrınıñ va ’däsi rast turur yarlıkatu kılğıl yazukıñnı täsbih kılğıl idin ögdüsi birlä keçä taķı ertä “Sabret, Tanrı’nın bütünlüğünün sözü doğrudur, söylerek iste, günahını tövbe kıl, övgüsüyle beraber” (Ünlü 2004: 167).*

(282) [TİEM-S 110/3] *täsbih kılğıl idin ögdüsi birlä yarlıkayu kılğıl anıñdın ol ärdi tävbäni kabül kılğın “Allah’ı noksan sıfatlardan tenzih et; övgüyle beraber buyurarak ondan iste, o tövbeni kabul kıl.” (Ünlü 2004: 287).*

(283) [TİEM-S 52/48] *säringil idi hükminä kim sen biziñ közüimiz birlä sän namaz kılğıl idiniñ ögdüsi birlä ançada kopsa sen “Hükmüne sabretti, ki sen bizi gözümüzle beraber sen namaz kıl, Tanrı’nın övgüsü beraber onda kopsan...” (Ünlü 2004: 209).*

- (284) [TİEM-S 32/15] *bütünlükün kertgünür biziñ bālgülärimizkä anlar kim kaçan yād kılsalar anıñ birlä basarlar säcdä kılığlılar täsbih kılar ärdi idiläri ögdüsi birlä anlar uluğsıgıñ kılmaqlar* “Gerçekten inanırlar bizi belgelerimizle onlar ki ne zaman yad etseler onunla beraber secde ederler, tesbih çekerlerdi, onlar **övgüyle** büyüklük taslamazlar.” (Ünlü 2004: 121).

ögdı + İYELİK 3. T. K. + AYRILMA HAL EKİ

- (285) [AH A7/27] *anıñ ögdısındın tatar bu tilim* “Onun **medhinden** ağızım tatlanır.” (Arat 1951: 43).

ögdı + İYELİK 3.T.K. + YÜKLEME HAL EKİ

- (286) [TİEM-S 39/75] *körgäy sän färiştälärni kapsağı arş tegräsindä arıgıg şıfatın ayğaylar idiläri ögdüsın birlä hükm kılğay anlar ara könilik birlä ayılğay* “Göreceksin melekleri içine alan gök çevresinde temizlik sıfatını söyleyecekler **övgüsüyle** beraber hüküm kılacaklar, onlar doğrulukla beraber söyleyecek.” (Ünlü 2004: 163).
- (287) [TİEM-S 42/5] *köklär yarlu yazar anlar üstünindın tağı färiştälär täsbih kıllurlar idiläri ögdüsın birlä yarlıkaytu tilärlär* “Gökler karşı gelir, onlar üstünden dahi melekler tesbih ederlerdi, **övgüsüyle** beraber söyleyerek dilerler.” (Ünlü 2004: 175).

Karahanlıcada ‘övmek, hamdetmek’ anlamına gelen *ög-(mek)* (DLT 784) fiili {-DI} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘övgü, medih’ anlamını karşılamaktadır.

saçındı ‘saçılmış ve yayılmış (şey)’ | *saçındı* ‘saçılmış ve yayılmış (şey)’ DLT 195.

- (288) [DLT 225] **saçındı** *nēñ* “saçılmış ve yayılmış şey” (Ercilasun-Akkoyunlu 2012: 195).

Karahanlıcada ‘su serpmeyi üstlenmek, suyu bizzat serpmek’ anlamına gelen *saçın-(mak)* (DLT 797) fiili {-DI} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘saçılmış ve yayılmış şey’ anlamını karşılamaktadır.

süzündi ‘çok süzülmüş, süzdürülmüş’ | *süzündi* ‘çok süzülmüş, süzdürülmüş’ DLT 196.

- (289) [DLT 226] **süzündi** *su.w* “çok süzölmüş su” (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 196).

Karahanlıcada ‘(kendini, suyu vb. şeyleri) süzöyor gibi göstermek’ anlamına gelen *süzün-(mek)* (DLT 844) fiili {-DI} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘çok süzölmüş, süzdürölmüş (su)’ anlamını karşılamaktadır.

umdu ‘tamah ve istek’ | *umdu* ‘tamah ve istek’ DLT 63; *umdu* ‘dilek, istek, tamah’ KB 285.

- (290) [DLT 75] **umdu** “tamah, istek” (Ercilasun, Akkoyunlu 2014: 63).

- (291) [KB 2725] *suk erse bitigçi bilig artatur / bitir umdu birle bitig artatur* “Kâtip haris olursa, bilgisini kötüye kullanır; **tamah** ederek yazar ve yazıyı tahrif eder.” (Arat 1947: 285).

Karahanlıcada ‘ummak’ anlamına gelen *um-(mak)* (DLT 921) fiili {-DI} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘tamah, istek’ anlamını karşılamaktadır.

üdründi ‘seçilmiş’ | *üdründi* ‘seçilmiş’ TİEM-A 76.

- (292) [TİEM-A 81v/3=5/12] *aldı ok tañrı tañrı kulu oğlanınıñ bütünlüklärini ıdtımız anlardın on ekki üdründi aydı tañrı män silärniñ birlä män. ägär adağın kılsa silär namāznı bersälär zākātı.* “O Tanrı kulu oğlunun gerçeklerini gönderdik. Onlardan on iki **seçilmiş** söyledi: Ben Tanrı. Sizlerle beraberim. Eğer adağın varsa zekatını versinler, namazını kılınlar.” (Kök 2004: 76).

Karahanlıcada ‘seçmek, seçkin kılmak, üstün tutmak, tercih etmek’ anlamına gelen *üdrün-(mek)* (DLT 929) fiili {-DI} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘seçilmiş’ anlamını karşılamaktadır.

3.1.2 Görölen geçmiş zaman 2. tip kip ekinin {-yUk} sözlükselleşmesi

Tekin (2016), Öztürk (2014) ve Ölmez (2021) eserlerinde Köktürkçe dönemine ait görölen geçmiş zaman 2. tip kip işaretleyicisi olan {-yUk} ekine dair bilgilere yer vermemektedirler.

Kemal Eraslan (2012) Eski Uygurcada görölen geçmiş zaman 2. tip kip eki olan {-yUk} ekinin sıfat fiil görevinde kullanıldığı belirtmektedir. Eraslan (2012) {-yUk} ekini sıfat-

fiil ekleri olarak değil isim-fiil ekleri başlığı altında değerlendirmektedir. Eraslan, ekin aslında geçmiş zaman isim-fiil eki olduğunu ve kalıplaşarak sıfat gibi kullanılabildiğini belirtmiş ve iki sözcüğü bu kullanıma uygun örnek olarak vermiştir: *sıyuk, tityük*.

Necmettin Hacıeminoğlu (2008) Karahanlıca eserlerde görülen geçmiş zaman 2. tip kip eki olan {-yUk} ekinin sıfat fiil görevinde kullanılan bir ek olduğunu belirtmiş ve bir sözcüğü örnek olarak vermiştir: *sözleyük*.

İbrahim Taş (2020) görülen geçmiş zaman 2. tip kip eki olan {-yUk} ekinin Karahanlı döneminde fiilden isim yapım eki olarak kullanıldığını ve ekin bu işlevde kullanıldığı örnekleri şu şekilde sıralamıştır: *osayuk, bulgayuk*.

3.1.2.1 Köktürkçe veriler

Köktürkçede görülen geçmiş zaman 2. tip kip işaretleyicisi {-yUk} ekinin sözlükselleştigiine dair sözcük ve örnek cümle tespit edilememiştir.

3.1.2.2 Eski Uygurca veriler

Eski Uygurcada gelecek zaman kipinin 2. tip işaretleyicisi {-yUk} ekiyle ilgili iki örnekte sözlükselleşme tespit edilmiştir: *bulganyuq, sıyuk*.

bulganyuk ‘karışık, bulanık, şaşkın’ | *bulganyuq* ‘bewildered’ BTT-XXXIII 130-132; *bulganyuq* ‘En colère, enragé’ MOT 3-4; çöbik *bulganyuq* ‘?’ DZ. 116; *bulganyuk* ‘karışık, bulanık’ EUTS 35; *bulganyuk* ‘karışık, bulanık’ EUTSV 101; *bulganyuk* ‘verwirrt, getrübt, trübe, aufgewühlt, erregt || şaşkın, bulanık, heyecanlı *bulganyuk* könjüllüg erregt, verwirrt || heyecanlı, şaşkın’ HA 198; *bulganyuk* ‘bulanık, pis, kirli’ AY-IV 558; *bulganyuk* AY-S 66; beş çöpik kalyük *bulganyuk* üddäki in der verwirrten Zeit, in der die fünf Trübungen (Skt. pañcakaşāya) aufgetreten sind, befindlich || beş bulandırmanın (Skt. pañcakaşāya) vuku bulduğu karışık zamandaki HA 163, beş çöpik kalyük *bulganyuk* y(a)vlak üd koludie verwirrt und schlechte Zeit, in der die fünf Trübungen (Skt. pañcakaşāya) aufgetreten sind || beş bulandırmanın (Skt. pañcakaşāya) vuku bulduğu karışık ve kötü zaman HA 163.

- (293) [BTT-XXXIII 62-67:1b] *yilın ayın turqaru äv barq içintä ada tuda qor yas ‘ägsümäz ög qang oyul qız qa qadaş küng qul bir ikintikä qarışur otli suvli täg tütüšlüg bolur äv iyäsi uzatı bulganyuq ... öplälig qadär sarsiy yavlaq bolur inčä bilmiş krgäk ol barča yäk içgäk (..) qılınčı ol tip* “Continuously, through years and months, inside house and home, hazards and calamities will

not cease. Mothers and fathers sons and daughters, siblings, and slaves will quarrel with one another. Like fire and water, they will be hostile (to one another). The master of the house will always be with a bewildered anger, furious, rough and wicked. One must know as follows: it is all the doing of demons and vampires. / Sürekli olarak, yıllar ve aylar boyunca, ev içinde ve evde tehlikeler ve felaketler sona ermeyecektir. Analar, babalar, oğulları, kızları, kardeşler, köleler birbirleriyle kavga edecekler. Ateş ve su gibi onlar da (birbirlerine) düşmanlardır. Evin efendisi her zaman **şaşkın** bir öfkeyle öfkeli, kaba ve kötü niyetli olacaktır. Şunu bilmek gerekir: Bütün bunlar iblislerin ve vampirlerin işidir.” (Oda 2015: 130-132).

- (294) [ETŞ 7/405- 407] **bulğanyuq** *könüllüg tınlıqlar bu yarlıqıñızñı eşitidp...* “**Şaşkın** mahlûklar sizin bu buyruğunuzu duyarak...” (Arat 1991: 56).
- (295) [MOT 1/26-30] *üçün ärtinü öbkälig bulğanyuq könüllüg uluq qoßray ara ärnim eliigig ayaylayu tudadı irig sarsıy saß sözlädi 00 inçä tep tedi uluq ellig siz nä üçün yaßlaq yonaqçı kişilär saßın alir siz* “plein de rage, il déclara le roi Arañemi en le dépréciant au milieu d’une grande assemblée, (et) tint des propos odieux et rudes. Il s’exprima comme suit: ‘Vous êtes un grand roi. Pourquoi accueillez-vous les propos de méchants calomniateurs? / ... için geçmişi **şaşkın** yüce büyük bir toplantının ortasında küçümseyerek kınadı (ve) iğrenç, sert sözler söyledi. Dedi ki: ‘Siz büyük bir kralsın. Kötü iftiracıların sözlerini neden hoş karşılıyorsunuz?’” (Hamilton 1986: 3-4).
- (296) [DZ. 1459-1463] *ötrü mogaraçi urı inçä tip tidi... tngri baxşıya (,) bu muntay biş çöbik bulğanyuq iritmiş qisya öztä yašta burxanlar yirtinçüdä blgürdi... tip timiş saway kirtgünür mu* “Dann sprach der Schüler Mogharāja: ‘Göttlicher Lehrer! Kann man ein solches Wort wohl glauben, Daß in diesem derartigen, durch fünf Unreinheiten verwirrten und verfaulenden kurzen Leben die Buddhas in der Welt erschienen sind? / Sonra Mogharāja şöyle dedi: Tanrı Baxşı’ya yeryüzünde bunun gibi beş pislik, **karışık**, erimiş, kısa, kendi yaşında burhanlar göründü.” (Shimin, Klimkeit 1988: 116).
- (297) [AY-VI 3496-3499] *...bo beş çöpdik kälyük bulğanyuk yavız üdätä koluta kenki boşgutlug beş balıklıg şınko şäli tuñuñ...* “...bu beş pislik geldi. **Bulanık**

kötü zamanda miktara kendi bilgili beş şehirli Şinjo Şali Tutuŋ...”
(Tokyürek, 2018: 558).

- (298) [AY-S 23/23-24] *anın bu biş çöpdik kelyük bulganyuk yavlaŋ öðteki tnl(ı)ğlar közüñür* “Onun için bu beş pislik geldi. Bulanık kötü zamandaki canlılar görünür.” (Çağatay 1945: 66).

Eski Uygurcada ‘dengesiz olmak, şaşkın olmak’ anlamına gelen *bulgan-(mak)* (EUTG 562) fiili {-yUk} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘şaşkın, bulanık’ anlamını karşılamaktadır.

siyuk ‘kırıntı, enkaz, çöküntü, kesilmiş, kırılmış’ | *siyuk* ‘kırıntı, enkaz, çöküntü, kesilmiş, kırılmış’ EUTSV 282; *siyuk* ‘enkaz, harabe’ ETG 55; *siyuk/siyok* ‘zerbrochen, gespalten || kırık, kırılmış; verletzt || yaralı; Spaltung || yarma, yarılma, yarılım; Bruchstück || parça’ HA 611; *siyuk/siyok* ‘kırık, kırılmış’ İÖTH 207; *siyuk* ‘kırık, kırılmış’ DinD.-EUM 223.

siyuk + İYELİK 3.T.K. + YÜKLEME HAL EKİ

- (299) [EÖT LIV (54) /5-7] *bir kemi siyukın tuta öntüm tep tedi* “Ben geminin bir parçasına tutunarak kurtuldum dedi.” (Hamilton 2020: 57).

Eski Uygurcada ‘kırmak, parçalamak, yarmak’ anlamına gelen *si-(mak)* fiili {-yUk} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘enkaz, çöküntü’ anlamını karşılamaktadır.

3.1.2.3 Karahanlıca veriler

Karahanlıcada görülen geçmiş zaman 2. tip kip işaretleyicisi {-yUk} ekinin sözlükselleşen sözcük ya da cümle örneği tespit edilememiştir.

3.1.3 Öğrenilen geçmiş zaman ekinin {-mİş} sözlükselleşmesi

Talat Tekin (2016) Köktürkçede öğrenilen geçmiş zaman kipinin {-mİş} ekiyle gerçekleştiğini bildirmektedir. Görüşlerine ekleyerek bahsi geçen ekin Köktürkçe eserlerde iki işlevde kullanıldığını belirtmektedir: 1. fiilden isim yapım eki (*igidmiş, kalmış, tągmiş*); 2. öğrenilen geçmiş zaman kip eki (*tągmiş, kalmış, elsiremiş, kagansıramış*).

Mehmet Ölmez (2021) Köktürkçede öğrenilen geçmiş zamanın işaretleyicisi olan {-mİş} ekinin sıfat fiil görevinde kullanıldığı beş sözcüğü¹ şu şekilde sıralamaktadır: *kalmış*, *êlsiremiş*, *kagansıramış*, *küjedmiş*, *kuladmış*. Ayrıca Ölmez, Eski Uygurcada aynı işlevde kullanılan *küsemiş*² sözcüğünden de bahsetmektedir.

Kemal Eraslan (2012) Eski Uygurcada öğrenilen geçmiş zaman kip işaretleyicisi olan {-mİş} ekinin sıfat fiil eki olarak kullanıldığını belirtmektedir. Eraslan (2012), bahsi geçen ekin sıfat-fiil ekleri olarak değil isim-fiil ekleri olarak başlıklandırmaktadır. Eraslan’a göre {-mİş} eki isim-fiil işlevinde kullanılan bir ek olduğunu aynı zamanda etken ve edilgen sıfatlar ürettiğini belirtmiştir. Ek nadir olarak {-muş} / {-müş} şeklinde, n ağzında ise {-maş} / {-meş} şeklinde kullanılmaktadır. Eraslan ekin kullanımına dair üç sözcüğü örnek göstermiştir: *atamış*, *barmış*, *toğmış*.

Necmettin Hacıeminoğlu (2008) Karahanlıcada öğrenilen geçmiş zamanın işaretleyicisi olan {-mİş} ekinin sıfat fiil eki olarak kullanıldığını belirtmiştir. Bu görüşüne istinaden öne sürdüğü on dört sözcük bulunmaktadır: *bütmiş*, *kutadmış*, *kalmış*, *keçmiş*, *eşitmiş*, *atamış*, *aymış*, *bilmiş*, *barmış*, *körmüş*, *küzedmiş*, *keldürmüş*, *küzedmiş*, *yorımışlık*.

İbrahim Taş (2020) Karahanlıcada öğrenilen geçmiş zaman kip işaretleyicisi {-mİş} ekinin iki görevi olduğunu belirtmiştir. Bu görevlerinden biri fiilden isim yapım eki diğeri ise kişi ismi yapmaktır. Bahsi geçen eke dair görüşlerini kanıtlar nitelikte olan şu sözcükleri sıralamıştır: *küsemiş kişi adı* <*küse*- “istemek, arzulamak, özlemek” <-*küse*-; krş. Trkm. *küyse*- “arzu etmek, istemek”, Ter. *küse*- “arzu etmek”, YUyg. *küsu*- “kızıışmak, dişi istemek (köpek hakkında)”; *oğğurmuş kişi adı* <*oğğur*- “uyandırmak”; *ögdülmüş kişi adı* <*öğtil*- “övlmek, methedilmek”.

Ahmet Bican Ercilasun (2014)³ görülen geçmiş zaman kip eki olan {-mİş} ekinin sıfat fiil görevinde kullanıldığı işlevinde kullanıldığını belirtmiştir. Bu görüşünü destekler

¹ **kalmış** *bodun*... “kalmış olan halk” (MÇ K 3); *taşda kalmış*... “taşta kalanlar” (T 4); **êlsiremiş** *kagansıramış bodunug küjedmiş kuladmış bodunug*... (KT D13). (Ölmez, 2021, s. 63).

² **küsemiş**... [AYS III, 196.12] (Ölmez, 2021, s. 242).

³ Ahmet Bican Ercilasun sıfat fiil başlığı altında ele aldığı {-mİş} ekini iki grupta değerlendirmektedir: 1.Geçişsiz fiillerde olduğu gibi harekete mâruz kalan nesne veya kimsedir; 2.Sıfat-fiilin nitelediği isim; fiilin gösterdiği harekete mâruz kalan değil, hareketi yapan kimsedir. *Detaylı bilgi ve örnekler için bkz.* (Ercilasun, 2014, s. 213-218).

nitelikte örnek olabilecek sekiz sözcük⁴ sıralamıştır: *kurumuş, bişmiş, ilmiş, oğunmuş, kõnmiş, açmış, öçükmiş, bütülmüş*.

3.1.3.1 Köktürkçe veriler

Köktürkçede öğrenilen geçmiş zaman kipi işaretleyicisi {-mİş} ekiyle ilgili üç örnekte sözlükselleşme tespit edilmiştir: *barmış, ermiş, kalmış*.

barmış ‘kalkınmış ve müreffeh’ | barmış = ermiş barmış ‘kalkınmış ve müreffeh’ TBT 520-521; barmış ‘zengin, müreffeh’ ETY 401⁵.

(300) [KT D23] Küregünün üçün igidmiş bilge kaganının, **ermiş barmış** edgü ilije kentü yañıltag, yablak kigürtüg⁶. “İsyankârlığın yüzünden (seni) beslemiş olan bilge kağanına, **kalkınmış ve müreffeh**, güzel ülkene (sen) kendin yanıldın, kötülük getirdin.” (Ercilasun 2016: 520-521).

Köktürkçede ‘el/il, bodun kalkınmak, müreffeh düzeye ulaşmak’ anlamına gelen bar-(mak) (ETY 722) fiili {-mİş} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘kalkınmış ve müreffeh’ anlamını karşılamaktadır.

ermiş ‘belli bir düzeye ulaşmış, olmuş, olgun; zengin, müreffeh’ | ermiş ‘belli bir düzeye ulaşmış, olmuş, olgun; zengin, müreffeh’ ETY 402.

(301) [KT D23] Küregünün üçün igidmiş bilge kaganının, **ermiş barmış** edgü ilije kentü yañıltag, yablak kigürtüg. “İsyankârlığın yüzünden (seni) beslemiş olan bilge kağanına, **kalkınmış ve müreffeh**, güzel ülkene (sen) kendin yanıldın, kötülük getirdin.” (Ercilasun 2016: 520-521).

Köktürkçede ‘kalkınmak, müreffeh düzeye ulaşmak’ anlamına gelen er-(mek) (ETY 727) fiili {-mİş} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘belirli bir düzeye ulaşmış, olgun; zengin, müreffeh’ anlamını karşılamaktadır.

⁴ *kurumuş* yığaçlar... (KB-24, 67); *bişmiş* aşnı... (KB-79, 632); tir *ilmiş* neñiñ (KB-146, 1287); *oğunmuş* kişi / *kõnmiş* kişi (KB-170, 1536); karın *açmış*... (KB-303, 2924); *öçükmiş* kömür teg... (KB-398, 3951); *bütülmüş* kişi / *bütülmüş* kişi (KB- 558, 5621). (Ercilasun, 2014, s. 213-218).

⁵ Eski Türk Yazıtları adlı kaynakta bahsi geçen sözcük diğer kaynaklarda geçen cümlelerle aynıdır. (KT D23, BK D19).

⁶ Bahsi geçen kaynakta yer alan “BK D19” satırında aynı cümle yer almaktadır. (Ercilasun, 2016, s. 568).

kalmış ‘kalan, kalanlar’ | kalmış ‘kalan, kalanlar’ OY 22; kalmış ‘kalan, arta kalan, kalmış olan’ OA 100.

kalmış + İYELİK 3.Ç.K.

(302) [KT G9] (a)nta **k(a)lm(i)şı** yir s(a)yu koop toru ölü yor(ı)yur (e)rt(i)g
“Oralarda (nasılsa sağ) **kalmış olanları(nız da hemen)** her yönde bitkin ve
mecalsiz (bir halde) yürüyor idiniz.” (Tekin 2020: 22).

(303) [ŞU K-3] su[v] <...> anta **kalmış** bodun on uygur tokuz oguz üze yüz yıl
olorup s<...>a/e orkon ügüz o/u<...> “su <...> o sırada, **geri kalan** halk (ile)
On Uygur(lar), Dokuz Oğuz(lar)a yüz yıl hükmedip <...> Orhon Irmağı
<...>” (Aydın 2011: 63).

Köktürkçede ‘kalmak’ anlamına gelen kal-(mak) (ETY 730) fiili {-mİş} ekiyle birlikte
sözlükselleşerek ‘kalan, kalanlar’ anlamını karşılamaktadır.

3.1.3.2 Eski Uygurca veriler

Eski Uygurcada öğrenilen geçmiş zaman kipinin işaretleyicisi {-mİş} ekiyle ilgili yirmi
yedi örnekte sözlükselleşme tespit edilmiştir: *alkatmış*, *arımış*, *artamış*, *amrılmış*, *ärtmiş*,
azmış, *barmış*, *bermiş*, *bulganmış*, *içmiş*, *kötrülmüş*, *odınmış*, *ootka çöklemiş*, *ögmiş*,
öğütmiş, *solalmış beklelmüş*, *tanmış*, *tarımış*, *temiş*, *tegmiş*, *tugmuş*, *tuyunmuş*, *tüğmüş*,
utmuş, *üdrülmüş* (*ödrülmüş*), *yarlıkamış*, *yimiş*.

alkatmış ‘övülmüş, mübarek’ | *alkatmış* ‘gepriesen’ BTT-XXXVII 210, 212, 380;
alqatmış ‘gepriesen’ BTT-XIII 154; *alqatmış* ‘gepriesen’ BTT-V 28; *alqatmış* ‘Loué,
louangé, glorifié, exalté’ MOT 38, 42; *alqatmış* ‘благословенный’ DKP-S 34; *alqatmış*
‘gepriesen’ TT-VIII 18; *alkatmış* ‘kutsanmış, takdis edilmiş, övülmüş; gelabt, gepriesen’
UM 70-71, 105; *alkatmış* ‘bereketli, mübarek, mübeecel’ EUTSV 52; *alkatmış* ‘gesegnet,
gepriesen || kutsanmış, methedilmiş’ HA 30; *alk(a)tılmış* ‘gelobt, gepriesen || övülmüş,
methedilmiş’ HA 30; *alqatmış* Man.I 26; *alqatmış* Man.III 36; *alqatmış* U.II 80.

(304) [BTT-XXXVII 167-169] *birlä alkatmış idok elig uluşug ağır basıp oronka
olurmuş tokuz y(e)g(i)rminç yılın ta ilkitä kılmış* “(Maitreya) der mit (...) das
gepriesene und heilige Land angesehen regierte, dann (aber) in seinem 19.
Lebensjahr, in dem er den Thron... / (Maitreya) ile **övülen** ve kutsal şehrin
topraklarını saygıyla yönetip yerde 19. yılında tahta çıkmış.” (Wilkens 2016:
212).

- (305) [BTT-XXXVII 3157-3161] *inčip (...) alku tutruklarnıñ (a)lkatmış tözün ädgü törö tugup (..) kunčuyılarka amranmaklıg (köñülümüz) b(i)zni* “Da dennoch (aus dem...) aller Dinge, die man (im Gedächtnis) behält, (...) die (gepri)esene edle und gute Lehre entsteht, so hat (unsere) leidenschaftliche (Gesinnung) den Mädchen gegenüber uns für diese Welt verächtlich und (ertlos gemacht). / Yine de (...) (insanın) hafızasında tuttuğu öğretinin **övülen** asil ve iyi kanun ortaya çıkıp (...) kızlara karşı (bizim) tutkulu (tavrımız) bizi (aşağılık kıldı.)” (Wilkens 2016: 380).
- (306) [BTT-XXXVII 3605-3610] *(bo buyan) ädgü kıl(in)č küçintä d(iyvaçakşus t(ä)ñri)däm közin içtin (sıyar burhannıñ) nomın şazanın taştın (sıyar a)lkatmış elig törög balıkag uluşug adasız küyü küzädü tutzunlar.* “Kraft (dieses) Verdienstes mögen (die Schutzgottheiten) mit dem d(iyvacakşus), (also) dem (gött)lichen Auge, innen den (heiligen) dharma und śāsana (des Buddha) und außen das **(g)esegnete** Reich und Stadt und Land ohne Gefahr behüten und beschützen. / Bu amel iyi iş gücünde Divyacakşus Tanrıdan gözünün içinde yarım Buda’nın öğretisini Budist öğretinin içinde **kutsanmış** kral kanunu şehir ve ülkeyi muhafaza ederek koruyun.” (Wilkens 2016: 404).
- (307) [BTT-XIII 39/2-7] *alqışlıñın **adrulmış alqatmış** uyyür ilimz-a alpın qutın yigädmiş arslan bilgä xanımz-a...* “O unser Segen ausgezeichnetes, gepriesenes uigurisches Reich! O unser an Heldenmut (und) Würde siegreicher Arslan Bilgä Xan (Weiser Löwen-König)! // Ey kutlu, yüce, **mübarek** Uygur (İmparatorluğu)! Şehrimizin kahramanlık mertebesinde galip gelmiş Arslan Bilgä Han’ımız!..” (Zieme 1985: 154).
- (308) [BTT-V 131-133] *künkä **alqatmış** ayqa yigädmiş yıl başıñ qutluy...* “Am... Tage, im **gesegneten** Monat möge der siegreiche Jahresbeginn, der glückliche... //Kutlu yılın, mükemmel aya, **mübarek** güne... (Zieme 1975: 28).
- (309) [MOT 5/6`] *...ellig yegädmiş qutadmiş **alqatmış**...* “... bon nom, excellent, heureux, et exalté... / ...şehirli, mükemmel, kutlu ve **yüce**...” (Hamilton 1986: 42).

- (310) [DKP-S 23] ... (**alqatmîş** *ïdu*)*q elning uluŝnıng*... “...священной страны (парн)... // ...**kutsal** muhterem devletin, ülkenin.....” (Shōgaito, Tugusheva, Fujishiro 1998: 34).
- (311) [DKP-S 28-30] *birlä alqatmîş ïduq elig uluŝur axır basıp orunğa olurmîş toquz ygrminç yilinta ilkitä qïlmîş* “...на девятнадцатом году с той поры как он весомо одержал победу (букв. покорил) и воссел на трон ... в благословенной священной стране // ... **kutsal** muhterem devleti, ülkeyi ağır basıp (zafer kazanıp) topraklarda tahta oturduğundan bu yana on dokuzuncu yılında...” (Shōgaito, Tugusheva, Fujishiro 1998: 34).
- (312) [TT-IX 90] ...*taŝdın sîngar alqatmîş idduq on uyğur ilintä*... “...draußen, beim gepriesenen, heiligen Stamm der Zehn-Uiguren... / ...dışarıda, On Uygur şehrinin **mübarek**, mukaddes kavminin arasında...” (Gabain 1954: 18).
- (313) [UM 210-215] ...*ymä irülüg ädgü künkä ymä alkatmîş ayka, ymä yegädmiŝ kutlug ymä ögütmiŝ arkatmîş (lies: alkatmîŝ) č(ä)r(i)g türk uluŝ argu t(a)las kögüz içintä*... “...an dem guten Tag mit Vorzeichen (an einem Tag, an dem die Vorzeichen gut sind) in dem **gesegneten** Monat, in dem vorzüglichen, glücklichen Jahr im Herz des gepriesenen, gelobten, kampfbereiten (?) türkischen Stammes Argu-Talas... / ...**mübarek** ayda alametlerle dolu güzel günde (alametlerin iyi olduğu günde), övülen, **övülen**, savaşa hazır (?) Türk kabilesi Argu-Talas'ın kalbindeki mükemmel, mutlu yılda. ...” (Özertural 2008: 70-71). = [Man.I 26/22-27] *ymä alqatmîŝ aiqa ymä yigädmiŝ qutlu yilqa ymä ögütmiŝ alqatmîŝ č(ä)r(i)k türk uluŝ aryu ılas köküz içintä ymä yoqaru qodı ilgärü kirü ali iŝtilmiŝ ymä* “mübarek ayda mükemmel kutlu yılda övülmüş, mübarek ordu Türk devleti bir kabile göğsü içinde yukarı aşağı ileri geri Āli iŝtilmiş...” (Coq 1911: 26).
- (314) [UM 470-471] ...*t(ä)ŋrikänim, bökün(ki) (kü)nkä alkatmîş ayka*... “...mein Herrscher! Am heutigen Tag, im **gesegneten** Monat ... / ...hükümdarım! Bugünkü güne, **mübarek** aya...” (Özertural 2008: 105). = [Man.III 36/6-8] *bugün(ki) künkä alqatmîş aiqa ///yıl başıngaa*... “Bugünkü güne **mübarek** aya, yıl başına...” (Coq 1922: 36).

- (315) [U.II 80/60-61] *ymä alqatmıš aiqa kösänčig künkä ötrülmış ädgü ödkä qutluq qoluğa xutluq qoin yıl üçünč ai üç otuzğa mn üç ärdänikä pk qatiy süzük kirtgünč köngülüğ upasanč...* “İm **gesegneten** Monate, an einem erwünschten Tage, zur ausgewählten guten Zeit, an einem glück (bringenden Zeitpunkt) im glückbringenden Jahre, im dritten Monat. (Tage) habe der Buddhas mich erinnert und ihrer gedacht, und daß dieser under Leib? // “**Mübarek** aya, istenilen güne, seçilmiş iyi zamanda, uğurlu yılda, üçüncü aya, yirmi üçüncü aya, üç mücevhere sağlam inanç, dindarlığı ruhban sınıfından olmayan...” (Müller 1910: 80).

Eski Uygurcada ‘övmek, kutsanmak’ anlamına gelen *alkat-(mak)* (EUTG 549) fiili {-mIş} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘övülen, mübarek’ anlamını karşılamaktadır.

arımıš ‘saf, temiz’ | *arımıš* ‘rein (saf, temiz)’ BTT-XXI 152.

arımıš + İYELİK 3.T.K. + YÜKLEME HAL EKİ

- (316) [BTT-XXI 78/976-978] *anı üçün alku vişaylarıg čin kertü <ärmäz sakinčlar> arımıšin tanuklamakıg turkaru...* “Indem deshalb in bezug auf alle Sinnesbereiche (vişaya) die <unZwahren <Gedanken> bereinigt sind so (ist) stets im Hinblick auf das Bezeugen... / Onun için doğru düşünceler tüm duyuşsal alanlarla (vişaya) ilgili olarak safını tanıklık konusunda da her zaman öyledir...” (Wilkens 2001: 152).

Eski Uygurcada ‘temiz olmak, temizlenmek’ anlamına gelen *arı-(mak)* (EUTG 552) fiili {-mIş} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘saf, arı, temiz’ anlamını karşılamaktadır.

artamıš ‘bozuk, çürük’ | *artamıš* ‘verdorben’ SZB 271.

- (317) [SZB 320-323] *...arısız aşığlar kalınču aşığlar kaşanıg aşığlar artamıš köñüllüglär, kağır köñüllüglär, yavlak köñüllüglär, bulganmıš köñüllüglär...* “...die Kot-Fresser, die Harn-Fresser, die mit verdorbener... / ...dışkı yiyenler, idrar yiyenler, şımarık yiyenler, bozuk gönüllüler, katır gönüllüler, kötü gönüllüler, bulanık gönüllüler...” (Röhrborn, Róna-Tas 2005: 271).

Eski Uygurcada ‘bozulmak, mahvolmak, harap olmak, yok olmak’ anlamına gelen *arta-*(*mak*) (EUTG 553) fiili {-*mIş*} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘bozuk, çürük’ anlamını karşılamaktadır.

*amrılmış*⁷ ‘sakin, sessiz’ | *amrılmış* ‘beruhigt, ruhig’ BTT-XIII 176; *amrılmış* ‘’ BTT-XXXVII 754; *amrılmış* BTT-VIII 93; amıl *amrılmış* tigirtsiz ruhig || sessiz HA 42, *amrılmış* köñüllüg atız arık Parzelle und Kanal der Abgeklärtheit (Metapher) || sakinleşmenin parseli ve kanalı (mecaz) HA 45; *amrılmış* U.IV 706; *amrılmış* TT-X 34; *amrılmış* Stab.Dun 266.

(318) [BTT-XIII 49/62-65] *aqlančıy uđun sansarnıñ açuq qapıyı yapılzun amrılmış inč nirvannıñ apıy yapıyı açılzun* “Des verhaßten, ruchlosen Samsāra offenes Tor möge sich schließen! Des friedvollen, ruhigen Nirvāṇa versperrtes Schloß möge sich öffnen! / Nefret edilen kötü Samsāra’nın açık kapısı kapatılsın! **Huzurlu, sakın** Nirvāṇa’nın kilidi açılsın!” (Zieme 1985: 176).

(319) [BTT-XIII 21/11-14] *aşnuqı bur(xa)nlar yangınča amrılmış nirvanqa kirsärmn aşip qalmış bo tınlıy arduq umırsuz b(o)l(u)r tip* “Wenn ich nach Art der früheren Buddhas in das ruhige Nirvāṇa eintrete, werden diese verloren gebliebenen Lebewesen äußerst hoffnunglos sein. / Önceki Budalar gibi **sakin** Nirvāṇa’ya girersem, bu kayıp canlılar son derece umutsuz olacaklar diyerek...” (Zieme 1985: 127).

(320) [BTT-XIII 21/19-22] *amrılmış nirvanlıy mängingizni adınlar üçün tiđsär-siz anta mungadinčıy nä bolıy anga uğlı ymä kim qılyay* “Wenn Ihr die Seligkeit des ruhigen Nirvāṇa für die anderen aufgebt, was wird Wunderbareres als dies sein? Wer wird dafür nun Dank erweisen? / (Başkaları için) **sakin** Nirvāṇa’nın mutluluğundan vazgeçerseniz, bundan daha harika ne olabilir? Ona kim teşekkür edecek?” (Zieme 1985: 127).

⁷ Zayina Calbiyeva “Eski Uygurca Metinlerindeki Bazı Deyimlerin Modern Kırgız Türkçesindeki Karşılıkları” adlı çalışmasında *amrılmış köngül* ‘sakinleşmiş gönül’ örneğine yer vermiştir.

- (321) [BTT-XIII 57/2-5] **amrilm(iš)** *alquta tay (..) ariđi yänä (...)* *ariy bilgä* “Beruhig(t) Überall (..) keineswegs wieder (..) rein, weise (...) / **Sakin**. Her yerde (..) bir daha kesinlikle (..) saf, bilge (...)” (Zieme 1985: 186).
- (322) [BTT-XXXVII 9937-9942] *anta ötrü vagişe urı az ulatı nizvanılarıg tarkarmış nirvan körklüg amrilmış äriglig süzök köñül öritgülük tæg tözün yavaş äriğin tükäl bilgä t(ä)ñri burhanıg çankramit kılı yorımıñın kördi* “Da sah der Jüngling Vāgīśa, dass der vollkommen weise Gott Buddha die Umwandlung vollziehend wandelte, mit seinem edlen und sanften Gebaren, (er), der die Gier und die anderen Ikeśas entfernt hatte, der die Schönheit des nirvāṇa hatte, der einen beruhigten Charakter hatte, der (in den Herzen) Gläubigkeit (er)wecken musste. // Daha sonra genç adam Vāgīśe, açgözlülüğüne ilaveten bulaşıcı güzelliğe sahip olan, **sakin** bir karakterli asil ve nazik gönüllü mükemmel Tükäl Bilge Tanrı Buddha’yı meydana getirdiğini gördü.” (Wilkens 2016: 754). = [TT-X 514-518] *anta ötrü yakişi ur-ı az ulatı nizvanılarıy tarqarmış nırvan körklüg amrilmış äriglig süzük köñül öritgülük tæg tözün yavaş äriğin tükäl bilgä tñri burxannıy çankramit qılıyor* “Darauf sah der Yakşasohn den, Gier und die sonstigen Leidenschaften entfernt habenden, ein nirvāṇa-gestaltiges, friedliches Gebahren habenden und ein reines Herz erweckt habenden, edlen, sanft, sanft seienden... // Daha sonra genç adam Yakişi, açgözlülüğüne ilaveten bulaşıcı güzelliğe sahip olan, **sakin** bir karakterli asil ve nazik gönüllü mükemmel Tükäl Bilge Tanrı Buddha’yı meydana getiriyor.” (Gabain 1959: 34).
- (323) [U.IV C59-61] *yılqı yuzın arzılar tæg amrilmış köngülüg tüzün yavaş alqu sıynlarda käyiklärdä adruqraq...* “Maralhirsch; er hatte ein Äußeres wie eine Tier, war (aber) von einer rşi-gleich friedlichen Gesinnung, edel und mild: vorzüglicher als alle Marale und Hirsche // sığır yüzüyle keşişler gibi **sakin** karakterli, kökeni yavaş; tüm marallardan ve geyiklerden daha mükemmel...” (Müller-Gabain 1931: 706).
- (324) [Stab.Dun 266] *ažnu ažunlardağı ariy buyanlarnıg a ti pa ti bal ärksinmäklig küči ü(zä) ariy çamsız aşaylıy amrilmış yavalmış äriglig irtäki xanlartın adr(umış) (re nu a)tlıy ilig bæg bolur ärti* “Es gab den durch die Adhipatibala-Macht der in früheren Existenzen (erworbenen) reinen Verdienste reinen, schmutzlosen Āśaya seienden, friedlichen, sanften

Gebahrens seienden, die früheren Könige übertreffenden (Renu ge)nannten Herrscher. // Varlığın her şeklinde saf, kirsiz iyilerin Adhipatibala'nın mutlak hakimiyet gücü aracılığıyla barışçıl, nazik tavırlı, **sakin, huzura kavuşmuş** karakterli önceki kralları geride bırakmış Renu adında bir hükümdar vardı.” (Zieme 1991: 266).

- (325) [BTT-III 1011-1013] *anta ärtäçi täñrilärkä alqo nomlarniñ mänsizin ämrilmiş nirvan-niñ kirsizin aça ädäira nomlayur siz* “(im Tuşita) befindlichen Göttern predigt Ihr ausdeutend die Wesenlosigkeit aller Elemente (Dharma) und die Schmutzlosigkeit des beruhigten Nirvāṇa. // Sonra orada bulunan Tanrılara tüm öğretilerin maddesizliği ve **huzur bulmuş** Nirvāṇa'nın temizliğini ayrıntılı bir şekilde vaaz ediyorsunuz.” (Tezcan 1974: 71).

amrılmış + YÜKLEME HAL EKİ

- (326) [BTT-VIII B 24-25] *täring yörüglüg-üg uluḡ yörüglüg-üg tözkärinčsiz arduq ämrilmiş başlayı ortası üzlünčüsi ädgülüg kim ärtmiş* “über den mit der großen Deutung, über den außerordentlich Beruhigten, über den, der am Anfang, in der Mitte und am Ende tugendhaft ist... // Derin ve büyük yorumu (olan hakkında) aslına erişilemeyen son derece **sakin olan** hakkında, başında, ortasında ve sonunda erdemli (olan hakkında) geçmiş...” (Kara-Zieme 1977: 93).

Eski Uygurcada ‘sakinleşmek, sükûna kavuşmak’ anlamına gelen *amril-(mek)* (EUTG 550) fiili {-mİş} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘sakin, sessiz’ anlamını karşılamaktadır.

ertmiş I ‘geçmiş, geçen zaman, mazi’ | *ärtmiş* ‘Vergangenheit’ BTT-XIII 100; *ärtmiş* ‘vergehen, passieren, gelangen’ BTT-I 37, 45; *ärtmiş* ‘vergangen, verstorben’ BTT-XXIII 359, 164, 166-168, 138; *ärtmiş* ‘vergangen, verstorben’ BTT-XXVI 78, 92, 106, 158, 144, 141, 224, 237, 258, 259, 270; *ärtmiş* ‘past’ BTT-XXXIII 120; *ertmiş* ‘geçmiş (zaman), mazi’ AY-VII 136-137, 139, 149, 146; *ertmiş* ‘geçmiş’ AY-VIII 252, 318; *ärtmiş* ‘Geçmiş zaman, geçmiş’ AY-X 143, 144, 148-149, 182-183, 206; *ärtmiş* barmış ür irak “üd kolu vergangenenes entferntes Zeitalter || geçmiş, uzak devir” HA 119, *ärtmiş* k(a)lp “üdlärdä in vergangenenen Kalpa-Zeiträumen || geçmiş Kalpa zamanlarında” HA 119, *ärtmiş* kälädök közünür “üd Vergangenheit, Zukunft und Gegenwart || geçmiş,

gelecek ve şimdiki zaman” HA 119, *ärtmiš* kältäči közünür üç üdki “zu den drei Zeiten Vergangenheit, Zukunft un Gegenwart gehörig || geçmiş, gelecek ve şimdiki üç zamandaki” HA 119, *ärtmiš* üd “Vergangenheit || geçmiş (zaman)” HA 119, korulmaklığı yoldın *ärtmiš* Der den Weg des Vernichtetwerdens überschritten hat (Skt. Vyayottīrṇagati = Buddhaname) || yok edilmenin yolunu aşmış (Skt. Vyayottīrṇagati = bir Buda’nın adı) HA 396.

(327) [BTT-XIII 142-143] **ärtmiš** *kālmädük köşünür ödki ädgü äränlär ämgäkligin burxan qutınqa ävrildäcilär* “Die guten Helden der vergangenenen, der zukünftigen Zeit, die durch Leiden zur Buddha-Würde Sich-Wandelnden / **Geçmiş** ve gelecek zamandaki iyi kahramanlar, acı çekerek Burhan onuruna dönüştürecekler.” (Zieme 1985: 100).

(328) [BTT-I D160-161] **ärtmiš** *ödtä öčär öčmäksizin kālmädük ödtä tuñar tuñmaqsızın* “In der Vergangenheit erlischt man ohne Erlöschen. In der Zukunft wird man geboren ohne Geburt. / **Geçmiş** zamanda yok olup olmaksızın, gelecek zamanda insan doğar doğmaksızın...” (Hazai, Zieme 1970: 37).

(329) [BTT-XXIII A001-006] (*vaišra*) -*vani m(a)harač ol üdtä šlok sözlädi yükünčüm bolzun saña ulug alpa tüzünü <t>uymış iki adaklıglarda yeği nän anı arhantlar pr(a)ty(e)kabutlar bilmäzläär kayunu s(ä)n bilsär-s(ä)n közlügä közünür üdtäkikä ärtmiš üdtäkilärkä* “Mahārāja (Vaiśra)vaṇa sprach zu dieser Zeit die Šlokas Meine Verehrung sei dir, o großer Held! Vollerwachter, Bester der Zweifüßigen (=Menschen)! Nicht erkennen die Arhats und Pratyekabuddhas, was du erkennst, o Seher! Demjenigen in der Gegenwart, denjenigen in der Vergangenheit, (denjenigen in der Zukunft, den Buddhas gilt meine Verehrung.) / Mahārāja (Vaiśra)vaṇa o sırada dizeleri söyledi. Saygım olsun sana ulu kahramana! Hepsini duymuş iki ayaklılarda en iyisi(dir). Bir şey onu Arhatlar ve Pratyekabuddhalar bilmezler. Hnangisi sen bilirsin. Ey kâhin! Şimdiki zamanda (olanlara), **geçmiştekilere** (gelecekte olanlara, Budalara) aittir.” (Zieme 2005: 359).

(330) [BTT-XXIII H70-78] *öñrä (ärtmiš üdtä vi)pašita (..)m(..) y(ä)mä (..) šaki (muni nomın) nomlatım äzrua h(or)m(u)zdat(a) ulatı t(ä)ñri(lär) hatunları kızları (..)läyürlär kim (...) s(ö)zl(..)* “Früher haben Vipasyin (und die anderen

Buddhas die Lehre gepredigt, jetzt habe ich) das Śākyamuni-Gesetz gepredigt. Brahma, Indra und die anderen Götter, die Göttinnen und Töchter (sprechen so ?..) / Önce geçmiş zamanda Vipāsyin (ve diğer Budalar öğretiyi vaaz ediyorlardı, şimdi ben vaaz ettim) Śākyamuni yasasını açıkladım. Brahma, Indra ve diğer tanrılar, kadınları ve kızları (böyle mi konuşuyorlar?..)” (Zieme 2005: 166-168).

- (331) [BTT-XXVI 59/1-6] *amtı munta bo ädgü ögli y(a)rlıkančuči köñüllüg nomlu(g oronta) kšanti kılğuluk nomug keñürü aça yada okutgu ü(çün bir) uçlug süzök (ker)tgünč köñülin kamag üç ü(dki бүгү) (b)iliglig burhanlarka umunup inanıp m(ä)n upas(e) turmış birlä yükünürm(ä)n ärtmiş üd(ki vi)paši atl(ı)g (täñri burhan) (kutıña) yükünür (män) šiki (atlıg) t(ä)(ñri burhan kutıña* “Indem ich, der Laienbruder (..) gemeinsam mit (..) Turmiş, in alle (zauber)kundigen Buddhas der drei Ze(iten), mit (Konz)entration und reinem (Glau)ben meine Hoffnung setze und zu ihnen Zuflucht nehme, um jetzt hier (an) diesem Lehr(ort) des Wohlwollens und des Mitleids dieses Sūtra, mit dem man das Sündenbekenntnis vollziehensoll, ausführlich rezitieren zu lassen, verneige ich mich (vor der Majestät des Buddhas) der Vorzeit namens (Vi)pašin. (Ich) verneige (mich) vor (der Majestät) des G(ottes Buddha namens) Śikhin. / Şimdi bu iyi düşünceli, merhametli Dharma yerinde tövbe kılıp öğretiyi ayrıntılı açarak okuduğu için bir sonlu duru inanan gönlün tümü üç zamanın (sihir) yetenekli Budalarına ümit edip sığınyorum. Rahip olmayan erkek Budist Turmiş ile eğilirim. **Geçmiş** zamanki Vipasi adlı Tanrı Buda katına eğilirim. Şiki atlı Tanrı Buda katına...” (Kasai 2008: 144).
- (332) [AY-VII 10-17] *şaripuṭriya s(e)n amtı inçe ukğul inçip monta yañırıtı öğretindeçi bodis(a)t(a)vlarka boş(gung)uluk tutguluk öñre ertmiş üdki bodis(a)t(a)vlar boşgunmış tutmış tég(me) bo ilinmeksiz atl(ı)g dar(a)ni nom kapıgı anı köñülkermişinizler k(e)rgek* “Ey Şariputri; sen şimdi şöylece abla ki yeni öğrenecek Bodhisatvaların öğrenerek uygulayacağı, **geçmiş** zamanlardaki Bodhisatvaların öğrenerek uyguladığı... denen bağlanmama adlı dharani, öğret(ilerin) kapısı(dır).” (Çetin 2020: 136-137).
- (333) [AY-VII 39-43] *neñ ertmiş üd ermez neñ kelmedük üd ermez neñ közüñür üd ermez neñ sav ermez neñ sav ermetin yme ermez* “Herhangi bir **geçmiş** zaman değildir (ama) gelmemiş zaman (ya da) şimdiki zaman (da) değildir. Herhangi

bir söz değildir (ama) söz(ün) dışında bir şey (de) değildir.” (Çetin 2020: 139).

- (334) [AY-VII 116-119] *...bo ilinmeksiz atl(i)g d(a)r(a)ni nom eraser öñre ertmiş kên keldeçi amtı köžünür bo üç üdki burhanlarınñ ögi tetir* “...bu bağlanmama adlı dharani öğretisi; gelmiş **geçmiş**, gelecek ve şu andaki (olmak üzere) üç dönemdeki Buddhaların anasıdır.” (Çetin 2020: 146).
- (335) [AY-VIII 1149-1153] *yme öñre ertmiş üdte bo ça(mbu)divip yértinçüde baladivaçi (atl(i)g) ulug (ëlig) han bar erti* “**Geçmiş** zamanlarda bu Çambudvip (adlı) yeryüzünde Baladivaçi büyük hükümdar vardı.” (Çetin 2020: 318).
- (336) [AY-VIII 369-371] *...m(e)n öyür m(e)n öñre ertmiş ür irak üdte ratnapuşpi atl(i)g t(e)ñri...* “...ben düşünüyorum ki **geçmiş**, çok uzak zaman(lar)da Ratnapuşpi adlı Tanrılar...” (Çetin 2020: 252).
- (337) [AY-X 1-5] *i(n)çä tep y(a)rlika(dı töžün t(ä)ñri) kızı ya m(ä)n öñrä (ärtmiş) ür irak üdtä uzun (asankelig) yollarta bur(han ku)tı bodis(a)t(a)vlar yor(ıgınta yoriyur ärkän)* “Şöyle buyurdu: Ey asil tanrı kızı! Ben uzun zaman önce uzun sayısızca yollarda, Buddha saadeti... Bodhisattvalar menziline yürürken...” (Gulcalı 2021: 143).
- (338) [AY-X 12-17] *bagd(a)şun(u) (olurup alku) toyınlarıg okıp toyın(-larım a körüg)säyür mü sizlär mäni(ñ) (ärtmiş üdlärtä) yoriyur ärkänki (burhannñ töz) ş(a)rirun tep y(a)rlikadı* “...(bacaklarını) bağdaş kurarak oturup bütün keşişlere seslenerek: Ey keşişlerim! görmek ister misiniz benim... **geçmişteki**... yürürkenki... asıl Buddha emanetini diye buyurdu.” (Gulcalı 2021: 144).
- (339) [AY-X 65-68] *anant öñrä ärtmiş üddä bo çambudivip uluşta m(a)haraçe atl(i)g elig han bar ärti* “Ey Ananda! **Geçmişte** bu dünya ülkesinde Mahāratha adlı (bir) hükümdar var idi.” (Gulcalı 2021: 148-149).
- (340) [AY-X 561-567] *m(ä)n öyür m(ä)n toyın a, öñrä ärtmiş ür irak, sansız sakışsız kolusuz, asanke kalplar içindä, antag ymä üdlärtä, ärklig türklüg han boldum, antag ymä tuşlarta, tegin boltum han oğlu, ürüg uzatı yorıdım* “her bir canlı için pek **çok devirler geçinceye** kadar cehennemde yahut da başka

yerlerde (onlar için) eziyet çekip (de o canlıları) doğum ölüm döngüsünden, kurtulmaya kadir olamıyorum diye buyurdu.” (Gulcalı 2021: 182-183).

- (341) [AY-X 877-882] *m(ä)n sizlärkä toyınlar a (uk)ıtu biltürü nomladım, ärtmiş üd(lä)rtä, adınlarka, asıg kılmak tıtag(ı)mın monı monçulayı kat(ıgla)nu bodis(a)t(a)v(lar) yogırında, burhan kutın (bulguluk) tıtaglarta yorıdım* “Ey rahipler! Ben sizlere **geçmiş** zamanlarda başkalarına iyilik etme nedenlerimi anlatarak öğüt verdim. Bunu böylesine çabalayarak Bodhisattvalar yolunda, Buddha şerefini bulacak sebeplerden dolayı uyguladım.” (Gulcalı 2021: 206).

ertmiş + YÜKLEME HAL EKİ

- (342) [BTT-I D319-320] **ärtmişig** *k(ä)ltäčig körmägü ol* “Das Vergangene (und das Kommende) kann man nicht sehen. / **Geçmiş**i (ve gelecek olanı) geleceği göremezsiniz.” (Hazai, Zieme 1970: 45).

Eski Uygurcada ‘geçmek’ anlamına gelen *ärt-(mek)* (EUTG 569) fiili {-mİş} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘geçmiş’ anlamını karşılamaktadır.

ertmiş II ‘ölmüş, merhum’ | *ärtmiş* “vergangen, verstorben || geçen, merhum; *ärtmiş kăčmiş* “hinübergegangen, verstorben || öbür tarafa gitmiş, ölmüş, merhum” HA 119.

- (343) [BTT-XXVI 54/1-2] (**ärtmi**)*š kăčmiş amrak oglumuz (?) ävdip alıp bütürmiş ädgü...* “Unser lieber Sohn, der hinübergegangen ist..., hat... kollationiert und etabliert. / (geçmişte geçmiş, yaşamış) **Ölen** sevgili Oğlumuz... toplayıp alıp bitirmiş olduğu iyi...” (Kasai 2008: 141).
- (344) [BTT-XXVI 122/11-12] **ärtmiş** *ındın aźunka barmış...* “...in die jenseitige Existenz Gegangenen zu.../ **Merhum** öteki varlığa varmış...” (Kasai 2008: 224).
- (345) [BTT-XXVI 128/66-75] *...amrak inim tankı tāmūr birlä ärtmiş kıyılmış ög kañ aka ini kız kălinlărimiz ärmăz yaramaz oronlarta tugmış ärsăr...* “Bruder Tankı (Tagay?) Tāmūr, (sowie) unsere hingegangenen und verschiedenen Eltern, Brüder (ältere und jüngere) und (deren) Frauen, sofern sie an unpassenden Orten geboren werden sollten.../ sevgili küçük kardeşim Tankı (Tagay?) Tāmūr, (ve ayrıca) **daha önce ölenlerimiz** ve çeşitli

ebeveynlerimiz, kardeşlerimiz (büyük ve küçük) ve (onların) eşleri, eğer uygun olmayan yerlerde doğarlarsa...” (Kasai 2008: 237).

(346) [BTT-XXVI 132/12-13] *takı buyan ädgü kılınč ärtmiš bağim yäti burhanlar uluşında tugzun* “Ferner möge (durch) die Puṇya-Tat mein verstorbener Herr Yäti im Buddha-Land wiedergeboren werden! / Ayrıca, iyi amel (aracılığıyla) **merhum** Beyim Yäti’nin Buda diyarında yeniden doğmasını dilerim!” (Kasai 2008: 247).

(347) [BTT-XXVI 138/12-17] *...mini igitdäči bältürtäči (ya)ruk yertinčüg körgürdäči ärtmiš (..) MYŠ bur(han kutıña) tägmäki bo(lzun)*. “Ferner mögen auf Grund dieser (Puṇya)-Tat der (?) verstorbene... MYŠ (od. Verstorbene) der (?) mich gepflegt und großgezogen hat und (mir) die lichte Welt gezeigt hat, Bud(dhaschaft) erlangen! / ...beni büyüten ve (bana) ışık dünyasını gösteren **merhum** (kişi) Burhan katına kavuşsun!” (Kasai 2008: 257).

(348) [BTT-XXVI 139/5-8] *bo ävniñ barknıñ (i)d(i)läri i-äläri ärtmiš kıy(ı)lm(iş) (?) akıgsız ar(ıg buyan)lı(g) öñ ülüg ävdip beş aź(un) čog yalın (..) yatıp utlı sävinč tägü(rmiš) (bolalım ?)* “(mögen) die Herren dieses ... Hauses und Hofes für die gestorben(en) ... Anteile des ohne Einflüsse seienden (anāsrava) rein(en Puṇya)s sammeln, ... der fünf Exis(tenzen)... Pracht (und) Glanz.. ausbreiten und Dankbarkeit erwei(sen)! / Bu evin ve sarayın efendileri **daha önce ölenler** için... etkileri olmayan (anāsrava) saf (en Puṇya) kısımlarını... beş varlığın... ihtişamını toplayabilirler... dağılın ve şükran gösterin!” (Kasai 2008: 258).

(349) [BTT-XXVI 140/1-3] *üč ärdinikā kertgünč köñül(l)üg upasanč körksüz bo bir kün kšanti nom bititü tägint(i)m (är)tmiš kiñtu açari üzüti üçün bo nom bititmiš buyan ädgü kılınč öñ ülüg bolzun*. “Ich, die Laienschwester Körksüz mit dem Glauben an das tritatna, habe ergebenst dieses ein Juan (umfassende) Kšanti nom abschreiben lassen, um der Seele des verstorbenen Kiñtu Açari willen. Die Anteile der Puṇya-Tat, daß (ich) dieses Sūtra habe schreiben lassen, mögen ein! / Üç mücevheri inançlılık (anlamında) rahibe olmayan kadın Körksüz bir gün ben, Tritatna’ya inanan meslekten olmayan kız kardeş Körksüz, tövbe öğretisi yazarak saygıyla yerine getirdim. **Merhum** Kiñtu

Açari'nin ruhu adına bu öğretiyi yazmış iyi amel mutluluk şeklinde olsun.”
(Kasai 2008: 259).

- (350) [BTT-XXVI 140/5-6] *takı bo buyan ädgü kılınč ärtmiš kadan atam siñ tsi...*
“Und ferner möge dieses Verdienst, (diese) gute Tat meinem verstorbenen Schwiegervater Siñ-tsi, meinen Schwiegermüttern Siukiu Ayı.../ Ve ayrıca bu iyi amel **rahmetli** kayınpederim Siñ-tsi'ye...” (Kasai 2008: 259).
- (351) [BTT-XXVI 152/17] **(ärt)miš** *adın aźunka sanlıg bolmiš...* “(Ferner wenden wir die Pūnya-Tat zu): den verstorbenen und zur anderen Existenz Gehörigen... / **Geçmişte ölenler** ve diğer varlığa ait olan...” (Kasai 2008: 270).
- (352) [BTT-XXXIII 26-27:1a] *sizlärni üçün otıyuraq nomlayı biräyn ol kim ärtmiš burxanlar nomladı* “For your sake I shall certainly expound it. That which was preached by past Buddhas, the Sūtra of the Eightfold Spell of Heaven and Earth... // Senin iyiliğin için bunu mutlaka açıklayacağım. O ki **Geçmiş** Budalar vaaz etti.” (Oda 2015: 120).
- (353) [AY-VII 150-152] *bo dar(a)ni nomug öñre ertmiš üdki burhanlar barça nomlayı y(a)rıkadılar* “Bu dharani öğretisini, **geçmiş** zaman Buddhaları bütünüyle vaaz vererek buyurdular.” (Çetin 2020: 149).
- (354) [BTT-XXIII H025-030] *...šaši uru-vaši tilotamita ulatı t(ä)ngri hatunları ürüg uzatı ağızlarında sözlädäçi ilki ärtmiš kum sanınca burhanlar ögmiš alkamış...* “...von Śaśī, Urvaśī, Tilottamā und denübrigen Götterfrauen ständig im Mund geführte Garbaparimanāni genannte Sutra-Juwel. Die Dhāraṇī ist diese / ...Śaśī, Urvaśī, Tilottamā gibi benzer Tanrı hatunları daima ağızlarından söyleyen öncesi **geçmiş** kum sayısınca Budalar övülmüş, yüceltilmiş...” (Zieme 2005: 164).
- (355) [BTT-XXVI 16/67-76] *anı üçün kim kayı t(ın)l(ı)glar s(üzö)k kertgünč köñülin birär šlok birär p(a)dak nom ärdini b(iti)tsärlär okıtsarlar äšidsärlär ol (buyan) ädgü kılınč küçintä sansar üzlünčüsiñät(ägi) üdün ädgü mäñi täginip äñ kenintä yänä üstünki yeg köni tüz tuymış burhan kutın bulur tep äšidip ilki ärtmiš gañ ügüz içintäki kum sanınča burhanların ädgüsin öp sakınıp ätözün yokın kurugın bilip ukup anın bo altın öñlög y(a)ruk yaltrıklıg kopda kötrülmış nom eliği ulalzun* “Deshalb: Weil (wir) gehört haben, daß

hissedip en sonunda yine üstteki gibi doğru ve düz aydınlanmış Buda'nın katını bulur diyerek işitip önce Ganj Nehri'nin içindeki kum taneleri kadar sayısız olan geçmiş (merhum) Budaların iyiliğini hatırlayıp bedenini hiçliğini ve boşluğunu bilip anlayarak bu Altın Dünyanın Yüce Kanunu'nun Kralı olsun.” (Kasai 2008: 78).

(356) [BTT-XXVI 24/1-4] ...üzä erinç raṭvan(a)čir šabi **ärtmiš** ög kaṇlarum oṟgu kutrulgu üçün... “Im sechszwanzigsten Jahr des Kang xi (?) der Da qing (?) am Achtundzwanzigsten, dem geöffneten glücklichen Tag des dritten Monats 'WYRK'NTWK (?) habe ich, der elende Raṭnav(a)čir Šabi, für die Erlösung und Befreiung meiner verstorbenen Eltern dieses dritte Buch mit eigener Hand ergebenst abgeschrieben. (Es) wurde vollständig. / ...(ben) zavallı Raṭnav(a)čir Šabi, **daha önce ölen** anne ve babamın kurtuluşu için...” (Kasai 2008: 92).

- (357) [BTT-XXVI 39a.165-168] *bo altun y(a)ruk nom ärdininiṅ aḍiṣiti küčintä burun ärtmiš ög kaṅlarım tugzun sukavaṭita buṣı idiṣi ratna v(a)čir ıkaṅısmān tārim ulatı kamagun burhanlar uluṣinta kenintä tugmaklarımız bolzun*
 “Durch die magische Kraft, die Abschrift dieses dharma-Juwels (namens) Altun Y(a)ruk veranlaßt zu haben, mögen meine früher verstorbene Mutter und mein Vater in der Sukhāvātī wiedergeboren werden! Wir, die Spendeherren, beginnend mit Ratnav(a)čir und Ikāṅısmān Tārim, mögen alle später im Buddha-Reich wiedergeboren werden! / Bu Altun Yaruk adlı bu dharma mücevherinin kopyalanmasına neden olan büyüğü gücü sayesinde,

daha önce ölen annem ve babam Sukhāvati'de yeniden doğsun! Biz, Bağışçı Lordlar, Ratnav(a)çir ve İkianışman Tārim'den başlayarak, daha sonra Buda diyarında yeniden doğabiliriz!” (Kasai 2008: 106).

- (358) [BTT-XXVI 71a.4-9] ...m(unt)a (**ärt**)miš ögüm kaṇṇam y(e)mā kayu aṇunta tugmak(i) ärsär... “...dieses Sūtra geschrieben zu haben, mögen meine von hier gegangene (=verstorbene) Mutter und mein Vater, in welcher Existenz sie auch wiedergeboren werden mögen... / ...burada **daha önce ölen** (merhum) annem ve babam yine hangi varoluşta doğarsa...” (Kasai 2008: 158).

Sözcüğün isim çekim ekleriyle kullanımı, sözlükselleştiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Sözcüğün derlemdeki çekim ekli kullanımları şu şekildedir:

ertmiş II + ÇOKLUK

- (359) [BTT-XXIII G172-176] birök kim kayu tözünlär ogli tözünlär kızı **ärtmišlär** tamuta tugup adruk adruk açig tarka ämgäk ämgändäcilär “Wenn irgendwelche Söhne von Edlen oder Töchter von Edlen für die Verstorbenen, für die in der Hölle Geborenen und von verschiedenen bitteren Leiden Betroffenen dieses Sūtra hören und in... / Şayet ki hangi asil kişilerin oğlu veya kızı **merhumsa**, cehennemde doğup çeşitli acı musibetlere maruz kalanlar...” (Zieme 2005: 138).

Eski Uygurcada ‘geçmek’ anlamına gelen *ärt-(mek)* (EUTG 569) fiili {-mİš} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘merhum’ anlamını karşılamaktadır.

azmış ‘yolunu şaşırmış, sapkın’ | *azmış* ‘yolunu şaşırmış’ ETŞ 44; *azmış* ‘azmış, yoldan çıkmış, doğru yolu şaşırmış’ EUTSV 75; *azmış* ‘azmış, yoldan çıkmış, (doğru) yolu şaşırmış’ AY-III 26; *azmışlarnıñ* yerçisi Führer der Verirrten (Epitheton des Buddha) || yolunu kaybetmişlerin rehberi (Buda’nın lakabı) HA 92; *azmiş* M.III 29.

- (360) [M.III 29/1-5] b(ä)grü kizlä yaşuryıl aḍin kišii körmäzün üç yäg savin simaylī **azmiş** munmiş trs azay nomlaylar dīntaratīn tutarlar. “Sağlam kızla gizlen. Yabancı kişi görmesin. Üç benzer sözü reddeden **yoldan sapmış**, şaşırmış, doğru yoldan sapmış Dharmalar dindar kişiler tutarlar.” (Coq 1922: 29).

Sözcüğün isim çekim ekleriyle kullanımı, sözlükselleştiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Sözcüğün derlemdeki çekim ekli kullanımları şu şekildedir:

azmış + ÇOKLUK + YÖNELME HAL EKİ

- (361) [ETŞ 7/125-126] *altı kaçığ ö(ze a)zmişlarğa ağmak inmek ajunlarığ körkittiñiz* “Altı hasleden dolayı **yollarını şaşırmış olanlara** çıkış ve iniş âlemlerini gösterdiniz.” (Arat 1991: 44).
- (362) [ETŞ 7/148] **azmış(la)rğa** *yolçı yırçı boltuñuz* “**yollarını şaşırmış olanlara** rehber oldunuz.” (Arat 1991: 44).

azmış + ÇOKLUK + YÜKLEME HAL EKİ

- (363) [AY-III 13-17] *inçip alku unl(ı)glar oğlanın inçgölüg mengilig asıǵlıǵ tusuluǵ kılǵalı küsüş-in ürüg uzatı nom buşı birip azmışlarıǵ yırçilep...* “sonra bütün canlı yaratıkları rahat, mutlu, kazançlı (iki.) duruma getirmek dileğiyle uzun süre öğreti sadakası (Dharma dhana) verip, **yoldan çıkmışları** yola sokup...” (Ölmez 1991: 26).
- (364) [AY 3439-3444] *burkan kutın bulup yırçileyin azmışlarıǵ m(e)n inçip kamag tın(ı)g(lar oğlanı üçün ..) emgekte yoriyın yüz k(a)lp (öd)-(l)erte bilge biliglig küç (küsun) (ün) türeyin.* “Burhan katını bulup idare edin. **Yoldan sapmışları** ben ... bütün canlılar oğlu için ... hareket edin. Yüz Kalpa zamanında bilge bilen güç, kudret, şöhret katın. (Kaya 2021: 196).
- (365) [AY 4118-4120] *uzatı nom buşı birip azmışlarıǵ yırçilep ulug töşke utlıka tegürüp meñig tanuklatdurtaçılarka...* “Daima sadaka verip **yoldan sapmışları** yönetip, yüce ruhu neticeye ulaştırıp beni tanıklık edenlere...” (Kaya 2021: 218).

Eski Uyğurcada ‘azmak, yoldan çıkmak’ anlamına gelen *az-(mak)* (EUTG 555) fiili {-mIş} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘yolunu şaşırmış’ anlamını karşılamaktadır.

barmış ‘(doğru yolda) giden’ | *barmış* ‘gegangen, gewandelt’ SZB 251.

barmış + ÇOKLUK + YÖNELME HAL EKİ

- (366) [SZB 21-22] *yertinçütä könin barm(ı)şlarka könin kat(ıg)landaçılarka...* “Ich verneige mich vor denen, die in der Welt richtig gewandelt sind, den

wahrhaft Sich-Bemühenden. / Dünyada **doğru yolda yürüyenlerin**, gerçekten çabalayanların önünde eğiliyorum” (Röhrborn, Róna-Tas 2005: 251).

Eski Uyğurcada ‘varmak, gitmek’ anlamına gelen *bar-(mak)* (EUTG 556) fiili {-mIş} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘gitmiş, değişmiş’ anlamını karşılamaktadır.

bermiş ‘vergi’ | *bermiş* ‘tax, delivery, service, expense’ BTT-XLIII 165, 166, 169, 174, 180, 181; *bermiş* ‘Steuern, Abgaben || vergi, tarım ürünleri ile ödenen vergi’ HA 162.

(367) [BTT-XLIII UlReg06/1-4] *(..k)ap <bor> kapı (bilä) ulagč(ı)sı (şaz)ın bağlär <alıp bermiş> borta bir bor b(o)r(u)kčısı bilä alıp berdi (...) / berirm(ä)n yürüñ tämürkä şazın bağlär **bermiş** borta...* “(..k)ap wine (together with its) container, of the stableman (..)from the wine-tax delivered by the bags of the (Bud)dhist community one wine (..)together with the winegrower’s delivered it. (..)I gave. To Yürüñ Tämür from the the wine-tax of the Buddhist community / (..k)ap şarabı (kabıyla birlikte), seyis (..)(Bud)dhist topluluğunun torbaları tarafından verilen şarap **vergisinden** bir şarap (..)bağcıyla birlikte teslim etti. Ben verdim. Budist toplumunun şarap **vergisinden** Yürüñ Tämür’e...” (Vér 2019: 165).

Sözcüğün isim çekim ekleriyle kullanımı, sözlükselleştiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Sözcüğün derlemdeki çekim ekli kullanımları şu şekildedir:

bermiş + İYELİK 1. T. K.

(368) [BTT-XLIII UlReg10/1-3] *boşaçu bo(r)un bägi bolmišta **bermişim** öč(ü)känkä...* “My payments since Boşaçu became the borun bağ... / Boşaçu Borun Bağ olduğundan beri **vergimi** Öçükän’e ...” (Vér 2019: 180).

(369) [BTT-XLIII UlReg10/27-28] *udčı borun bägi bolmišta **bermişim*** “My payments since Udçı became the borun bağ. / Sığır çobanı Borun Bey’i olduğunda **vergimi**...” (Vér 2019: 181).

bermiş + İYELİK 3. T. K. + AYRILMA HAL EKİ

(370) [BTT-XLIII UlReg06/5-6] *bir kap bor kapı bilä inčıp berürm(ä)n b(a)tır bağkä koñ(l)ıka b bir ulag b P//bäg kirmiş **bermişin** bir kap bor üç b(a)ıman min...* “I also (...) gave one kap wine with the container. (I) g(ave)

one ulag to Batır bąg (to go) to Koŋlı. From the tax of Bąg Kirmiř: one kap wine, three batman flour... / Bir řarap kabı bile veririm. Batır Bey’e (gitmek için) Koŋlı’ya bir oğlan verdim. Bąg Kirmiř’in **vergisinden**: bir kap řarabı, üç batman unu...” (Vér 2019: 165).

bermiş + BULUNMA HAL EKİ

- (371) [BTT-XLIII UIReg06/16-19] ...*bilä birmiřtä bir kap(..) alıp b(...) sekiz yaŋıka udçı (...) iki ba(t)man min iki (...) bağ oñuñ bir tap(ıgçı)...* “...with, from the tax of one kap (...) delivere done the eighth new day the stableman who takes car efor the oxen (...) two batman flour, two (...)bundles fire wood, one ser(vant...) / bile **vergiye** bir kap alıp (...) sekiz acemi sığır çobanı (...) iki batman un, iki (...) bağ odun, bir hizmetçi...” (Vér 2019: 166).

bermiş + YÜKLEME HAL EKİ

- (372) [BTT-XLIII UIReg07/14] *balčuk bor birmiři iki borta beř kalça elçi berip...* “The bor(-tax) payment of Balčuk. From the two wine he g(ave) five kalças (for) the elçi. / Balčuk’un řarap vergisi ödemesi iki řaraba beř ölçü verip...” (Vér 2019: 169).

Eski Uygurcada ‘vermek, verilmek’ anlamına gelen *ber-(mek)* (EUTG 559) fiili {-mIş} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘vergi, teslimat, hizmet, gider’ anlamını karşılamaktadır.

bulganmış ‘bulanık, karışık’ | *bulganmış* ‘Wirren, Aufruhr’ BTT-XXIII 106; *bulganmış* ‘wirr, verwirrt’ ETş 258, 271; *bulganmış* ‘çug bolmış getrübt || bulanık HA 197.

- (373) [ETş 120-121] *alku bulganmış yavız tülläriğ yanturdaçı* “Sie wendet ab alle wirren bösen Träume. / Tüm **kafa karıştırıcı**, kötü rüyaları önleyecek” (Röhrborn, Róna-Tas 2005: 258).
- (374) [ETş 126-128] *kadır yavlaklarığ bulganmış köñüllügläriğ alku yavız tülläriğ yokağdurtaçı* “Sie vernichtet die Brutalen und Bösen, (sie vernichtet) die mit wirrem Sinn, und (sie vernichtet) alle bösen Träume. / O, zalimleri ve kötöleri, **aklı karışık** olanları, gönöller ve bütün kötü rüyaları (yok eder).” (Röhrborn, Róna-Tas 2005: 258).

- (375) [ETŞ 323] ...*köñüllüglär bulganmış köñüllüglär*... “...Gesinnung, die mit verwirrter Gesinnung... / ...kafa **karışıklığıyla** dolu bir zihniyet...” (Röhrborn, Róna-Tas 2005: 271).

Sözcüğün isim çekim ekleriyle kullanımı, sözlükselleştiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Sözcüğün derlemdeki çekim ekli kullanımları şu şekildedir:

bulganmış + ÇOKLUK + AYRILMA HAL EKİ

- (376) [BTT-XXIII F125-138] *mini yilantın küzätzün mini alku korkınč ayınčlart(ın) küzätzün mini tutdaçılartın yoğun ig (ag)rıglartın alku türlüğ bulganmışlartın küzätzün*. “Mich behüte vor Schlangen! Mich behüte vor der (Furcht) vor Greifern, vor schweren Krankheiten, vor allen Arten von Wirren! / Beni yılanlardan koru! Beni yırtıcı hayvanlardan, ağır hastalıklardan, her türlü **karışıklıktan** koru!” (Zieme 2005: 106).

Eski Uygurcada ‘bulanmak, karışmak, şaşırmak’ anlamına gelen *bulgan-(mak)* (EUTG 562) fiili {-mİş} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘bulanık, karışık’ anlamını karşılamaktadır.

içmiş ‘içecek’ | **içmiş** ‘beverage (içecek)’ BTT-XLIII 169.

- (377) [BTT-XLIII UReg07/15-16] ...*kalmışım ävtä içmiş bagurči ürük elčikä iki yarım kalça bor berdi kıbartu bağ siim beş kalça bor salgar*... “(From) my remaining beverage(s) at home, the cook gave to Ürük elçi two and a half kalças of wine. Kıbartu bağ siim (?) beş kalças of wine, for Salgar... // Aşçı evdeki kalan **içeceklerimden** Ürük elçisine iki buçuk ölçü şarabı verdi. Kıbartu Bağ Siim beş ölçü şarabı, Salgar için...” (Vér 2019: 169).

Eski Uygurcada ‘içmek’ anlamına gelen *iç-(mek)* (EUTG 571) fiili {-mİş} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘içecek’ anlamını karşılamaktadır.

kötrülmüş ‘yüce, yüceltilmiş’ | **kötrülmüş** ‘yüce, yüceltilmiş’ AY-VII 136, 157-158, 163-164, 165, 177, 213; **kötrülmüş** ‘yüceltilmiş’ BMT 61, 74, 93, 130, 132, 171, 173, 176, 179, 180, 181, 453; **kötrülmüş** ‘emporgehoben, erhabene ???’ BTT-I 29, 47; **kötrülmüş** erhaben || yüce, ulu; Erhabener || yüce kişi, ulu kişi HA 413, *atı kötrülmüş* Der, dessen Name

erhaben ist (Epitheton des Buddha → bhagavat, lokajyeṣṭha) || adı yükseltilmiş, adı yüceltilmiş HA 79.

- (378) [AY-VII 2-6] *altun önlüg y(a)ruk yaltrıklıg kopda kötrülmiş nom eligi atl(ı)g nom bitigde ilinmeksiz tégme dar(a)ni nomug ukıtmak atl(ı)g üç y(è)g(i)rminç bölük yetinç tegzin....* “Altın renkli, parlak ışıklı, her şeyden **yüce** öğreti(ler) hükümdarı adlı öğreti kitabında bağlanmama denen dharaniyi anlatmak adlı yedinci kitap on üçüncü bölüm...” (Çetin 2020: 136).
- (379) [AY-VII 138-142] *altun önlüg y(a)ruk yaltrıklıg kopda kötrülmiş nom eligi atl(ı)g nom bitigde çintamani atl(ı)g d(a)r(a)ni nomug ukıtmak atl(ı)g tört y(è)g(i)rminç bölük...* “Altın renkli, parlak ışıklı, her şeyden **yüce** öğreti(ler) hükümdarı adlı öğreti kitabında çintamani adlı dharani öğretiyi anlatmak adlı on dördüncü bölüm...” (Çetin 2020: 136).
- (380) [AY-VII 338-342] *altun önlüg y(a)ruk yaltrıklıg kopda kötrülmiş nom eligi atl(ı)g nom bitigde sarasvati atl(ı)g t(e)ñri kızı ötüg ötünmek atl(ı)g beş y(è)g(i)rminç bölük* “Altın renkli, parlak ışıklı, her şeyden **yüce** öğreti(ler) hükümdarı adlı öğreti kitabında Sarasvati (Skr. Sarasvatī) adlı tanrıçanın saygıyla arzı adlı on beşinci bölüm...” (Çetin 2020: 163-164).
- (381) [AY-VII 923-929] *altun önlüg y(a)ruk yaltrıklıg kopda kötrülmiş nom eligi atl(ı)g nom bitigte sarasvati t(e)ñri kızı ötüg ötünmek atl(ı)g beş y(è)g(i)rminç bölük yetinç tegzinç bitiyü okıyu yadıltı* “Altın renkli, parlak ışıklı, her şeyden **yüce** öğreti(ler) hükümdarı adlı öğreti kitabının Tanrıç Sarasvati’nin Saygıyla Arzı adlı yedinci kitabın on beşinci bölümü yazılarak, okunarak yayıldı.” (Çetin 2020: 213).
- (382) [AY-VII 348-354] *aı kötrülmiş ayagka tegimlig t(e)ñrim birök kim kayu nomçılar bo altun önlüg y(a)ruk yaltrıklıg kopda kötrülmiş nom erdinig nomlaguçı erser m(e)n olarnıñ bilge biliglerin tılañurmak ların asa üsteyü tegingey m(e)n.* “Adı **yüce**, saygıdeğer tanrım, eğer öğreti ustaları, bu altın renkli, parlak ışıklı, her şeyden **yüce** öğreti mücevherini tebliğ ederse ben onların bilge(lere özgü) bilgilerini, belagat güçlerini çoğaltarak, artıracam.” (Çetin 2020: 164-165).

- (383) [AY-VII 491-495] ...*tört törliġ terin kuvrag bo kopta kötrülmiş nom eligi atl(i)g*... “...bu dört topluluk içinde olanlardan hangisi, bu bütünüyle yüce öğreti hükümdarı adlı...” (Çetin 2020: 177).

“kötrülmiş” sözcüğünün birçok örnekte “atı” sözcüğü ile kullanıldığı görülmektedir. Sözcük tek başına sözlükselleşme olarak kabul görülürken beraber kullanıldığı örneklerine istinaden bu şekildeki kullanımda da yine sözlükselleşme meydana gelmektedir. Bahsi geçen sözlükselleşmenin cümle örnekleri şu şekildedir:

- (384) [AY-VII 256-257; AY-VII 491-495; BMT 173] *atı kötrülmiş ayagka tegimlig t(e)ñrim*... “Adı yüce, saygıdeğer efendim...” (Çetin 2020: 157-158; Çetin 2020: 177; Tokyürek 2019: 173).
- (385) [AY-VII 348-354] *atı kötrülmiş ayagka tegimlig t(e)ñrim birök kim kayu nomçılar*... “Adı yüce, saygıdeğer tanrım, eğer öğreti ustaları...” (Çetin 2020: 164-165).
- (386) [BMT 61] *atı kötrülmiş ayagka tegimligler çın kærtü bilge biligleri üze*... “Adı yüceltilmiş, saygı değerler doğru bilgileri...” (Tokyürek 2019: 61).
- (387) [BMT 74] *atı kötrülmiş tolu tükel bilge biliglig alp şakimuni atlıg al bilge*... “Saygıdeğer, muhteşem bilgili kahraman Śākyamuni adlı rehber, bilge...” (Tokyürek 2019: 74).
- (388) [BMT 93] *yükünür men atı kötrülmiş ayagka tegimlig köni tüzüni tuymış akşobi burhan kutıña* “Adı yüceltilmiş, saygıdeğer, doğru uyanmış Akşobhya adlı Buddha saadetine saygıyla eğilirim.” (Tokyürek 2019: 93).
- (389) [BMT 130] *yükünür men atı kötrülmiş erdini* “Saygıdeğer cevhere saygıyla eğilirim.” (Tokyürek 2019: 130).
- (390) [BMT 132] *atı kötrülmiş ançulayu kelmiş ayagka tegimlig erdini yarukın yaltırtaçı atlıg burhannıñ atın eşidgüçe erser* “Adı yüceltilmiş, öylesine gelmiş, saygıdeğer cevher ışığını parlatacak adlı Buddha’nın adını işitecekse...” (Tokyürek 2019: 132).
- (391) [BMT 171] *burhan atı kötrülmiş tēp bo on atka tükellig üstün teñriniñ altın yalañuknuñ umuġı inaġı bolġay tēp yarlıkadı* “Buddha, adı yüceltilmiş olup bu on ada ulaşmış, üstte tanrıların ve altta insanların umudu olacak, diye hükmetti.” (Tokyürek 2019: 171).

- (392) [BMT 176] *...on küçlüg atı kötrülmüş ayagka tegimlig tükel bilge biliglig...*
“...on güce sahip, **adı yüceltilmiş**, muhteşem bilgili...” (Tokyürek 2019: 176).
- (393) [BMT 179] *ulug yaruknuñ ögmeki atlıg burhan atı kötrülmüş yértünçüde belgürtmiş erti* “büyük ışığın övgüsü adlı Buddha’nın **adı yüceltilmiş** yeryüzünde ortaya çıkmıştır.” (Tokyürek 2019: 179).
- (394) [BMT 181] *atı kötrülmüş burhan bahşınıñ nomı takı esen yarlıkar* “**Adı yüceltilmiş** Buddha üstadım dharma’sını da esenlikle hükmeder.” (Tokyürek 2019: 181).
- (395) [BMT 453] *abayur nirvan kapıgın açdaçı atı kötrülmüş alkunı bildeçi alpagut bilge erenlerke...* “Abhayapura Nirvāṇa kapısını açacak **saygıdeğer** her şeyi bilen yiğit, bilge kişilere...” (Tokyürek 2019: 453).
- (396) [BTT-I C1/1-2] *...birlä ol ödün adı kötrülmüş tükäl bilgä t(ä)ñri t(ä)ñrisi burxan aş ödüntä tonın kädip badır-in tutup kirti* “...Zu der Zeit legte der erhabene und vollkommen weise allergöttlichste Buddha zur Essens-Zeit sein Gewand an nahm seine Bettel-schale... // ...O zamanlar **yüce** ve mükemmel bilge en kutsal Buda yemek vaktinde cübbesini giyip dilencilik tasını tutup girdi.” (Hazai, Zieme 1970: 29)
- (397) [BTT-I F20-22] *t(ä)ñri t(ä)ñrisi burxan-qa inčä tip ötünti adı kötrülmüş t(ä)ñrim qayu ärsär tözünlär oyli tözün tözkärinč...* “...an den allergöttlichsten Buddha: O Erhabener, o lokajyeştha, wenn Söhne von Edlen und <Töchter von> Edlen die (zur) unergründlichen... // Tanrılar Tanrısı buda’ya şöyle söyledi: Ey **adı yüceltilmiş Tanrım** hangi asillerin oğulları ve kızları anlaşılmaz olana...” (Hazai, Zieme 1970: 47).

Sözcüğün isim çekim ekleriyle kullanımı, sözlükselleştiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Sözcüğün derlemdeki çekim ekli kullanımları şu şekildedir:

kötrülmüş + YÖNELME HAL EKİ

- (398) [BMT 180] *artokrak ayayu ağırlayu tapınıp inçe tēp ötünser atı kötrülmüşe*
“Büyük saygıyla hürmet edip **adı yüceltilmişe** şöyle sorsa” (Tokyürek 2019: 180).

Eski Uygurcada ‘yükseltmek, yüceltmek’ anlamına gelen *kötrül-(mek)* (EUTG 585) fiili {-mIş} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘yüce, adı yüceltilmiş’ anlamını karşılamaktadır.

odunmuş ‘gafletten uyanmış’ | *odinmuş* ‘gafletten uyanmış’ ETŞ 74; *odunmuş* ‘uyanmış’ BMT 410; *odunmuş* ‘Erwachter, Erleuchteter | uyanmış (kişi)’ HA 502, *odunmuşların* eligi König der Erwachten (Epitheton der Buddhas) “uyanmışların kralı (Budaların lakabı)” HA 502.

(399) [ETŞ 9/47-50] bilü uğusuz intraçal toorka uqşadı. birtemledi tıdılışmaz küü kelig kıılır. **odunmuşların** *iliği uz kuğrulmuş. oşup öşeliksiz yolta ornanıp turup*. “Bilinmesi imkânsız olan, Indra-jāla ağına benzeyerek, hiçbir mâniaya uğramadan, şekil değiştirir. **Gafletten uyanmışların** hükümdarı, ustaca kurtulmuş, kurtulup en üstün yolda yerleşip durarak...” (Arat 1991: 74).

(400) [BMT 410] **odunmuşların** *yeri* “**uyanmışların (aydınlanmaya girmişlerin)** *yeri*” (Tokyürek 2019: 410).

Eski Uygurcada ‘uyanmak’ anlamına gelen *odun-(mak)* (EUTG 591) fiili {-mIş} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘gafletten uyanmış’ anlamını karşılamaktadır.

ootka çöklemiş ‘ateşte kurban edilmiş’ | *ootka çöklämiş* ‘Feueropfer’ SZB 265, 270; *ootka çöklämişig* yetäçi Fresser des im Feuer Geopferten (eine Dämonenklasse) || ateşte kurban edilmişiyen (bir şeytan sınıfı) HA 512.

(401) [SZB 225] ...**ootka çöklämişig** *yetäçilär*... “...die das fressen, was durch Feuer geopfert wurde... / ...**ateşte kurban edileni** *yiye*ler...” (Röhrborn, Róna-Tas 2005: 265).

(402) [SZB 314-316] ...**otka çöklämişig** *yetäçilär nā nāgü aşığlar*... “...die das fressen, was durch Feuer geopfert wurde, die Allesfresser... / ...**ateşte kurban edilenleri** *yiye*ler, yani yemeği olanlar...” (Röhrborn, Róna-Tas 2005: 270).

Eski Uygurcada ‘kurban etmek’ anlamına gelen *çöklä-(mak)* (HA 239) fiili ‘ateş’ anlamına gelen *ot* sözcüğü ile bir araya gelerek kullanılmıştır. Ayrıca fiile getirilmiş olan

{-mİş} ekiyle sözlükselleşerek ‘ateşe kurban edilenler’ anlamında kullanıldığı tespit edilmiştir.

ögmış ‘övme, meth, sena’ | **ögmiş** ‘övme, meth, sena’ EUTS 98; **ögmış** ‘övme, meth, sena’ EUTSV 249; **ögmış** ‘övgü, methiye’ ETG 53; **ögmış** U.III 73.

- (403) [U.III 73/21-24] **ögmış** *kä ymä sävinmädin yirmiș kä ymä yirinmädin ikikü kä barça bir täg ädgülüg bolurlar burxanlar* “Weder über das Lob freuen sie sich, noch vom Tadel fühlen sie sich betroffen. Gegen beides gleichmäßig trefflich verhalten sich die Buddhas. / ne **övgüye** memnun oluyorlar ne de suçlamadan etkileniyorlar. Budalar her ikisine karşı da eşit derecede iyi davranırlar.” (Müller 1920: 73).

Eski Uyğurcada ‘övmek’ anlamına gelen **ög-(mek)** (EUTG 594) fiili {-mİş} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘övgü, sena’ anlamını karşılamaktadır.

ögütmiş ‘övülmüş, kutsanmış’ | **ögütmiş** ‘praiseworthy’ BTT-XXXIII 122, 226; **ögütmiş** ‘Loué, louangé, glorifié, digne d’éloges’ MOT 38-39; **ögütmiş** ‘övülmüş, övülecek’ EUTSV 250; **ögütmiş** ‘gelobt, gepriesen || övülmüş; gesegnet || kutsanmış, kutsal’ HA 529, **ögütmiş** “alkatmış gelobt || övülmüş” HA 529, **ögütmiş** yıl “gesegnetes Jahr || kutsanmış yıl” HA 529; **ögütmiş** ‘övülmüş’ UM 71; **ögütmiş** M.III 7; **ögütmiş** M.I 26; **ögütmiş** TT-VI 108.

- (404) [BTT-XXXIII 29-30:Ib] ‘**äng ayiri ögütmiş** kişi ... *titir kişi yalnguqta ayiri* yoq “the most esteemed, the praised one is called a person. There is nothing more esteemed than a human being. / En çok takdir edilene, **övülen** kişiye ... denir. İnsandan daha değerli hiçbir şey yoktur” (Oda 2015: 122).

- (405) [BTT-XXXIII 419-420:1a] ... *uluy ögütmiş yigädmiş bilgä bilig tip burxan blgürär tngri ... burxan bo nom yrly yrliqaduqta* “and the Buddha called Great Praised and Surpassing wisdom appears. When the Buddha, god, spoke this teaching. / Büyük **övülen** ve aşan hikmet denilen Buda ortaya çıkar. Tanrı Buda bu öğretiyi söylediğinde” (Oda 2015: 226).

- (406) [MOT 5/15-20] *yaruq işuyma burxanlar tükämiş boltı yaruq kün ekki yegirmi ädgü öd ögütmiş mani burxan ariy yaruq yul başı tirig suş...* “-les Bouddha

Illuminants. Elles sont arrivées à terme, les douze bonnes heures du jour de Lumière. Le bouddha Mani digne d'éloges, la source de la Lumière pure, l'eau vivante... / Aydınlatıcı Budalar, bitmiş oldu. Işık gününün en iyi on iki saati sona erdi. **Övülmeye değer** Mâni öğreticisi, saf ışığın kaynağı, yaşayan su... (Hamilton 1986: 38-39).

(407) [Man.I 26/22-27; UM 213-214] *ymä alqatmış aiqa ymä yigädmiş qutluγ yilqa ymä ögütmiş alqatmış č(ä)r(i)k tırk uluş arγu ılas kōküz içintä...* “...mübarek ayda alametlerle dolu (mükemmel) kutlu yılda **övülmüş, mübarek**, savaşa hazır (?) Türk kabilesi Argu-Talas’ın göğsü içinde...” (Coq 1911: 26; Özertural 2008: 71).

(408) [M.III 7/8-12] *//// ögütmiş zrua /// (ö)g(ü)t(mi)ş zrualı///lii ögütmiş /// yil.. tiriy /// ög öz “Övülmüş /// övülmüş /// ... övülmüş”* (Coq 1922: 7)

(409) [TT-VI 29] *inčip yirtä täñridä añ aγiri ögütmiş kişi titir.* “Nun ist aber das Geehrteste auf Erden und im Himmel der gepriesene Mensch... // Artık yerde ve gökte en **mübarek** insandır...” (Bang-Gabain-Rachmati 1934: 108).

Eski Uygurcada ‘övülmek’ anlamına gelen *ögüt-(mek)* fiili {-mIş} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘övülmüş, kutsanmış’ anlamını karşılamaktadır.

solalmış beklelmış ‘zincire vurulmuş, tutsak’ | **solalmış beklelmış** ‘zincire vurulmuş’ BMT 30.

(410) [BMT 30] **solalmış beklelmış busuşlug kadguluk emgeklig sıkıklıglar...** “**Zincire vurulmuş**, kederli bütün hastalıklı, güçsüz, kuvvetsizler...” (Tokyürek 2019: 30).

Eski Uygurcada ‘zincirli olmak’ anlamına gelen *solal-(mak)* (HA 620) fiili ile *bäkläl-(mek)* (HA 157) ‘tutuklu olmak, bağlanmak’ fiili birlikte kullanımlarında {-mIş} ekiyle sözlükselleşerek ‘zincire vurulmuş, tutsak (kişi)’ anlamını karşılamaktadır.

tanmış ‘inkarcı’ | **tanmış** ‘inkarcı’ EUTSV 306; **tanmış** ‘inkârcı’ ETŞ 24.

(411) [ETŞ 5/13-18] *tünerig tünçüle basar tiyür. tunumluğ tegir tiyür. töş öze olurup tültürür tiyür. **tanmış** üzütler taşıkar tiyür.* tardıç teg et’üzün qodur tiyür.

tavarı turguru alır tiyür. “Karanlık gece gibi, üzerine çöker derler, sıkıntı içine düşer derler, göğsüne oturarak, delik-deşik eder derler, **inkârcı** ruhlar dışarı çıkar derler. Tardı gibi vücudunu bırakır derler. Malı mülkü arkada kalır derler.” (Arat 1965: 24).

Eski Uygurcada ‘inkâr etmek’ anlamına gelen *tan-(mak)* (EUTG 605) fiili {-mIş} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘inkârcı’ anlamını karşılamaktadır.

tarımış ‘yetiştirilmiş, beslenmiş, büyütölmüş’ | *tarımış* ‘gepflanzt, kultiviert’ BTT-XXI 163.

- (412) [BTT-XXI 88/1204-1206] *tnl(ı)g oglanlarını tarımaduk ädgölük yıltızların tarıtdurgaylar **tarımış** “...die (noch) nicht **kultivierten** heilvollen Wurzeln der Lebewesenkinder kultivieren lassen. // ...canlılar çocuklarının yetiştirmediği şıfa veren kökleri yetiştirilebilir.” (Wilkens 2001: 163).*

tarı-(mak) fiilinin “ädgü” sözcüğü ile beraber kullanıldığı görölmektedir. Fiilin, *ädgü* sözcüğü ile birlikte sözlükselleştiği kanısına varılmaktadır.

- (413) [Xua-R.II 1456-1463] *kolulayu körsär biz samtso açari ärsär ilki aunlarda **tarımış ädgü** kılınçlıg ol nän üç tört beş burhanlarta **tarımış ädgölög** ärmä(z..) täri ötgürmiş ol nom töz(in) uz bilmiş “Wenn wir es genau betrachten: Was den Tripiaka-Meister betrifft, so hat er Puya, das in uranfänglichen Existenzen gesät wurde. Er ist sicher nicht einer, dessen Puya (nur während der Zeit) von drei, vier oder fünf Buddhas gesät wurde: Er hat die Dharma-Wesenheit tief durchdrungen. Allein hat er die wahrhaftige Lehre erkannt. // Düşünerek bakarsak, Samtsı Açari ustasına gelince önce varlıklarda yetiştirilenden ibaret olan o üç, dört veya beş Buda tarafından (yalnızca zaman içinde) **yetiştirilen** biri değildir: Dharma varlığına derinlemesine nüfuz etmiştir. O gerçek öğretiyi yalnızca o tanıdı.” (Röhrborn 1991: 128).*

Eski Uygurcada ‘ekin ekmek’ anlamına gelen *tarı-(mak)* (EUTG 606) fiili {-mIş} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘ekili, dikilmiş’ anlamını karşılamaktadır.

temiş ‘söylenen, adı geçen, mezkûr | *temiş* ‘Redensart, Bezeichnung’ BTT-XXI 120.

temiş + YÜKLEME HAL EKİ

- (414) [BTT-XXI 47/258-261] *ikinti oronka kigürgü üçün b(ä)lgürtmiş äñilki bir törlüg adınlar tägingülük tüş ätöz teñir adınlar tägingülük **temişi** ärsär* “einfache durch andere zu empfindende saṃbhogakāya, welchen er erscheinen ließ, um die Bodhisattvas, welche sich auf der ersten bhūmi (vimalā) eintreten zu lassen. // İkinci yerde içeriye sokmak için vücuda getirmiş ilk önce bir türlü normal olmayanlar elde edilen mukabele vücududur; normal olmayanlar elde edilen **mezkurdur**.” (Wilkens 2001: 120).

temiş + BULUNMA HAL EKİ + AİTLİK HAL EKİ

- (415) [BTT-VII 739-745c] *alqu bulung yīngaqlrta alqu ödlrtä tatıyqa küčkä kūsünkä tükällig ät’özüg kōngülüg üklitdäçi qayu näçä yig üsdünki tatıylar bar ärsärlär. kirtgünč kōngülümüz (üzä) tapınyuluq orunlrqa ödüñürniz. alıp tägirñip üşilik-siz yig üsdünki sitilrñy birü yrliqasunlar (tip ayıdı **timiştäki** aşñing muñurın qılıp oom sarva tatağada raça kama guna vçir-a puçiti a xung tigü ol* “Man muß sagen: Was auch immer für allerhöchste Geschmäcke, die an Geschmack und Kraft vollkommen sind und Körper und Sinn erfreuen, in allen Gegenden und zu allen Zeiten vorhanden sind, so wenden wir uns mit unserem Glauben den zu verehrenden Orten zu. Mögen sie geruhen, (unsere Verehrung) anzunehmen und uns unübertreffliche allerhöchste Siddhis zu verleihen! Man muß die Mudrā der... genannten (?) Speise ausführen und oṃ sarva tathāgata rasa kāmagaṇa vajra pūjite āḥ hūṃ sagen. / (İbadetlerimizi) kabul etmeye tenezzül etsinler ve bize aşılmaz Yüce Siddhiler bahşetsinler! Kişi bahsedilen (?) yiyeceğin mudrāsını yapmalı ve oṃ sarva tathāgata rasa kāmagaṇa vajra pūjite āḥ hūṃ demelidir.” (Kara-Zieme 1976: 61). “Tüm bölge taraflarda tüm zamanlara tadıyla gücüyle kuvvetiyle sahip olduğu bedeni ve zihni yükselten nicesi gibi üstün tatlar vardır. İnançlılık üzerine tapınılan yerlere yönelelim. Alıp ulaştırıp ulaşamayacak kadar üstteki Siddhiler’dan bu yana buyursunlar diyerek söyledi, **adı geçendeki** ikramın, mührünü yaparak oṃ sarva tathāgata rasa kāmagaṇa vajra pūjite āḥ hūṃ demelidir”

Eski Uygurcada ‘demek’ anlamına gelen *te-(mek)* fiili {-mİş} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘söylenen, adı geçen, mezkûr’ anlamını karşılamaktadır.

tegmiş ‘erişmiş, olmuş, olgunlaşmış’ | *tegmiş* ‘değmiş, erişmiş, ulaşmış’ IB 25; *tegmiş* ‘değmiş, erişmiş, ulaşmış’ EUTSV 316; *tegmiş* ‘değmiş, erişmiş, ulaşmış’ IB-OY 352.

tegmiş + YÜKLEME HAL EKİ

(416) [IB 59] *Yılka tegmişig yuditmayın, ayka tegmişig artatmayın.* “Bir yıla **erişmişi** kokutmayayım, bir aya **erişmişi** bozmayayım.” (Tekin 2004: 25).

Eski Uygurcada ‘ulaşmak, erişmek, kavuşmak, varmak, vasıl olmak, nail olmak, girmek, gitmek, saldırmak, yakalanmak’ anlamına gelen *teg-(mek)* (EUTG 607) fiili {-mİş} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘erilmiş, değmiş’ anlamını karşılamaktadır.

tugmiş ‘akraba, evlat’ | *tugmiş* ‘Kind (?)’ SZB 264; *tugmiş* ‘yeni doğmuş çocuk, bebek’ UTS 93-94; *tugmiş* ‘Sohn, Kind || erkek evlat, oğul, çocuk; Familienangehöriger, Verwandter || akraba; Leben || hayat’ HA 754; *tugmiş* ‘akraba’ İÖTH 247; *toğmiş* ‘akraba’ YB 67, 148, 222, 236, 244, 250, 29; *tugmiş* ‘evlat, çocuk’ EUTHB 131, 133, 134, 141, 144, 147, 288, 317, 169, 207, 328, 220-221; *tugmiş* ‘akraba’ DinD.-EUM 268; *toğmiş* ‘akraba’ EUTS 159; *toğmiş* ‘akraba’ EUTSV 330; *тоғмыш* ‘Verwandte’ USp. 15, 45, 205, 209, 210; *tugmiş* ana “leibliche Mutter || öz anne” HA 754, *tugmiş* ata “leiblicher Vater || öz baba” HA 754, *tugmiş* kadaş “Verwandter, Familienangehöriger || akraba, aile üyesi” HA 754, *yaguruk(ı)ya tugmiş* neugeboren || yeni doğan HA 854; *tuymış* ‘Blutsverwandter, Verwandter’ SUK 12, 23, 36, 47, 51, 61, 64, 118, 136, 146, 151, 174; *tuymış* ‘akraba’ BTT-XIII 125, 166-167.

(417) [BTT-XIII 20/72-75] *atamning ahamning qatınlarimning ayulnung qizning ančulayu aq tuymış qadaş tinlylar uyuşining aşıyulug yaşıyulug buyanlari asilip üsdälip alqu tinlylar asiyi üçün burxan bolzunlar* “Die Verdienste des Genießens und des Lebens meines Vaters, meiner Mutter, meiner Schwiegereltern, meiner Söhne und meiner Töchter, ebenso auch des Stammes der Bluts und Namensverwandten, mögen sich mehren, und zum Nutzen aller Lebewesen mögen sie Buddha werden! / Babamın, annemin, kayınvalidemin, oğlumun ve kızımın yanı sıra istenmeyen **akraba** canlıların

kabilesinin yiyip içip yaşayarak sevapları artıp güçlenerek tüm canlıların çoğalması için Burhan olsunlar.” (Zieme 1985: 125).

- (418) [BTT-XIII 46/16-18] *əmraq səvār tuymış qudaşlarımni ayiğ ögli yaviz saqinçliğ yayılarımni alasiz bir tæg kuyü küzädü tutmaqlarē bolzun* “meine geliebten leibichen Verwandten, meine schlechtgesinnten, böse Gedanken habenden Feinde gleichermaßen ohne Ausnahme behüten und beschützen! / sevgili biyolojik **akrabalarımı**, kötü niyetli, kötü düşünen düşmanlarımı istisnasız benzer (...) gözeterek muhazafa etsinler!” (Zieme 1985: 166-167).

- (419) [BTT XIII 46/14-16] *abişik birmiş iduq baxşılarım-ni ayaşuluq ädgü ögli nomdaşlarım-ni əmraq səvār tuymış-qudaş-larım-ni* “meine heiligen, Abhişeka verleihenden Gurus, meine zu verehrenden, wohlgesinnten Glaubensbrüder, meine geliebten leiblichen Verwandten... // kutsayıvermiş muhterem üstatlarıma (Gurularıma) hürmetlerini sunup iyi niyetli iman kardeşlerimi, sevgili **biyolojik akrabalarımı...**” (Zieme 1985: 166).

Sözcüğün isim çekim ekleriyle kullanımı, sözlükselleştiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Sözcüğün derlemdeki çekim ekli kullanımları şu şekildedir:

tugmış + ÇOKLUK + İYELİK 1. T. K.

- (420) [EUTHB Vas6/11-13] *m(ä)niñ katınlarım tirigä altmışa başlap ävtäki katınlarım mäniñ tugmışlarım kim ymä ç(a)mlanmazunlar* “Benim eşlerim Tirigä, Altmışa başta olmak üzere evdeki eşlerim, benim **evlatlarım(dır)** (hiç kimse) itiraz etmesin.” (Keskin 2022: 220-221).

tugmış + İYELİK 1. T. K.

- (421) [YB 7/18-21] *bu yir-ke meniñ aq(-a inim) (u)ruğum toğmışım onluğum yüzlüküm kim kim bolup çam (çarım kılmazunlar)* “Bu yere benim büyük (ve) küçük erkek kardeş(ler)im, soyum, **akrabam**, onluğum, yüzlüğüm, her kim olursa olsun itiraz etmesinler.” (Uzuntaş 2022: 67).
- (422) [USp. 109] *Niemand von meinen älteren und jüngeren Brüdern, Verwandten und Gefährten möge Zank und Streit erheben.* “Hiçbir büyüğüm, küçük kardeşim, **akrabam** ve arkadaşımın kavga ve münakaşa yaratmasına izin vermeyin.” (Radloff 1972: 205).

- (423) [YB 20/5-7] *bu kün(tin s)onj men (men) ilabu-nuñ (ağa)m inim toğmıñım kadaşım on-luğum yüzlüküm kim kimim yme çoço turmış yol-ınta çam çarım kılmazun-lar* “Bugünden sonra ben İlabu’nun ağabeyim, küçük erkek kardeşim, **akrabam**, onluğum, yüzlüğüm hiç kimse de Koço Turmuş hakkında itiraz etmesinler (söz söylemesinler.” (Uzuntaş 2022: 148).
- (424) [YB 38/11-12] *tanuñ kerey tanuñ temür buñ-a antağı ağam inim toğmıñım kadaşım kim kim me bolup talaşmazunlar* “Şahit Kerey (ve) Şahit Temür Buka. Oradaki ağabeyim, küçük erkek kardeşim, **akrabam** her kim olursa olsun kavga etmesinler.” (Uzuntaş 2022: 222).
- (425) [YB 40/11-13] *m(e)n sadanıñ ağam inim uruğum to(ğm)ıñım onluğum yüzlü(kü)m kim kim m-e çam çarım kılmazunlar* “Ben Sada’nın ağabeyim, küçük erkek kardeşim, **akrabam**, onluğum, yüzlüğüm, her kim (olursa olsun) itiraz etmesinler.” (Uzuntaş 2022: 236).
- (426) [YB 41/14-15] *m(e)n ozmış tog<r>ılınıñ inim içim toğmıñım kadaşım kim yme çam çarım kılmazunlar* “Ben Ozmış Togrıl’ın küçük erkek kardeşim, ağabeyim, **akrabam** (hiç) kimse de itiraz etmesinler.” (Uzuntaş 2022: 244).
- (427) [YB 42/12-13] *bu borluğ yolınta m(e)n beg temürniñ (a)ğa(m) inim uruğum toğmıñım onluğum yüzlüküm kim kim <m>e bolup çam çarım kılmazunlar* “Bu üzüm bağı hakkında ben Beg Temür’ün ağabeyim, küçük erkek kardeşim, **akrabam**, onluğum, yüzlüğüm her kim olursa olsun itiraz etmesinler.” (Uzuntaş 2022: 250).
- (428) [EUTHB BaSa1/11-13] *m(ä)n sadanıñ akam inim urugum tugm(ı)şım onlukum yüzüküm kim kim mä çam çarım kılmazunlar* “Ben Sada’nın, benim ağabeyim, küçük erkek kardeşim, **akrabam**, evladım, onluğum, yüzlüğüm her kim (olursa) itiraz etmesinler.” (Keskin 2022: 131).
- (429) [EUTHB BaSa3/14-15] *män ozmış tog<r>ılınıñ inim eçim tugmıñım kadaşım kim ymä çam çarım kılmazunlar* “Ben Ozmış Togrıl’ın, benim küçük erkek kardeşim, ağabeyim, **evladım**, **akrabam**, her kim olursa olsun itiraz etmesinler.” (Keskin 2022: 133).
- (430) [EUTHB BaSa4/12-13] *bu borluğ yolınta m(ä)n b(ä)ğ t(ä)mürniñ akam inim urugum tugmıñım onlukum yüzlüküm kim kimä bolup çam çarım kılmazunlar* “Bu bağ ile ilgili ben Bağ Tämür’ün, benim ağabeyim, küçük erkek kardeşim,

akrabam, **evladım**, onluğum, yüzlüğüm, her kim olursa olsun itiraz etmesin.” (Keskin 2022: 134).

- (431) [EUTHB KöSa5/8-10] *bu karabaş yolınta m(ä)n (yar)p to(ğrıl) eçim inim tugmıışım kadaşım. yegänim tagayım kim kayu ç(a)m çarım (kılma)zunlar* “Bu köle ile ilgili ben Yarp Togrıl’ın (..) ağabeyim, küçük erkek kardeşim, evladım, **akrabam**, yeğenim, dayım, hiç kimse itiraz etmesin.” (Keskin 2022: 141).
- (432) [EUTHB KöSa8/9-12] *bu m(ä)n bacak satmış kişikä mänin akam inim urugum tugmıışım onlukum yüzlüküm alımcım berimçim kim kim mä bolup ç(a)m ç(a)rım kılsarlar...* “Bu ben Baçak’ın sattığı kişiye benim ağabeyim, küçük erkek kardeşim, **akrabam**, **evladım**, onluğum, yüzlüğüm, alacaklım, borçlüm, herhangi bir kimse itiraz ederse...” (Keskin 2022: 144).
- (433) [EUTHB KöSa10/7-8] *män atay tutuñnuñ eçim inim tugmıışım kadaşım y(e)ganim t(a)gayım kim kim mä ärsär çam çarım kılmazunlar* “Ben Atay Tutuñ’un, benim ağabeyim, küçük erkek kardeşim, evladım, **akrabam**, yeğenim, dayım, her kim olursa itiraz etmesin.” (Keskin 2022: 147).
- (434) [EUTHB Çeş19/11-12] *antaktı akam inim tugmıışım kadaşım kim kim mä bolup talaşmazunlar* “Oradaki ağabeyim, küçük erkek kardeşim, evladım, **akrabam** hiç kimse de (itiraz edip Tölak ile) tartışmasınlar.” (Keskin 2022: 288).
- (435) [EUTHB Çeş80/12-15] *m(ä)n kutlug toñanıñ eçim inim oğulum kızım tugmıışım kadaşım y(e)gänim tagayım kim kayu kişi inäçikä çam (çarım) kılmazunlar* “Ben Kutlug Toña, benim ağabeyim, küçük erkek kardeşim, oğlum, kızım, **akrabam**, yeğenim, dayım, herhangi bir kişi İnäçi’ye itiraz etmesin.” (Keskin 2022: 317).
- (436) [USp. 13/11-13] *//// Сағаның акам інім урыкум токмышым окулум кім кім ма чам чарым кылмасунлар апам пір-өк әрклік пәк еші елчі...* “///Meine, des Sada, ältere und jüngere Brüder, Nachkommen, Verwandten, Söhne und Josule, wer sie auch seien, sollen keinen... / Benim, Sada'nım, büyük ve küçük kardeşleri, torunları, **akrabaları**, oğulları ve Josule, kim olursa olsun...” (Radloff 1972: 15).

- (437) [USp. 30/16-18] ... *Кашка-Ачкының Жыржа-Ачкының ечим иним токмышым каташым ким j(ä)mä чам ча(рым) кылмасунлар*. “Meine das Kaschka-Atschky und Jyrja-Atschky ältere und jüngere Brüder, Verwandte und Gefährten, wer es auch sei, mögen keinen Streit erheben. / Kashka-Achky ve Yyrja-Achky büyük ve küçük kardeşlerim, **akrabalarım** ve yoldaşlarım, kim olursa olsun, tartışma çıkaramazlar.” (Radloff 1972: 45).
- (438) [SUK Sa05/13-15] *taplamasar adin kişikä ödkürü sadzun män oşmıš toy<r>ilnıng inim içim tuymışım qadaşım kim ymä čam čarım qılmazunlar* “Meine, des Oşmıš Toyrıl, jüngeren und älteren Brüder, leiblichen Verwandten und meine Familienangehörigen, wer auch immer, mögen keinen Streit erheben. / kabul etmese bile yabancı kişiye (...) elden çıkarsın. Benim, Oşmıš Toyrıl’ın, küçük ve büyük erkek kardeşlerim, **akrabalarım** kim olursa olsun, herhangi bir anlaşmazlığa neden olmasınlar.” (Yamada 1993: 12).
- (439) [SUK Sa10/11-13] *adin kişikä ödkürü sadşun män sadanıng aqam inim uruyum tuymışım onluqum yuşlüküm kim kim m-ä čam čarım qılmaşunlar* “Meine, des Sada, älteren und jüngeren Brüder, meine Nachfahren und leiblichen Verwandten, Zehnerschaften und Hundertschaften, wer auch immer, mögen keinen Streit erheben. / yabancı kişiye eksiksiz elden çıkarsın. Benim, Sada’nın, büyük ve küçük kardeşlerim, torunlarım ve **akrabalarım**, onlarca, yüzlerce, kim olursa olsun tartışma çıkaramaz.” (Yamada 1993: 23).
- (440) [SUK Sa16/11-13] *taplamasar adin kişikä ödkürü sadşun bu borluq yolın-tamän bg tmürning inim uruyum tuymışım onluqum yuzlüküm kim kimä bolup čam čarım qılmaşunlar* “Betreffend diesen Weingarten mögen meine, des Bg Tmür, älteren und jüngeren Brüder, meine Nachfahren und meine leiblichen Verwandten, meine Zehnerschaften und meine Hundertschaften, wer auch immer, keinen Streit erheben. / kabul etmese bile yabancı kişiye tümüyle elden çıkarsın. Bu bağ konusunda, benim, Beg Temür’ün, büyüklerim, küçük kardeşlerim, torunlarım, **akrabalarım**, onlarcam, yüzlercem, kim olursa olsun hiçbir anlaşmazlığa düşmesinler.” (Yamada 1993: 36).
- (441) [SUK Sa22/8-10] *bu qarabaş yolinta män yrp toyrıl içim inim tuymışım qadaşım yigänim tayayım kim qayu čam čarım qılmazunlar* “Diese Sklavin

betreffend, mögen meine, des Yrp Toyřil, älteren und jüngeren Brüder, meine Verwandten und Familienangehörigen, meine Neffen und meine Onkel, wer auch immer, keinen Streit erheben. / Bu Karabaş yolunda benim, Yrp Toyřil'in, büyük ve küçük kardeşlerim, **akrabalarım** ve aile üyelerim, yeğenlerim ve amcalarım, kim olursa olsun (herhangi bir) anlaşmazlık yaşamasınlar.” (Yamada 1993: 47).

- (442) [USp. 114] *In Bezug auf diese Sklavin mögen meine, des Jap Togril, ältere und jüngere Brüder, meine **Verwandten**, meine genossen, meine Neffen und Onkel, wer es auch sei, keinen Streit und Zank erregen.* “Benim, Japon Togril'im, büyük ve küçük kardeşlerim, **akrabalarım**, arkadaşlarım, yeğenlerim ve amcalarım, kim olursa olsun, hiçbir kavgaya neden olmasınlar.” (Radloff 1972: 209).
- (443) [USp. 115] *Meine, des Kutluk Tonga, güngere und ältere Brüder, meine Söhne und Töchter, meine **Verwandten** und Genossen, meine Neffen und Onkel, kein Mensch, wer es auch sei, mögen gegen Inetschi Streit und Zank erheben.* “Kutluk Tonga'm, küçük ve büyük kardeşlerim, oğullarım ve kızlarım, **akrabalarım** ve yoldaşlarım, yeğenlerim ve amcalarım, kim olursa olsun hiç kimse İnetschi'ye karşı kavga çıkaramaz.” (Radloff 1972: 210).
- (444) [SUK Sa24/6-8] *taplasar özi tuğzun taplamasar adin kiřikā ötkürü satzun män ađay tutungnung içim inim **tuymışim** qadaşim ygänim tıayim kim kim m-ärsär čam čarim qilmazunlar* “Meine, des Ađay Tutung, älteren und jüngeren Brüder, meine leiblichen Verwandten, meine Familienangehörigen, meine Neffen und meine Onkel, wer auch immer, keinen Streit erheben / Kabul etsen kendisi tutsun, kabul etmeyen yabancı kişiye bütünüyile satsın. Benim, Ađay Tutung'un büyük ve küçük erkek kardeşleri, öz **akrabalarım**, aile bireylerim, yeğenlerim ve amcalarım, kim olursa olsun, anlaşmazlık yaratmazlar.” (Yamada 1993: 51).
- (445) [SUK Sa29/8-12] *bačaq ymä bir 'ägsüksüz tükäl snp qřilp aldım bu män bačaq sadmiř kiřikā mäning aqam inim uruym **tuymışim** onluqum yuzlüküm alimčim birimcim kim kim m-ä bolup čam čarim qilsarlar* “Wenn wegen der von mir, Bačaq, verkauften Frau irgendjemand von meinen älteren und jüngeren Brüder, von meinen Nachkommen und meinen leiblichen

Verwandten, von meinen Zehnerschaften und Hundertschaften oder von meinen Gläubigern Streit erheben... / Ben Baçaq Sadmîş adlı kişiye benim büyüklerimden ve küçük kardeşlerimden, torunlarımdan ve doğal **akrabalarım**dan, onlarca ve yüzlerce kişiden herhangi biri veya alacaklılarımdan biri, bir anlaşmazlık çıkarırlarsa...” (Yamada 1993: 61).

(446) [SUK Mi01/12-15] *qutluy tonganîng içim inim oyulum qizim **tuymîşim** qadaşim ygänim tayayim kim qayu kişi inäçikä çamqilmazunlar* “Meine, des Qutluy Tonga, älteren und jüngeren Brüder, Söhne und Töchter, Blutsverwandten und Familienangehörigen, Neffen und Onkel, niemand soll gegen İnäçi Streit erheben. / Benim, Kutluy Tonga’nın, büyük ve küçük kardeşlerim, oğullarım ve kızlarım, kan **akrabalarım** ve aile üyelerim, yeğenlerim ve amcalarım, hiç kimse İnäçi’ye karşı tartışma yaratmasın.” (Yamada 1993: 146).

(447) [SUK Mi28/10-12] *TWĖ (...) qilip birtim. tañuq kârây tañuq tāmür buqa añaqî aqam inim **tuymîşim** qataşim kim kim m-ä bolup talaşmaşunlar* “TWĖ (...) (?) machend dem Taşiq und dem Utmîş gegeben, damit sie diese meine Ländereien bebauen und gebrauchen. Zeuge ist Kärây, Zeuge ist Tāmür Buqa. Meine dortigen älteren und jüngeren Brüder, meine Blutsverwandten und meine Familienangehörigen, wer auch immer es sein möge, sollen nicht disputieren. / Tanık Kärây, tanık Tāmür Buqa’dır. Oradaki büyüklerim, küçük kardeşlerim, kan **akrabalarım** ve aile bireylerim kim olursa olsun tartışmasınlar.” (Yamada 1993: 174).

(448) [SUK WP02/11-13] *mning qaşınlarim tirigältmişä başlap ävtäki qaşınlarim mning **tuymîşlarim** kim ymä čmlamazunlar* “Meine Verschwägerten, meine zum Haus gehörigen Verschwägerten, beginnend mit Tirigältmişä, oder meine Blutsverwandten, niemand möge Streit erheben. / Kayınvalidem, Tirigältmiş’e başlayarak evin mensubu kayınvalidem veya benim **akrabalarım** kimsenin tartışma çıkarmasına izin vermezler.” (Yamada 1993: 136).

tugmîş + İYELİK 1. Ç. K.

(449) [YB 2/16-18] *karşa açariniñ viry-a açariniñ içim(i)z inim(i)z **toğmîşim(i)z** kadaşim(i)z kim yme çam ç(arım) kılmazunlar* “Karşa Açari’nin (ve) Virya

Açari'nin ağabeyimiz, küçük erkek kardeşimiz, ailemiz, **akrabamız**, kimse de itiraz etmesinler.” (Uzuntaş 2022: 29). = [EUTHB ArTa1/16-18] *karşa açariniñ viry-a açariniñ eçimiz inimiz tugmışımız kadaşımız kim ymä çam ç(arım) kılmazunlar* “Karşa Açari ve Virya Açari, ağabeyimiz, küçük erkek kardeşimiz, evladımız, **akrabamız**, her kim olursa olsun, itiraz etmesinler.” (Keskin 2022: 169).

(450) [EUTHB EvlEd2/3-5] *...inim kaytsonı tugmışımız toynak şilavantika süt sävinçi y(e)girmi s(i)tur kümüş alıp oğulluk bertimiz* “...küçük erkek kardeşimiz Kaytso’yu, akrabamız Toynak Şilavanti’ye süt sevinci yirmi sterlin gümüş alarak evlatlık verdik.” (Keskin 2022: 207).

(451) [EUTHB Çeş98/2-4] *...biz üçäğü ävdä üç çoğı bolmışka tugmışımız ädgü toña tardu öz kana üškintä...* “...biz üçümüz evde çok anlaşmazlık olduğu için **akrabamız** Ägdü Toña, Tardu ve Öz Kana huzurunda...” (Keskin 2022: 328).

(452) [SUK Ex01/16-18] *qarşa açariniñ virya açariniñ içimz inimiz tuymışımız qadaşımız kim ymä çam çarım qılmazunlar* “Unsere, des Qarşa Açari und des Virya Açari, älteren und jüngerer Brüder unsere Blutsverwandten und Familienangehörigen, wer auch immer, mögen keinen Streit erheben / Qarşa Açari ve Virya Açari, büyük ve küçük kardeşlerimiz, **akrabalarımız** ve aile üyelerimiz, kim olursa olsun bir anlaşmazlığa neden olamazlar.” (Yamada 1993: 64).

(453) [SUK Ad02/1-3] *män titso aqam ançuq bilä aytişip aqamniñ boyuzin yigädgli alp bolmışqa inim antsoni tuymışımız* “Ich, Titso, habe mich mit meinem, älteren Bruder Ançuq besprochen: weil es schwierig wurde, die Nahrung (für) meinen, älteren Bruder zu verbessern, ahben wir meinen jüngerer Bruder Antso unserem Blutsverwandten Toynaq Şilavanti in Adoption gegeben, wofür wir als Milch-Äquivalent 20 stür Silber erhalten haben. / Ben, Titos ağabeyim Ançuq ile tartışıp ağabeyimin boğazını iyileştirmek zorlaştığı için, küçük kardeşim Antso’yu **akrabamız** (Toynaq Şilavanti’ye evlatlık verdik ve bunun için süt eşdeğeri olarak kullanıldık. 20 sterlin gümüş alındı.)” (Yamada 1993: 118).

- (454) [SUK Mi05/2-4] ...*biz üçägü ävdä (...) çöyi bolmışqa **tuymışımız** ädgü tonga tard'u öz qana üzkontä tişip* "...wir drei haben uns, weil im Haus Streit entstand, in Anwesenheit von unseren Blutsverwandten Ädgü Tonga, Tar'u und Öz Qana besprochen. / Biz üçümüz evde anlaşmazlık olduğunda **akrabalarımız** Ädgü Tonga, Tar'u ve Öz Qana'nın önünde tartışıp..." (Yamada 1993: 151).

tugmış + YÜKLEME HAL EKİ

- (455) [SZB 220] *yilik aşıqlar **tugmışig** kundaçılar...* "...die Knochenmark-Fresser, die Kinder (?) -Räuber... / ...kemik iliği yiyenler, **yeni doğan** (çocuk, bebek) soyguncuları..." (Röhrborn, Róna-Tas 2005: 264).
- (456) [S 219-220] ...*yagrı aşıqlar, yilik aşıqlar, **tugmışig** kundaçılar...* "...yağ yiyiciler, ilik yiyiciler, yeni **doğmuş** çocuk hırsızları..." (Kılıç Cengiz 2021: 93-94).

Eski Uygurcada 'doğmak, meydana gelmek, vücuda gelmek, ortaya çıkmak, güneş yükselmek' anlamına gelen *tug-(mak)* (EUTG 610) fiili {-mIş} ekiyle birlikte sözlükselleşerek 'evlat, çocuk, akraba' anlamını karşılamaktadır.

tuyunmış 'uyanmış, aydınlanmış (kişi)' | *tuyunmış* 'aydınlanmış' BTT-II 18; *tuyunmış* 'aydınlanmış' BTT-VIII 111; *tuyunmış* 'nüfuz eden' ETŞ 86; *tuyunmış* 'aydınlanmış, uyanmış' BMT 107, 108; *tuyunmışlar* eligi König der Erwachten (Epitheton des Buddha) || uyanmışların kralı (Buda'nın lakabı) HA 767; *tuyunmış* Xua-R.II 42.

- (457) [BTT-II 18] *t(ä)ngri burxan qütinga, yükünürbiz **tuyunmış** oduñmış atl(i)γ t(ä)ngr-i burxan qütinga, yükünürbiz* "namens: 'Der zur Erkenntnis gelangt und (aus ihr) erwacht ist'... (Lücke) ... / Tanrı Buda katına, (öyle) seslendik: '**İlim almış** ve (ondan) uyanmış olan' Tanrı Buda katına seslendik... (boşluk)..." (Röhrborn 1971: 18).
- (458) [BTT-VIII B 226] *bodistv **tuyunmış** tñly maxastv uluy tñly ärür* "Er ist der Bodhisattva, das erleuchtete Lebewesen, er ist Mahāsattva, das große Lebewesen. // Bodhisattva **aydınlanmış** canlı varlıktır, o Mahāsattva'dır, yüce yaşayan varlıktır." (Kara-Zieme 1977: 111).

(459) [BMT 107] *yükünür biz **tuyunmış** odunmuş atlıg teñri burhan kutıya...*
“**Aydınlanmış**, uyanmış adlı tanrı Buddha saadetine (saygıyla eğiliriz.)”
(Tokyürek 2019: 107).

(460) [Xua-R. II 353-355] *ymä **tuyunmış** yerçilärniñ, ädgü ögli köñüli ulug* “Da
die Maitrī-Gesinnung der Erleuchteten Führer groß ist... // **Aydınlanmış**
liderlerin iyi düşünceli gönlü yüce...” (Röhrborn 1991: 42).

Sözcüğün isim çekim ekleriyle kullanımı, sözlükselleştiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Sözcüğün derlemdeki çekim ekli kullanımları şu şekildedir:

tuyunmuş + ÇOKLUK

(461) [BMT 108] **tuyunmuşlar** *ëliginiñ tuymakın tıyalım* “**Aydınlanmışlar**
hükümdarının uyanmasını hissedelim.” (Tokyürek 2019: 108).

tuyunmuş + ÇOKLUK + YÜKLEME HAL EKİ

(462) [ETŞ 10/51-55] *öz asıgınta evrildeçi ülüş teñinçe **tuyunmuşlarığ** ürlük(-lüg)*
meñike tegürgeli üzüksüz turqaru qatıqlanmaqta ögirdeçike yükünürmen
“Kendi menfaati yolunda dönüp dolaşan, kismetleri nisbetinde **nüfuz**
edenleri de edebî huzura kavuşturmak için her vakit, durmadan gayret
etmekten sevinç duyanın önünde hürmetle eğilirim.” (Arat 1991: 86).

Eski Uygurcada ‘sezmek, hissetmek, nüfuz etmek’ anlamına gelen *tuyun-(mak)* (EUTG 613) fiili {-mİş} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘aydınlanmış, uyanmış’ anlamını karşılamaktadır.

tügmiş ‘buruşuk, çatık’ | **tügmiş** ‘gerunzelt / buruşuk’ SZB 259.

(463) [SZB 139-140] *...tözün ozgurdaçı **tügmiş** alınlıg ymä utmış çavıkmış...*
“...(Mudrā) mit dem hellen Gewand ‘...die edle, erlösende (Mudrā)’, auch
(genannt): ‘die mit gerunzelter Stirn’, die siegreiche, berühmte (Mudrā)... //
...asil, kurtarıcı (Mudrā)’, ‘kaşı **çatık**, alını **buruşmuş** olan’, muzaffer,
meşhur (Mudrā)...” (Röhrborn, Róna-Tas 2005: 259).

Eski Uygurcada ‘çatmak’ anlamına gelen *tüg-(mek)* (HA 769) fiili {-mİş} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘buruşuk, çatık’ anlamını karşılamaktadır.

utmiş ‘yenmiş, galip, muzaffer’ | **utmiş** ‘siegreich’ BTT-XXIII 37; **utmiş** ‘Sieger (Skt. jina) || galip (Skt. jina); siegreich || galip, muzaffer’ HA 807; **utmiş** ‘muzaffer’ SZB 259.

- (464) [SZB 139-140] ...*tözün ozgurdaçı tügmiş alınlıg ymä utmiş çavıkmış...*
“...(Mudrā) mit dem hellen Gewand ‘...die edle, erlösende (Mudrā)’, auch (genannt): ‘die mit gerunzelter Stirn’, die siegreiche, berühmte (Mudrā)... // ...‘...asil, kurtarıcı (Mudrā)’, ‘kaşı çatık olan’, **muzaffer**, meşhur (Mudrā)...” (Röhrborn, Róna-Tas 2005: 259).

utmiş + YÖNELME HAL EKİ

- (465) [BTT-XXIII A017-025] *yükünüñlär utmiška yükünüñlär uduzgakka (yük)ünüñlär götamka bilgä bilig č(a)hşap(a)tkä tükälligkä burhanka yükünüñlär nirvan bolmiška tep munçulayu bo savlarıg öjdiñ yınakdaki bar tnl(i)glar sözläyürlär ol bulıñ yınakıg adlıg küülüg ulug elig küzädür* “So spreche ich: Verehrt den Sieger! Verehrt den Führer! (Ver)ehrt Gautama, den Vollkommenen an Weisheit und in den Geboten, den Buddha! Verehrt den ins Nirvāṇa Eingegangenen! Solcherlei Worte sprechen die in der östlichen Gegend existierenden Lebewesen. Diese Gegend beschützt ein ruhmreicher großer König. / **Galip gelene** ibadet edin! Lidere ibadet edin! (İbadet) Gautama, bilgelik ve emirlerde mükemmel olan Buda’ya ibadet edin! Nirvāṇa’ya girene ibadet edin! Bu sözleri doğu bölgesinde yaşayan canlılar söylüyor. Bu bölge büyük, görkemli bir kral tarafından korunuyor.” (Zieme 2005: 37).

Eski Uygurcada ‘yenmek, alt etmek’ anlamına gelen *ut-(mak)* (EUTG 617) fiili {-mış} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘galip, muzaffer’ anlamını karşılamaktadır.

üdrülmiş (ödrülmiş) ‘seçkin, seçilmiş (rahip/rahibe)’ | **üdrülmiş (ödrülmiş)** ‘Choisi, élu’ MOT 40; **üdrülmiş** ‘Erwählte(r), Electus, Electa || seçkin rahip, seçkin rahibe’ HA 819; **üdrülmiş** ‘‘ BTT-XXVIII 191; **üdrülmiş** ‘seçilmiş’ UM 73; **ödrülmiş** M.I 28; **ötrülmiş** U.II 80.

- (466) [MOT 5/43-44] *xrwştg täñri üdrülmiş bulunç aşnuqı pdw’xtg täñri yaruq ton* “La louange, c’est le dieu Xrwştg (Appel) primordial. L’obtention choisie, c’est le dieu Pdw’xtg (Réponse) primordial. / Övgü ilkel tanrı Xrwştg’dır (Çağrı). **Seçilen** başarı, ilkel tanrı Pdw’xtg’dır (Yanıt).” (Hamilton 1986: 40).

(467) [UM 241-243] *ymä kutadmak kıvadmak bolzun tüzü üdrülmiş arıg dıntarlarka* “Und Glück und, Heil möge den reinen Electen zuteil werden! // Ve mutluluk ve kurtuluş olsun. Saf **seçilmişlere (dindarlara)** gelebilir.” (Özertural 2008: 73). = [M.I 28/15-17] *ymä qutadmaq qıvadmaq bolzun tüzü ödrülmiş arıy dıntarlarka* “Ve mutluluk ve kurtuluş saf seçilmişlere gelebilir.” (Coq 1911: 28).

(468) [U.II 80/60-61] *ymä alqatmış aiqa kösänçig künkä ötrülmiş ädgü ödkä qutluq qoluğa xutluq qoin yıl üçünç ai üç otuzğa mn üç ärdänikä pk qatıy süzük kirtgünç köngülüg upasanç ürtät...* “İm gesegneten Monate, an einem erwünschten Tage, zur ausgewählten guten Zeit, an einem glück (bringenden Zeitpunkt) im glückbringenden Jahre, im dritten Monat. (Tage) habe der Buddhas mich erinnert und ihrer gedacht, und daß dieser under Leib? // “Mübarek ayda, istenilen günde, **seçilmiş** hayırlı zamanda, uğurlu yılda, üçüncü ayda. (Günlerce) Budalar bana onları hatırlattı ve düşündü ve bu bedenin altında mıydı?” (Müller 1910: 80).

Eski Uygurcada ‘ayrılmak, seçilmek, çözülmek’ anlamına gelen *ödrül-(mek)* (EUTG 594) fiili {-mIş} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘seçkin, seçkin (rahip/rahibe), seçilmiş’ anlamını karşılamaktadır.

yarlıkamış ‘buyruk, emir; lütuf’ | *yarlıkamış* ‘buyruk’ Avalo-Sād 48-49.

yarlıkamış + İYELİK 3.Ç.K. + YÜKLEME HAL EKİ

(469) [Avalo-Sād 81-89] *öz-lär-i-niñ tillär-intä y(a)ruk ünüp b(a)li-ka tiklinip aşanmak üz-ä ät’öz üg til-ig köñül-üg ögirtä tümäglig bo tapıg üz-ä ögiriü sävinü y(a)rılıkamışların sakınıp...* “(Onların)... öz (benlik)lerinin dillerinden ışık yükselip adağın üzerinde durduğunu ve (onu) beslemek için vücutları, dilleri ve gönülleriyle sevindirerek süslü (ışılıtlı) bu ibadet üzere mutlulukla **lütfettiklerini** tasavvur edip...” (Doğan 2022: 48-49).

Eski Uygurcada ‘buyurmak, yerine getirmek, vaaz etmek’ anlamına gelen *yarlıka-(mak)* (EUTG 621) fiili {-mIş} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘buyruk, emir, lütuf’ anlamını karşılamaktadır.

yimiş ‘yemiş, meyve’ | *yimiş* ‘Frucht’ BTT-V 40; *yimiş* ‘Speise, Obst’ BTT-XIII 41, 40, 53; *yemiş* ‘Frucht’ BTT-XXIII 72, 78; *yemiş* ‘Speise’ BTT-XXIX 116; *yämiş* ‘fruit’ BTT-XLVI 90-91; *yemiş* ‘Frucht, Obst’ BTT-XXXVII 400, 712, 714; *yimiş* ‘fruit’ BTT-XXXIII 198; *yimiş* ‘Frucht, Obst’ TT-VII 34, 35-36, 40; *yämiş* ‘meyve, yemiş’ İS 69; *yemiş* ‘yemiş’ EUDÇ 100, 102-103; *yemiş* ‘yemiş’ EUGT 139; *tüş yemiş* ‘Frucht’ SZB 264, 270; *yemiş* ‘Frucht’ Dış-Y 99; *yemiş* ‘Fruch’ Xua-M 88-89, 116; *yimiş* ‘?’ AT. I 292, 296; *yimiş* ‘Frucht’ U-Tot. 56; *yemiş* ‘meyve, yemiş’ Xua-T 20, 32; *yimiş* ‘Frucht’ DZ. 128; *yemiş* ‘’ Abh-T 452, 456; *yimiş* ‘плод’ СОБА 23; *yemiş* ‘Obst’ TT-VIII 61; *yemiş* ‘meyve’ AY-VIII 342, 342-343, 344, 257, 282, 309, 333, 360-361, 281; *yemiş* ‘yemiş, meyve’ EÖT 66-67, 68, 70; *yemiş* ‘yemiş’ AB 77; *yemiş* ‘meyve, yemiş’ UTS 94, 105; *yemiş* ‘yemiş, meyve’ EUDT 116; *yemiş* ‘yemiş, meyve’ 156; *yimiş* ‘meyve’ AY-V 164; *yemiş* ‘yemiş’ AY-VI 192; *yemiş* ‘yemiş’ AY-X 150-151; *yimiş* ‘meyva’ Mayt.T 137-138; *yemiş* ‘fruit’ Xua-B 128, 146, 177, 201; *yimiş* ‘yemiş, meyva’ EUTS 193; *yimiş* *yemiş* ‘meyva, yemiş’ EUTSV 401; *yimiş* ‘meyva’ Dış-K 117; *yemiş* ‘Frucht, Obst || meyve, yemiş’ (s./bk. Mo. jemiş) HA 888; *yimiş* AY-S 72.

- (470) [BTT-V 289-293] *ol ödkä qamaγ biş türlüg tınly turalγ i iyač ävin yimiş taş toyayu qop til bulγay* “Zu jener Zeit werden alle fünf Arten Lebewesen, Bäume, Gewächse, Früchte und (selbst) Steinbilder (Statuen) insgesamt zungen erlangen. / O zaman beş canlı türü, ağaçlar, bitkiler, **meyveler** ve (hatta) taş heykeller (heykeller) tam bir dile kavuşacaktır.” (Zieme 1975: 40).
- (471) [BTT-XIII 2/41-44] **yimiş** *alıp kalgülük yiri törükyä iraq ol yidip ikiläyü yaññıñça yidgü täg kälir oylanıy* “(Woher) die Speise zu holen ist, dieser Ort ist ziemlich weit; bis ich dahingelangt und weider zurückgekehrt bin, kommt (jemand), um die Kinder zu holen. / **Yiyeceği** alıp gelecek yer oldukça uzak. Ulaşıp tekrar dönene kadar (birisi) çocukları almaya gelecek.” (Zieme 1985: 41).
- (472) [BTT-XIII 2/33-36] *añtata basa tig(in) aqūru añalarınga ay baba yimiş ačdımz ikägü tip (tidilär)* “Danach (des?) Prinzen (Kinder?) leise zu ihrer Mutter (sich wendend?) O Mutter (eigtl.: Vater)! Essen (gib uns?), wir beide sind hungrig!” (sprachen sie). / Sonra Basa Tigin sessizce annelerine (dönerek) Ey ‘baba’ Yemek! (ver), ikimiz de açız!” dediler.” (Zieme 1985: 40).

- (473) [BTT-XIII 5/15-18] *altunly sîruq tåg är b(o)dluy a(..) apri t(ä)g in bil(lig) ampar yimiş tåg irinlig amuli yinçü tåg tözlüg...* “Von männlicher Satur wie ein goldener Stab, (mit) weiten Hüften wie Weiter (?), mit Lippen wie Mango-Früchte, von Natur wie amuli-Perlen. / Altın bir çubuk erkek vücutlu (..) geniş (?) gibi mango **meyvesi** gibi dudaklara sahip, saf kuvars incileri gibi köklü...” (Zieme 1985: 53).
- (474) [BTT-XXIII D043-049] *kedîn yînak yüzlänip tözünlär olurugın olurmiş kâräk: tütsüg hua çäçäk aş içgü tüş yemiş yula yerkä tägi işlätgülik tavarlarig barça kızıl öñlüg kılmiş kâräk* “Er soll nach Westen blicken und sich im Sitz der Edlen niederlassen. Die anzuwendenden Stoffe, Räucherwerk, Blumen, Speisen und Getränke, Früchte, Lampen bis zur Erde, soll man alle rotfarben machen. / Bırakın yüzünü batıya çevirsin ve soyluların koltuğuna yerleşmelidir: tütsüler, çiçekler, yiyecek ve içecekler, **meyveler**, yere kadar uzanan her şey kırmızıya boyanmalıdır.” (Zieme 2005: 72).
- (475) [BTT-XXIII D064-066] *...tütsüg hu-a çäçäk aş içgü tüş yemiş yerkä tägi barça işlätgülik tavarlarig kögüş öñlüg kılmiş kâräk* “...Alle zu verwendenden Dinge vom Weihrauch, Blumen, Speisen und Getränken, Früchten bis zur Erde soll man bläulichfarben machen. / ...Tütsüden, çiçeklere, yiyecek ve içeceklerden, **meyvelerden** toprağa kadar (kullanılacak) her şey mavimsi renkte olmalıdır.” (Zieme 2005: 72).
- (476) [BTT-XXIII D134-139] *tütsüg (h)u-a yavışgu aş içgü tüş yemiş yerkä tägi almiş işlätgülik tavarlarig barça kara öñlüg <kılmiş> kârgäk bo işig üç otuz başlap kaya ar(..)t(..) ayta kılmiş kârgäk küntämäk üç kata b(i)r sözlämiş kârgäk hoom ulatı nomlarig kılmiş kârgäk* “Weihrauch, Blumen und Gebinde, Speisen und Getränke, Früchte bis zur Erde: alle verwendeten und zu gebrauchenden Dinge sollen schwarzfarben sein. Diese Sache soll man am Dreiundzwanzigsten beginnen und (bis zum Ende des) Monats machen. / Tütsüler, çiçekler ve kaplar, **yiyecek** ve içecekler, toprağa kadar meyveler: Kullanılan ve kullanılacak olan her şey siyah olmalıdır. Bu işe ayın yirmi üçünde başlanmalı ve ayın sonuna kadar yapılmalı.” (Zieme 2005: 78).
- (477) [BTT-XXIX 342-343] *bersär bermäkkä karışıp arka berip kutrulmak tägimsiz üçün ol yemiş aşig şıñürü umazlar* “Weil sie... unwürdig ist, können

sie diese Speise nicht schlucken. / ... verse vermeye karışıp arka tarafa verip kurtulmaya layık olmadığı için bu **yemeği** yutamazlar.” (Kasai 2011: 116).

- (478) [BTT-XLVI 63/2-4] *ikinti savim tågirmānči buḡday sirkā kūnčit grča yāmiš quruḡ üzüm LWX...X {TY} KYN YM M'X-Y....* “My second message: A miller /// wheat /// vinegar, sesame, juniper, fruit, raisin, /// İkinci sözüm: Değirmenci buğday, sirke, susam, ardıç, **meyve**, kuru üzüm, ///” (Moriyasu 2019: 90-91).
- (479) [BTT-XXXVII 3524-3526] *yeti törlüg ı tarıg (tüš y)emiš bišu umatın bütün balık (uluš)ta barča ada tuda bolur* “Da die sieben Arten von Feldfrüchten, Getreide und (Obst) nicht reifen können, gibt es in der ganzen Stadt und im (ganzen) (Land) alle (möglichen) Gefahren. / Yedi çeşit mahsul, tahıl ve (**meyve**) olgunlaşmadığı için şehrin ve (tüm) (ülkenin) her yerinde sıkıntı vardır.” (Wilkens 2016: 400).
- (480) [BTT-XXXVII 9252-9255] *ötrü olar bodis(a)t(a)vniḡ adaşları (arıg)d(a)kı semäktäki yeg ädgü tüš yemiš (kä)lürüp bodis(a)t(a)v uguşlug tavişganka suna (berd)ilär* “Sodann (bra)chten jene Gefährten des Hasen vorzügliche Früchte und Obst aus jenem Wald herbei und überreichten sie dem aus dem Bodhisattva-Geschlecht stammenden Hasen. / Sonra Bodhisattva’nın arkadaşları o ormandan mükemmel **meyveler** getirdiler. (Bunları) Bodhisattva ırkından olan tavşana sundular.” (Wilkens 2016: 712).
- (481) [BTT-XXXVII 9278-9282] *bečin kunt(uz irbič üçägü)lärniḡ yemiš kälürüp tapınmışları(n art) okrak sävinip adaşlarıḡa utlı (säv)inč tågürgäli sakınčın öz ätöziḡä inčä tep tedi* “Er freute sich (se)hr, dass Affe, Ott(er und Schneeleopard, die drei) Früchte gebracht hatten und ihn bedienten, und in der Absicht, seinen Gefährten Dankbarkeit zu erweisen, sagte er bei sich / Maymun, kunduz, leopar her üçünün **meyve** getirip (ona) hizmet ettikleri için çok sevinip arkadaşlarına minnettarlığını göstermek niyetiyle kendi kendine şöyle dedi” (Wilkens 2016: 714).
- (482) [BTT-XXXIII 327-328:1a] *ötrü qop törlüg i tarıḡ yimiš ulatı bişarlar itilür tişili irkākli qavişip kişi oylı yalnguqlar ulatı tıḡar blgürär* “...and then all kinds of grasses, grains, fruits, and so on ripen. Woven and men mate with one another and human children human beings and so on are born and appear.

/ ... ve sonra her türlü ot, tahıl, **meyve** (vb.) olgunlaşır. Kadınlar ve erkekler birbirleriyle çiftleşirler ve insan çocukları, insanlar (vb.) doğar ve ortaya çıkar.” (Oda 2015: 198).

- (483) [TT-VII 24/11-12] (...) *m(insin), yiz yula, (kägäd)ä, baqir, uqlan, laqş, qua, (...), yim)iş, süđ, bor, azu (...) su bilän (...) čing (...)* “... minşin, Messing, Kerzen, Papier, uqlan, Weizenmehl, Blumen, Obst mit Milch, Wein oder... Wasser... čing... / ... pirinç, meşale, kağıt, bakır, buğday unu, çiçekler, **meyve**, süt, şarap veya... su...” (Rachmati 1936: 34).
- (484) [TT-VII 25/12-14] ... *bir tiğig minşin, bir yiz, yul-a, kägädä, baqir, luqlan, laqş-a, quv-a, yimiş, süđ, bor, bāgni birlä taş qapiy işi(kingä)* “... ein Stück Lehm, minşin, ein Stück, Messing, eine Kerze, Papier, Kupfer, luqlan, Weizenmehl, Blumen, Obst mit Milch, Wein und (oder?) Bier. / ... bir parça kil, bir parça pirinç, bir mum, kağıt, bakır, buğday unu, **meyve**, süt, şarap, birayla beraber taş kapıyı...” (Rachmati 1936: 35-36).
- (485) [TT-VII 28/41-44] *tngrilär iligingä kälşär, ädgü ol kim qayu kši sögüd tiksär, ol sögüdtä yidi türlüg tüş yimiş tæg bu irq bu irq ymä ančulayu oq ol äv içindä yilqı qara, äd tavar ökli(y)ür* “Wenn man den Götter-König trifft, so ist es gut. Wenn irgendein Mensch einen Baum pflanzt und von demselben Baum siebenerlei Früchte bekommt, ebenso ist es auch mit diesem Los. Innerhalb des Hauses vermehren sich Vieh und Habe. / Tanrıların kralıyla tanışırsan iyi olur. Bir kimse bir ağaç diker ve aynı ağaçtan yedi çeşit **meyve** alırsa, o kişi için de aynı durum geçerlidir. Evin içinde hayvan ve eşyalar çoğalıyor.” (Rachmati 1936: 40).
- (486) [İS P130] **yämiş** “**yemiş**” (Yunusoğlu 2012: 69).
- (487) [EUDÇ 771-774] *ötrü olar bodis(a)t(a)vniñ adaşları arıgdaki simekteki tég egdü tüş yemiş kelürüp bodi(a)t(a)v oğuşlug tavişkanga suna bérđiler* “O zaman Bodisatav’ın arkadaşları ormandaki (ve) koruluktaki en iyi **yemişleri** tavşan kabilesinde doğan Bodisatav’a getirip sunu verdiler.” (Demirci 2014: 100).
- (488) [EUDÇ 798-802] *béçin kun(tuz irbiç üçegü)lerniñ yemiş kelürüp tapınmışları(n art-)okrak sevinip adaşlarıña utlı (sevinç) tegürgeli sakıncın öz etöziñe (i)nçe tép tédi* “Maymun, kunduz, porsuk üçü birlikte **yemiş** getirip,

fazlasıyla hürmet edip, sevinip arkadaşlarına mutluluk (ve) sevinç ulaştırma düşüncesiyle kendi özüne şöyle dedi...” (Demirci 2014: 102-103).

- (489) [SZB 224] ...*tüş yemiş aşıglar ı tarıg*... “...die Frucht-Fresser, die Getreide-Fresser... / ...**meyve** yiyenler, tahıl yiyenler...” (Röhrborn, Róna-Tas 2005: 264).
- (490) [SZB 313-314] ...*tütsüg aşıglar түş yemiş aşıglar ı tarıg aşıglar*... “... die Blumen-Fresser, die Weihrauch-Fresser, die Frucht-Fresser, die Getreide-Fresser... / ... çiçek yiyenler, tütsü yiyenler, **meyve** yiyenler, tahıl yiyenler...” (Röhrborn, Róna-Tas 2005: 270).
- (491) [DZ. 1611-1612] *üçünç yula yalininga yöläşi yimiş tög tüp tüz uzun* “Seine Finger sind völlig glatt und lang wie die Frucht, die geeignet ist für das Lampenlicht / Parmakları tamamen pürüzsüz ve lamba ışığına uygun bir **meyve** gibi uzun” (Shimin, Klimkeit 1988: 128).
- (492) [TT-VIII K4] *gim ymā odh yemiş hkāgum pheş törlük i täräg keñ ālhig* “... der auch Kräuter, Früchte, Melonen, die fünferlei Gewächse und Saaten... / ...aynı zamanda otlar, **meyveler**, kavunlar, beş farklı bitki ve tohum da üretiyor...” (Gabain 1954: 61).
- (493) [AY-VIII 715-720] *birök ol ot yaş tüş yemiş ı tarıg tatıgın yäserler aşasarlar alku barça önlüg kırtışlıg küçlüg küsünlüg uzun özlüg yaşlıg*... “Her kim o türlü **yemiş** ve mahsülün tadına baksa (onların) kanlı canlı, güçlü kuvvetli, uzun ömürlü...” (Çetin 2020: 282).
- (494) [AY-VIII 1049-1053] ...*m(e)n ötrü olarka kop törlüg öz iltinğülük ed tavar agı barım altun kümüş erdini yinçü çaç kaş aş içgü ton kedim hua çeçek түş yemiş <alku bar(rç)a> bergey* “...ben onların kendilerine alacakları türlü türlü mal mülk, altın, gümüş, mücevher, inci, firuze, yeşim, **yiyecek** içecek, giyim kuşam, çiçek (ve) meyve her türlü ihtiyaçlarını karşılayacağım...” (Çetin 2020: 309).
- (495) [AY-VIII 1341-1343] *běş törlüg ı tarıg hua yavışgu түş yemiş artayur kalır ançata* “Beş türlü mahsül, çiçekler (ve) meyve daha zamanı gelmeden bozulup kalır öylece.” (Çetin 2020: 333)

- (496) [AY-VIII 1651-1655] *tarımış ı tarıg tüş yemiş alku barça uz büter êlte uluşta kişike aç kız emgek bulŝukmaz* “Ekilmiş ekin (ve) **meyveler** bütünüyle güzelce yetişir. Ülkedeki insanlar kıtlık sıkıntısına maruz kalmaz.” (Çetin 2020: 360-361).
- (497) [EÖT LXXIX/4-6] *kaç kârâklig yemiş söğüt (-in) üzâ birâr çınratğu asın* “Uygun birkaç **yemiş** ağacının üzerine, her birine küçük birer çingirak asın.” (Hamilton 2020: 70).
- (498) [AB 81-85] *...ol üç tegiŝlâr hua çâçâk tüş yemiş âvdiğâli aŝaları elig bâğkâ ôtünüp ayıŝıp kaldılar* “...o üç prens çiçek, **meyve** (ve) yemiş toplamak için babaları hükümdara (izin için) sorup (geride) kaldılar.” (Gulcalı 2015: 77)
- (499) [UTS 224-226] *...tüş yemiş aşlıglar ı tarıg aşlıglar ootka çöklâmiŝig yetâçilâr...* “...**meyve** yiyiciler, ekin yiyiciler, yakılarak kurban edileni yiyiciler (yakılmış kurbanı yiyiciler) ...” (Kılıç Cengiz 2021: 94).
- (500) [UTS 324-325] *...tütsüg aşlıglar tüş yemiş aşlıglar ı tarıg aşlıglar...* “...tütsü yiyiciler, **meyve** yiyiciler, ekin yiyiciler...” (Kılıç Cengiz 2021: 105).
- (501) [BMT 156] *üçünç yemiş teg uzun elğiniŝ erŝeklerin körür* “Üçüncüsü **yemiş** gibi uzun elinin parmaklarını görür.” (Tokyürek 2019: 156).
- (502) [BMT 156] *üçünç yula yalıniŝa yemiş teg tüp tüz erŝekleri* “Üçüncüsü meşale alevine benzer **meyve** gibi dümdüz parmakları” (Tokyürek 2019: 156).
- (503) [AY-V 87-89] *yüüzlüg tegirmiŝiz yaltrıyur ay t(e)ŝri tilgeni teg eriniŝiz kızılı yaltrıyur bimba atl(i)g yemiş teg* “Yüz yuvarlağınız ay tanrı tekerleğİ gibi parlar. Dudağınızın kırmızılığı bimba adlı **meyve** gibi parlar.” (Uçar 2009: 164).
- (504) [AY-VI 698-700] *ı tarıg tüş yemiş bütmeğây yat yağı küçâdğây* “Mahsul, **meyve** yetiŝmeyecek. Yabancı düşmanı güçlenecek.” (Ayazlı 2009: 192)
- (505) [AY-X 88-95] *kaçan anta tâgip ilinçü mâŝi işin ârtürdüktâ ötrü ol üç tegiŝlâr hua çâçâk tüş yemiş âvdiğâli aŝaları elig bâğkâ ôtünüp ayıŝıp kaltılar, anda monda ınaru bârü yoriyu bir ulug kamlıŝıg bark arıgka kirip ötrü anda tıngalı olurdılar* “Oraya ulaşıp eğlendikten sonra o üç prens çiçek, **meyve** (ve) yemiş toplamak için babaları hükümdara (izin için) sorup (orada) kaldılar. Orada

burada, öteye beriye yürüyerek bir büyük kamışlı sık ormana girip sonra orada dinlenmek için oturdular.” (Gulcalı 2021: 150-151).

- (506) [Xua-B IX34a1-4] *artuč yemiš čin žu sadašu ünüp ärtingü körklä ariy simäk bolmiš ol*. “juniper, fruits (grew) densley and formed a very beautiful grove. / ardıç, **meyveler** yoğun bir şekilde (büyüdü) ve çok güzel bir koku oluşturdu.” (Barat 2000: 128).
- (507) [Xua-B IX34a1-3] *...artuč... yemiš čin žu sadašu ünüp ärtingü körklä ariy simäk bolmiš ol* “...juniper, fruits(grew) densely and formed a very beautiful grove. / Ardıç, **meyveleri** sıklaştı ve çok güzel bir koku oluşturdu.” (Barat 2000: 128).
- (508) [AY-S 608/10-12] *ol üç tigitler hua çeçek tüş yimiš idigeliataları ilig begke ötünüp ayıtıp kaltılar* “Bu üç prens çiçek (ve) **meyve** toplamak için babaları ilig beyden müsaade alarak -dışarıda- kaldılar.” (Çağatay 1945: 72).

Sözcüğün isim çekim ekleriyle kullanımı, sözlükselleştiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Sözcüğün derlemdeki çekim ekli kullanımları şu şekildedir:

yemiš + ÇOKLUK

- (509) [Xua-B X10b18-22] *bu yertinčüdä körülmädük öngi öngi yüz, mīng önglūg māngizlig äsringü yīdlīy yīparlīy yemišlār eltū* “they brought various kinds of unique, of colorful... varieties of fragrant...foods... / yeryüzünde görülmedik çeşit çeşit, eşsiz, rengarenk hoş kokulu...**yiycekler**...” (Barat 2000: 201). = [Xua-T 536-538] *önglūg māngizlig... äsringü yīdlīy yīparlīy tüşlār yemišlār eltū*... “benizli... çok renkli, güzel kokulu, ıtırli **meyveler**, yemişler taşıyarak...” (Tezcan 1975: 32).
- (510) [Xua-B X4b12-15] *...azu yāmā kišilār tō törlüg äsringü tüş yemišlār kälürüp ančulayur bolur* “...and paying respect to him; or the people were bringing all kinds of (precious) fruits and presenting them to him // sonra insanlar her türlü (değerli) **meyveyi** getirip ona sunuyorlardı.” (Barat 2000: 177). = [Xua-M 177-180] *(azu) (ymā) kišilār tūü törlüg (äsrin)gü tüş yemišlār kälürüp anč(o)layur bolur* “die Leute brachten alle Arten von bunten Früchten und überreichten sie ihm. / insanlar her çeşit rengarenk **meyveyi** getirip ona sundular.” (Mirsultan 2010: 88-89).

- (511) [AY-VIII 428-432] *arığ semek tüş yemiş erkligleri yme ögirür ı ıgaçta törümiş tüş yemişler keğiyür neçe bar erser ı tarığ artamadın uz büter* “Bağ bahçe ve meyve sahipleri de mutlu olur. Ağaçlarda yetişen **meyveler** çoğalır. Ne kadar mahsül varsa (hepsi) bozulmadan iyice yetişir.” (Çetin 2020: 257).
- (512) [AY-VIII 1453-1460] *neçe teñlig bar erser yemiş (s)ögüt olarta öñresin(t)e tatıglıg tüş yemişler berteçi bo tıltagtın ësiler (b)olar barça yana tegşilip erig açığ tatıgsız tüş yemişler yme töriyür* “Oralarda öncesinde ne kadar lezzetli **meyveler** (ve) meyve veren ağaç(lar) varsa (bunlar) bu nedenle azalır. Bu (meyve (ve) ağaçlar) bütünüyle değişip acı (ve) tatsız **meyveler** ortaya çıkar.” (Çetin 2020: 342-343).
- (513) [Xua-M 468-470] *...äsriñü yıdılıg yıpar(lıg aşı)l(a)r yemişlär eltü (kälämäk) üz(ä)...* “...wohlriechende Speisen und Obst bringend, die man in dieser Welt noch nicht gesehen hatte; (und) dadurch verehrten sie den Dharma-Meister... / ...bu dünyada daha önce görülmemiş hoş kokulu yiyecekler ve **meyveler** getiriyoruz.” (Mirsultan 2010: 116).
- (514) [Xua-T 204-207] *tägräki olurur kişilär tüş törlüg äsringü tüş yemişlär kälürüp ançulayur bolur* “Çevresinde oturan kişiler pek çok türlü güzel renkli **meyveler, yemişler** getirip sunmaktadır.” (Tezcan 1975: 20).

yemiş + ÇOKLUK + İLGİ HAL EKİ

- (515) [AY-VIII 707-711] *...adıruk adıruk hua çeçek tüş yemişlerniñ yıltızların ulunların buñıkların yapırgakların yana yme ı tarığ koluñasın esinin taşının barça...* “...türlü türlü çiçeklerle **meyvelerin** köklerini, gövdelerini, budaklarını, yapraklarını, filizlerini ve yine ekinlerin içini dışını tamamen...” (Çetin 2020: 281).

yemiş + İYELİK 2. T. K. + YÜKLEME HAL EKİ

- (516) [EÖT LXXV/3-4] *yemişiniñ kuş kuzgun artatmağay* “kuzgunlar ve (diğer) kuşlar (artık) **yemişlerinizi** berbat etmeyecekler.” (Hamilton 2020: 68).

yemiş + İYELİK 3. T. K. + YÜKLEME HAL EKİ

- (517) [Mayt.T 73/41-43] *...sögütün yimişin erksinip adın igil kertilerka birdimiz* “...ağaçlarını, **meyvasını** gaspedip başka alelâde kimselere verdik.” (Tekin 2019: 137-138).

yemiş + İYELİK 2. Ç. K.

- (518) [EÖT LXXX/5-7] *sögüt täpräğäy kuşlar konmağı yemişñäz artamağay tep tedi* “Ağaçlar sallanır, kuşlar ağaçlara konmaz, **yemişleriniz** de berbat olmaz dedi.” (Hamilton 2020: 70).

yemiş + İLGİ HAL EKİ

- (519) [AY-VIII 1446-1450] *tüşi (tem)i tarıgnıñ tatıǵı küçi (yè)mişniñ bolar barça kurıyur*. “Mahsülün verimi, **meyvenin** tadı (ve) bereketi bütünüyle yok olur.” (Çetin 2020: 342).
- (520) [AY-VIII 1468-1473] *t(üş) yemişniñ kavlanıñ tatıǵları küçleri ançan ançan yme yokadur yemi(ş) üdde köñülte ögrünç sevinç bultukmaz* “Pirinci, ekinin, **meyvenin** (ve) sebzenin tatları (ve) verimi yavaş yavaş yok olur. Hasat zamanı gönüllerde sevinç görülemez.” (Çetin 2020: 344).

yemiş + YÜKLEME HAL EKİ

- (521) [Xua-B IX38b4-8] *tüzünläri bilgäläri ükşürü talim tüşi yemişi öngi öngi üküş turması qalvası arıy ädgü* “Its benevolence and intellectuals are numerous. Its fruits are various and plentiful. Its radish and apple are pure and good. / Hayırseverleri ve aydınları çoktur. **Meyveleri** çeşitli ve boldur. Turpu ve elması saf ve güzeldir.” (Barat 2000: 146).
- (522) [Dış-K 699-705] *birök bo dışastvustık atl(ı)g sudur erdini üze eñ muntın kurug sögütüg arvasarlar ol sögütñüñ yapı yavışgusı... huası yalpırgakı tüşi yimişi butakı çıpıkı ba(rç)a yaşargay belgürgey* “Eğer bu Dışastvustık adlı sutra incisi ile en kuru ağacı okuyup üfleseler o ağacın kabuğu, çiçeği, yaprağı, **meyvası**, dalı, budağı hepsi yeşerir, belli olur.” (Kaljanova 2005: 117).
- (523) [EÖT LXXII/7-8, LXXIII/1-2] *içgärülüg ädgü yemişig kuşlar artatır üçün turkaru kınka täginür men* “Kuşlar sarayın güzel **yemişlerini** berbat ettikleri için sürekli sıkıntı çekiyorum.” (Hamilton 2020: 66-67).
- (524) [Dış-Y 781-783] *huası yalpırgakı tüşi yemişi budıkı çibıkı (barça) y(a)şargay b(ä)lgürgäy* “seine Blätter, seine Früchte, seine Äste und Zweige (alle) wieder grünen und erscheinen. / yaprakları, meyveleri, dalları ve sürgünleri (hepsi) yeşerir ve yeniden ortaya çıkar.” (Yakup 2006: 99).

yemiş + YAPIM EKİ {+lXg}

- (525) [EUDT 456-459] *kaltı törütmek üze hua çeçek tüş yemişig sögüt bulmış teg hualıg çeçeklig tüşlüg yemişlig sögüt tégüçi atıg ançulayu ok y(i)me yügmek umak üze tugurgalı tutyaklıg* “(Bir ağaç), çiçek ve yemiş vermesinden dolayı çiçekli ve **meyveli** ağaç adını alır. (Ağaç örneğinden) olduğu gibi (o da) ‘varlığa bağlanma’ ile ilgili olarak yığın oluşturabilmesinden (dolayı) ‘varlığa bağlanma yığını’ ismini alır.” (Elmalı 2022: 116).
- (526) [Abh-T 141b/1-2; AT. I 141b1-2] *qaltı xualıy čäčäklig tüşlüg yemişlig sögüd temiş tæg tep* “çiçek ve yemiş vermesinden dolayı çiçekli ve meyveli ağaç gibi diyip...” (Shōgaito 2008: 452; Shōgaito 1991: 292).
- (527) [AT. I 143b6-9; Abh-T 143b/6-8] *qaltı xu-alır čäčäklig tüşlüg yemişlig sögüd tip timişi ärsär. qaltı törüdmäk üzä xu-a čäčäk tüş yemişig. sögüd bulmış tæg xu-a-lır čäčäklig tüşlüg yemişlig sögüd tigüçi adır.* “Çiçek ve yemiş vermesinden dolayı çiçekli ve **meyveli** ağaç gibi demişse görmek üzere çiçekli meyveyi bulmuş gibi çiçekli, yemişli, **meyveli** ağaçlar...” (Shōgaito 1991: 296; Shōgaito 2008: 456).
- (528) [СОБЛ III 23a8-11] *amıl aylaş orunlarıy bu orunlarta xualıy psaklıy sögüdläriş tüşlüg yemişlig köp yigi (arıy sāmākläriş) ... (tng)ri yirindäki qayu bar(inča)...* “и тихих уединенных мест, и в этих местах.. деревьев с цветами и соцветиями... и плодоносных, обильных и густых... сколько бы ни было в местах (обитания) богов // ve sessiz, تنها yerler ve bu yerlerde... **çiçekli** ve çiçek salkımlı ağaçlar... ve verimli, bol ve yoğun... yerlerde (habitat) ne kadar tanrı olursa olsun” (Тугушевой 2008: 23).
- (529) [EUGT 456-457] *kaltı törütmek üze hua çeçek tüş yemişig. sögüt bulmış teg hualıg çeçeklig tüşlüg yemişlig sögüt tégüçi atıg.* “Şöyle ki (bu durum) çiçekli ve yemişli ağaç örneğinde olduğu gidibir. (Bir ağaç), çiçek ve yemiş vermesinden dolayı çiçekli ve **meyveli** ağaç adını alır.” (Elmalı 2015: 139).

Eski Uygurcada ‘yemek’ anlamına gelen *yi/yé-(mek)* (EYTG 623) fiili {-mİş} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘meyve, yemiş’ anlamını karşılamaktadır.

3.1.3.3 Karahanlıca veriler

Karahanlıcada öğrenilen geçmiş zaman kipinin işaretleyicisi {-mİş} ekiyle ilgili on sekiz örnekte sözlükselleşme tespit edilmiştir: *bitilmiş*, *bitinmiş*, *buyrulmuş*, *keçmiş*, *kirtgünmiş*, *korkmuş*, *kurtulmuş*, *ögdülmüş*, *ökünmüş*, *ölmiş*, *suvsamış*, *taplanmış*, *törütmüş*, *tüğmüş*, *usukmuş*, *yemiş*, *yıratılmış*, *yumşanmış*.

bitilmiş ‘kitap’ | *bitilmiş* ‘kitap’ KT-R 52.

bitilmiş + ÇOKLUK + YÜKLEME HAL EKİ

(530) [KT-R 30/51b1] *Belgülgüglerni bitilmişlerni indürdümüz* “Belgelerini, kitaplarını indirdik.” (Ata 2019: 52).

Karahanlıcada ‘yazılmak’ anlamına gelen *bitil-(mek)* (DLT 590) fiili {-mİş} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘kitap’ anlamını karşılamaktadır.

bitinmiş ‘yazılı, yazılmış’ | *bitinmiş* ‘yazılı, yazılmış’ KT-R 29.

(531) [KT-R 28/33B1-2] *Anlar kim uğarlar yalavaçka anasından tuğa bitig bilmegenke, ol kim bulurlar anı bitinmiş* “Onlar ki peygambere uyanlar anasından kılavuz kitap bilmeyene, o ki o [kitab]ı [yazılmış] bulurlar.” (Ata 2019: 29).

Karahanlıcada ‘yazmadığı halde yazar görünmek; kendi başına yazmak, yazılmak’ anlamına gelen *bitin-(mek)* (DLT 590) fiili {-mİş} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘yazılı, yazılmış’ anlamını karşılamaktadır.

buyrulmuş ‘farz’ | *buyrulmuş* ‘farz’ KT-R 7.

(532) [KT-R 26/3a1-3] ... *olarkā terlerini buyrulmuş, yazuḵ yok sizin ūze* “... Onlara (kadınlara) mehirleri **farz**, sizin üzerinize günah yok.” (Ata 2019: 7).

Karahanlıcada ‘buyrulmak’ anlamına gelen *buyrul-(mak)* (KT-R 301) fiili {-mİş} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘farz’ anlamını karşılamaktadır.

keçmiş ‘geçmiş olan, eski günler’ | *keçmiş* ‘geçmiş olan, eski günler’ DLT 113; *keçmiş* ‘eski topluluk, halk’ KT-R 67.

- (533) [DLT 128] *könlüm için örtedi / yatmış başıg kartadı / **keçmiş** ödüg irtedi / tün kün keçip irtelü.r* “Musibetin elemiyle gönlüm dağlandı. Yaranın kabuğunu soydu (yaramı azdırdı). **Eski günleri** isterken zaman onu yakaladı. O, devamlı onu arayıp duruyor.” (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 113).

keçmiş + ÇOKLUK

- (534) [KT-R 31/49a1-2] *Aydi: né ol evvelkı **keçmişler** hāli?* “Söyledi: ne o evvelki **geçmişin** hali?” (Ata 2019: 67).

Karahanlıcada ‘geçmek; ölmek’ anlamına gelen *keç-(mek)* (DLT 697) fiili {-mİş} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘geçmiş olan, eski günler’ anlamını karşılamaktadır.

kirtgünmiş ‘inanmış, iman etmiş, mümin’ | *kirtgünmiş* ‘inanmış, iman etmiş’ KT-R 86; *kirtgünmiş* eren / künçuy KT-R 80.

- (535) [KT-R 33/3b2-3] *...kirtgünmiş erenler, **kirtgünmiş** künçuyar, adakın turğan erenler...* “...inanmış erenler, **inanmış** kadınlar, adağını duran erenler...” (Ata 2019: 80).

Karahanlıcada ‘inanmak, iman etmek’ anlamına gelen *kirtgün-(mek)* (KT-R 468) fiili {-mİş} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘inanmış, iman etmiş’ anlamını karşılamaktadır.

korkmuş ‘bir şeyden korkan, korkak’ | *korkmuş* ‘bir şeyden korkan, korkmuş olan’ DLT 336, 399.

- (536) [DLT 430] *Saçıratgu.dın **korkmuş** kuş kırk yı.l adrı yıga.ç üze konma.s* “Bu vartayı bir kere **atlatan** kuş, iki dalı olan ağaca kırk yıl boyunca konmaz.” (Ercilasun Akkoyunlu 2014: 336).

- (537) [DLT 498] **Korkmuş** kişi.ke kōy başı kōş körünü.r “Bir şeyden **korkan**, her koyunun başını çift görür.” (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 399).

Karahanlıcada ‘korkmak’ anlamına gelen *kork-(mak)* (DLT 730) fiili {-mİş} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘korkak’ anlamını karşılamaktadır.

kurtulmuş ‘kurtuluşa eren’ | *kurtulmuş* ‘kurtuluşa eren’ KT-R 78.

kurtulmuş + ÇOKLUK + AYRILMA HAL EKİ

- (538) [KT-R 32/42a2-42b1] *Emdi kim yansa taķı bitse, ķılsa edğülük bolğay kim bolsa **ķurtulmuşlardın** “Şimdi kim yansa bitse dahi, iyilik edecek olsa ki **kurtuluşa erenlerden** olsa...”* (Ata 2019: 78).

Karahanlıcada ‘kurtulmak, muradına ermek’ anlamına gelen *kurtul-(mak)* (KT-R 501) fiili {-mİş} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘kurtuluşa eren’ anlamını karşılamaktadır.

öğdülmiş ‘övgüye layık; hamîd’ | *öğdülmiş* ‘1.hamde layık, her övgüye layık; 2.hamda layık, esma-i hüsnadan: hamîd’ KT-R 83, 16, 120, 152.

- (539) [KT-R 33/31a2-31b1] *ol kim ıdıldı saņa seniņ İđiņdin, ol çın turur taķı köndürür, **öğdülmiş** ‘aziz yol tapa “O ki sana gönderildi, senin “?” o doğrudur, **övgüye layık** aziz yola taparak gönderir”* (Ata 2019: 83).
- (540) [KT-R 26/90a1] *Taņrı muņsuz **öğdülmiş** “Övgüye layık Tanrı mısınız?”* (Ata 2019: 16).
- (541) [KT-R 36/21a2-21b2] *Nevmiğ bolmuşlarında kiğin, yazar raķmetini, ol dōst **öğdülmiş** “Ümitsizliğe düşmüşlerde sonra rahmetini yazar, **övgüye layık** o dost...”* (Ata 2019: 120).
- (542) [KT-R 38/68b1-3] *Tandılar, yüz ewürdilerü muņsuz érür Taņrı, Taņrı **öğdülmiş** muņsuz turur “İnkâr ettiler, yüz çevirdikleri ihtiyacını gideren Tanrı, **övgüye layık** ihtiyacını giderir.”* (Ata 2019: 152).

Karahanlıcada ‘övmek’ anlamına gelen *ögdül-(mek)* (KT-R 575) fiili {-mİş} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘hamde layık, her övgüye layık’ anlamını karşılamaktadır.

ökünmiş ‘pişmanlık, nedamet’ | *ökünmiş* ‘pişmanlık, nedamet’ KT-R 85.

ökünmiş + İYELİK 3.Ç.K. + YÜKLEME HAL EKİ

- (543) [KT-R 33/50b1-3] *Taņrıķa ételim aņar teņeşikler, belğürtürler **ökünmişlerini**, kaçan kim kōrseler ķınnı, ķıldımız “Tanrıya onlar ortak edelim, **pişmanlıklarını** belli ederler, ne zaman ki görseler eziyet ederiz.”* (Ata 2019: 85).

Karahanlıcada ‘üzülmek, kaygılanmak, endişe etmek’ anlamına gelen *ökün-(mek)* (KT-R 578) fiili {-mIş} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘pişmanlık, nedamet’ anlamını karşılamaktadır.

ölmüş ‘ölü’ | **ölmüş** ‘ölü’ KT-R 87.

- (544) [KT-R 33/69a2-3] ...*koparur bulıtnı, sürdimiz anı ölmüş él tapa* tırgüzür-miz
“...bulutu koparır, onu **ölü** şehre ibadet ederek gönderdik.” (Ata 2019: 87).

Karahanlıcada ‘ölmek’ anlamına gelen *öl-(mek)* (KT-R 579) fiili {-mIş} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘ölü’ anlamını karşılamaktadır.

şuwsamış ‘fısıltı’ | **şuwsamış** ‘fısıltı’ KT-R 43.

suwsamış + İYELİK 3.Ç.K. + YÜKLEME HAL EKİ

- (545) [KT-R 29/56a1-3] *Bilmezler mü kim Ol Tanrı bilür sırlarını suwsamışlarını, Ol Tanrı bilgen ol örtüglilerni* “Bilmezler mi ki o Tanrı **fısıltılarını**, sırlarını bilir, o Tanrı bilen örtülülere...” (Ata 2019: 43).

Karahanlıcada ‘fısıldamak’ anlamına gelen *şuwsa-(mak)* (KT-R 639) fiili {-mIş} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘fısıltı’ anlamını karşılamaktadır.

taplanmış ‘seçkin kılınmış, hoşnut olunan, beğenilen’ | **taplanmış** ‘seçkin kılınmış, hoşnut olunan, beğenilen’ KT-R 62, 59.

- (546) [KT-R 31/21a3-21b1] *erdi idi üskinde taplanmış* “**Beğenilen** katındaydı.” (Ata 2019: 62).
- (547) [KT-R 31/5b1-3] *Mīrās alsu mendin hem mirās alsu Ya’kūb boğnındın hem ewürgil anı ey İğim taplanmış* “Miras alsa benden hem miras alsa Yakup kavminden hem Ey Allah’ım onu **seçkin kılınmışa** döndür...” (Ata 2019: 59).

Karahanlıcada ‘yazılmak’ anlamına gelen *taplan-(mak)* (DLT 590) fiili {-mIş} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘seçkin kılınmış, beğenilen’ anlamını karşılamaktadır.

törütmiş ‘yaratılmış, yaratılan’ | **törütmiş** ‘yaratılmış’ KT-R 15.

törütmiş + İYELİK 3.T.K. + YÜKLEME HAL EKİ

- (548) [KT-R 26/81a1-3] *yılkıların kulaqlarını, fermānlağay men oğ olarka adnatğalar Tanrı törütmişini, kim kim tutsa yekni...* “Hayvanlarının kulaklarını, onlara Tanrı **yaratılmışını** değiştirmeler buyuracağım, kim ki tutsa şeytanı...” (Ata 2019: 15).

Karahanlıcada ‘yaratmak’ anlamına gelen *törüt-(mek)* (İKT-R 686) fiili {-mİş} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘yaratılmış’ anlamını karşılamaktadır.

tüğmiş ‘dügümlenen şey, düğümlenmiş olan, düğüm’ | **tüğmiş** ‘dügümlenen şey’ DLT 239.

tüğmiş + YÜKLEME HAL EKİ

- (549) [DLT 274] *Tılın tüğmişni tışın yazma.s* ‘Dille **dügümlenen şey** dişle çözülmez.’ (Ercilasun, Akkoyunlu 2014: 239)

Karahanlıcada ‘dügümlemek’ anlamına gelen *tüg-(mek)* (DLT 907) fiili {-mİş} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘dügümlenen şey’ anlamını karşılamaktadır

usukmuş ‘susamış olan, susayan’ | **usukmuş** ‘susamış olan’ DLT 95.

usukmuş + YÖNELME HAL EKİ

- (550) [DLT 104] **Usukmuşka** *sākıg kamuğ su.w körünü.r* “**Susayan**, bütün serapları su gibi görür.” (Ercilasun, Akkoyunlu 2014: 95)

Karahanlıcada ‘susamak’ anlamına gelen *usuk-(mak)* (DLT 925) fiili {-mİş} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘susamış olan’ anlamını karşılamaktadır.

yemiş ~ yîmiş ~ yimiş I ‘meyve’ | **yemiş ~ yîmiş ~ yimiş** ‘meyve’ DLT 115, 236, 118, 180, 259, 274, 307, 353, 417; **yemiş** ‘meyve’ KT-R 54, 50; **yimiş** ‘yemiş’ AH 66; **yemiş** ‘yemiş, meyve’ KB 596; **yâmiş** “meyva, yemiş” TİEM-S 183; **yemiş** ‘meyva, yemiş’ TİEM-A 215, 214, 30, 31, 181, 103, 184, 99, 177, 3, 14, 185, 192, 196, 118, 112, 144.

- (551) [DLT 131] *öziñe yemiş ewdindi* “**meyve** vb. şeyleri kendisi için topladı.” (Ercilasun, Akkoyunlu 2014: 115).
- (552) [DLT 270] *yimiş bışdı* “**meyve** olgunlaştı.” (Ercilasun, Akkoyunlu 2014: 236).
- (553) [DLT 136] *yigitlerig işletü / yıga.ç yemiş ırğatu* “Delikanlıları ağaç ve **meyve** sallamakta kullanırız.” (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 118).
- (554) [DLT 209] *körpe yimiş* “sonradan çıkan **meyve**” (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 180).
- (555) [DLT 316] *ol maña yimiş terişdi* “O bana **meyve** vb. şeyleri toplamada yardımcı oldu.” (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 259).
- (556) [DLT 340] *öziñe yemiş tirindi* “O, kendi başına, kendisi için **meyve** topladı.” (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 274).
- (557) [DLT 393] *er öziñe yimiş ewdindi* “Adam kendi başına **meyve** toplamaya başladı.” (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 307).
- (558) [DLT 519] *mayıl yemiş* “Olgunlaşıp yumuşayan, olgunluk derecesini de aşan şeftali, büyük ve çürümüş kavun gibi her **meyvenin** adı.” (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 417).
- (559) [TİEM-A 218r/1=2/42] *ķapsaldı anıñ yemişi ärtä ķoptı uwnur ekki ayasını anıñ üzä kim berdi anıñ içindä ol yemiş taķtları üzä ayur* “Onun yemişi kuşattı, sonra koptı iki avuç içini perişan etti, onun üzerine verdi onun içinde o **meyve** tahtlarını söyledi.” (Kök 2004: 215).

Sözcüğün isim çekim ekleriyle kullanımı, sözlükselleştiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Sözcüğün derlemdeki çekim ekli kullanımları şu şekildedir:

yemiş + ÇOKLUK

- (560) [TİEM-S 43/73] *silärķä anıñ içindä yämişlär üküş andın yegäy silär* “Sizler onun yemişlerinin içinde ondan çok yiyeceksiniz.” (Ünlü 2004: 183).
- (561) [TİEM-A 183v/2=3] *artuķ ķılur miz ämārisi ämāri üzä yemişlär içindä* “Bazılarını üzerine meyveler içinde üstün kılarız.” (Kök 2004: 177).

yemiş + ÇOKLUK 3. T. K. + AYRILMA HAL EKİ

- (562) [KT-R 30/63b3-64a2] *Yana ygil tegme yemişlerdin yana kirgil idin yollarına, yumsanmiş çıkar* “Sonra btn **meyvelerinden** ye, yine Tanrının yollarına itaat edenlerden çıkar.” (Ata 2019: 54).
- (563) [KT-R 30/34b1-3] *sizlerke anıñ birle tarıg, zeyt yıgaı, ırmā tpleri, zmler, tegme yemişlerdin, btnlkin kim...* “Sizlere onunla beraber ekin, zeytin ağacı, hurma dalları, zmler btn **meyvelerden**, şphesiz ki...” (Ata 2019: 50).
- (564) [TİEM-A 34v/4=5] *añar anıñ içindā tegmā yemiřlārdin tegsā añar uluğluk añar oğul kız uşağlar tegsā añar kasırğa anıñ içindā ot rtānsā* “Onlar onun içinde btn **meyvelerinden** değse onlar kasırğa içinde ateş rtnse...” (Kk 2004: 30-31).
- (565) [TİEM-A 190v/8] *kkdin suwnı çıkardı anıñ birlā yemiřlārdin rzi silārkā yana yrir kıldı* “Gkten suyu ıkardı. Onunla beraber **meyvelerden** sizlere nimet yrr kıldı.” (Kk 2004: 184).
- (566) [TİEM-A 183r/8=9] *tegmā trlg yemiřlārdin kıldı anıñ içindā ekki koř cft rtār tnni kndzkā btnlkin anıñ içindā bālglār ol bođunķa kim saķnurlar* “Hepsi trl **yemişlerden** onun içinde iki eş ift rter geceyi gndze onun içinde belgeler millete sakınırlar.” (Kk 2004: 177).
- (567) [TİEM-A 4r/3=4] *kkdin suwnı çıkardı anıñ birlā yemiřlārdin rzi silārkā kılmanġlar taņrıķa tāñ tuşlar silār bilr silār* “Gkten suyu ıkardı. Onunla beraber **meyvelerden** nimet sizlere kılmayanlar Tanrıya eşit benzerler bilir.” (Kk 2004: 3).
- (568) [TİEM-A 15r/4=5] *kānt rzi kılġıl idāsinā yemiřlārdin kim kertgnsā anlardın taņrıķa knkā* “Kenti rızıklandır. Tanrısına **yemişlerden** ki inansa onlardan Tanrıya gne...” (Kk 2004: 14).
- (569) [TİEM-A 191r/8] *ksār anlarķa rzi kılġıl anlarķa yemiřlārdin bolġay kim anlar şkr tāġāylār* “Onlara kser rızıklandır. Onlara **meyvelerden** verir ki onlar şkredecekler.” (Kk 2004: 185).

- (570) [TİEM-A 200v/6] *yana yenlər tegmä yemişlərdin kirinlər idin yollarına yumşak bolup çıkar* “Yine yenenler her bir **meyvelerden** girenler Tanrının yollarına yumuşak olarak çıkar.” (Kök 2004: 196).
- (571) [TİEM-A 123v/3=4] *oķ fir‘avn boğunını tarlıķ birlä taķı äksütmäk birlä yemişlərdin bolğay kim anlar pänd tutğaylar* “Firavun kabilesinin darlıkla beraber dahi eksikliğiyle beraber **meyvelerden** olacak öğüt tutacaklar.” (Kök 2004: 118).
- (572) [TİEM-A 118r/5] *anı ölüg kăntkă indürdimiz aņar suwnı çıkardımız anıñ birlä tegmä yemişlərdin* “Onu ölü kente indirdik. Onunla beraber her bir **meyvelerin** suyunu çıkardık.” (Kök 2004: 112).

yemiş + ÇOKLUK 3. Ç. K. + AYRILMA HAL EKi

- (573) [KT-R 30/63a2-63b2] *ħurmă tüpleriniñ yemişlerindin, üzümlerdin tutar sizler andın estürgü, körklüg süzi, bütünlükin kim anıñ içinde belgü ol* “Hurma dallarının **meyvelerinden**, üzümlelerinden tutar. Sizler ondan doğruların ki onun içinde belgedir.” (Ata 2019: 54)
- (574) [TİEM-A 200v/2=3] *silărkă anıñdın kim qarınları içindä tăzăkli kanlı ara sütñi katığsız siñi içigilărkă ħurmă borları tăğ yemişlărindin üzümlărdin etăr silăr* “Sizlere ondan kim karınları içinde tezekli kanlı ara sütü saf kolayca geçinen içlilere hurma şarapları gibi **yemişlerinden** üzümlelerinden eder.” (Kök 2004: 196).

yemiş + İYELİK 3. T. K. + AYRILMA HAL EKi

- (575) [TİEM-A 104v/8=9] *andın kök yaşıł çıkardımız andın miñäşmiş äwün ymă ħurmă yığaçındın yemişindin butaķlar...* “Onun kökü yeşil çıkardınız. Onun üst üste binmiş evin yine hurma ağacından **yemişinden** dallar...” (Kök 2004: 99).

yemiş + İYELİK 3. T. K. + YÜKLEME HAL EKi

- (576) [TİEM-A 190r/7] *anıñ köki bāk bākümiş turur anıñ butaķı üstün hava içindä berlür yemişini tegmä vaķtda idisi yarlıķı birlä* “Onun kökü sert sabitlemiştir. Onun dalı üstün hava içinde **meyvesinin** hepsini vaktinde Tanrının buyruğuyla beraber...” (Kök 2004: 184).

yemiş + İYELİK 3. T. K. + YÖNELME HAL EKİ

- (577) [TİEM-A 105r/1] *oḥşaşmağlı baqınlar anıḡ yemiřiñä kaçan yemiřlärsä anıḡ bışmağı anıḡ içindä silärkä bālgülär ol* “Birbirine benzer bakarsınız. Onun **yemişi** ne zaman yemişlerse onun olgunlaşması onun içinde alamettir.” (Kök 2004: 99).

yemiş + İYELİK 3. Ç. K.

- (578) [TİEM-A 150v/1=2] *anı tamuğ otı içiñä taḡrı köndürmäs küç kılığlı boğunlarını tutaşı yemiřläri ol kim yana kıldılar* “Onu cehennem ateşi içine Tanrı göndermez. Güçlü milletleri her zaman **meyveler** gönderdiler.” (Kök 2004: 144).

yemiş + YÜKLEME HAL EKİ

- (579) [TİEM-A 217r9/33] *tağı kıldımız ol ekki ara tarığ äkin ol ekki büstänlar berdi yemişni kazğançıñı äksümädi andın närsä* “Dahi o iki ara tahıl ekin, o iki bostanları verdi. **Meyvenin** kazancını ondan eksilmedi.” (Kök 2004: 214).
- (580) [TİEM-A 217v/1=2] *aqıt(t)ımız ol ekki ara arıqlar ärdi anıḡ yemişi aydı eřiñä ol sözläşür anıḡ birlä män üküřräk män sendin malın tawarın küřüřräk gürühin kirdi* “O temizlerdi. Onun **meyvesi** eřiñe söyledi: o söylenir onunla beraber ben daha çok ben senden malını mülkünü daha üstün topluluğuna girdi.” (Kök 2004: 214).
- (581) [TİEM-A 34v/1] *bir büstän mänizlig bir bädük täpä tüzü tägsä anar uluğ katrelig yağmur bersä yemişni ekki anıḡça* “Bir bağ gibi bir büyük tepe düzü değse onlar büyük damlalı yağmur verse **meyveyi** eki...” (Kök 2004: 30).
- (582) [TİEM-A 186v/7=8] *ol uřtmaḡnıñ mänzägi va`dä kılındı saḡnuqlarğa aḡar anıḡ altındın arıqlar anıḡ yemişi tutaşı ol anıḡ köligäsi ol anlarnıḡ işiniḡ işiniḡ soḡı saḡnuqluḡ kıldılar taḡıglıların soḡı ot turur* “O cennetin benzeri vaat kılındı. Sakınanlara onun alyından temizler onun **meyvesi** her zaman o onun gölgesi onların işinin sonu sakınanı kıldılar, inkâr edenlerin sonu ateştir.” (Kök 2004: 181).
- (583) [TİEM-A 109r/8=9] *ḡurmā yığaçı äkin türlüg türlüg yemişi zäytün yığaçı nār oḥşaşığlı oḥşaşmağlı yeḡlär anıḡ yemişindin kaçan yemiřlärsä berinlär anıḡ ḡaḡqını biçäri kün* “Hurma ağacı ekin türlü türlü **meyvesi** zeytin ağacı

birbirine benzeyen yenenler onun **meyvesinden** ne zaman yemişlerse versinler onun hakkını çaresiz gün...” (Kök 2004: 103).

yemiş + YAPIM EKİ {-SIZ}

- (584) [AH A76/323] **yimişsiz** yığaç teg kereşsiz kişi “Keremsiz insan **meyvesiz** ağaç gibidir.” (Arat 1951: 66).
- (585) [AH B34/324] **yimişsiz** yığaçnı kesip örtegil “**Meyvesiz** ağacı kesip ateşte yak.” (Arat 1951: 66).

Karahanlıcada ‘yemek’ anlamına gelen *yi-/yê-(mek)* (DLT 973) fiili {-mIş} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘meyve’ anlamını karşılamaktadır.

yemiş ~ yîmiş ~ yimiş II ‘yiyecek, içecek, yemek’ | **yimiş** ‘yemek’ KB 596; **yemiş** ‘yemek, yemiş’ TİEM-A 192.

- (586) [KB 6005] *telim tüş bolur yim içimke barır / yarağsız yimiş bolsa teşsiz kelir* “Birçok rüyalar vardır ki, yemek ve içmekten gelir; yaramayan **yemekler** yenilmiş ise, rüya da uygunsuz olur.” (Arat 1947: 596).

Sözcüğün isim çekim ekleriyle kullanımı, sözlükselleştiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Sözcüğün derlemdeki çekim ekli kullanımları şu şekildedir:

yemiş + ÇOKLUK + AYRILMA HAL EKİ

- (587) [TİEM-A 196v/2=3] *anıñ birlä tarıǵnı zäytünni ħurmā yığaçnı üzümlärni tegmä türlüg yemişlärdin bütünlükün anıñ içindä bälǵü ol bođunķa kim saqnurlar* “Onunla beraber ekini, zeytini, hurma ağacını, üzümleri her türlü **yemişlerden** onun içinde millete sakınırlar.” (Kök 2004: 192).

Karahanlıcada ‘yemek’ anlamına gelen *yi-/yê-(mek)* (DLT 973) fiili {-mIş} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘yiyecek, içecek, yemek’ anlamını karşılamaktadır.

yıratılmış ‘sürülmüş, uzaklaştırılmış, sürgün’ | **yıratılmış** ‘sürülmüş, uzaklaştırılmış’ KT-R 76.

yıratılmış + ÇOKLUK + AYRILMA HAL EKİ

(588) [KT-R 32/27b3-28a2] *Uğturdımız olarka nu dñnyā içinde la'net, kópmaķ kñinde olar yıratılmışlardın* “Dünya içinde lanet gününde onlar **sürülmüşlerden** dünya içinde arkasına taktığımız onlar mı?” (Ata 2019: 76).

Karahanlıcada ‘sürülmek’ anlamına gelen *yıratıl-(mak)* (İKT-R 778) fiili {-mIş} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘sürülmüş, uzaklaştırılmış’ anlamını karşılamaktadır.

yumşanmış ‘boyun eğen, itaat eden’ | *yumşanmış* ‘boyun eğen, itaat eden’ KT-R 54.

(589) [KT-R 30/63b3-64a2] *Yana yégil tegme yimişlerdin yana kirgil idññ yollarına, yumsanmış çıkar* “Sonra bütün meyvelerinden ye, yine Tanrının yollarına **itaat edenlerden** çıkar.” (Ata 2019: 54).

Karahanlıcada ‘boyun eğmek’ anlamına gelen *yumşan-(mak)* (İKT-R 791) fiili {-mIş} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘itaat eden’ anlamını karşılamaktadır.

* * *

Bununla beraber kaynaklarda sözlükselleşmiş gibi görünse de örnek cümlelerde sıfat-fiil işlevinin baskın olduğu kullanımlar da vardır:

kaçmış ‘kaçmış olan, kaçan’ | *kaçmış* ‘kaçmış olan, kaçan’ DLT 110, 122⁸.

kalmış ‘terk edilen, geride kalmış’ | *kalmış* ‘terk edilen’ DLT 443⁹.

kılmış ‘yapılan, yapılmış olan (iş)’ | *kılmış* ‘yapılan, yapılmış olan (iş)’ DLT 106, 115, 175.¹⁰

körmüş ‘görmüş olan, gören’ | *körmüş* ‘görmüş olan, gören’ DLT 399.¹¹

közetmiş ‘korunmuş’ | *közetmiş* ‘korunmuş’ DLT 281, 333.¹²

⁸ [DLT 124] *kaçmı.ş atıg* “**kalmış** (olan) atı...” (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 110).

[DLT 139] ...*kaçmış kutuğ*... “**Kaçan** talihimin...” (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 122).

⁹ [DLT 543] ...*kalmış tawar*... “**Terk ettiği** mal...” (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 443).

¹⁰ [DLT 118] *kılmış* 1.şın... “**yaptığı** işi...” (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 106).

[DLT 131] *kılmış* işıña “**yaptığına**...” (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 115)

¹¹ [DLT 497] tüş *körmüş* oğla.n “ihtilam olmuş oğlan” (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 399).

¹² [DLT 351] *közetmiş* nēñ “**korunmuş** nesne” (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 281).

[DLT 425] *közetmiş* at “**korunmuş** at” (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 333).

kurmuş ‘kurulmuş olan’ | *kurmuş* ‘kurulmuş olan’ DLT 98, 249, 440.¹³

önmiş ‘yerden biten (ot vb.)’ | *önmiş* ‘yerden biten (ot vb.)’ DLT 335.¹⁴

sürülmüş ‘sürülmüş, kovulmuş’ | *sürülmüş* ‘sürülmüş, kovulmuş’ KT-R 48, 102; *sökmiş* *sürülmüş* ‘lanetlenmiş, sürülmüş, kovulmuş’ | *sökmiş sürülmüş* ‘lanetlenmiş, sürülmüş, kovulmuş’ KT-R 56.¹⁵

togmuş ‘doğmuş olan, doğan’ | *togmuş* ‘doğmuş olan, doğan’ DLT 269, 468.¹⁶

unutmuş ‘unutulan (söz vb.)’ | *unutmuş* ‘unutulan (söz vb.)’ DLT 108.¹⁷

ürülmüş ‘şişirilmiş olan’ | *ürülmüş* ‘şişirilmiş olan’ DLT 97.¹⁸

3.2 Geniş-şimdiki zaman kip eklerinin sözlükselleşmesi

Eski Türkçede geniş-şimdiki zaman kip eki olumlu ve olumsuz olmak üzere iki ayrı şekilde çekimlenebilmektedir. Dolayısıyla geniş-şimdiki zaman eki iki alt başlıkta değerlendirilmiştir.

- *Geniş-Şimdiki Zaman Olumlu Kip Eki {- (X)r, -Ar}*

Köktürkçe verileri tespit etmek amacıyla Talat Tekin (2016), Rıdvan Öztürk (2014) ve Mehmet Ölmez (2021) gibi araştırmacıların görüşlerine başvurulmuştur. Bu araştırmacıların görüşlerine nazaran geniş-şimdiki zaman olumlu kip işaretleyicisi {- (X)r, -Ar} eki ile gerçekleştirildiği tespit edilmektedir. Eski Uygurca verileri tespit etmek amacıyla görüşlerinden yararlanılan Mehmet Ölmez (2021) ve Kemal Eraslan (2012) geniş-şimdiki zaman olumlu kip işaretleyicisi {- (X)r, -Ar} ekinin işlevlerine dair bilgilere değinmektedirler. Karahanlı dönemine ait verileri tespit etmek amacıyla görüşlerinden yararlanılan Necmettin Hacıeminoğlu (2008), Ahmet Bican Ercilasun (2014) ve İbrahim

¹³ [DLT 108] *kurmuş* giriş “*kurulmuş* yay girişi...” (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 98).

[DLT 297] *kurmuş* yâ “*kurulmuş* yay” (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 249).

[DLT 539] *Kurmuş* giriş “*Kurulan* yaya...” (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 440).

¹⁴ [DLT 428] / *önmiş* ulug terjek üze köp kaşakı “yerden biten...” (Ercilasun, Akkoyunlu 2014: 335).

¹⁵ [KT-R 30/85a1-2] *sökmiş sürülmüş* yekdin “*lanetlenmiş* şeytandan...” (Ata 2019: 56).

¹⁶ [DLT 332] *togmuş* küni... “*Doğmuş* güneşi...” (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 269).

[DLT 568] *togmuş* sıçga.n... “*doğan* sıçan...” (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 468).

¹⁷ [DLT 121] *unutmuş* sö.züg... “*unutulan* söz...” (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 108).

¹⁸ [DLT 107] *ürülmüş* kâp... “*şişirilmiş* tulum...” (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 97).

Taş (2020) eserlerinde geniş-şimdiki zaman olumlu kip işaretleyicisi {-(X)r, -Ar} ekine yönelik açıklamalarda bulunmaktadır.

- *Geniş-Şimdiki Zaman Olumsuz Kip Eki {-mAz, -mAs}*

Köktürkçe verileri tespit etmek amacıyla görüşlerinden yararlanılan Talat Tekin (2016), Rıdvan Öztürk (2014) ve Mehmet Ölmez (2021) geniş-şimdiki zaman olumsuz kip işaretleyicisi {-mAz, -mAs} ekinin kullanım alanlarına ve işlevlerine yönelik bilgilere değinmektedirler. Eski Uygurca verileri tespit etmek amacıyla Mehmet Ölmez (2021) ve Kemal Eraslan (2012)'ın kaynaklarına başvurulmuştur. Bahsi geçen araştırmacıların eserlerinde Eski Uygurcada geniş-şimdiki zaman olumsuz kip işaretleyicisi {-mAz, -mAs} ekine yönelik bilgilere yer verilmektedir. Karahanlı dönemine ait verileri tespit etmek amacıyla görüşlerine başvurulmuş Necmettin Hacıeminoğlu (2008) ve Ahmet Bican Ercilasun (2014)'un kaynaklarında geniş-şimdiki zaman olumsuz kip işaretleyicisi {-mAz, -mAs} ekinin işlevlerine ilişkin bilgilere değinilmektedir.

3.2.1 Geniş-şimdiki zaman olumlu kip ekinin {-(X)r, -Ar} sözlükselleşmesi

Rıdvan Öztürk (2014) Köktürkçede geniş-şimdiki zaman olumlu kip işaretleyicisi {-(X)r, -Ar} ekinin sıfat fiil görevinde kullanıldığını belirtmiş ve bu işleve yönelik üç sözcüğü¹⁹ örnek olarak göstermiştir: *körür, yugurur, eter*.

Talat Tekin (2016) Köktürkçede geniş-şimdiki zaman olumlu kip ekinin {-(X)r, -Ar} ekinin sıfat fiil eki olarak kullanıldığı belirtmiştir. Tekin, {-(X)r, -Ar} ekinin sıfat fiil olarak kullanımlarını kendi içerisinde gruplandırmıştır: Niteleyici göreviyle²⁰; {er-} eylemi ile {bar-} eyleminin oluşturduğu öbek²¹; Bu eylem sıfatı {-ça} ekiyle kurulan²².

Mehmet Ölmez (2021) Köktürkçede geniş-şimdiki zaman olumlu kipinin işaretleyicisi {-(X)r, -Ar} ekinin sıfat fiil eki olarak kullanıldığını belirtmektedir. Ekin sıfat fiil

¹⁹ **körür** közüüm... “Gören gözlerim...” (KT K10)

yug(ur)urça ıdıp... “yoğururcasına gönderip...” (T 25-26)

²⁰ **körür** közüüm... **bilir** biligim ... “Gören gözlerim... **eren** aklım...” (KT K10) (Tekin, 2016, s. 154-155).

²¹ karluk bodun **erür barur**... “gelir gider (hareket eder)...” (KT K1)

...**(er)ür barur** ärkli “...gelir gider...” (BK D29) (Tekin, 2016, s. 154-155).

²² köbürg(ä)si **ätärçä** “davulu **gümbürder** gibi...” (BK B3-4)

yugurça (<*yugur-ur+ça) ıdıp... “yoğururcasına yürütüp...” (T 25-26) (Tekin, 2016, s. 154-155).

görevindeki kullanımına dair dört örnek sözcük²³ sunmaktadır: *körür, bilir, erür, barur*, Ölmez (2021) Eski Uygurcada geniş-şimdiki zaman olumlu kip ekinin işaretleyicisi olan {-(X)r, -Ar} ekinin sıfat fiil işlevinde kullanıldığını belirtmiştir. Bu ifadesini kanıtlar nitelikte bir örnek sözcük²⁴ vermiştir: *yaşayur*.

Kemal Eraslan (2012) Eski Uygurcada geniş-şimdiki zaman olumlu kip eki olan {-(X)r, -Ar} ekinin sıfat fiil görevinde kullanıldığını belirtmiştir. Eraslan (2012) bahsi geçen ek isim-fiil başlığı altında değerlendirmektedir. Eraslan, aslında ekin geniş zaman isim-fiil eki olup bazen kalıplaşarak sıfat mahiyetinde sözcükler teşkil ettiğini ifade etmiştir: *tiler* (<tile- “dilemek” -er) “bir böcek”.

Necmettin Hacıeminoğlu (2008) Karahanlıcada geniş-şimdiki zaman olumlu kip işaretleyicisi olan {-(X)r, -Ar} ekinin sıfat fiil görevinde kullanıldığını belirtmiş ve konuyla ilgili on altı örnek sözcüğü sıralamıştır: *keçer, külçirer, küler, küyer, bilir, kalır, kelir, yarar, yorırka, barur, kılur, körür, neñ bolur, ölür, tiriglik bolur, ulitur*.

İbrahim Taş (2020) Karahanlıcada geniş-şimdiki zaman olumlu kip işaretleyicisi {-Ar} ekinin eylem sıfat eki olarak üç sözcükte meydana geldiğini söylemiş ve sözcüklerin şunlar olduğunu belirtmiştir: *batar, tawar, tuğar*. Taş (2020), geniş-şimdiki zaman olumlu kip işaretleyicisi {-r} ekinin fiilden isim yapım eki olarak kullanıldığını öne sürmüş ve şu iki sözcüğü örnek olarak vermiştir: *ünür, tiler*. Araştırmacıya göre eylem sıfatı eki ise yalnızca bir sözcükte görülmektedir: *bar*.

Ahmet Bican Ercilasun (2014) Karahanlıcada geniş-şimdiki zaman olumlu kip işaretleyicisi {-(X)r, -Ar} ekinin sıfat fiil işlevinde kullanılan sözcükleri şu şekilde gruplandırmıştır: İki sözcüklük basit sıfat tamlamaları yapanlar²⁵; tamlananın sıfat unsuru iki sözcük halinde olup üç sözcüklü tamlamalar²⁶; iyelik eki nitelenen isim üzerinde olan

²³ **körür** közüm... **bilir** biligim... “Gören gözlerim... bilen bilincim...” (KT K10)

...**erür barur** erkli “...gelişip düşman...” (KT K1)

²⁴ ...**yaşayur** karı erti “...yaşayan ihtiyar...” (HamKP, XXIV.4). (Ölmez, 2021, s. 242)

²⁵ tilek teg tükel buldı tapnur erig (KB-77, 619); usal bolma begler küyer ot turur (KB-81, 654)... (Ercilasun, 2014, s. 219-222)

²⁶ ...**başlar** kişi (KB-242, 2275)

...sü **başlar** er (KB-244, 2296)

...’alem **başlar** er / ...**işler** er (KB-249, 2346)

yalavaç **barır** er... (KB-277, 2640). (Ercilasun, 2014, s. 219-222)

taamlamalar²⁷. Ercilasun (2014), {-(X)r, -Ar} sıfat fiil ekinin sözcük türettiği dört örneği şu şekilde sıralamıştır: *togar, batar, unur, teprer*.

3.2.1.1 Köktürkçe veriler

Köktürkçede geniş-şimdiki zaman kiplerinin olumlu işaretleyicisi {-(X)r, -Ar} ekiyle ilgili iki örnekte sözlükselleşme tespit edilmiştir: *barur, erür*.

barur ‘kalkınmış ve müreffeh’ | *barur = erür barur* ‘kalkınmış ve müreffeh’ TBT 532, 572.

(590) [KT K1] *Köl Tigin yiti otuz yaşıña Karluk bodun, erür barur erkli yağı boltı.* “Köl Tigin yirmi yedi yaşında iken Karluk halkı, *kalkınmış ve müreffeh* olduğu halde düşman oldu.” (Ercilasun 2016: 532).

(591) [BK D28-29] *Otuz artukı bir yaşıma Karluk bodun buırsuz, (er)ür barur erkli yağı boltı.* “Otuz bir yaşında iken Karluk halkı, sıkıntısız, *kalkınmış ve müreffeh* olduğu halde düşman oldu.” (Ercilasun 2016: 572).

Köktürkçede ‘kalkınmak, müreffeh düzeye ulaşmak’ anlamına gelen *bar-(mak)* (ETY 722) fiili {-Ar} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘kalkınmış ve müreffeh’ anlamını karşılamaktadır.

erür ‘kalkınmış müreffeh’ | *erür barur* ‘kalkınmış ve müreffeh’ TBT 532, 572.

(592) [KT K1] *Köl Tigin yiti otuz yaşıña Karluk bodun, erür barur erkli yağı boltı.* “Köl Tigin yirmi yedi yaşında iken Karluk halkı, *kalkınmış ve müreffeh* olduğu halde düşman oldu.” (Ercilasun 2016: 532).

(593) [BK D28-29] *Otuz artukı bir yaşıma Karluk bodun buırsuz, (er)ür barur erkli yağı boltı.* “Otuz bir yaşında iken Karluk halkı, sıkıntısız, *kalkınmış ve müreffeh* olduğu halde düşman oldu.” (Ercilasun 2016: 572).

²⁷ **törütür** ödinde... (KB-199, 1821)

...**keçer** yaşıma (KB-314, 3059). (Ercilasun 2014: 219-222)

Köktürkçede ‘kalkınmak, müreffeh düzeye ulaşmak’ anlamına gelen *er-(mek)* (ETY 727) fiili {-Ar} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘belirli bir düzeye ulaşmış, müreffeh’ anlamını karşılamaktadır.

3.2.1.2 Eski Uygurca veriler

Eski Uygurcada geniş-şimdiki zaman kipinin işaretleyicisi {-Ar} ekiyle ilgili beş örnekte sözlükselleşme tespit edilmiştir: *kayınar*, *közünür*, *sever*, *tapınur*, *y(a)raşur*.

kayınar ‘kaynar, kaynamış olan, kaynayan’ | *kayınar* ‘kochend’ BTT-XXXVII 262; *kayınar* ‘kochen’ BTT-XXV 198.

- (594) [BTT-XXXVII 1111-1112] **kayınar** *suv tåg isig suv bulganu turur* “Heißes Wasser wird aufgewirbelt wie kochendes Wasser. / **Kaynar** su gibi sıcak su da bulanıktır.” (Wilkens 2016: 262).
- (595) [BTT-XXXVII 1630-1633] *bo muntag e(ri)g sa(rs)ıg savın sökä sarsar ol kad(ı)r k(aş)l(ı)g tumlug yüzlüg yäklär rakş(a)slar erinç tamuluglarıg kayınar eşiç içintä* “Indem sie (sie) mit solchen groben Worten verfluchen, werfen jene Dämonen und rākšasas, welche gerunzelte B(rauen) und esikalte Mienen haben, die elenden Höllenwesen in einen brodelnden Kessel. / Bunun gibi küstah, kaba sözleri değiştirerek çatık kaşlı ve donuk ifadeli o iblisler ve rākšasalar, sefil cehennemlikleri **kaynar** bir kazanın içine atıyorlar.” (Wilkens 2016: 290).
- (596) [BTT-XXXVII 4689-4690] (...) *bolmuşta kayınar* (...) *suv üzäsintä kud(..)* “(...) nachdem (...) geworden ist (...), kochendes (Wasser über ihn gieß(en...)) / (...) haline geldikten sonra (üzerine) **kaynar** su dökün.” (Wilkens 2016: 462).
- (597) [BTT-XXV/2245-2248] *ootlug kañlılıg tamudakı bırıgılg tamudakı kayınar eşiçlig tamudakı bo muntag tamularnıñ...* “der in der Hölle der Exkrementen (kuşapa) Befindlichen, der in der Hölle des **kochenden** Kessels Befindlichen... // Ateş arabalı, dışkılı cehennemdeki, **kaynayan** kazanlı cehennemindeki (vb.) bunun gibi cehennemlerin...” (Wilkens 2007: 198).

Eski Uygurcada ‘kaynamak’ anlamına gelen *kayın-(mak)* (EUTG 578) fiili {-Ar} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘kaynar, kaynayan’ anlamını karşılamaktadır.

közünür I ‘şimdiki zaman, görünen zaman’ | *közünür* ‘present’ BTT-XXXIII 116, 232; *köşünür* ‘gegenwärtig’ BTT-XIII 160; *közünür* “gegenwärtig” BTT XXV 104; *közünür* ‘gegenwärtig’ Dış-Y 50; *közünür* ‘görünen dünya, bu dünya’ Xua-T 11; *közünür* ‘gegenwärtigen’ DZ. 50, 136; *közünür* ‘gegenwärtig’ 15, 19; *közünür* ‘gegenwärtigen’ TT-IX 15, 19; *közünür* ‘şimdiki’ BMT 459, 395; *közünür* ‘gegenwart’ BTT-XXIII 35; *közünür* ‘mevcut, şimdiki’ BTT-XXVI 219, 245, 270; *közünür* ‘şimdiki’ Üİ 54, 61; *közünür* U.III 74; *közünür* TT-VI 106; *közünür* Stab.Dun 181.

(598) [BTT-XXXIII 6-9:Ib] *anī üçün bo (yirtinçütäki tīnly) (...) ülügsüzin üçün közünür aźunta (ät’özlär (..) ämgänürlär* “Therefore, beings in this world are unlucky and unfortunate. / Dolayısıyla bu (dünyadaki varlıklar) şanssızlığı için **şimdiki** yaşamda (canlılar) acı çekerler.” (Oda 2015: 116).

(599) [BTT-XXXIII 442-443:Ib] *burxanlar yrliyi ärmäz tip tisär ... ol tīnli közünür aźunta* “and if he says it is not the words of the Buddha, in the present lifetime that being. / Budalar sözleri olmadığını söylerse, o varlık **şimdiki** yaşamında...” (Oda 2015: 232).

(600) [BTT-XIII 42/23-25] *qız tngirim buyan qutluş başlap adın ymä aya ini uruy qadaş oylanlarım qızlarım birlä gmti köşünür aźunta* “Qız Tngirim, Buyan Qutluş, außerdem auch ältere und jüngere Brüder, Nachkommen und Verwandte, meine Söhne und Töchter jetzt in der gegenwärtigen Existenz (Glück etc. erlangen!) // Qız Tngirim, Buyan Qutluş, yöneterek adını ve küçük kardeşi, evlatları, akrabaları, oğlanlarım, kızlarımla birlikte **şimdiki varoluşta** varlığa...” (Zieme 1985: 160).

(601) [BTT-XXV 807-810] *ärtmiş kälämäduk közünür bo üç (ü)dlärtä kimlär sımtag köñüldä yorıdılar ärsär körmüş yok bo kişilärniñ kutrulmaklıg tüşiñä tägmişlärin* “Wenn irgendwelche (Leute) in Vergangenheit, zukunft und Gegenwart, in diesen drei Zeiten, sich nachlässig verhalten haben, so gibt es niemanden, der gesehen hätte, wie diese Menschen zur Frucht der Befreiung gelangt wären. // Geçmiş, gelecek ve **şimdiki zaman**. Bu üç zamanda herhangi bir (insan) dikkatsizce gönülde yürüdülse bu insanların kurtuluş meyvesine kavuştuğunu gören yoktur.” (Wilkens 2007: 104).

(602) [BTT-XXIII A005-006] *kayunı s(ä)n bils(ä)r-s(ä)n közlüg-ä közünür üdtäki-kä ärtmiş üdtakilärkä...* “Demjenigen in der Gegenwart, denjenigen in der

Vergangenheit, (denjenigen in der Zukunft, den Buddhas gilt meine Verehrung.) // Hangisi senin bilirsən, kâhine **şimdiki** zamanda olanlara, geçmiştekilere (gelecekte olanlara, Budalara) aittir.” (Zieme 2005: 35).

- (603) [Dış-Y 79-80] **közünür** (ä)di t(a)varı agısı barımı “(In der) gegenwärtigen (Existenz Schä)tze, Hand... / **Mevcut (varoluşa)** hazineleri, malını mülkünü...” (Yakup 2006: 50).
- (604) [DZ. 552-554] ...ulusta sâkiz ygrmi-i wityastan şasatar boşyunmış **közünür** qut... “...wird er (als Sohn) des Königs aller Brahmanen namens Brahmāyu, der die achtzehn vidyāsthāna-Śāstras studiert hat und dem gegenwärtigen Śrīdeva... / ...ülkede on sekiz vidyāsthāna-Śāstra’yı öğrenmiş ve **şimdiki** şeref...” (Shimin, Klimkeit 1988: 50).
- (605) [DZ. 1721-1723] anta ötrü ayayqa tãgimlig maitri bodiswt **közünür** äzrua tngri osuyluy ol dkšanapt iltäki bodun boqunuy “Als dann der verehrungswürdige Bodhisattva Maitreya gleich wie der gegenwärtige Brahmā-Gott jenes kummervolle Volk im Reiche Dakṣiṇāpatha sah... / Ondan sonra yetkili emre Bodhisattva Maitreya, **şimdi** Brahmā tanrısı gibi Dakṣiṇāpatha evvelki milletin...” (Shimin, Klimkeit 1988: 136).
- (606) [BMT 459] **közünür** ajunta bir yintem meñilig ersünler “**Şimdiki** hayatta bir yöntem bulsunlar.” (Tokyürek 2019: 459).
- (607) [BMT 459] **közünür** üdki ontın sıñarkı alku kamag burhanlarka... “**Şimdiki** zamanki, ondan taraftaki bütün Buddhalara...” (Tokyürek 2019: 459).
- (608) [Üİ 117b 3-4] tek basuñcısı eksük bolmañ uñurında erür tip ertmiş **közünür** üdki nomlarıñ bo oñ inçip tıdmaz yindem tıdıp kelmedük üdkig kim birdemleti “Tek yardımcısı eksik olmak uğrunda diyerek geçmiş ve **şimdiki** zamandaki dharmaları buna rağmen önlenemeyen yöntemi önlediği zaman eksiksizdi.” (Özönder 1998: 54).
- (609) [Üİ 123a 1-2] ol tiptiser ǵaltı alku aǵıñsız ertmiş **közünür** üdki toǵdaǵı törülüg noml(a)r erür tip ulatı “diye dersən, şöyle ki bütün (dharmalar) āsravasız, geçmiş ve **şimdiki** zamanda doğan kaideli dharmalardır diyip söylersen, bütün...” (Özönder 1998: 61).

- (610) [U.III 74/17-23] *timin  k bir közünür a nta bur an qut n bulta i bodistv n g k  in bilmi  krg k.. on t m n kolti  arma (lies:  anma) baviki közünür a unta qut bulta i bodistvlarn n g k  l ri y y lsar.* “Buddhaw rde in (noch) einer Wiedergeburt errichen, erst der Kraft eines Boddhisattva gleicht, der in ein und demselben Leben die Buddhaw rde zu erlangen vermag. Wenn nun die Kräfte von zehn Myriaden Ko is von “Janma-bh vika in ein und derselben Existenz die Würde erlangenden Bodhisattvas zusammengefaßt würden, so ist doch die Kraft der... // Derh l ** u andaki** canlılardan burhan katına ula anlar Boddhisattva’nın g c n  bilmelidir. Sayısız *baviki  u andaki* Bodhisattvaların güçlerini y  salar canlı katında olacaklar.” (Miller 1920: 74).
- (611) [TT-VI 7-9] *k nt l rini  qutsuz n,  l  s z n    n közünür a unta  t zl ri /// uzun turqaru  mg k  mg n r* “Da sie ein widerwärtiges Los haben, so erleiden ihre Körper... in der gegenwärtigen Existenz ständig Qualen. //Kendilerinin i ren  bir kadere sahip oldukları için bedenleri... ** u andaki** varolu larında sürekli i kence  ekiyor.” (Gabain-Rachmati 1934: 108).
- (612) [Stab.Dun 181] * rtmi  k lm d k közünür ar y ulu lar  ng y   z-t  a  r   ( )  közünür* “Die vergangenenen, zukünftigen und gegenwärtigen reinen Länder erscheinen ganz deutlich im Selbst. // Ge mi , gelecek ve ** imdiki** saf milletler kendini a ık a belirtir.” (Zieme 1991: 181).

S zc   n isim  ekim ekleriyle kullanımı, s zl kselle ti inin bir göstergesi olarak de erlendirilebilir. S zc   n derlemdeki  ekim ekli kullanımları  u  ekildedir:

közünür + BULUNMA HAL EK 

- (613) [BTT-XXVI 119/1-3] *bo nom  rdin g bititmi  buyan  dg  kılın  k  int  t  int  m( )n bala uknu  k z n rt  kop kamag k s   m kanzun b t  n* “Durch die Kraft und die Frucht des Pun ya, der guten Tat, dieses S trajuwel schreiben lassen zu haben, mögen alle, sämtliche meine, der Bala uk, Wünsche in der Gegenwart erf lt und zufriedengestellt werden! // Bu arada m cevheri yazılmı  sevap, iyi amel kudretindeyim Bala uk’nın ** u anda** t m dilekleri yerine getirilsin ve tatmin edilsin!” (Kasai 2008:219).

közünür + BULUNMA HAL EKi + AİTLİK EKi

- (614) [TT-IX 46] ...*sîmtaqsîz köngülin*... /uq/... **közünürtäki**... “...mit nicht-trägem Herzen... In der Gegenwart befindlich... / ...durgun olmayan bir kalple... **Şimdiki zamanda...**” (Gabain 1954: 15).
- (615) [TT-IX 116] ... **közünürtäki** *küşüslärii qanzun kinintä* “Ihre gegenwärtigen Wünsche mögen befriedigt werden. / **Şimdiki** arzularınız tatmin olsun.” (Gabain 1954: 19).
- (616) [Xua-T IX: 23-24] ...*bo buyan tüşintä* **közünürdäki** *küşüsläri qanıp közünmäztä*... “...bu sevap karşılığı olarak **görünür dünyadaki** dilekleri(miz) yerine gelip, görünmez dünyada...” (Tezcan 1975: 11).
- (617) [BTT-XXVI 130/4-6] *üçünč ärsär mäniñ y(e)mä* **közünürtäki** *kop t(ö)rlüg ädgülüg küsüslärim kanıp bütüp kenintä burhan kutılıg kölük üzä sansar ämgäkintin oşayın* “Drittens mögen nun alle meine gegenwärtigen guten Wünsche erfüllt werden, und danach möchte ich mich mit dem Fahrzeug der Buddhaschaft con den Leiden des samsära befreien! // Üçüncü olarak, benim **şu andaki** her türlü iyi dileklerim gerçekleşsin ve sonra kendinde Buda katında kendimi samsära’nın acılarından kurtarmak istiyorum!” (Kasai 2008: 245).
- (618) [BTT-XXVI 130/13-15] *m(ä)n buyančog bahşı (mäni)ñ yemä* **közünürtäki** *ädgülüg küsüslärim kanıp kenintä burhan kutın bulayın* “Mögen nun (meine), des Buyančog Bahşı, gegenwärtigen guten Wünsche erfüllt werden und möge ich später die Buddhaschaft erlangen! // Ben şimdi Buyančog Bahşı’nin benim **şu andaki** iyi dileklerim yerine gelsin ve daha sonra Budalık katına kavuşabilir miyim?” (Kasai 2008: 245).
- (619) [BTT-XXVI 152/14-16] ...*takına ınal-ka* **közünürdäki** *kop ädgülüg küsüsläri kanıp ‘äñ kenintä burhan kutın bulmakları bolzun* “...(Alle)ihre (gegenwärtigen) guten Wünsche mögen erfüllt werden, und danach mögen sie die Buddhaschaft erlangen! / ...(Hepsi) **şimdiki** dünyada iyi dilekleri yerine getirilsin ve o zaman Budalığa ulaşsınlar!” (Kasai 2008: 270).

Eski Uygurcada ‘görünmek’ anlamına gelen *közün-(mek)* fiili {-Ar} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘şimdiki’ anlamını karşılamaktadır.

közünür II ‘görüntü’ | **közünür** ‘görüntü’ Xua-Ö 74.

közünür + İYELİK 3.T.K.

- (620) [Xua-Ö 1519-1524] *(yän)ä inčä bilmiş k(ä)rg(ä)k körki b(ä)lgü(si) közünüri azk(ı)ya kiçigk(i)yä (är)sär ymä biligsizlär ymä yañılmaz(la)r, bodı b(ä)lgüsi kizlälip közünmäz(i)g näçä bilgä ärsär ymä ançulayu ok azarlar* “Yine şöyle bilmek gerek: Güzelliği, belirtisi, **görüntüsü** azıcık, küçücük ise de, bilgisizler bile yanıltamaz; milleti, belgesi saklandığında, görünmeyeni (bilme güçleri) ne kadar bilge ise yine o derece yanırlılar.” (Ölmez 1994: 74).

Eski Uygurcada ‘görünmek’ anlamına gelen *közün-(mek)* fiili {-Ar} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘görüntü’ anlamını karşılamaktadır.

sever I ‘sevilen, sevgili’ | **sever** ‘sevimli’ EUDÇ 106; *säwär* ‘‘ DZ. 104; **sever** ‘sevgili’ EUTSV 278; **sever** ‘sevgili’ ÇBH 22; *sävär* ‘lieb’ BTT XIII 166; *sävär* ‘lieb’ BTT XXXVII 534; **sever** AY 143, 435.

- (621) [EUDÇ 836-841] *bodis(a)t(a)v oğuşlug t(aviş)gannıñ katıg köñü l öritmesiñe i(nçe) (kal)tı türk yigit kunçuyılar sever (begdin) (adr)ılıp neçök titreyür bezer erser (ançulayu) yme bo yétinçsiz yétiz yagız yér (titreyü) (al)tı türlüg ugrın tepredi* “Bodhisatav, katı gönül yükseltircesine, nasıl ki kuvvetli, cesur kadınlar **sevdiği** beyden ayrılıp, nasıl titrer ise, yine onun gibi bu ulaşılmaz, yüksek, kara yer sallanarak, altı defa sarsıldı.” (Demirci 2014: 106).

Eski Uygurcada ‘sevmek’ anlamına gelen *sev-(mek)* (EUTG 600) fiili {-Ar} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘sevilen, sevgili’ anlamını karşılamaktadır.

sever II ‘sevimli, tatlı’ | *säwär* ‘tatlı’ DZ. 104.

- (622) [DZ. 1311-1313] *törtän yingaq titirü körüp braman säwär ünin otçuraq sawın inčä tip s(a)w sözlädi* “Er blicktee unverwandt in die vier Richtungen, und mit einer lieblichen Brahmanen-Stimme und mit deutlichen Worten sprach er folgendes / Dört yönde olan gözünü hiç kırpmadan bakıp Brahman **tatlı** sesiyle şüphesiz şunları söyledi: Örneğin diyerek laflar söyledi.” (Shimin, Klimkeit 1988: 104).

Eski Uygurcada ‘sevmek’ anlamına gelen *sev-(mek)* (EUTG 600) fiili {-Ar} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘sevimli, tatlı’ anlamını karşılamaktadır.

sever III ‘(hitap ifadesi olarak) sevgili, değerli, kıymetli’ | *sävär* ‘sevgili’ BTT XIII 166; *sävär* ‘sevgili’ BTT XXXVII.

(623) [BTT XIII 46/14-16] *abişik birmiş iduq baxşılarim-ni ayayuluq ädgü ögli nomdaşlarim-ni qmraq sävär tuymış-qudaş-larim-ni* “meine heiligen, Abhişeka verleihenden Gurus, meine zu verehrenden, wohlgesinnten Glaubensbrüder, meine geliebten leiblichen Verwandten... // kutsamış, mukaddes bahşılarımı hürmet ederek iyi düşünceli din kardeşlerimi, sevilen **sevgili** biyolojik akrabalarımı...” (Zieme 1985: 166).

(624) [BTT XXXVII 5931-5934] *näčük amtı m(ä)n yüräkimin tartmış täg sävär ogulumın äsirkänčsiz köñülin titip ıdalap buşı berür m(ä)n* “Ohne Reue gebe ich jetzt meinen geliebten Sohn fort- (auch wenn) es so ist, als hätte man mein Herz herausgerissen- und spende (ihn) als Almosen. // niçin şimdi yüreğimin zorla çekip çıkardığı **sevgili** oğlumun cömert gönlünü tutup bırakarak sadaka veriyorum?” (Wilkens 2016: 534).

Eski Uygurcada “sävär” sözcüğü bazı cümle örneklerinde “amrak” sözcüğü ile beraber kullanıldığı görülmektedir. Kullanımları şu şekildedir:

(625) [UAY 555/7-9] **sever amrak** *at adgır... yügrük yangada ulatı* “Sevilen sevgili at, aygır... hızlı yöntemle...” (Kaya 2021: 298).

(626) [ÇBH 143-145] *amrak begim mini orunta yatguru qodup qańça bargalı saqınur-sız az-u yme adın sever amraqınız bar* “Sevgili beyim, beni döşekte (?) yatırılmış bırakıp nereye gitmeyi düşünüyorsunuz? İllâ başka **sevgili** (bir) maşukanız mı olacak?” (Müller-Gabain 1945: 22).

Eski Uygurcada ‘sevmek’ anlamına gelen *sev-(mek)* (EUTG 600) fiili {-Ar} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘sevgili’ anlamını karşılamaktadır.

tapınur ‘hizmetçi’ | *tapınur* ‘???’ DZ. 12, 222.

(627) [DZ. 23-27] *alqatmiş on uyğur ili... otuz tigit oylanı... toquz ilçi bilgäsi... mïng tapïnur tïmân ičräkiläri birlä mïng tïmân yïlqa tägi il aşayu yrliqamaqlari bolzunlar* “Möge er das gepriesene Zehn-Uiguren-Reich zusammen mit seinen dreißig Prinzen-Söhnen, mit seinen neun Ministern, mit tausend Dienern und Zehntausend Angehörigen des Hofstaates bis zu zehntausend Jahre als Reich genießen! / Övülen On Uyğur İmparatorluğu’nu otuz şehzadesi, dokuz ilçe bakanı, bin **hizmetçi** ve on bin saray mensubu ile on bin yıla kadar bir imparatorluk olarak yaşatsın!” (Shimin, Klimkeit 1988: 12).

(628) [DZ. 2939-2941] *säkiz tïmân (tört mïng) tapïnur bägläri birlä...-qa yayuq barïp ordun...* “...und ging mit 8(4)000 Diener-Fürsten nahe zu..., war... Palast... / ...ve 8(4,000) **hizmetçi** beylerle birlikte... yakınlara gidip ... sarayın...” (Shimin, Klimkeit 1988: 222).

Eski Uyğurcada ‘hürmet’ anlamına gelen *tapïn-(mak)* (EUTG 605) fiili {-Ar} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘hizmet eden, hizmetçi’ anlamını karşılamaktadır.

y(a)raşur ‘uygun, uyumlu’ | *y(a)raşur* ‘compatible’ BTT-XXXIII 202.

yaraşur + İYELİK 1.T.K. + YÜKLEME HAL EKİ

(629) [BTT-XXXIII 341-342: IId] *aşnuča yaraşurïn yaraşmazïn ädgïsin yavlaqïn... ayïtmaşuluq ol ulatï* “whether they are compatible or not compatible, the good and the bad are not to be asked beforehand. / Eskiden **uyumlu** olup olmadıkları, iyileri ve kötülerini sorulmazdı.” (Oda 2015: 202).

Eski Uyğurcada ‘yaraşmak, yakışmak, uygun gelmek’ anlamına gelen *yaraş-(mak)* fiili (EUTG 621) {-Ar} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘uygun, uyumlu’ anlamını karşılamaktadır.

* * *

Bununla beraber kaynaklarda sözlükselleşmiş gibi görünse de örnek cümlelerde sıfat-fiil işlevinin baskın olduğu kullanımlar da vardır:

küler ‘gülümseyen, gülen’ | **külär** ‘lächelnd, lachend/gülümseyen’ BTT-XXXVII 538²⁸

uçar ‘uçan’ | **učar** ‘fliegend’ BTT-XXXVII 754²⁹

3.2.1.3 Karahanlıca veriler

Karahanlıcada geniş-şimdiki zaman kipinin işaretleyicisi {-Ar} ekiyle ilgili iki örnekte sözlükselleşme tespit edilmiştir: *batar*, *ķaynar*.

batar ‘batı’ | *batar* ‘batı’ KB 372.

batar + YÖNELME HAL EKİ

- (630) [KB 3706] *toġardın **batarka** bir örlem yir ol / vefa birle bilse yakınlık hāqın*
“Yakınlık hakkı vefakârlıkla takdir edilirse, doğu ile **batı** arası hemen bir tepe
aşılınca ulaşılacak kadar yakın bir mesâfe olur.” (Arat 1947: 372).

Karahanlıcada ‘(güneş) batmak’ anlamına gelen *bat-(mak)* (KT-R 253) fiili {-Ar} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘batı’ anlamını karşılamaktadır.

ķaynar ‘kaynamış, sıcak’ | *ķaynar* ‘kaynamış, sıcak’ KT-R 134.

- (631) [KT-R 37/13a3-13b2] *ol meñizlig kim ol cāvidāne ot içre suwarlar **ķaynar***
suw, kes kes ķılur bağarsuķlarını “o benzerlik ki o edebî ot içinde **kaynar** su
sularlar, bağırsaklarını parça parça eder.” (Ata 2019: 134).

Karahanlıcada ‘kaynamak’ anlamına *ķayna-(mak)* (KT-R 431) fiili {-Ar} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘kaynamış, sıcak’ anlamını karşılamaktadır.

3.2.2 Geniş-şimdiki zaman olumsuz kip ekinin {-mAz, -mAs} sözlükselleşmesi

Mehmet Ölmez (2021) Köktürkçede geniş-şimdiki zaman olumsuz kip işaretleyicisi {-mAz, -mAs} ekinin sıfat fiil görevinde kullanıldığını belirtmiştir. Ölmez, bu görüşünü bir sözcükle³⁰ desteklemektedir: *bilmez*.

²⁸ [BTT-XXXVII 6024-6025] ...**külär** yüzi(n)... “...**güler** yüzle...” (Wilkens 2016: 538).

²⁹ [BTT-XXXVII 9973-9975] **učar** kuşlar (sokup)... “**uçan** kuşları seçecek...” (Wilkens 2016: 754).

³⁰ ...**bilmez** biligin... “...bilsem de bildiğim... (KÇ G28); bilig **bilmez** kişi... “**Cahil** insanlar...” (KT G7). (Ölmez, 2021, s. 63)

Rıdvan Öztürk (2014), Ölmez (2021)'in görüşlerine istinaden aynı sözcükte³¹ geniş-şimdiki zaman olumsuz kip işaretleyicisi {-mAz, -mAs} ekinin sıfat fiil görevinde kullanıldığını belirtmiştir.

Talat Tekin (2016) Köktürkçede geniş-şimdiki zaman olumsuz kip işaretleyicisi {-mAz, -mAs} ekinin sıfat fiil eki olarak kullanıldığını iki sözcükten³² hareketle ifade etmektedir: *bilmez, körmez*.

Mehmet Ölmez (2021) Eski Uygurcada geniş-şimdiki zaman olumsuz kip işaretleyicisi {-mAs} ekinin sıfat fiil eki olarak kullanıldığını savunmuş ve bu görüşü destekleyen bir sözcüğü³³ örnek olarak vermiştir: *körmez*.

Kemal Eraslan (2012) Eski Uygurcada geniş-şimdiki zaman olumsuz kip ekinin {-mAz, -mAs} sıfat fiil eki olarak kullanıldığını bildirmiştir. Eraslan (2012), bahsi geçen eki isim-fiil ekleri başlığı altında değerlendirmektedir. Eraslan, ekin nadir olarak kullanıldığını ve kalıplaşma sonucunda olumsuz isimler ve sıfatlar türettiğini belirtmektedir. Bu görüşüne istinaden iki sözcüğü örnek olarak vermiştir: *buzulmaz, kirtgünmez*.

Necmettin Hacıeminoğlu (2008) Karahanlıcada geniş-şimdiki zaman olumsuz kip ekinin {-mAz, -mAs} sıfat fiil görevinde kullanıldığını belirtmiş ve ekin belirttiği işlevine dair dokuz sözcüğü³⁴ örnek göstererek şu şekilde sıralamıştır: *aytmaz, bermes, katılmaz, kerekmez, kiñeşmez, köçmez, körünmez, yañılmaz, yayılmazi*.

Ahmet Bican Ercilasun (2014) Karahanlıcada geniş-şimdiki zaman olumsuz kip ekinin {-mAz, -mAs} sıfat fiil eki olarak kullanıldığını öne sürmüş ve örnek olacak şekilde şu iki sözcüğü³⁵ sıralamıştır: *tepremez, ayıtmaz*.

³¹ bilig **bilmez** kişi (KT G7) “**Cahil kişiler...**”; **bilmez** biligin... (KÇ 28) “**Bilinmeyen** bilgiyi...” (Öztürk, 2014, s. 59).

³² bilig **bilmāz** kişi “cahil kişiler” (KT G7); közüm **körmāz** tæg bilir biligim **bilmāz**... “gören gözlerim **görmez** gibi, eren aklım **ermez** gibi...” (KT K10). (Tekin, 2016, s. 155)

³³ **körmez** yerçike “kör kılavuza...” (Ölmez, 2021, s. 242)

³⁴ **aytmazda** (KB-959); su **bermeske** (DLT-III, 129-7); **katılma(da)** (KB-1304); **kerekmez**in ayur (KB-50); **kiñeşmez** kişi (KB-5653); **köçmezde** aşnu... (KB 4815); **körünmez** bolur (KB-537); **yañılmaz** kişi (KB 198); **yayılmaz** (KB-1428). (Hacıeminoğlu, 2008, s. 165-166).

³⁵ **tepremezi** üçün **artamaz** (KB-101, 834); **ayıtmazda** (KB-113, 959). (Ercilasun, 2014, s. 221).

3.2.2.1 Köktürkçe veriler

Köktürkçede geniş-şimdiki zaman kiplerinin olumsuz işaretleyicisi {-mAz, -mAs} ekinin sözlükselleşmiş biçimleri tespit edilememiştir.

3.2.2.2 Eski Uygurca veriler

Eski Uygurcada geniş-şimdiki zaman olumsuz kipinin işaretleyicisi {-mAz, -mAs} ekiyle ilgili dokuz örnekte sözlükselleşme tespit edilmiştir: *artamaz*, *ärmaz*, *bor içmáz*, *bulduqmaz*, *buzulmaz*, *körmez*, *közünmáz*, *ölmáz otı*, *yaramaz*.

artamaz ‘ölümsüz, ebedi’ | *artamaz* ‘unvergänglich’ BTT-XXXVII 206; *artamaz* ‘fâni olmayan, geçici olmayan’ | *artamaz* unvergänglich || fâni olmayan, geçici olmayan’ HA 67.

- (632) [BTT-XXXVII 70-76] *besinč ymä alku enčgü ögrünčü ädgü mänjälärtä utmıš yegädmiš barčada yegräk čin kertü apamulug enčgü ögrünčü üç törlüg kutluglarını ornangusı tayangusı bolmıš artamaz mänjülüg nirvan atl(ı)g nom ärdini* “und fünftens ist es das **unvergängliche** und ewige nirvāṇa genannte dharma-Juwel, welches als allerbester und wahrhafter ewiger Frieden und Freude allen (Arten von) Friede, Freuden, Vorzügen und Ergötzungen überlegen ist; (der Ort nämlich) wo sich die drei Arten von Heiligen niederlassen und sich stützen können. // beşincisi, nirvāṇa adı verilen, **yok olmaz ve ebedi** dharma mücevheridir; en iyi ve gerçek sonsuz huzur ve neşe olarak, her türlü huzur, sevinç, ayrıcalık ve zevkten üstündür; (yani) üç tür azizin yerleşip kendilerini destekleyebilecekleri yer” (Wilkens 2016: 206).

Eski Uygurcada ‘yok olmak, kaybolmak, ölmek’ anlamlara gelen *arta-(mak)* (HA 66) fiili {-mAz} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘ölümsüz, ebedi’ anlamlarını karşılamaktadır.

ermez ‘yanlış, hatalı, kötü’ | ‘yanlış, hatalı, ters; nicht-seiend, unwirklich, negativ, schlecht, übel, unpassend || olmama, olumsuz, hakiki olmayan, kötü, uymayan, uygunsuz; gegensätzlich || karşı; Falschheit, Falsches, Fehler, Unzulänglichkeit || yanlışlık, hata, noksanlık; Nichtigkeit || geçersizlik’ HA 118; *ärmáz iş* ‘verkehrte Handlung || hatalı iş’ HA 118; *köni köni ärmáz* ‘Wahres und Falsches || doğru ve yanlış’ HA 403; *könisin köni ärmáz* ‘doğru yanlış’ Abh-T 316; *könisin köni ärmáz* ‘doğru yanlış’ Abh-Ta/I 150; *ärmáz*

yaramaz ‘uygun olmayan, uygunsuz’ BTT-XXVI 237; *ärmäz yaramaz* ‘unpassend || uymayan, uygunsuz’ HA 118.

(633) [BTT-XXXVII 2472-2475] birök m(ä)n eçim başınta bo muntag **ärmäz iş** işlāsär m(ä)n ulug mün kadag turgay. “Wenn ich eine derartig unziemliche Tat gegen meinen älteren Bruder beginge, würde (mir) eine große Sünde (daraus) erwachsen. // Eğer ağabeyime karşı böyle bir **hatalı iş (davranışta)** bulunursam) yaparsam, (benim için) büyük bir günah doğar.” (Wilkens 2016: 342).

(634) [BTT-XXVI 128/66-75] ...*amrak inim tankı tāmür birlä ärtmiş kıyılmış ög kañ aka ini kız kälınlärımız* **ärmäz yaramaz** *oronlarta tugmış ärsär...* “Bruder Tankı (Tagay?) Tāmür, (sowie) unsere hingegangenen und verschiedenen Eltern, Brüder (ältere und jüngere) und (deren) Frauen, sofern sie an unpassenden Orten geboren werden sollten.../ sevgili küçük kardeşim Tankı (Tagay?) Tāmür, (ve ayrıca) daha önce ölenlerimiz ve çeşitli ebeveynlerimiz, kardeşlerimiz (büyük ve küçük) ve (onların) eşleri, **eğer uygun olmayan** (uygunsuz) yerlerde doğarlarsa...” (Kasai 2008: 237).

ärmäz + İYELİK 3. T. K + YÜKLEME HAL EKİ

(635) [BTT-XXV 3839-3842] *altı örki törlüg (tärs tätrü) bahşılarnıñ (...)* *täğınmäknıñ (...)* **ärmäzin** *uzatı bilälim.* “Wir wollen stets die Nichtigkeit des Empfangens (der Belehrung seitens) der Arten von (häretischen) Lehrern erkennen // Altı türlü yüksek düzeydeki (yanlış, ters) öğretmenlerin (...) ulaşmanın (...) **yararsızlığını** her zaman bilelim.” (Wilkens 2007: 282).

(636) [Abh-T 2013-2015; Abh-Ta/I 2014-2015] *azuča ymä yangluq uqup bilmişlär qayu nomlamışnıñ azuča* **könisin köni** **ärmäzin** *munung uyurında tilāsär nomladaçı kişig ymä ök mün qaday bolmaz* “Böylece anlayıp bilmişler hangi vaaz verenin böylece **doğruyu ve yanlış** bunun uğrunda dilese vaaz eden kişi yine suçlu olmaz.” (Shōgaita 2008: 316; Shōgaita 1991: 150).

Eski Uyğurcada ‘olmak, bulunmak; sahip olmak; meydana gelmek; sürekli yapmak vb.’ anlamlara gelen *är-(mek)* (HA 111) fiili {-mAz} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘*yanlış, hatalı*’ anlamlarını karşılamaktadır.

bor içmüz ‘içki içmeyen, içkiyi sevmeyen’ | ‘keinen Wein trinkend (altuig. Entsprechung zur Volksetymologie asura, ohne Rauschtrank ‘von Skt. asura, Dämon, Titan’), Abstinenzler (auch für Mani stehend) || şarap içmeyen, içki düşmanı’ | **bor içmüz** ‘keinen Wein trinkend (altuig. Entsprechung zur Volksetymologie asura, ohne Rauschtrank ‘von Skt. asura, Dämon, Titan’), Abstinenzler (auch für Mani stehend) || şarap içmeyen, içki düşmanı’ HA 188; **bor içmüz** BTT-XXIX 78.

bor içmez + ÇOKLUK

- (637) [BTT-XXIX 96-98] /// (a)sure süsi yokad(t)ılar yaruk t(ä)ñri ///-kätägi **bor içmüzlär** *bo sav burhan nomınta* /// *yeri balıkları ävläri...* “... (sie) trinken bis zu... den Wein nicht. Dieses Wort... im dharma des Buddha... // Şeytan ordusu öldürdüler. Aydın Tanrı /// **içki içmeyenler** bu sözü burhan cemaatine // yeri, şehirleri, evleri...” (Kasai 2011:78).

Eski Uygurcada ‘şarap’ anlamına gelen ‘bor’ sözcüğü ile ‘içmek’ anlamına gelen iç-(mek) (HA 293) fiili {-mAz} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘içki içmeyen (kişi)’ anlamını karşılamaktadır.

bulduqmaz ‘hiçbir, hiçbir şey, olmayan’ | **bulduqmaz** ‘無い, 有ること無い // Hiçbiri, hiçbir şey, olmayan’ Abh-Ta/II 257; Abh-Ta/I 56, 58, 166, 220, 228, 232, 252, 254, 264, 266, 278, 302; Abh-Ta/II 24, 30, 38, 46, 52, 66, 68, 80, 88, 90, 100, 114, 142, 148.

- (638) [Abh-Ta/I 559] *anın bulduqmaz bu ikigü üz-äki mün qaday tip...* “Onların **hiçbiri** bu ikisi üzerine günah diyerek...” (Shōgaito 1991: 56).
- (639) [Abh-Ta/I 585-586] *inçip bulduqmaz bu mün qaday...* “Buna rağmen **hiçbiri** bu günah...” (Shōgaito 1991: 58).
- (640) [Abh-Ta/I 2273] *ymä ök bulduqmaz bu mün qaday...* “yine de **hiçbir** bu günah...” (Shōgaito 1991: 166).
- (641) [Abh-Ta/I 3154-3156] **bulduqmaz** *munday osuy-luy mün qaday qaltı aşnu tam turyurmış ödtä bar üçün kök qalıq sıyurdaçı tam timin bolur turyalı* “**Hiç şey** bunun gibi benzer günah yani evvelkine neden olmuş zamana varmak için gökyüzüne dönen (orada) ilk önce var olur.” (Shōgaito 1991: 220).
- (642) [Abh-Ta/I 3299] **bulduqmaz** *bu mün qaday...* “**Hiçbir şey** bu günah...” (Shōgaito 1991: 226).

- (643) [Abh-Ta/I 3349] **bulduqmaz** *munday osuy-luy mün qaday...* “**Hiçbir şey** bundan gibi benzer günah...” (Shōgaito 1991: 232).
- (644) [Abh-Ta/I 3352] **bulduqmaz** *munday osuy-luy öçmək...* “**Hiçbir şey** bunun gibi benzer kaybolma...” (Shōgaito 1991: 232).
- (645) [Abh-Ta/I 3736-3737] <**bulduqmaz**> *munday osuy-luy idiglig nom basudçi-si boldaçi birök sözläsär basudçi <-süz> bar tip.* “<**Hiçbir şey**> buna benzer günah Dharma yardımcısı olana şayet söylerse yardımcı <sız> var diyip...” (Shōgaito 1991: 254)
- (646) [Abh-Ta/I 3888-3889] *qamay basudçılar yüyülip tirilip yomıdmaq-ındin bolmiş üçün* **bulduqmaz** *az qy-a ärsär...* “Bütün yardımcıları dirilip toplanmasından olduğu için **hiçbir...** az // erse...” (Shōgaito 1991: 264).
- (647) [Abh-Ta/I 3930-3931] *munung uyrında şasdr-ta sözlämiş ol* **bulduqmaz** *az qy-a ärsär...* “Bunun uğrunda Şastra söylemiş ‘o **hiçbir** az // erse...” (Shōgaito 1991: 266).
- (648) [Abh-Ta/I 4121-4123] **bulduqmaz** *bu mün qaday yirtinçülüğ nomta öngrä bolmişin kinkisin barçanı bolur üçün sözlägäli sav tayaqı bolur tip...* “**Hiçbir** günah dünyalık Dharma’ya doğuya olan hepsi olduğu için söylenen söz temeli olur diyerek...” (Shōgaito 1991: 278).
- (649) [Abh-Ta/I 4513-4514] **bulduqmaz** *munda mün qaday irip ämgäklig tüş-üg...* “**hiçbir** benzer günah aşağılayıp acılı yemişi...” (Shōgaito 1991: 302).
- (650) [Abh-Ta/II 71-72] *köngülününg aridi* **bulduqmaz** *ödi yorımayuluq öz adqanyusınta anin alqu köngülününg barçanıng atı bolur män tip...* “Gönlün eridiği **hiçbir** zamanı yürümeyen kendi duyu objesinde onun bütün gönlünün hepsinin adı olurum diyip...” (Shōgaito 1993: 24).
- (651) [Abh-Ta/II 305-306] *adirtliş odyuraq* **bulduqmaz** *munday osuy-luy nom uyuşı azuça ymä...* “Anlaşılabilir şüphesiz **hiçbir** günah Dharma kabilesi yoksa ...” (Shōgaito 1993: 38).
- (652) [Abh-Ta/II 544-545] **bulduqmaz** *bir uyuş yintäm körmäktä taryaryuluq ulatı yintäm taryarmayuluq boldaçi tip...* “**Hiçbir** kabile yalnızca görmekte uzaklaştığında benzer uzaklaşmadığında olacak der...” (Shōgaito 1993: 52).

- (653) [Abh-Ta/II 775-777] **bulduqmaz** munday osuyluy mün qaday uyrayuy tuyurmiş üçün ämgäktä nom taplayıy pirapdisinga tükällig bolmaz “**Hiçbir** benzer günah planlayarak ortaya koymuşsa ızdırapta onayı Pirapdisin’a sahip olmaz (ulaşmaz).” (Shōgaito 1993: 56).
- (654) [Abh-Ta/II 805-807] *kkirsiz yrliysiz anin* **bulduqmaz** bu mün qaday tariqu tükädmış *kkirliq nom kinki bölüklüg tariqmaduqınga anday bolur* “temiz, tarafsız onun **hiçbir** günahı, yolu bitirmiş kirli Dharma kinki bölümlü kaybolmadığında benzer olur.” (Shōgaito 1993: 68).
- (655) [Abh-Ta/II 813-814] *bu tildayın qadın sözläsär anin* **bulduqmaz** mün qaday tip “bu gönlünden hısımdünür söylerse onun hiçbir günahı diyerek...” (Shōgaito 1993: 68).
- (656) [Abh-Ta/II 990-992] *köz bilig birlä qavışmış tuşta timin uyur üçün öng körgäli anin* **bulduqmaz** öngdüнки mün qaday tip... “Göz bilinciyle kavuşmuş eşe hemen uyduğu için biçimi gören onun hiçbir biçimdeki günahını diyerek...” (Shōgaito 1993: 80).
- (657) [Abh-Ta/II 1147-1148] *sizlär yirtinçükä qarşı bolur tip ymä ök* **bulduqmaz** bu mün qaday yirtinçütäki kişilər tildayınta sözlämiş “Sizler dünyakilere karşı olur diyerek hiçbir günah dünyadaki kişilerin dilinde söylemiş.” (Shōgaito 1993: 88).
- (658) [Abh-Ta/II 1155-1157] *bilgä bilig ymä ök anday oq bolıy kargäk sanggabadiri baxşı sözläsär siz bilgä biligning* **bulduqmaz** münü qadayı nädägin tip *tisär körüm bilgä biligning tözi ärür* “Bilen bilge böyle boy olmalı gerek. Sanggabadiri Bahşı söylerse siz bilge bilginini **hiçbir** günahı hangi şekilde derse Körüm Bilge bilginin köküdür.” (Shōgaito 1993: 90).
- (659) [Abh-Ta/II 1333-1334] *birök yig yörügüntäkiçä ärsär* **bulduqmaz** munday osuyluysav bu ärür “Şayet açıklamadaki ise bu **hiçbir** benzer budur.” (Shōgaito 1993: 100).
- (660) [Abh-Ta/II 1565-1567] *täggülük ay tängri tilgänlig adqanyuqa köztä bar üçün yruq* **bulduqmaz** bu mün qaday *tisär yörügi ymä ök anday ärmäz* “Ey Tanrı uzuvlu duyu objesine göze vardığı için **hiçbir** günah bunun gibi yorumu böyle değildir.” (Shōgaito 1993: 114).

(661) [Abh-Ta/II 2023-2026] *azuča ymä ärdmiš ödtä bolur köngül biligining tayaqı yintäm täginür ärdmiš ödkig **bulduqmaz** biligning tayanıp turmaqı kälmädik ödkä adınlarıy uçuz bolur bilgäli tip...* “Yoksa geçmiş zamanda olan gönlün bilgisinin baston yöntemini yerine getirir. Geçmiş zamanı **hiçbir** bilginin dayanıp durması gelmediği zamana öbür dünyadaki tiksindirici olur diyerek...” (Shōgaito 1993: 142).

(662) [Abh-Ta/II 2115-2118] *qaltı öngdün nä ymä sözlädi ärdi törlüg yörüglärtä **bulduqmaz** bir basudcı bilig öng iyin ävrilgülük birök kim öng adqanyu činlayu yılayu üklisär aşılsar qayu barınça sarvay ävliglärkä körgülüki barça sarvay bolur* “Demek ki doğuda türlü manalara ne söylediyse **hiçbir** yardımcı biçim döndürerek şayet ki biçim duyu objesi doğru olan aldatıcı büyüyüp çoğalırsa varacağı saray evlerine göreceği her şey saray olur.” (Shōgaito 1993: 148).

Eski Uygurcada ‘mevcut olmak, bulunmak, mümkün olmak’ anlamına gelen *bultuk-(mak)* (HA 198) fiili {-mAz} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘hiçbir, hiçbir şey, olmayan’ anlamını karşılamaktadır.

buzulmaz ‘fâni olmayan, geçici olmayan, sonsuz, ebedi’ | *buzulmaz* ‘unvergänglich, unzerstörbar || fâni olmayan, geçici olmayan, sonsuz, ebedi’ HA 211.

(663) [TT-VI 135-137] *ančulayu qatıylanıp burqan yolın tükätti, burqanlarnıñ aqmaz aqıtmaz artamaz **buzulmaz** arıy turuq ätüz boltılar.* “Tugenden. Solchergestalt sich bemühend, vollendeten sie den Buddhaweg und wurden zum nicht zerstört werdenden, reinen, lauterer... // Böylece çabalayarak burhan yolunu bitirdi, burhanların akmaz, meydana çıkmaz, çökmez, **geçici olmayan** saf bedeni gibi oldular.” Gabain-Rachmati 1934: 115).

Eski Uygurcada ‘yok olmak, bozulmak, değişmek’ anlamlarına gelen *buzul-(mak)* (HA 210) fiili {-mAz} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘değişmeyen, sonsuz’ anlamlarını karşılamaktadır.

körmez ‘kör’ | *körmez* ‘kör’ EUTSV 202; *körmaz* ‘kör’ EUTS 78; *körmez* ‘kör’ ETS 125; *körmaz* ‘blind, nicht sehfähig || kör, görme engelli’ HA 411; *közi körmaz* ‘blind || kör’ HA 414; *közsüz körmaz* ‘blind || kör’ HA 415; *körmaz* ‘kör’ EÖT 42.

(664) [EÖT 24] *ol beş yüz är kamuğun ol körmaz yerçikâ ötüntilär* “Bu beş yüz adam, ortak bir kararla bu **kör** kılavuza başvurdu.” (Hamilton 2020: 42).

Eski Uygurcada ‘görmek, bakmak’ anlamına gelen *kör-(mek)* (HA 408) fiili {-mAz} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘kör, görme engelli’ anlamını karşılamaktadır.

közünmâz I ‘görünmeyen, gizli (beden, vücut vb.)’ | *közünmâz* ‘unsichtbar || görünmeyen, görünmez’ HA 415; *közünmez*: görünmeyen, şimdiki zamanda olmayan AY-VI 70-71, 73, 111; *közünmez* “görünmez” AY-VIII 300-301; *közünmez* ‘görünmez’ AY-V 255; *közünmâz* BTT-XXIX 76; *közünmâz* BTT-XXV 252; *közünmâz* Xua-R-II 42-43; *közünmez* AY 165, 166, 423, 430, 431, 446, 527.

(665) [AY-VI 91-94; AY 10807-10812] *t(ä)ñrim biz kamag tört m(a)haraaçlar öz öz kuvragımız birlä köžünmâz ät’özin bo nom ärdini eyin* “Yüce Tanrım, biz dört Mahārājalar kendi topluluğumuz ve **görünmeyen, gizlenmiş** bedenimizle bu öğreti mücevherini yayıp koruyarak” (Ayazlı 2012: 70-71; Kaya 2021: 430).

(666) [AY-VI 117-121; AY 10834-10839] *m(a)haraaç t(ä)ñrilär k(ä)ntü yäklig içgäklig öz öz kuvraglarımız birlä köžünmâz ät’özin ol elig hannıñ...* “Mahārāja Tanrılar kendi cinli perili topluluğumuzla beraber **gizlenmiş** bedenimizle o hükümdarın...” (Ayazlı 2012: 73; Kaya 2021: 430-431).

(667) [AY-VI 618-620; AY 11344-11350] *köžünmâz ät’özin ol anutmış eñmiş arıg turug nomlug oronta nom äşidgäli barı tägingäy biz* “**görünmeyen (gizlenmiş)** bedenle o süslenmiş temiz öğretili yere öğretiyi dinlemek için gideceğiz.” (Ayazlı 2012: 111; Kaya 2021: 446)

(668) [AY-VIII 938-942; AY 13952-13960] *ta barıp öñin öñin köžünmez etözin bo nom erdinig nomlağaçı nomçıg tıñladaçı töžünler oğlın* “cinler topluluğu ile o yerlere giderek başka başka **görünmez** bedenlerle bu öğreti mücevherini öğreten vaizleri, dinleyen asiller oğlu” (Çetin 2020: 300-301; Kaya 2021: 527).

- (669) [AY-V 1330-1332; AY 10611-10613] *közünür etözlüg közünmez üzütlüg kamagka üküş törlüg asıg tusu kıltaçı erür.* “Görünür bedenli (yaşayan) **görünmez** ölü bütün her şeye çok çeşitli fayda sağlayacaktır.” (Uçar 2009: 255; Kaya 2021: 423).
- (670) [BTT-XXIX 67-68] *takı y(e)mä burhanların üç ätözintä nom tözlüg t(u)tunç(suz) atkanguluk(suz ke)ñ alkıg közünmāz yo(k) tözlüg mänü ätöz körg(iy)ü ///* “Ferner zeig(t?) der nicht (haltende)... mit dem dharma-Wesen in den drei Körpern der Buddhas den nicht ergreifbaren, (we)iten, nicht erscheinenden, nich(ti)gen und ewigen Körper. // Dahası, (tutmayan)... Budaların üç bedenindeki dharma varlığı, soyut, (geniş), **görünmeyen**, (ti)gen olmayan ve ebedi bedeni gösterir.” (Kasai 2011:76).
- (671) [BTT-XXV 3321-3322] **közünm(ä)z közünür ätözlüg üstün kök** “Wir werden (es) ergebenst für alle Gesiter mit unsichtbaren oder sichbaren Körpern oben (im) Him(mel oder unten auf der Erde als Verdienst zu). // ...**görünmez** veya görünen bedenleri olan (tüm ruhlara itibar edeceğiz.)” (Wilkens 2007: 252).
- (672) [Xua-R.II 365-357] *çın kertü art basut yiväg boltaçı ärür, közünmāz buyanlar üzä ...* “...werden sie zu einer wahrhaftigen Hilfs-Ausstattuog durch ‘Unsichtbaren Punya’ // Özgün yardım malzemesi olacaktır. **Görünmeyen** burhanlar üzerine... (Röhrborn 1991: 42-43).

Eski Uygurcada ‘görünmek, ortaya çıkmak, belli olmak’ anlamlarına gelen *közün-(mek)* (HA 415) fiili {-mAz} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘gizli, görünmez’ anlamını karşılamaktadır.

közünmāz II ‘görünmeyen, şimdiki zamanda olmayan’ | *közünmez*: görünmeyen, şimdiki zamanda olmayan AY-VI 121; *közünmāz* ‘görünmeyen’ HS-T. VI 74, 72; *közünmāz* ‘şimdiki zamanda olmayan’ AY 450.

- (673) [AY-VI 749-754; AY 11483-11488] *adasız tudasız ämgäksiz tolgaksız erşisiz karşısız kılğalı up, yat yağı basıncın tarkarıp ulatı közünür ät’özlüg közünmāz inñin azunlug ulug <törlüg> yeg başdınkı asıgka tusuka tägırlär üçün* “tehlikesiz, zahmetsiz, kavgasız kılıp hem de uzak düşmanın baskısını uzaklaştırıp ve şimdiki zamandaki bedeni, **şimdiki zamanda olmayan** öbür

dünyaya ait varlığa yüce, en üstün faydaya ulaştıkları için” (Ayazlı 2012: 121; Kaya 2021: 450).

közünmâz + YÜKLEME HAL EKİ

- (674) [HS-T. VI-1522-1524] *bodı b(ä)lgüsü kizlälip közünmâz(i)g nâçä bilgä ärsär ymä ançulayu ok azarlar* “boyu belirtisi saklandığı, **görünmeyeni** (bilme güçleri) ne kadar bilge ise, o derece yanılırlar.” (Ölmez 1994: 74).

közünmâz + İYELİK 3.T.K. + YÜKLEME HAL EKİ

- (675) [HS-T. VI-1500-1503] *tört üdlär bodsuz b(ä)lgüsü tetir közünmâzin, tumlıghı isiglı asıg tusu kılur* “dört mevsim boysuz **belirsizdir**, sıcak ve soğuk aracılığıyla her şeye faydalı olurlar” (Ölmez 1994: 72).

Eski Uygurcada ‘görünmek, ortaya çıkmak, belli olmak’ anlamlarına gelen *köziin-(mek)* (HA 415) fiili {-mAz} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘belirsiz, görünmeyen’ anlamını karşılamaktadır.

ölmâz otı ‘ölümsüzlük bitkisi’ | *ölmâz otı* ‘unsterblichkeitskraut’ BTT-XXXVII 222.

- (676) [BTT-XXXVII 392-398] *öz uzun kılgu ölmâz otın katdaçı uz otaçılarig mayi ażunu tæg yelvičilärig višvak(a)rme t(ä)ñri tæg uzlarıg ymä (...) äsriñü ärdämlärin ‘äñ k(enintä) munı tæg ök anityat ürlüksüz ölüm törö ärtürdi eltti* “...welche Methoden generieren, die Gefahren abwenden sollen, und die geschickten Heilkundigen, welche **Unsterblichkeitskraut** applizieren, welches langes Leben garantieren soll, (auch) die Zauberer, die gleichsam eine māyin-Existenz (führen) und (zudem) die Handwerker wie Gott Višvakarma mit (...) mannigfachen Fähigkeiten, (diese alle gibt das Gesetz, Tod’) der Vernichtung preis und führt sie (aus diesem Leben) fort. // ...tehlikeleri önlediği varsayılan yöntemler üreten ve uzun yaşamı garanti ettiği varsayılan **ölümsüzlük bitkilerini** uygulayan yetenekli şifacılar, (aynı zamanda) bir māyin varoluşunu (yönlendiren) sihirbazlar ve (ayrıca) Tanrı Višvakarma gibi zanaatkarlar (...) çok çeşitli yetenekler (yasa, ölüm) bunların hepsini yok olmaya bırakır ve onları (bu hayattan) alır.” (Wilkens 2016: 222).

Eski Uygurcada ‘ölmek’ anlamlarına gelen *öl-(mek)* (HA 530) fiili {-mAz} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘belirsiz, görünmeyen’ anlamını karşılamaktadır.

yaramaz ‘yakışksız, uygunsuz, uymayan’ | **yaramaz** ‘ungehörig, unpassend || yakışksız, uygunsuz, uymayan’ HA 866; **yaramaz** TT-IX 19; **yaramaz** BTT-XIII 176.

(677) [BTT-XIII 70-73] ...*ay-a ini qiz kälärlärimiz ärmäz yaramaz orunlarta tuymış ärsär* “...(ältere und jüngere) und (deren) Frauen, sofern sie an unpassenden Orten geboren werden sollten... / ...(büyük ve küçük) kardeşlerimiz ve (onların) eşleri, eğer **uygunsuz** yerlerde doğmuşlarsa...” (Zieme 1985: 176).

Eski Uygurcada ‘uygun olmak, yakışmak’ anlamına gelen *yara-(mak) / yaraş-(mak)* (HA 866) fiili {-mAz} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘yakışksız, uygun olmayan’ anlamını karşılamaktadır.

* * *

Bununla beraber kaynaklarda sözlükselleşmiş gibi görünse de örnek cümlelerde sıfat-fiil işlevinin baskın olduğu kullanımlar da vardır:

adırmaz ‘ayırt edici olmayan’ | **adırmaz** ‘nicht unterscheidend || ayırt edici olmayan’ HA 11; **adırmaz** AY 169, 627.³⁶

tükämäz ‘yetersiz, eksik’ | **tükämäz** ‘nicht ausreichend, ungenügend, insuffizient || yetersiz, eksik’ HA 770; **tükemez** ‘kurtarmaz’ | **tükemez** ‘kurtarmaz’ ETS 227; **tükämäz** BTT-XIII 129.³⁷

3.2.2.3 Karahanlıca veriler

Karahanlıcada geniş-şimdiki zaman kiplerinin olumsuz işaretleyicisi {-mAz, -mAs} ekinin sözlükselleşmiş biçimleri tespit edilememiştir.

3.3 Gelecek zaman kip eklerinin sözlükselleşmesi

- *Gelecek Zaman 1. Tip Kip Eki {-DAçI}*

Köktürkçe verileri tespit etmek amacıyla görüşlerine başvurulmuş Rıdvan Öztürk (2014), Talat Tekin (2016) ve Mehmet Ölmez (2021) gelecek zaman 1. tip kip işaretleyicisi {-DAçI} ekinin sıfat fiil işlevinde kullanıldığını belirtmektedirler. Eski Uygurca verileri

³⁶ [AY 2590-2594] **adırmaz üdürmez** b(e)lgü... **adırmaz üdürmez**... (Kaya 2021: 169).

[AY 16895-16897] ...**adırmaz üdürmez** bilge... (Kaya 2021: 627).

³⁷ [BTT-XIII 51-54] ...**ärđmāz tükām(äz)** mängičä “...**hiç bitmeyen**...” (Zieme, 1985, s. 129).

tespit etmek amacıyla yazılarından yararlanan Mehmet Ölmez (2021) ve Kemal Eraslan (2012) gelecek zaman 1. tip kip işaretleyicisi {-DAÇI} ekinin kullanımına ve işlevine yönelik görüşlerini eserlerinin ilgili başlıklarında değinmektedirler. Karahanlı dönemine ait verileri tespit etmek amacıyla yararlanan Necmettin Hacıeminoğlu (2008) ve Ahmet Bican Ercilasun (2014)'un eserlerinde gelecek zaman 1. tip kip işaretleyicisi {-DAÇI} ekinin farklı kullanımına ve işlevine ilişkin görüşlerini ifade etmektedirler.

- *Gelecek Zaman 2. Tip Kip Eki {-çI}*

Eski Türkçenin kollarından biri olan Köktürkçede {-çI} ekinin gelecek zaman çekimlerinde kullanıldığı bilinmektedir. Bunun yanı sıra {-çI} ekinin sıfat fiil yapımında ya da yapım eki işlevinde kullanımı görülmemektedir. Eski Uygurca döneminde {-çI} ekinin gelecek zaman kullanımı görülmemektedir. Bununla beraber sıfat fiil yapımında ve yapım eki görevinde kullanımları da bulunmamaktadır. Karahanlıca döneminde {-çI} ekinin gelecek zaman anlamında kullanımı görülmemektedir. Bununla beraber ekin sıfat fiil yapımında ya da yapım eki görevinde kullanılmamaktadır.

- *Gelecek Zaman 3. Tip Kip Eki {-sIk}*

Köktürkçe verileri tespit etmek amacıyla eserlerinden yararlanan Rıdvan Öztürk (2014), Talat Tekin (2016) ve Mehmet Ölmez (2021) gelecek zaman 3. tip kip işaretleyicisi {-sIk} ekinin sıfat fiil görevinde kullanıldığına dair görüşlerini belirtmektedirler. Eski Uygurca verileri tespit etmek amacıyla Kemal Eraslan (2012)'in eserine bakılacak olursa eserinde gelecek zaman 3. tip kip işaretleyicisi {-sIk} ekinin kullanım alanlarına yönelik bilgilere yer vermektedir. Ancak Mehmet Ölmez (2021) ekin Eski Uygurca dönemindeki kullanımına dair görüş bildirmemektedir. Karahanlı dönemine ait verileri tespit etmek amacıyla eserine başvuru Mehmet Vefa Nalbant (2008) gelecek zaman 3. tip kip işaretleyicisi {-sIk} ekinin yapım eki görevinde kullanıldığını belirtmektedir. Ancak Hacıeminoğlu (2008) ve Ercilasun (2014) gelecek zaman 3. tip kipin işaretleyicisi olan {-sIk} ekine yönelik bilgiye yer vermemektedir.

- *Gelecek Zaman 4. Tip Kip Eki {-gAy}*

Köktürkçede Tekin (2016), Öztürk (2014), Ölmez (2021); Eski Uygurcada Eraslan (2012) ve Ölmez (2021); Karahanlıcada Hacıeminoğlu (2008), Nalbant (2008), Taş (2020), Ercilasun (2014) gibi araştırmacılar kaynaklarında gelecek zaman 4. tip kip işaretleyicisi {-gAy} ekine yönelik eserlerinde bilgi bulunmamaktadır.

- *Gelecek Zaman 5. Tip Kip Eki {-gA}*

Köktürkçe verileri tespit etmek amacıyla görüşlerinden yararlanılan Rıdvan Öztürk (2014), Talat Tekin (2016) ve Mehmet Ölmez (2021) gelecek zaman 5. tip kip işaretleyicisi {-gA} ekinin kullanımına ve işlevine yönelik bilgiler vermektedir. Eski Uygurca verileri tespit etmek amacıyla Kemal Eraslan (2012) ve Mehmet Ölmez (2021)'in eserlerine bakıldığında gelecek zaman 5. tip kip işaretleyicisi {-gA} ekine dair eserlerinde bilgiye yer almamaktadır. Karahanlı dönemine ait verileri tespit etmek amacıyla yararlanılan Necmettin Hacıeminoğlu (2008), Mehmet Vefa Nalbant (2008), İbrahim Taş (2020)'in eserlerinde gelecek zaman 5. tip kip işaretleyicisi {-gA} ekinin dönem içerisinde kullanımına ve işlevine yönelik görüşleri yer almaktadır.

- *Gelecek Zaman 6. Tip Kip Eki {-gAlIr}*

Köktürkçe verileri tespit etmek amacıyla eserlerinden yararlanılan Rıdvan Öztürk (2014), Talat Tekin (2016), Mehmet Ölmez (2021) gelecek zaman 6. tip kip işaretleyicisi {-gAlIr} ekine dair eserlerinde bilgi vermemektedirler. Eski Uygurca verileri tespit etmek amacıyla Mehmet Ölmez (2021) eserinde gelecek zaman 6. tip kip işaretleyicisi {-gAlIr} ekinin dönem içerisinde kullanımına dair bilgilere yer vermektedir. Ancak Eraslan (2012) bahsi geçen eke dair bilgilere yer vermemektedir. Karahanlı dönemine ait verileri tespit etmek amacıyla görüşlerinden faydalanan Necmettin Hacıeminoğlu (2008), Mehmet Vefa Nalbant (2008), İbrahim Taş (2020) ve Ercilasun (2014) eserlerinde gelecek zaman 6. tip kip işaretleyicisi {-gAlIr} ekinin kullanımına dair bilgilere yer vermemektedirler.

- *Gelecek Zaman 7. Tip Kip Eki {-gU}*

Köktürkçe verileri tespit etmek amacıyla eserlerinden yararlanılan Rıdvan Öztürk (2014) ve Talat Tekin (2016) eserlerinde gelecek zaman 7. tip kip işaretleyicisi {-gU} ekinin kullanımına yönelik görüşlerini bildirmektedirler. Ancak Mehmet Ölmez (2021) gelecek zaman 7. tip kip işaretleyicisi {-gU} ekinin kullanımına istinaden açıklamada bulunmamaktadır. Eski Uygurca verileri tespit etmek amacıyla eserinden yararlanılan Eraslan (2012), gelecek zaman 7. tip kip işaretleyicisi {-gU} ekinin sıfat fiil işlevinde kullanıldığına dair açıklamalarda bulunmaktadır. Ancak Mehmet Ölmez (2021) eserinde bahsi geçen eke dair görüşlerini bildirmemektedir. Karahanlı dönemine ait verileri tespit etmek amacıyla yararlanılan Necmettin Hacıeminoğlu (2008), Mehmet Vefa Nalbant (2008), İbrahim Taş (2020) ve Ercilasun (2014) eserlerinde gelecek zaman 7. tip kip işaretleyicisi {-gU} ekinin kullanım alanlarına yönelik görüşlerini belirtmektedirler.

Eski Türkçe döneminin kollarında (Köktürk, Eski Uygur, Karahanlı) yedi tip gelecek zaman kip işaretleyicisi bulunmaktadır. Bu ekler fiil çekimlerinde görülmektedir. Ancak sözlükselleşme yalnızca üç tip {-DAÇI; -çI; -sIk} gelecek zaman kip ekinde görülmektedir. Dolayısıyla aşağıda bahsi geçen bu üç tip gelecek zaman kip ekinin sözlükselleşme yöntemiyle türemiş sözcüklere ve bu sözcüklerin örnek cümlelerine yer verilmektedir:

3.3.1 Gelecek zaman 1. tip kip ekinin {-DAÇI} sözlükselleşmesi

Mehmet Ölmez (2021) Köktürkçede gelecek zaman 1. tip kip işaretleyicisi {-DAÇI} ekinin sıfat fiil görevinde kullanıldığını belirtmiş ve bir sözcüğü³⁸ örnek göstermiştir: *ölteçi*.

Rıdvan Öztürk (2014), Ölmez (2021)'in görüşüyle örtüşen ifadelerde bulunarak Köktürkçede gelecek zaman 1. tip kip işaretleyicisi {-DAÇI} ekinin sıfat fiil eki olarak kullanıldığını belirtmiştir. Görüşlerine istinaden bir sözcüğü³⁹ örnek olarak vermiştir: *öltäçi*.

Talat Tekin (2016) Köktürkçede gelecek zaman 1. tip kip işaretleyicisi olan {-DAÇI} ekinin fiilden isim yapım eki işlevinde kullanıldığını belirtmiş ve bu kullanıma dair bir sözcüğü örnek olarak vermiştir: *kältäçi* “gelecek olanlar”. Tekin (2016), bahsi geçen ekin aynı zamanda sıfat fiil görevinde kullanıldığını da belirtmiştir. Sıfat fiil görevinde kullanımını iki grupta değerlendirmiştir: Niteleyici olarak kullanımı⁴⁰, Eyleyici olarak kullanımı⁴¹.

Mehmet Ölmez (2021) Eski Uygurcada gelecek zaman 1. tip kip ekinin {-DAÇI} sıfat fiil görevinde kullanıldığını belirtmiştir ve kullanıma uygun üç sözcük⁴² sıralamıştır: *kıltaçi*, *nomladaçi*, *sözledeçi*.

³⁸ *ölteçi* bodunug... “ölecek olan halkı...” (KT D29); *ölteçiçe*... “ölecekmiş gibi...” (BK D2). (Ölmez, 2021, s. 63).

³⁹ ...*öltäçi* bodunug... (KT D29) “...ölecek halkı...”; *öltäçiçe*... (BK D2) “Ölecekmişcesine...”. (Öztürk, 2014, s. 57).

⁴⁰ *öltäçi* bodunug... “...ölecek olan halkı...” (KT D29). (Tekin, 2016, s. 156-157)

⁴¹ *öltäçi*... “ölecek olan...” (BK D31); ...*kältäçimiz* sü... “...gelecek askerlerimiz...” (T 14). (Tekin, 2016, s. 156-157)

⁴² *kıltaçi* bodis(a)t(a)vlarnıŋ... “...fayda sağlayacak olan Bodhisattvaların...”; *nomladaçi* *sözledeçi* tözünler “açıklayacak, söyleyecek (olan) soylular”. (Ölmez, 2021, s. 243)

Kemal Eraslan (2012) Eski Uygurcada gelecek geçmiş zaman 1. tip kip işaretleyicisi {-DAÇI} ekinin sıfat fiil görevinde kullanıldığını belirtmiştir. Eraslan (2012), bahsi geçen eki isim-fiil başlığı altında sıralamaktadır. Eraslan ekin aslında isim-fiil eki olup birleşik bir ek olarak kullanıldığını ifadelerine eklemektedir: *-daçı / -deçi, -taçı / -teçi* <-da / -de +çı / +çi, -ta / -te +çı / +çi. Eraslan ekin kullanımına yönelik ifadelerin arasında kimi zaman fail, yapan kişiyi bildirme amacıyla da ekin kullanıldığını ifade etmektedir. Bu kullanıma yönelik örnekleri şu şekilde sıralamaktadır: *bilteçi* (<*bil-teçi*) “bilici, bilen”, *olturdaçı* (<*oltur-daçı*) “oturucu, oturan”, *oşğurdaçı* (<*oşğur-daçı*) “kurtarıcı”, *şeşteçi* (<*şeş-teçi*) “çözücü, çözen”.

Necmettin Hacıeminoğlu (2008) Karahanlıcada gelecek zaman 1. tip kip işaretleyicisi olan {-DAÇI} ekinin sıfat fiil görevinde kullanılan bir ek olduğunu ileri sürmüştür. Bu görüşüne istinaden dokuz örnek sözcüğe⁴³ yer vermiştir: *bardaçı, bildeçi, keldeçi, kıladaçı, kiterdeçi, sözledeçi, tuttaçı, yaruttaçı, yetteçi*.

Ahmet Bican Ercilasun (2014) Karahanlıcada gelecek zaman 1. tip kip işaretleyicisi {-DAÇI} ekinin sıfat fiil görevinde kullanılan bir ek olduğunu ifade ederek görüşünü destekleyecek üç sözcük⁴⁴ sıralamıştır: *tuttaçı, sözledeçi, yetteçi*.

3.3.1.1 Köktürkçe veriler

Köktürkçede gelecek zaman 1. tip kip işaretleyicisi {-DAÇI} ekinin sözlükselleşmiş biçimleri tespit edilememiştir.

3.3.1.2 Eski Uygurca veriler

Eski Uygurcada gelecek zaman kipinin işaretleyicisi {-DAÇI} ekiyle ilgili yirmi sekiz örnekte sözlükselleşme tespit edilmiştir: *açtaçı, aşadaçı, bilteçi, ävirdäçi, içtäçi, katıglantaçı, kertgündäçi, kıltaçı, körtäçi, kundaçı, küzetdeçi, nomlataçı, ögrätintäçi, ölürdäçi, ötäçi, sözlädäçi, tanuklataçı, tapındaçı, tartdaçı, tägintäçi, tugdaçı, turgurdaçı, uladaçı, utsukdaçı, ülädäçi/üledäçi, yagıttaçı, yavalturtaçı, yetäçi*.

⁴³ *bardaçı* (DLT-II, 32-21); *bildeçi* er (KB-207); *keldeçi* özüm... (KB-192); *kıladaçı* (KB-901); *kiterdeçi* köñül (KB-5980); *sözledeçi*... (KB-205); *tuttaçı* (KB-30); *yaruttaçı* erni (KB-162); *yetteçi*... (KB-722). (Hacıeminoğlu, 2008, s. 170).

⁴⁴ *tuttaçı* könilik... (KB-20, 30); sözüğ *sözledeçi*... (KB- 37, 205); *yetteçi* / *tuttaçı*... (KB-B39, 15). (Ercilasun, 2014, s. 228-229).

açtaçı ‘yorumcu’ | *açtaçı* ‘İnterpret’ HA 6; *açdaçı* Abh-T 166; *açtaçı yaddaçı* ‘İnterpret || yorumcu’ HA 6.

(678) [Abh-T 2-4] *abidarim šastrtaqı činkertü yörüglärning kengürü ačdači tikiši baštinqi küün abidarim qünlüy košavardi šastrtaqı činkertü (tözlüg) yörüglärning kengürüsi bašdinqi tägzinč ymä/ter “Abhidharmaśāstra’daki hakikat kavramlarının yorumcusu birbirini ısıtırıp baştaki nüsha Abhidharm cezaevi košavardi šastrta’ı köklü yörüklerinin birinci bölümü...”* (Shōgaita 2008: 166).

Eski Uygurcada ‘açıklamak, yorumlamak’ anlamına gelen *ač-(mak)* (EUTG 547) fiili {-*DAÇI*} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘yorumcu’ anlamını karşılamaktadır.

aşadaçı ‘yiyici’ | *aşadaçı* ‘yiyici’ Mayt.T 134.

aşadaçı + ÇOKLUK + İLGİ HAL EKI

(679) [Mayt.T 72/1-4] *anta ölüp seņik yideçilernen bursı kuvrağda öņre ašadaçılarnıñ ornı...* “Orada öldükten sonra manastıra ait olan şeyleri **yiyenlerin**, manastır (sakinlerin)den önce yiyenlerin yeri...” (Tekin 2019: 134).

Eski Uygurcada ‘yemek, beslemek’ anlamına gelen *aša-(mak)* (EUTG 553) fiili {-*DAÇI*} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘yiyici’ anlamını karşılamaktadır.

bilteçi ‘bilici, bilecek (kişi)’ | *bilteçi* ‘bilici’ AY-S 122; *yultuz biltäçi* sternenkundig || yıldız uzmanı, astrolog HA 919; *biltäçi* Xua-M 191-192; *biltäçi* Abh-S 156; *biltäçi* BTT-I 31, 46; *biltäçi* BTT-VII 59; *biltäçi* BTT-VIII 31, 44, 92, 112; *biltäçi* BTT-XXIII 148; *bildäçi* BTT-XIII 46, *biltäçi* BTT-XXVIII 138, *biltäçi* BTT-XLIV 128, *bildäçi* Abh-Ta/I 60, 68, 84, 164, 252; Abh-Ta/II 90, 96, 102; *biltäçi* XXXVII 222; *bildeçi* ‘bilici’ AY-VIII 302, 303-304; *biltäçi* ‘allwissen’ BTT-XIII 156, 158, 160, 161, 165, 167, 181; *bildäçi* Abh-T 208, 218, 236, 280, 334, 418; *bilteçi* ‘bilen’ ETŞ 230, 238; *biltäçi* XuaIII 89; *biltäçi* XuaVII 72-73; *biltäçi* XuaVIII 118, 174; *tarıglaglarıg biltäçi* Feld-Kenner (Äquivalent von Skt. kṣetrājña) (Kenning für ‚Seele‘ in der klassischen Sāṃkhya-Philosophie) || tarlaları iyi bilen (Skt. kṣetrājña’nın eş değeri) (klasik Sāṃkhya

felsefesinde ‚ruh‘ için bir mecaz) HA 677, b(ä)lgü *biltäçi* bilgä Zeichendeuter, Interpret von Omina || işaret yorumlayan, alametlerin yorumcusu HA 158.

- (680) [AY-S 10-14] *bodis(a)t(a)v tigin kıanta ol tip ämti munta ol tiginning ölügi tirigi neteg ol barmu idi **bilteçi**, barmış yirin adırtlıg b(e)lgülüg neçükin erser kıatıglanıp, körkitingler bizinge* “Bodisatva prens nerededir deyip şimdi burada o prensin ölüsü dirisi nasıldı var mı idi **bilici**⁴⁵ gittiği yeri kat’i nasılsa uğraşarak gösterin bize” (Çağatay 1945: 122).
- (681) [BTT-VIII B20] ... *intiri aşayıy **biltäçi** yig üstünki adı kötrülmışning...* “Der das Machtbewußtsein kennende Allerhöchste.../ Duyu organlarının zihni eğilimini **bilen**; en üstteki adı yüceltilmişin...” (Kara, Zieme 1977: 92).
- (682) [BTT-VIII B230] *öz ät’özüg **biltäçi** adiniy **biltäçi** alqu buyan ärip* “Er hat alle Verdienste desjenigen, der den eigenen Körper erkennt, und desjenigen, der das andere erkennt. / Kendi bedenini **bilenin** de diğerlerini **bilenin** de bütün faziletleri onda vardır.” (Kara, Zieme 1977: 112).
- (683) [BTT-XIII 3/47-50] *asankilarimni toşyürup alquni **bildäçi** bolmişta rasiyanlıy nomluıy tağıyın aşnuča birgäymn sizlärkä* “Nachdem ich meine Asamkhyeyas erfüllt und allwissend geworden sein werde, werde ich euch wie früher geben den Rasāyana-Geschmack des Dharma. / Asamkhyeya’larımı yerine getirip her şeyi **bilen** olduktan sonra, Dharma’ya mensup Rasāyana sizlere daha önce (olduğu gibi) tadını vereceğim.” (Zieme 1985: 46).
- (684) [BTT-XIII 19/86-88] *alquni **biltäçi** boljuluq azan orunqa yayumışingizni adaqlıy(r)-angizni adış* “Daß Ihr dem Āsana-Thron näher gekommen seid, auf dem der Allwissende ist, (so) spreizt (?) Eure Füße (?)... / Her şeyi **bilen**, üzerinde bulunduğu Asana tahtına yaklaşıncı, ayaklarını (?)...” (Zieme 1985: 119).
- (685) [BTT-XLIV A646-647] *alkuni **biltäçi** bilgä biliglig üztürtmägälır üçün ulug kutlug küsüşüg açdurgalır öritdürgälır üçün* “...in order to have them not

⁴⁵ Burada kastedilen anlam kanaatimizce “... prensin ölüsünün dirisinin nasıl olduğunu **bilecek** bir kişi var mıydı?” şeklinde yorumlanmalıdır.

break all wise, knowledge (omniscience, sarvajña-jñana) / ... onların tüm **bilgeliği, bilgiyi (her şeyi bilme)** yok olmalarına engel olmak için yüce, mübarek, arzulu, açacağı, uyandırtacağı için...” (Yakup 2021: 96).

- (686) [AY-VIII 955-959] *aṭi kötrülmış t(e)ṇrim ne av(a)nt tītag ūze meniṇ saṇṇaṇaṇayi kōnisinṇe **bildeṇi** tēp aṭaṇu teginmiṣ ugurūn siz k(e)ntū tūkel bilū y(a)rlikayur siz* “Yine adı yüce efendim hangi nedenle benim Saṇṇaṇaṇayi hakikatince **bilici** diye adlandırılma nedenini siz eksiksiz bilip buyurursunuz.” (Çetin 2020: 302).
- (687) [BTT-XIII 40/27-29] *adruq kūsūslāri top qanīp alquṇi **biltāci** blgürzūn* “Ihre verschiedenen Wünsche mögen erfüllt werden, (als) Allwissende mögen sie erscheinen! / Çeşitli arzuları bütün kanıp her şeyi **bilen** görünsünler!” (Zieme 1985: 156). = [BTT-XIII 41/6-7] *adruq kūsūslāri top qanīp alquṇi **biltāci** blgürzūn* “Ihre verschiedenen Wünsche mögen erfüllt werden, (als) Allwissende mögen sie erscheinen! / Çeşitli arzuları yerine getirilsin, her şeyi **bilen** görünsünler!” (Zieme 1985: 158). = [VATEC/BT13/57-59] *alkuṇi **biltāci** b(ā)lgürzūn* “(als) Allwissende mögen sie erscheinen! / Her şeyi **bilen** görünsünler! = [VATEC/BT13/53-54] *adrok kūsūslāri top kanīp alquṇi **biltāci** b(ā)lgürzūn* “Ihre verschiedenen Wünsche mögen sich erfüllen, (als) Allwissende mögen sie sich erweisen! / Çeşitli dilekleri gerçekleştin, her şeyi **bilen** olduklarını kanıtlasınlar!” = [VATEC/BT13/45] *alkuṇi **biltāci** burhan b(ā)lgürzūnlār* “Zeit (als) allwissende Buddhas erscheinen mögen! / Her şeyi **bilen** Budaları ortaya çıksınlar!”
- (688) [Abh-T 1604-1605] *angayu **bildāci** tep yörüg ol nomnung öz qamaṇṇiṇ tōzlāriḡ arīṇ ārsār qaltī aqīṇsīz ārūr teptemiṣi ārsār...* “Kendi **bilen** diyip o öğretinin anlamını herkes için kökleri netse Āsraṇa’sız durum diyip söylemişse...” (Shōgaita 2008: 280).
- (689) [VATEC/BT13.46./18-19] *alkuṇi **biltāci** bolguluk nom-lug kūsūṣūm kanīp bütüp az* “Lehren-Wunsch, ein Alleswissender zu werden, sich erfüllen (und) verwirklichen... / Her şeyi **bilen** olma, yerine getirilme (ve) Dharma’ya uygun Kuṇām kanıp bitip...gerçekleştirilme arzusu...”
- (690) [VATEC/BT13/57-58] *...adalīḡ sansartīn oṇup kutruluṇp alquṇi **biltāci** bolzunlar* “aus dem bedrängnis vollen Saṃsāra befreit (und) erlöst werden,

(und) ‘Alleswissende’ werden. / Tehlikeli Samsāra’dan kaçıp kurtulmak (ve) her şeyi **bilen** olsunlar.”

Sözcüğün isim çekim ekleriyle kullanımı, sözlükselleştiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Sözcüğün derlemdeki çekim ekli kullanımları şu şekildedir:

biltäçi + İLGİ HAL EKI

- (691) [BTT-VII 691-695] *bo yanga ärdinini buşi birmäkimiz üzä yavüz körümlärig arıdıp kiđärip üşälsiz kölungükä kölürüp alqunı biltäçinining baliqinga barmaqımız bolzun* “Man muß sagen: Durch unsere Almosen-Darbringung dieses Elefanten-Juwels mögen wir die schlechten Ansichten reinigen und aufgeben, auf das höchste Yāna steigen und die Stadt des Allwissenden eingehen! / Bu fil mücevherine verdiğimiz sadaka aracılığıyla, kötü görüşlerden arınalım ve giderip, en yüksek Yāna'ya yüксеlelim ve her şeyi **bilenlerin** şehrine girelim!” (Kara, Zieme 1976: 59).
- (692) [BTT-VIII A19-21] *baxşını ögirtdürmāk üzä inčip alqunı bildäçinining yi’g üstünki bilgä biligin bulmaqı bolur tip* “Durch das Erfruen des Gurus kann man nun die allerhöchste Weisheit des Allwissenden erlangen / Bahşı’yı memnun ederek kişi şüphesiz her şeyi **bilenin** yüce bilgeliğine ulaşabilir diyip” (Kara, Zieme 1977: 31).

Eski Uyğurcada ‘bilmek, anlamak’ anlamına gelen *bil-(mek)* (EUTG 558) fiili {-DAÇI} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘bilici, bilen, bilgili’ anlamını karşılamaktadır.

evirdeçi ‘tercüman’ | **ävirdäçi** ‘translator’ Xua-B208, 232, 236; **ävirdäçi** XuaVIII 76-77.

- (693) [Xua-B 12b5-7] *yana özini birlä nom ävirdäçi açarılaraq ulatı qamay titsilarınga...* “he made a confession including to himself, the script translating masters, all the disciples.. / Kendisiyle öğreti (senayo) **tercüme** ustalarına, tüm müritlerine...” (Barat 2000: 208).
- (694) [Xua-B 19a2-3] *nom ävirdäçi yumuščilariy başlataçı hıu baylıy...* “...(the inspector) and supervisor of the translators, Xu... / “...(müfettiş) ve öğreti (senaryo) **tercüme** yardımcılarını idare eden Hıu Baylıy...” (Barat 2000: 232).

- (695) [Xua-B 20a4-6] *näčä sam tso ačariniŋ titsilari ulati birlä nom ävirdäči ačariŋlar yämä güx* “Any of those disciples of the Tripiṭaka Master and the co-translators who... / Sam Tso Ačari’nin müritleriyle birlikte öğret *çevirmenlerinden* herhangi biri...” (Barat 2000: 236).
- (696) [XuaVIII 775-778] *kı küskü künkä nom ävird(äči) toyın me süü<i>n atl(i)g ačari l(iu) süen bägkä yangı bitig ıddı* “Am Tog von geng und Maus sandte der Sūtra-Übersetzer und Mnöv, der Mıng-jun genannte Ācārya, dem Herrn Liu Xuan einen Antwort-Brief. / Kı Küskü gününde öğret *tercümanı* Toyın Me Süün olarak adlandırılan Ācāri Liu Süen Bey’e cevap mektubu gönderdi.” (Röhrborn 1996: 76-77).

Sözcüğün isim çekim ekleriyle kullanımı, sözlükselleştiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Sözcüğün derlemdeki çekim ekli kullanımları şu şekildedir:

ävirdäči + İVELİK 3. T.K

- (697) [XuaVIII 430-432] *...savı birlä kamag (n)om ävirdäčisi bursanlarka (ı)ddı, šlokı bo ärür* “und schickte es zusammen mit den mitzuteilenden (?) Worten an die gesamte Mönchsschar der Sūtra-Übersetzer. / ... sözcüklerle birlikte tüm öğret *tercümanlarına* cemaate gönderdi.” (Röhrborn 1996: 50).

Eski Uygurcada ‘çevirmek, döndürmek, aktarmak, tercüme etmek, sevabı, tevcih etmek’ anlamına gelen *ävır-(mek)* (EUTG 569) fiili {-DAÇI} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘tercüman’ anlamını karşılamaktadır.

içteçi ‘(kan) içici, vampir’ | *ičtäči* ‘(kan) içici’ AY-IX 133; *ičtäči* ‘(idrar, kan) içici (Şeytan sınıfı)’ 327, 341; *içdeçi* ‘(kan) içen’ BOB 24; *içteçi* ‘kan içen şeytan sınıfı’ ADF 84-85; *ičtäči* SZB 264; *ičtäči* ‘(kan) içici’ UTS 93, 105; kaşanığ *ičtäči* Trinker von Urin (eine Dämonenklasse) || idrar içici (bir şeytan sınıfı) HA 341, kan *ičtäči* Blut-Trinker (eine Dämonen-klasse) || kan içicisi (bir şeytan sınıfı) HA 327.

- (698) [AY-IX 782-783] *...irbis tilkü karsak yüüy (yüy) kara kuş ulatı ed yedeçi kan içteçi tnl(i)glar...* “...bozkır tilkisi, vahşi maymun, kartal ile birlikte et yiyip kan *içen* canlıların...” (Uçar 2013: 133).
- (699) [BOB 15/16-19] *irbiz tilkü karsak yuy kara kuş ulatı et yideçi kan içdeçi tnlıglar tawrak yügürü yiti uça yumğı birtin yınak yolanıp aşunmaklaşu*

barmışların “...yabani kedi, vaşak, tilki, step tilkisi, (çeşitli türlerden) kuşlar ve de et yiyen, kan **içen** (birçok) canlının, hızla koşuşup uçuşarak hepsinin bir taraftan gidip telaşla hareket ederek geçtiklerini gördüler.” (Berbercan 2013: 24).

- (700) [ADF 356-360] *t(e)ḡri (y)(bahşıya) bo <w> (amran)mak niz(vani e)t (yede)çi kan iç(de)çi yek içgeklerte y(i)me üstünrek y(a)vlak ermiş*. “Ey saygıdeğer üstat’ Zina eden (kişi), et yiyen, kan **içen** şeytanlardan bile kötü imiş.” (Elmalı 2019: 84-85).

Sözcüğün isim çekim ekleriyle kullanımı, sözlükselleştiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Sözcüğün derlemdeki çekim ekli kullanımları şu şekildedir:

içtäci + ÇOKLUK

- (701) [SZB 215-219] *poo sigşil kundaçılar karıntakı kănçig kundaçılar, kan içtäçilär münçik aşlıglar ät aşlıglar yakrı aşlıglar...* “Die Lebenskraft-Räuber, die Räuber des Fötus im Mutterleib, die Blut-Trinker, die Schmelzfett-Fresser, die Fleisch-Fresser, die Fett-Fresser... / Yaşam gücü hırsızları, rahimdeki fetüsün soyguncuları, kan **içenler**, eriyen yağ yiyenler, et yiyenler, yağ yiyenler...” (Röhrborn-Róna Tas 2005: 264).
- (702) [UTS 216-219] *enç äsän kılzun meni buu sigşil kundaçılar karıntakı kănçig kundaçılar kan içtäçilär münçik aşlıglar ät aşlıglar yagrı aşlıglar...* “Yaşam gücünün hırsızları, anne karnındaki çocuk hırsızları, kan **içiciler**, erimiş yağ içiciler, et yiyiciler...” (Kılıç Cengiz 2021: 93).
- (703) [UTS 318-321] *buu sigşil kundaçılar karıntakı kănçig kundaçılar kan içtäçilär münçik aşlıglar ät aşlıglar yagrı aşlıglar, yilik aşlıglar, tugurmuş yetäçilär...* “Yaşam gücünün hırsızları, anne karnındaki çocuk hırsızları, kan **içiciler**, erimiş yağ içiciler, et yiyiciler, yağ yiyiciler, ilik yiyiciler...” (Kılıç Cengiz 2021: 105).

Eski Uygurcada ‘içmek’ anlamına gelen *iç-(mek)* (EUTG 571) fiili {-DAÇI} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘içici’ anlamını karşılamaktadır.

katıglantaçı ‘gayret edici, çabalayan’ | *katıglantaçı* ‘gayret edici’ AY-S 62; turkaru *katıglantaçı* Der sich stets Bemühende (Skt. Nityotyukta = Bodhisattvaname) || daima

zahmet eden (Skt. Nityotyukta = bir Bodhisattva'nın adı) HA 759; *katıglandaçı* SZB 251, 257; *katıglandaçı* BTT- XX 80; *katıglandaçı* 'tahammül eden' BMT 143; *katıglandaçı* 'gayret gösteren' AY-VI 201-202; dyan sakınčka *katıglantaçı* kutluglarka ada kılden Āryas, die sich um die Versenkung bemühen, Hindernisse bereiten (ein Gāḍha-Vergehen) || meditasyona çabalayan Āryalara engel çıkarmak (bir Gāḍha günahı) HA 250.

(704) [AY-S 21-22] *burhan kıtinga katıglantaçı bodis(s)ıtlarning ulug y(a)rılıkançuci...* “Buda şeref ve saadetine nail olmaya **gayret edici** Bodhisattvaların büyük merhametli gönüllerini...” (Çağatay 1945: 62).

(705) [BMT 143] *uzatı katıglandaçı atlıg bodisatav kutıña* “Daima **tahammül eden** adlı Bodhisattva saadetine” (Tokyürek 2019: 143).

(706) [BMT 143] *bek katıg alp titimligin katıglandaçı bodisatav kutıña* “Büyük kahramanlık ve cesaretle **tahammül eden** Bodhisattva saadetine” (Tokyürek 2019: 143).

katıglandaçı + ÇOKLUK + YÖNELME HAL EKİ

(707) [SZB 21-23] *yertinçütä könin barm(ı)şlarka, könin kat(ıg)landaçılarka yükünür m(ä)n* “Ich verneige mich vor denen, die in der Welt richtig gewandelt sind, den wahrhaft Sich-Bemühenden. / Dünyada doğru yolda yürüyenlerin, gerçekten **çalalayanların** önünde eğiliyorum” (Röhrborn-Róna Tas 2005: 251).

(708) [SZB 107-109] *köni tüzüni tuymışlarka ontın sıñar katıglandaçılarka olarka yükünüp munı alku...* “...der Saṃyaksam-buddhas, der Sich-Anstreichenden in den Zehn Himmelsrichtungen. Indem ich mich vor diesen verneige... / ...Saṃyaksam Budaları, on yönde **çaba harcayanlar**. Bunlara boyun eğerek...” (Röhrborn-Róna Tas 2005: 257).

katıglandaçı + ÇOKLUK + İLGİ HAL EKİ

(709) [AY-VI 851-855] *köni nomça katıglandaçılarnıñ buyan bilgä biliglig bo iki törlüg yeväglärin bütürgükä art basut boltaçı ärür* “Doğru öğretiyeye **gayret gösterenlerin** sevabı, bilge bilgisini iki türlü donanımlarını tamamlamaya yardımcı olacaktır.” (Ayazlı 2009: 201-202).

Eski Uygurcada ‘katlanmak, tahammül etmek, zahmet çekmek, çabalamak, gayret etmek, sebat etmek’ anlamına gelen *katıgılan-(mak)* (EUTG 577) fiili {-DAÇI} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘gayret edici, daima hizmet eden’ anlamını karşılamaktadır.

kertgündeçi ‘inanan, inançlı, mümin’ | **kertgündäçi** ‘Glaubender || inanan; einer, der gläubig ist || inanan bir kişi’ HA 366; *kirdgündäçi* Abh-Ta/I 150; *kertgüntäçi* XuaVIII 38.

- (710) [XuaVIII 280-283] *muntagin ötrü tükäl bilgä t(ä)ñri t(ä)ñrisi burhannıñ nomlug y(a)rlıgın yerdä tüşürmädin kertgüntäçi kutluglar näčükin* “die die Lehrbotschaft des vollkommen weisen Göttergottes Buddha nicht zu Boden fallen lassen und ihr vertrauen. // Bunun gibisi sonra tamamen bilge olan tanrı Buda’nın öğreti mesajını yere düşürmeden inanan şanslılar nasıl...” (Röhrborn 1996: 38).

Sözcüğün isim çekim ekleriyle kullanımı, sözlükselleştiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Sözcüğün derlemdeki çekim ekli kullanımları şu şekildedir:

kertgündäçi + ÇOKLUK + YÜKLEME HAL EKi

- (711) [VATEC/AY.P1/44-48] *ančulayu kälmişig ulug bahşım ol tep sözläyü kertgündäçilärig ančulayu kälmişniñ ätözi birlä ikisiz bir yañlıg ärür tep bilmiş k(ä)rgäk* “Mein großer Lehrer ist jener, aussprechen (und) daß sie mit des Solchermaßen-Gekommenen Körper von einer zweilosen (und nur) ein(fach)en Art sind, (das) muß man wissen. / Böylece ileri gelen büyük öğretmenim diyerek **inananları** böylece ileri gelenin bedeniyle şüphesiz bir taraflıdır diye bilmesi gerek.”

Eski Uygurcada ‘inanmak’ anlamına gelen *kertgün-(mek)* fiili {-DAÇI} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘inanan’ anlamını karşılamaktadır.

kıltaçı ‘kışkırtan, kışkırtıcı’ || kışkırtıcılar HA 197; *kıltaçı* XuaVII 78.

kıltaçı + ÇOKLUK + İLGİ HAL EKi

- (712) [XuaVII 818-819] ... *bulgak kıltaçılarınıñ ätözin bıçtıñ(ı)z* “da zerstückelten wir die Körper der Unruhestifter, und die in Übeltat / Sonra **bela çıkaranların** cesetlerini parçaladık.” (Röhrborn 1991: 78).

Eski Uygurcada ‘kılmak, yapmak’ anlamına gelen *kılta-(mak)* (EUTG 579) fiili {-DAÇI} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘kışkırtıcı’ anlamını karşılamaktadır.

körteçi ‘hizmet eden kişi, sunan, takdim eden’ | **körtäçi** ‘Aufwartende(r) || hizmet eden kişi, sunan, takdim eden’ HA 411; **kördäçi** amogatarşi kurugsuz kördäçi Amoghadarşin, der unfehlbar Schauende || Amoghadarşin, yanılmaz bakan HA 43; **kördaçi** Xua-M 121-122; **kördäçi** BTT-II 55; **körtäçi** BTT-XXV 234, **kördäçi** Abh-Ta/II 88, 104; **körtäçi** XuaVII 42; **körtäçi** XuaVIII 26, 136; **körtäçi** tapındaçı Aufwartende und Diener || hizmet eden kişi ve hizmetçi HA 411.

(713) [BTT-XXV 2963-2969] *bo tugmaklı öçmäkli ikigü inčä k(a)ltı üzük bilärzök täg alkınmadın artamadın tı tägzinü tururlar üçün anın yalıntık kördäşin yalnızın bartukda kördäçi kişi bultukmaz* “Weil dieses Geborenwerden und das Verlöschen, die beiden, sich ständig im Kreis drehen ebenso wie (bei) einem Fingerring oder einem Armband, ohne aufzuhören und ohne zu vergehen, deshalb gibt es keinen Menschen, der auf sein einsamen Schattenwesen achten würde, wenn es einsam dahingeht. / Çünkü bu doğuş ve yok oluş, ikisi, tıpkı bir yüzük ya da bilezik gibi, hiç durmadan, ölmeden, sürekli daireler çizerek dolaşırlar, dolayısıyla yalnız gölge varlığına dikkat edecek hiçbir **hizmet eden** insanoğlu yoktur. Yalnızlık oraya gider.” (Wilkens 2007: 234).

(714) [Abh-Ta/II B1120-1121] *birök sözläsär sizlär kördäçi bilig yüüz yügärü bolmaduq üçün näčä yänä tükällig bolmasar ymä* “Şayet söyleyecekseniz hizmet eden bilgi yüz kişilik birlik hazır olmadığı için yine donatılmış olmasa...” (Shōgaita 1993: 88).

(715) [Abh-Ta/II B1399-1400] **kördäçi** *bilig ning adı bolur bildäçi tip bilgälär ärsär anda tägimlig ärmäz* “**Hizmet eden** bilgenin adıdır. Bilen diyip bilgelerse ona layık değildir.” (Shōgaita 1993: 104).

(716) [XuaVII 346-349] *čimkuy(lu)g yır ärü ärü ıradı, kör(t)äçi tapındaçı terini kuvragı yokağdı* “geworden ist, haben sich die von der Flöte begleiteten Lieder allmählich (aus meiner Umgebung) entfernt, und die Schar der Aufwartenden und Dienenden ist verschwunden. / flüt eşliğinde şarkılar

yavaş yavaş (çevremden) uzaklaştı, katılan ve **hizmet edenlerin** kalabalığı yok oldu.” (Röhrborn 1991: 42)

- (717) [XuaVIII 1533-1535] *t(ä)rkän tegin tapıgčısı el uluś savın körtäči başlat(a)či, el tirgöki* “Supervisor über die (Abfassung der) Reichs-Annalen, Stütze der Dynastie / Tärkän Tegin hizmetçisi il ulusunun **sorumlu yöneticisi** şehir desteği...” (Röhrborn 1996: 136).

Sözcüğün isim çekim ekleriyle kullanımı, sözlükselleştiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Sözcüğün derlemdeki çekim ekli kullanımı şu şekildedir:

körtäči + ÇOKLUK + YÖNELME HAL EKI

- (718) [XuaVIII 138-140] **körtäčilärkä** *yergülük ayıglaguluk bolgay mu* “wird (dieser Kommentar) nicht geschmäht und verlästert werden können durch die, die ihn erblicken? / **(Onu) görenlere** sövülecek ve küfredilecek mi?” (Röhrborn 1996: 26).

Eski Uygurcada ‘görmek, bakmak, göz atmak, incelemek, fal bakmak’ anlamına gelen *kör-(mek)* (EUTG 584) fiili {-DAÇI} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘hizmet eden, hizmetçi, yardımcı’ anlamını karşılamaktadır.

kundači ‘hırsız’ | *kundači* ‘hırsız’ UTS 93-94, 105; *kundači* ‘hırsız’ HA; ögüg köñülüg *kundači* Sinnes-Räuber (eine Dämonenklasse) || anlayış hırsız, bilinç eşkiyası (bir şeytan sınıfı) HA 524, poo sigšil *kundači* Räuber von Lebenskraft (eine Dämonenklasse) || canlılık eşkiyası, yaşama kuvveti hırsız (bir şeytan sınıfı) HA 558, psak *kundači* Kranzräuber (eine Dämonenklasse) || çelenk hırsız, çelenk eşkiyası (bir şeytan sınıfı) HA 562, tugmıśıg *kundači* Lebensräuber (eine Dämonenklasse) || hayatı çalan (bir şeytan sınıfı) HA 754, isig özüg *kundači* Lebensräuber (eine Dämonenklasse) || yaşam hırsız (bir şeytan sınıfı) HA 311, köñülüg *kundači* Verstandesräuber (eine Dämonenklasse) || akıl hırsız (bir şeytan sınıfı) HA 406; *qundači* ‘hırsız’ EUTS 123; *qundači* ‘hırsız’ U. II 61.

kundači + ÇOKLUK

- (719) [UTS 216-222] *buu sigšil kundačılar karıntakı känçig kundačılar kan içtäčilär münçik aşıglar ät aşıglar yagrı aşıglar yilik aşıglar tugmıśıg kundačılar isig özüg kundačılar yagış aşıglar psak kundačılar...* “Yaşam gücünün **hırsızları**, anne karnındaki çocuk hırsızları, kan içiciler, erimiş yağ

yiyciler, et yiyciler, yağ yiyciler, ilik yiyciler, yeni doğmuş çocuk **hırsızları**, hayat **hırsızları**, kurban yiyciler, taç yiyciler...” (Kılıç Cengiz 2021: 93-94). = [UTS 318-327] *buu sigşil kundaçılar karıntakı kânçig kundaçılar kan içtäçilär münçik aşıglar ät aşıglar yagrı aşıglar yilik aşıglar tugmışig yetäçilär isig özüg kundaçılar yagış aşıglar psak aşıglar yid aşıglar hua aşıglar tütsüg aşıglar tüş yemiş aşıglar ı tarıg aşıglar ootka çöklämişig yetäçilär nä nügü aşıglar ögüg köñülüg kundaçılar...* “Yaşam gücünün hırsızları, anne karnındaki çocuk hırsızları, kan içiciler, erimiş yağ yiyciler, et yiyciler, yağ yiyciler, ilik yiyciler, yeni doğmuş çocuk yiyciler, yaşam hırsızları, kurban yiyciler, taç yiyciler, güzel koku yiyciler, çiçek yiyciler, tütsü yiyciler, meyve yiyciler, ekin yiyciler, yakılmış kurbanı yiyciler, her şeyi yiyciler, akıl ve düşünce hırsızları...” (Kılıç Cengiz 2021: 105).

- (720) [U. II B61/3-5] *asliylar toqmisiy qundaçilar isig özüg qundaçılar yaqış asliylar psak qundaçılar yid asliylar* “die Knochenmar-Fresser, die Geborenes *Raubenden, die das Leben Raubenden, die Fettiges Fressenden die Kranz *Raubenden die Wohlgerueh-Fresser... // “...yeni doğmuş çocuk **hırsızları**, hayat **hırsızları**, kurban yiyciler, taç yiyciler, koku yiyen...” (Müller 1910: 61).

Eski Uygurcada ‘yağma etmek’ anlamına gelen *kun-(mak)* (EUTG 585) fiili {-DAÇI} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘hırsız’ anlamını karşılamaktadır.

küzetdeçi ‘koruyucu, muhafız’ | *küzetdeçi* ‘koruyucu’ Mayt.T 40-41, 117, 162; *küzätdäçi* ‘bekçi’ HA 448, 846; v(i)rhar *küzäd[täçi]* Klosterwächter || manastır bekçisi, manastır nöbetçisi HA 846; *küzetdeçi* ‘muhafız’ DKP-E 139; *küzätdäçi*, *küzätdäçi*, *küzätdäçi* BTT-XXV 80; *küzetdeçi/küzetdeçi* ‘koruyucu’ AY-X 241-242, 324.

- (721) [Mayt.T 1/47-56] *...añilki teñri burkanıñ isig özin satağ yuluğ birip satağın almış nomluğ erdnig küzetdeçi ezrua hormuzta vişnu mheşvri tört mħaraçlarda ulatı kamağ şazın küzetdeçi kutlar vahşikler nivaziki teñrilerke kamağka tüzü öñ ülüg bolzun* “...önce Tanrı Burkan’ın kendi hayatını, fedâ ederek satın aldığı ve din cevherinin **koruyucusu** olan Ezrua, Hormuzta, Vişnu ve Maheşvara adlı dört büyük hükümdara bağışlarım. Bütün din

koruyucusu iyi ruhlar ile ilahlara, hepsine tamâmiyle birinci kısım bağışlanmış olsun!” (Tekin 2019: 40-41).

(722) [Mayt.T 59/1-3] ... *ķamağ dı(ntarlar)* ... **(küz)edteçi** *ķop ķorkm(i)ş...-mek am(ır)tğurdaçı*. “...Bütün râhipler... **koruyucu** bütün korkmuş... teskin edecek.” (Tekin 2019: 117).

(723) [Mayt.T 89/8-12] ...*virutaki viru-pakşi.. vayşarvanide ulatı yir suv küzedteçi teñridem teñriler iligleri*... “...Virutaki, Virupākşa, Vaişravana ve öteki yeri ve suyu (yani dünyayı) **koruyan** ilâhi tanrı hükümdarları...” (Tekin 2019: 162).

(724) [DKP-E 2222-2228] (...) *bêrgeli anuk P(...) ordusınta karşı(nta...) örleyü kelip kadgulug (...) ordu karşı küzetdeçi T(...)L’R açığ ünin sıgtayu... yağmur yağtıdılar* “... vermek için hazır (ol).. sarayında ... yükselerek gelip kaygılı... saray **muhafızı**... acı sesiyle ağlayarak... tağmur yağdırdılar.” (Elmalı 2016: 139).

(725) [BTT-XXV 443-445] *yertinçü küzätçi tört m(a)haraç(lar) üçün ädgüg küzätdäçi ayıgıg kınadaçi ärkliglär üçün*... “der vier Mahārājas halber, die die Welt behüten, der Mächtigen wegen, welche das Gute behüten... / dünyayı **koruyan** dört Mahārāja uğruna, iyiyi **koruyan** kötüyü cezalandıran güçlüler için...” (Wilkens 2007: 80).

(726) [VATEC/AY.P1/18-21]*yäklär kuvragın ärkčä ävirdäçi tagdın yınakıg küzäddäçi tutdaçi ya öñi öñi körklüg ä sizni ögä yükünür m(ä)n* “(Man soll) sagen: Oh der der Dämonen Schar nach (seiem) Willen lenkt, der die nördliche Region beschützt (und) bewahrt, oh Vielgestaltiger, Euch lobend verneige ich mich. // Cinler sürüsünü kendince yönlendiren, kuzey bölgesini **koruyan** ve kapan ey çok yönlü (kişi), size hamd ile sana boyun eğiyorum.”

Sözcüğün isim çekim ekleriyle kullanımı, sözlükselleştiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Sözcüğün derlemdeki çekim ekli kullanımları şu şekildedir:

küzetdeçi + ÇOKLUK

(727) [AY-VIII 240-244] *tört m(a)harañlar orunıntakı yertinçü yër suv küzetdeçiler ulatı neçe bar erser t(e)ñrilerniñ kuvragı yër sav oot yëel t(e)ñrisi*... “dört maharañ yerindeki yeryüzü **koruyucuları** ve başka ne

kadar tanrılar topluluğu varsa yer, su, ateş (ve) rüzgâr tanrıları...” (Çetin 2020: 241-242).

- (728) [AY-VIII 1224-1230] *t(e)ṇriler erkligi ulug ezrua t(e)ṇri inçip ol üdün tört m(a)haranç t(e)ṇrilerke ötrü inçe tēp sözledi. yērtinçü yēr suv küzetdeşiler sizler inçe bilinler* “Tanrıların muktediri, yüce Tanrı Brahma şunları söyledi: Yeryüzü **koruyucuları**, sizler şöyle bildiniz” (Çetin 2020: 324).

Eski Uygurcada ‘gözetmek, korumak’ anlamına gelen *küzād-(mek)* (EUTG 588) fiili {-DAÇI} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘hizmet eden, hizmetçi’ anlamını karşılamaktadır.

nomlataçı ‘öğreti anlatan, vaaz veren, vaiz’ | **nomlataçı** ‘öğreti anlatan’ AY-III 71, 76; *nom nomlataçılar* Leute, die die Lehre predigen || öğretiyi vaaz edenler HA 496; *nomladaçı* ‘vaaz veren kişi, vaiz’ EUGT 117-118; *nomlataçı* Xua-B 17; *nomladaçı* Abh-Ta/I 30, 100, 146, 148, 150, 156; *nomladaçı* Abh-T 176, 310, 312, 313, 316, 317, 318, 324; *nomladaçı* ‘vaaz edecek’ AY-VI 178, 183; *nomladaçı* ‘vaaz eden’ 90.

- (729) [AY-III 189/12-14] ... *kim ol bayatın berü m(e)n nomladaçı manga burқан kutinga alkış birü y(a)rılıkadaçı raça-ratna-prabasi...* “...dahası, o zamandan beri ben (**öğreti**) **anlatan**(ım); bana, Buda kutsallığına destek verip buyuran Rājaratnaprabhāsa...” (Ölmez 1991: 71).

- (730) [AY-III 196/1-3] *Yene y(e)me bo nomuḡ nomladaçı toyınlarқа dıntarlarқа y(e)me tört türlüg uluḡ asıḡ tusu <bar> titir* “Ve ayrıca bu **öğreti** **ayıklayacak** rahiplere, seçilmişlere de dört tür ulu fayda (var)dır.” (Ölmez 1991: 76).

- (731) [EUGT 289-295] *Montag osuglugda ulatı savlar t(e)ṇri yērinte tugurtaçı tıltag ermez üçün anın monta aşnuça sēzik ayıtıp yinçürmiş istemiş erür. nomladaçı kişig birök nomladaçı kişi tükellig erser. tūkel bilge biligke kayu nomlamış şast(ı)rınıḡ bar üçün ulug asıḡ tususı anın şast(ı)rta sēzik turgurmuş erür kim erti yene aşnuça nomladaçı tēp* “Bu ve bunlara benzer başka sözler Tanrı yerinde doğmaya sebep olmadığı için bunlardan da önce soru sorarak **vaaz edecek kişi** talebinde bulunulmuştur. Eğer **vaaz edecek kişi** ehil (bir vaiz) ise tam bilgeliği açıkladığı her şâstranın pek çok faydası olmasından hareketle şâstranın içinde ‘Daha önce **vaaz etmiş olan kimdi?**’ sorusunu sorar.” (Elmalı 2015: 117-118).

- (732) [Abh-Ta/I 127-128] *bar birär uyuşluş tınlylar ülgülöp nomladaçi kişining* “birer canlılara **vaaz eden kişinin...**” (Shōgaita 1991: 30). = [Abh-T 127-129] *bar birär uyuşluş tınlylar ülgülöp nomladaçi kişining ädgüsining edizin.* “Başarı hikayeleriniz varsa, **vaaz eden kişinin** adını modellemeye çalışın.” (Shōgaita 2008: 176).
- (733) [Abh-Ta/I 135-136; Abh-T 135-136] *alqu nomladaçi kişilər sav tözlüg ärür* “Bütün vaaz veren kişilerin sözü cevherlidir.” (Shōgaita 1991: 30; Shōgaita 2008: 176).
- (734) [Abh-Ta/I 1970-1971; Abh-Ta/I 2033-2034; Abh-T 1970-1971] *kim ärti yänä aşnu nomladaçi abidarimiy tiptimişi ärsär* “Ki yine eskiden **vaaz veren** Abidarma’yı diyerek demişse...” (Shōgaita 1991: 146; Shōgaita 1991: 150; Shōgaita 2008: 310).
- (735) [Abh-Ta/I 1983-1987; Abh-T 1983-1987] *nomladaçi kişig birök nomladaçi kişi tükällig ärsär. tükäl bilgä biligkä qayu nomlamış şasdrining bar üçün uluy asiyi tususi anin şasdrta sizig turyurmış ärür kim ärti yänä aşnuča nomladaçi tip* “Vaaz veren kişi ” (Shōgaita 1991: 148; Shōgaita 2008: 312).
- (736) [Abh-Ta/I 1990-1992; Abh-Ta/I 2024-2026; Abh-T 2024-2026] *azuča ymä bar birär uyuşluşlar kişisin tuda ülgülöp bilip nomladaçi kişig timin ök udaçi kirdgüngäli tägingäli* “Yoksa birer soya mensup kişinin zorluğu hesap edip bilen vaaz eden kişiyi Udaçı/sığır çobanı? inanma inancını...” (Shōgaita 1991: 148; Shōgaita 1991: 150; Shōgaita 2008: 316-317).
- (737) [Abh-Ta/I 2102-2104] *kinki padakta tngri burxan yrliqamış ol (abidarimiy) tigüçi tört użıklär üzä uqıdur nomladaçi kişig tirlär tigüçi bir użık üzä yörär* “Dizede Tanrı Buda buyurmuş. O Abidharma’yı iğne dört kez hareket eder, **vaaz eden** kişi iğneyi bir kez çözer derler” (Shōgaita 1991: 156).
- (738) [Abh-T 1988-1992] *munda tägimlig ärmäz ayıdyalı abidarimiy nomladaçi kişig tngri burxan yrliqamış üçün tayanınglar nomqa tayanmanglar kişikä tep azuča ymä bar birär uyuşluşlar kişisin tuda ülgülöp bilip nomladaçi kişig temin ök udaçi kerdgüngäli tägingäli* “buna yakışmaz Abidharma’yı **vaaz eden** kişi Tanrı Buda buyurduğu için dayananlar öğretiyeye dayanamayanlar kişiye diyerek böylece birer soya mensuplar kişisini tutarak ölçüp bilip **vaaz eden** kişiye inancını...” (Shōgaita 2008: 312-313).

- (739) [Abh-T 2013-2015; Abh-Ta/I 2014-2015] *azuča ymä yangluq uqup bilmişlär qayu nomlamışning azuča könisin köni ärmäzin munung uyurında tiläsär nomladaçı kişig ymä ök mün qaday bolmaz* “Böylece anlayıp bilmişler hangi vaaz verenin böylece doğru ve yanlışı bunun uğrunda dilese vaaz eden kişi yine suç olmaz.” (Shōgaita 2008: 316; Shōgaita 1991: 150).
- (740) [Abh-T 2028-2030] *amti sözläsär siz bilip nomladaçı kişig temin ök tuşururlar kerdgünmäk täginmäkig tep...* “Şimdi söylerseniz bilip vaaz eden kişiyi ortaya koyarlar, inanma inancımı diyip...” (Shōgaita 2008: 318).
- (741) [Abh-T 2089-2090] *nomladaçı abidarimiy tep kikinč berü sözlämädümü ärti adı ködrülmiş (aşnuča) nomlamış ol tep* “Vaaz eden Abhidarma’ya yanıt verip söylemediğimi adı yüceltilmiş (önceden) açıklamış diyip...” (Shōgaita 2008: 324).
- (742) [Abh-T 2093-2094] *...tarğarmaqiy tördünč uqıdur nomladaçı kişig beşinč uqıdur sodurandike ni’kaylıylarning abipirayin karıkda sözlägüçi...* “Dördüncü ihsas eden, vaaz veren kişi beşinci ihsas eden Sodurandike ekolüne mensupların anlamını Karik’ta ortadan kaldırmayı söyleyen...” (Shōgaita 2008: 324).
- (743) [Abh-T 2103-2104] *nomladaçı kişig terlär tegüçi bir uzık üzä yörär* “Vaaz veren kişi adında bir dize açıklar.” (Shōgaita 2008: 324).
- (744) [AY-VI 457-461] *näçädä birök ol elig han nomçıg ötüniüp nomlaguluk oronka agtınmışta ol elig han biz üçün tütsüg urup bo nom ärdinikä nomladaçı nomçıka ağır ayağ kılzun* “Ne vakit o hükümdar vaize arz edip vaaz edeceği yere çıktığında bizim için tütsü yakıp, bu öğreti mücevherini öğretecek **vaize** saygı göstereyin.” (Ayazlı 2009: 178).
- (745) [AY-VI 541-453] *bir ünin bo nom ärdinig nomladaçı nomçıg ögä alqayu inčä tep y(a)rılıkağaylar* “bir sesle bu öğreti mücevherini **öğretecek vaizi** övüp şöylece buyuracaklar.” (Ayazlı 2009: 183).
- (746) [ETŞ 120-122] *prakartı tip adkandaçı pradan kılgu tip nom(l)adaçı pratıdyasanbud-pad nomuğ aşıp...* “Prakrti diye bağlanan, pradhāna (?) yapmalı diye **vaaz eden**, pratīya-samutpāda töreden ayrılıp...” (Arat 1965: 90).

Sözcüğün isim çekim ekleriyle kullanımı, sözlükselleştiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Sözcüğün derlemdeki çekim ekli kullanımları şu şekildedir:

nomlatači + ÇOKLUK + İLGİ HAL EKİ

- (747) [Xua-B IX4b24-26] ...*nom nomlatačılarnıŋ bögülänmäklig küči tetir...*
“...the spiritual power of the people who preach the Buddhist law... are... /
“...Budist yasasını **vaaz eden insanların** manevi gücü.....” (Barat 2000: 17).

nomlatači + İYELİK 3. T. K.

- (748) [Abh-Ta/I 1259-1261] *taştin singlar tilday tigli burxanlıy küčkä tüzü tükällig iyin yaraşı nom nomladači(-sı) barčanıŋ tüzü tükäl ärsär ymä* “dışarıdan içeri sokar neden damla budalık gücüne tamamen bütün izleyen uygun **öğreti vaaz edeni** hepsini tamamen...” (Shōgaita 1991: 100).

Eski Uygurcada ‘anlatmak, bildirmek, öğretmek, vaaz etmek’ anlamına gelen *nomla-*(*mak*) (EUTG 591) fiili {-*DAÇI*} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘vaaz veren, vaiz’ anlamını karşılamaktadır.

öğretinteçi ‘öğrenen, uygulayan, öğrenci, stajer vb.’ | **öğretinteçi** ‘student’ Xua-B 61; **ögrädindäçi** Abh-Ta/II 52; **ögrätintäçi** ‘übender’ BTT-XXVI 116; yañırtı **ögrätintäçi** sich kürzlich übend (Skt. *ādikarmika) || geçenlerde alıştırma yaparak ustalaşan (Skt. *ādikarmika) HA 863.

- (749) [Xua-B IX15b 15-20] *anın bu kızıgdä ögrätindäçi söki kişilärdä barča bir ikintikä uzunı qızqası bar, näng umadılar ikigü üzä barča tükäl ädgülük bolıalı* “Since then, the ancient people followed on this line all were greater or lesser than each other, but not able to achieve perfection in both styles. // O zamandan bu yana bu **çizgiyi takip eden** eski insanların hepsi birbirinden büyük ya da küçük olmuş, ancak her iki tarzda da mükemmelliğe ulaşamamışlardır.” (Barat 2000: 61).

Sözcüğün isim çekim ekleriyle kullanımı, sözlükselleştiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Sözcüğün derlemdeki çekim ekli kullanımları şu şekildedir:

ögrätindäçi + ÇOKLUK + YÖNELME HAL EKİ

- (750) [Abh-Ta/II 554-555] *kinki tip nädägin tip tisär bışrundaçı ögräindäçilärkä qamayta ang kin bilgülük üçün adı bolmış* “ne derse desin yetiştirdiği öğrencilere bütün ang kin bildiği için adı olmuş” (Shōgaita 1993: 52).

ögrätindäçi + ÇOKLUK + YÜKLEME HAL EKİ

- (751) [BTT-XXVI 41/26-29] *bo nomug ulatı bışrındaçı ögrätintäçilärig alku üdtä küyü küzätü tutmakları bolzun* “und die Übenden alle Zeit behüten und beschützen. // Bu öğretiyi ve benzer **uygulayıcıları** her zaman koruyun ve kollayın.” (Kasai 2008: 116).

Eski Uygurcada ‘öğrenmek, yetiştirmek’ anlamına gelen *ögräin-(mak)* (EUTG 594) fiili {-DAÇI} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘ustalaşan, uygulayan’ anlamını karşılamaktadır.

ölürdeçi ‘katil, cellat’ | **ölürdäçi** ‘Mörder || katil’ HA 532; **ölürteçi** ‘cellat, katil’ DKP-E 63, 80; **ölürdeçi** ‘öldüren, katil’ AY-S 108; **ölürdäçi** BTT-VIII 36; **ölürdäçi** BTT-XXIII 37; **ölürdäçi** BTT-XXXVII 232; **ölürdeçi** ‘öldüren, katil’ Mayt.T 141, 145, 150; **ölürtäçi** tnl(ı)g ‘Mörder (ölürtäçi tnl(ı)glarta ymä Äquivalent von Skt. vadhakeşv api sattveşv) || katil (ölürtäçi tnl(ı)glarta ymä Skt. vadhakeşv api sattveşv’in eş değeri)’ HA 532.

- (752) [DKP-E 118-121] **ölürteçi** *kişi y(i)ti kılıç elginte tuta yakın tursar.. ol kılıç köziğe ört yalın teg közüñüp inçe sakınır* “**Cellat** elinde keskin kılıcı tutarak yakınlasha, o kılıç gözüne ateş gibi görünüp (içinden) şöyle geçirir.” (Elmalı 2016: 63).
- (753) [DKP-E 621-622] *sizlerni üçün ölürteç(i boltum bo) ayıg kılınç kılum* “Sizler için **katil** oldum. Bu günahı işledim.” (Elmalı 2016: 80).
- (754) [AY-S20-23] *kim erdi erki ölürdeçi ögükkem çaķ sini? tegürdeçi munı teg* “kimdir o **-seni- öldüren -tam-** sana bu kadar keder ve eziyet veren?” (Çağatay 1945: 108).
- (755) [BTT-VIII 99-102] *osuyıluγ köşünmiş tæg mitipa baxşıqa yogaçarılar iligi şavaripa baxşı käyikli quş quşyunta ulađılarıγ ölürdäçi ang’çı osuyıluγ köşünmiş tæg anññ öz kongül arımaq arımamaq* “ebenso wie dem Guru Maitrīpa der Guru Śavaripā der König der Yogācāryas, als ein Jäger, der Wild, Vogel und andere (Tiere) tötet, erschienen ist // Sanki görünmüş gibi Mitipa Bahşı’ye Yogācāryaların kralı Śavaripā Bahşı av hayvanlarını, kuşları

ve diğerklerini (hayvanları) öldüren bir **avcı** olarak görünmesi onun kendi karakter...” (Kara, Zieme 1977: 36).

- (756) [BTT-XXIII A029-034] *ortunkı adadaki karmap(a)tlarığ ärtmişlär özlügläriğ ölürdäçi kadır yavlak utunlar mün kadag sözlädäçilär ol buluy yınakıg atlıg küülüg kumbantılar ärkliğı virutaki m(a)haraç küyü küzädü tutar* “mitlere und untere Karmapathas Ausführenden, die Wesen tötenden grausamen und schlechten Unverschämten, die Sünde und Verbrechen Sagenden: diese Gegend behütet und beschützt der Mahārāja Virūḍhaka, der Herrscher über die ruhmreichen Kumbhāṇḍas. // ortadaki ve alttaki Karmapatları, zalim ve kötü varlıkları **öldürenler**, günah ve suç diyenler bu bölgenin görkemli Kumbhāṇḍaların hükümdarı Mahārāja Virūḍhaka tarafından korunuyor.” (Zieme 2005: 37).
- (757) [BTT-XXXVII 593-599] *ölürdäçi kişi y(i)ti kılıç elgintä tuta yakın tursar ol kılıç köziñä ört yalın täg közünüp inçä sakınur yer yarılzun ärti yerkä kiräyin ärti azu uçugma kuş bolup kökkä uçayın (ärti tep)* “Wenn der Mensch, der (diesen Menschen) gemordet hat, mit einem scharfen Schwert in der Hand in der Nähe steht, so erscheint seinen Augen jenes Schwert wie eine Flamme und er denkt // **Öldüren kişi** (o kişiyi) elinde kılıçla yanında durduğunda, o kılıç gözlerine alev gibi görünür ve şöyle düşünür: yer yarılсын yerin içine gireyim. Uçan kuş olup göğre uçayım.” (Wilkens 2016: 232).
- (758) [Mayt.T 75/18-22] *kim yime ol başsız kögüzlerinte yüzlüg meñizliğ kolların örü kötürüp örtenür yalarlar erser olar öñre kişi ölürdeçi çantallar erdiler* “Başsız, göğüslerinde yüzleri olduğu halde kolları yukarı kaldırıp yananlara gelince bunlar vaktiyle insan öldüren **cellât** idiler.” (Tekin 2019: 141).
- (759) [Mayt.T 78/46-49] *biz öñre kişi ajunınta erken kişi yalañuğuğ ölürdeçi çantallar erdimiz* “Bazıları şöyle derler: Biz vaktiyle insanlar aleminde iken insanları öldüren **cellât** idik.” (Tekin 2019:145).
- (760) [Mayt.T 78/52-54] *ölürdeçi kişiler birle tüz köñüllüğ boltumuz* “**Öldüren kimseler** ile aynı fikirde idik.” (Tekin 2019: 145).
- (761) [Mayt.T 81/44-45] *ögüg kañığ ölürdeçi...* “Anayı babayı, **birbirine katanlar...**” (Tekin 2019: 150).

Eski Uygurcada ‘öldürmek’ anlamına gelen *ölür-(mek)* (EUTG 595) fiili {-DAÇI} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘katil’ anlamını karşılamaktadır.

öteçi ‘doğumunu hatırlayan’ | *öteçi* ‘doğumunu hatırlayan’ SZB 275; tugumın ötäçi einer, der sich an seine (früheren) Geburten erinnert (Übersetzung von Skt. jātismara) || (önceki) doğumunu hatırlayan (Skt. jātismara’nın tercümesi) HA 755; *ötäçi* ‘doğumu hatırlayan’ UTS 112.

(762) [SZB 385-387] *säkiz tümän tört miñ koldi k(a)lparta azun azun sayu tugumın ötäçi čatisimare bolgay* “Man wird ein Jātismara sein, der sich an seine Geburten in jeder Existenz in 84.000 Koṭis von Kalpas erinnert. // Bunlardan biri, her varoluştaki **doğumlarını** 84.000 kalpas koṭis’te **hatırlayan** bir Jātismara olacak.” (Röhrborn-Róna Tas 2005: 275). = [UTS 394-397] *köñül yetgülik ymä säkiz tümän tört miñ kolči k(a)lparta azun azun sayu tugumın ötäçi čatisimare bolgay* “(Onlar) 84.000 koṭi kalpalarda her varoluş biçimindeki **doğumlarını hatırlayan** Jātismara olacaklar.” (Kılıç Cengiz 2021: 112).

(763) [BTT-VIII B257-259] *yirtinčütäkilärkä toqiliy säviglig qutluq alıuluq savliy ymä bolıay ol tinly qayuta tuysar anta anta azunin ödäçi čatisimari bolıay* “Yeryüzündekilere faziletli, sevimli, mübarek, sözlü olacak o canlı nerede her varoluş biçimindeki **doğumlarını hatırlayan** Jātismara olacaklar. (Kara, Zieme 1977: 114).

Eski Uygurcada ‘düşünmek’ anlamına gelen *ö-(mek)* (EUTG 593) fiili {-DAÇI} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘(kendi) doğum(lar)ını hatırlayan(lar)’ anlamını karşılamaktadır.

sözledeçi ‘yorumcu, açıklayıcı (kişi), anlatıcı’ Abh-Ta/I 28, 34, 184, 208; Abh-Ta/II 102, 124; b(ä)lgü *sözlädäçi* Zeichendeuter, Interpret von Omina || işaret yorumlayan, alametlerin yorumcusu HA 158; *sözlädäçi* BTT-XXVI 103; *sözlädäçi* Abh-T 378, 358; kurugug *sözlädäçilärniñ* bukası Stier derjenigen, die die Leerheit (Skt. śūnyatā) predigen (Epitheton eines Verses) || boşluğu vaaz edenlerin boğası (bir mısranın lakabı) HA 426.

(764) [BTT-L 301-304] *birök bo idok (darni nom) sözlädäçi kişi täriñ tag içintä ärmäk üzä (öñ kör)tükdä yol yañılıp azsar munsar.. bo idok darni nomug*

(sözləmiş) üçün.. kim ol ulug küçlög t(ä)ñrilär t(özün) yavaš kut(lar luu hanları) kertgünč köñü(l)lög (kişi) a(zu nomlug) hann(ıñ) “Wenn ein diese heilige sprechender Mensch sich tief in den Bergen befindet und in der Schneewüste den Weg verliert und sich verirrt, werden dadurch, daß er diese heilige Dhāraṇī (spricht), jene großen mächtigen Götter und edlen, sanften, segensreichen (Drachenkönige) die Gestalt von gläubigen (Menschen oder eines Dharma)rāja annehmen und (ihm) den richtigen Weg zeigen (...) werden (ihn) behüten. // Bu kutsal Dhāraṇī'yi **açıklayan** bir kişi dağların derinliklerinde karlı çölde yolunu kaybedip kaybolduğunda, bu kutsal Dhāraṇī'yi konuşarak o büyük, güçlü tanrılar ve asil, nazik, kutsanmış (Ejderha Krallar) form haline gelir. İnananlar (inanan kişiler) öte yanından Dharma'ya... (Kara, Zieme, Tugusheva 2022: 84).

(765) [BTT-L 315-317] *körkin kılıp köni yol oruk körkitü bergäylär birök bo idok darni nomug sözlädäçi kişi kurug tagta tizdä öñ körtükdä ärmäk üzä suvlı ootlı ägsük bolsar tiläp k(ä)rgäkläp bulmasar* “Wenn ein dieses heilige Dhāraṇī-Sūtra rezitierender Mensch auf kahlen Bergen (oder) in der Wüste ist und es deshalb sowohl an Wasser wie auch an Feuer mangelt, und wenn er sucht und aufspürt, doch nichts findet, dann werden die Drachenkönige und die Kumbhāṇḍas sowohl Wasser als auch Feuer hervorbringen und (ihm) geben. So sprach er. // Bu kutsal Dhāraṇī Sūtra'yı **açıklayan** bir kişi çorak dağlarda (veya) çölde ve bu nedenle hem sudan hem de ateşten yoksunsa ve eğer arar ve izini sürer ama hiçbir şey bulamazsa...” (Kara, Zieme, Tugusheva 2022: 88).

(766) [BTT-L 377-378] *bo idok darni nomug sözlädäçi tutdaçılar ögüzlärdä köllärdä... ulug taloy ögüz içintä suvka kirip yunsarlar* “Wenn Lebewesen, welche auch immer, dieses heilige Dhāraṇī-Sūtra Rezitierende und Behaltende, in Flüssen, Seen oder großen Meeren ins Wasser gehen und sich waschen, und wenn (die darin befindlichen Lebewesen) das Wasser... // Bu kutsal Dhāraṇī-Sūtra'yı **okuyan** ve uygulayan canlılar nehirlere, göllere veya büyük denizlere girip kendilerini yıkadıklarında ve (onlardaki canlılar) su...” (Kara, Zieme, Tugusheva 2022: 94).

(767) [BTT-XXVI 39a/50-53] *üküş äšidmiš anantka toyın m(a)haraṭe hanka ülgüsüz buyanlıg m(a)habale m(a)hadeve mahasatveka ögdi sözlädäçi*

bodis(a)t(a)vlarka śravaklarka ögä küläyü yinčürü töpön yükünürm(ä)n “Ich verneige mich lobend mit dem Haupt vor dem Mönch Ānanda, der viel gehört hat, dem König Mahāratha, (seinen Söhnen) Mahābala, Mahādeva, Mahāsattva, die unermessliches Puṇya haben, den Bodhisattvas und den Śrāvakas, die den Lobpreis gepredigt haben. // Çok şey duymuş olan keşiş Ānanda'ya, kral Mahāratha'ya, (oğulları) Mahābala'ya, Mahādeva'ya, muazzam Puṇya'ya sahip olan Mahāsattva'ya, övgü **vaazı veren** Bodhisattva'lara ve Śrāvaka'lara övgüyle başımı eğiyorum.” (Kasai 2008: 103).

- (768) [Abh-T 2963-2964] *kim ol adirtliṃ odyuraq sözlädäci aqıysız yörüg üzä bolur* “şüphesiz ayrıntılı yorumlayan Āsrava'sız mana üzerine olur.” (Shōgaita 2008: 378).
- (769) [Abh-Ta/I 122-123] *tudtači sözlädäci bişrunu yorıdači bolurlar. kimlär tudtači sözlädäci bişrunu yorıdači bolsarla* “tutan açıklayıcı yetiştirirler. Kimler tutan açıklayıcı yetiştirmeye çalışan olursa...” (Shōgaita 1991: 28).
- (770) [Abh-Ta/I 202-203] *öd alqınyınča-qadägi tudtači sözlädäci bişrunu yorıdačılar birdämläti üzülmäzün käsilmäzün tip* “zaman geçince günahı tutan **açıklayıcı** yetiştirmeye çalışanlar tam olarak üzülmesin, kırılmasın diyip...” (Shōgaita 1991: 34).
- (771) [Abh-Ta/I 2962-2964] *ol aqıysız tip nä käreğäk ikiläyü sözläp munda kim ol kim adirtliṃ odyuraq sözlädäci aqıysız yörüg üzä bolur* “O Āsrava'sız ne gerek diyip yeniden söyleyip bunca kolay anlaşılabilir şüphesiz açıklayan Āsrava'sız mana üzerine olur.” (Shōgaita 1991: 208).
- (772) [Abh-Ta/II B1724-1726] *bar bolmak üzä mundata ulatı öngi sözlädäci alqu baxşılar anin bar qılıp sizigig sözlämiş ol* “var olmak üzere bu takdirde benzeri eşsiz **yorumcu** bütün Budalar onu var edip sizi söylemiş.” (Shōgaita 1993: 124).

Sözcüğün isim çekim ekleriyle kullanımı, sözlükselleştiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Sözcüğün derlemdeki çekim ekli kullanımları şu şekildedir:

sözlädäci + ÇOKLUK + İLGİ HAL EKİ

- (773) [BTT-L 319-322] *ıdok körgäli ärklig aryavlokidešv(a)r bodis(a)t(a)v yänä ök bo idok darni nomug sözlädäçilärniñ adası tudası tarıkmakın ukıtdaçı süzök sogık atl(i)g šlok sözläyü y(a)rlikadı.* “Nachdem er so zu sprechen geendet hatte, da geruhte der heilige, des Sehens mächtige Bodhisattva Ārya Avalokiteśvara ferner nun die ‘Rein und Kühn’ genannten Śloka zu sprechen, die lehren, wie sich die Nöte und Mängel derjenigen entfernen, die dieses heilige Dhāraṇī-Sūtra rezitieren. // Pek muhterem görünürde güçlü (olan) bodhisattva Ārya Avalokiteśvara, bu kutsal Dhāraṇī Sūtra'yı **açıklayanların** tehlikesini ortadan kaldırdığını haber veren çok güvenilir “soğuk” adlı mısrayı söyleyerek buyurdu. (Kara, Zieme, Tugusheva 2022: 88).
- (774) [Abh-S 35R63-65] *yänä öngi sözlädäçilärniñ birin birär baxşılar sözlär čxšaptñing arınmaq beš türlüg tıltaylar uyrınta bolur* “Tekrar benzersiz yorumcuların yaklaşık birisi Buda söyler čxšapt’nın temiz olma beş türlü sebepler nedeniyle olur.” (Shōgaito 2014: 132).

sözlädäçi + ÇOKLUK + YÜKLEME HAL EKI

- (775) [Abh-Ta/I 2581; Abh-T 2581] *üsdürdi bärü öngi sözlädäçilärig uqıdıp ärtıdı* “yukarıdan itibaren eşsiz açıklayanları haber verip üstesinden geldi.” (Shōgaito 1991: 184; Shōgaito 2008: 358).
- (776) [Abh-Ta/II B1381-1382] *tigiräşü sözläşgüçilärtä bar munday tip sözlädäçilär nädägin yomyiyn yiyilip yirär* “haberleşenlere bunun gibi diyerek açıklayanlar hangi şekilde hepsi birden toplanıp yererler.” (Shōgaito 1993: 102).
- (777) [Abh-S 35V62-64] *bu oq inčip anı birlä bir tāk ärür tep ulatı tegüçi sav üzä uqitur munı munčulayu öngi sözlädäçilärig tep* “Buna rağmen onunla beraber bir yeganedir diyip benzeri adında söz üzerine bunu bildirir. Böylece benzersiz yorumlayanları diyerek...” (Shōgaito 2014: 136).

Eski Uygurcada ‘söylemek, ezberden okumak’ anlamına gelen *sözlä-(mek)* (EUTG 603) fiili {-DAÇI} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘yorumcu’ anlamını karşılamaktadır.

tanuklataçı ‘tanıklık eden’ | *tanuklataçı* ‘Bezeugender || tanıklık eden’ HA 671; *tanuqladaçı* Abh-Ta/I 232; *tanuklataçılı* tanuklaguluklı ‘Bezeugender und zu Bezeugendes || tanıklık eden ve tanıklık edilen şey’ HA 671.

- (778) [Abh-Ta/I 3354-3356] *käntü bar aqıysız bilgä bilig taryardaçı alqu nizvanılarıy tanuqladaçı alqu bilip öcmäkig ikiläyü işi nägü ol* “Kendi var Āsrava’sız bilgeliği ortadan kaldıran bütün bulaşmalara tanıklık eden herkes, bilerek yeniden sakinleşmesinin işi (amacı) ne?” (Shōgaita 1991: 232).

Eski Uygurcada ‘kanıtlamak, ispatlamak’ anlamına gelen *tanukla-(mak)* (EUTG 605) fiili {-DAÇI} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘tanıklık eden’ anlamını karşılamaktadır.

tapındaçı ‘hizmetçi, hizmet eden, kul’ Xua-M 85; körtäçi *tapındaçı* Aufwartende und Diener || hizmet eden kişi ve hizmetçi HA 411; *tapındaçı* XuaVII 42, 127.

- (779) [Xua-M 132-135] *bo (ordota) kamag tapıg üzä tapıntaçı (bä)glär, k(a)ltı öñräki yañça barçasın uz kılıp ornatdılar* “In diesem Palast hatten die Dienst habenden Begg durch alle (möglichen) Servicedienste in der Weise wie vorher (in der Hauptstadt) alles perfekt arrangiert. // Bu sarayda **görevli** beyler, (mümkün olan) tüm hizmetlerle her şeyi daha önce (başkentte) olduğu gibi mükemmel bir şekilde düzenlemişlerdi.” (Mirsultan 2010: 85).

- (780) [XuaVII 346-349] *çimkuy(lu)g yır ärü ärü ıradı, kör(t)äçi tapındaçı terini kuvragı yokağdı* “geworden ist, haben sich die von der Flöte begleiteten Lieder allmählich (aus meiner Umgebung) entfernt, und die Schar der Aufwartenden und Dienenden ist verschwunden. Es ist meine Absicht // flüt eşliğinde yavaş yavaş (çevremden) uzaklaştı, katılan ve **hizmet edenlerin** kalabalığı yok oldu.” (Röhrborn 1991: 42)

Sözcüğün isim çekim ekleriyle kullanımı, sözlükselleştiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Sözcüğün derlemdeki çekim ekli kullanımları şu şekildedir:

tapındaçı + ÇOKLUK

- (781) [XuaVII 1449-1452] *kıltaçılar ukıtur nomug ağırlamakñı kertüsin tapındaçılar işlätär buşıta yo(rımakñı b)uyanın* “Die (dieses) Praktizierenden lehren (dadurch), daß es richtig ist, den Dharma zu verehren. Die Bewirtenden erwirken (für sich) das Puñya des Wandels im

Almosen(geben) // Uygulayıcılar Dharma'yı saygı göstermenin gerçeğini **ibadet edenler** uygulayarak, bildirir. Sadaka (vererek) yaşama tarzının ihtişamını..." (Röhrborn 1991: 127).

Eski Uygurcada 'hürmet etmek, hizmet etmek, değer vermek' anlamına gelen *tapın-(mak)* (EUTG 605) fiili {-DAÇI} ekiyle birlikte sözlükselleşerek 'hizmetçi' anlamını karşılamaktadır.

tartdaçi 'zehirli oku çekip çıkaran' | *tartdaçi* Der den Pfeil herauszieht (Epitheton des Buddha = Skt. śalyāhartar) || oku çekip çıkaran (Buda'nın lakabı = Skt. śalyāhartar) HA 505; oquy *tardtaçi* BTT 50; *tartdäçi* BTT-XIII 148.

(782) [BTT-XIII 35/5-8] trk ämgäktin **tartdaçi** tängläncsiz ädgüngüzkä tägäyin tip küsüşin täginür yūkünčüm sizingä "Zu Euren unvergleichlichen Vorzägen, die (mich) schnell aus den Leiden ziehen, zu gelangen -in (diesem) Wunsch wird Euch meine Verehrung dargebracht. // (Beni) acılardan **kurtaran** eşsiz mükemmelliklerine kavuşmak için, (bu) dileğimde size tapınıyorum." (Zieme 1985: 148).

tartdaçi + İLGİ HAL EKİ

(783) [BTT-III 536-538] *añ kenki ät'özüg eltindäçi üzäliksiz yeg üsdünki oñaçılar eligi ayuluy oquy **tardtaçinñ*** "der den allerletzten Körper forttragen wird, dem unübertrefflichen König der Ärzte, der den giftigen Pfeil herausziehen wird // daha sonraki bedeni yanında taşıyan, aşılmaz gibi üstteki hekimlerin kralı, **zehirli oku çıkaranın...**" (Tezcan 1974: 50).

Eski Uygurcada 'çekmek, sürmek, çıkarmak' anlamına gelen *tart-(mak)* (EUTG 606) fiili {-DAÇI} ekiyle birlikte sözlükselleşerek 'çekip çıkaran' anlamını karşılamaktadır.

teginteçi 'tadını çıkaran, ulaşan (kişi), itaat eden' | *tägintäçi* 'tadını çıkaran' Abh-S 50, 86, 114, 130; *tägintäçi* BTT-II 27, 31, 36, 49, 53; *tägintäçi* XuaVII 150; amranmakıg *tägintäçi* kişi Person, die sinnliche Liebe genießt (Skt. kāmabhogin) || sevginin keyfini çıkaran kişi, sevgiye ulaşan kişi (Skt. kāmabhogin) HA 44.

(784) [Abh-S 27R34-35] *toyınlar nä ärdükinlär bolıy krgäk amranmaqıy **tägintäçi** kişi tep (turırmış) üçün ayıy bodulmaqıy yoyun saqınçıy tep ol* "Rahip

toplulukları nasıl ortaya çıktığını bulması gerek. **İtaat eden kişi** şehveti (sevgiyi) yarattığı için kötü yapışmalı yoğun düşünmeyi diyerek...” (Shōgaito 2014: 50).

- (785) [Abh-S 30V59-61] *ad yörügün yörgüçä ärsär qlti süzüük soyıq üçün qlti şlokta sözlämiş ol çxşapt **tägintäçi** tudtaçılar mängilig bolurlar* “İsminin anlamını etrafına sarınca temiz (...) için mısıraya söylemiş o çxşapt’a **itaat edenler**, (onun yolundan gidenler) tutanlar sevinçli olurlar.” (Shōgaito 2014: 86).
- (786) [Abh-S 33V13-14] *ol baxşining boşgurmışi eyin **tägintäçi** ken sözlägäli öngdün ärmäz* “O Bahşı’nin öğretisine uygun olarak **itaat edenden** sonra söyleyen içten değildir.” (Shōgaito 2014: 114).
- (787) [BTT-II 303-304] *...tägürüp avış tamudaqi ämgäklärig **tägindäçi** tñl(i)ylardın...* “und für die Wesen, die die Leiden auskosten, die in der Avīcī-Hölle vorhanden sind // ...erişip Avīcī Cehennemindeki mevcut olan acıların **tadını çıkaran** varlıklardan...” (Röhrborn 1971: 27).
- (788) [BTT-II 479-480] *tamularda bökün yūkärü ämgäk **tägindäçi** tñl(i)ylar üçün m(ä)n* “für die übrigen Wesen, die heute und jetzt in den Höllen Leid erdulden.. // bugün ve şimdi cehennemde ben **acı çeken diğer varlıklar** için...” (Röhrborn 1971: 31).
- (789) [BTT-II 673-674] *bökün yūkärü ämgäk-**tägindäçi** tñl(i)ylar inçip ozsunlar qutrulzunlar* “Die Wesen nämlich (?) sollen gerettet werden // Bugün şimdiki zamanda acıya itaat eden varlıklar böylece kurtarsınlar.” (Röhrborn 1971: 36).
- (790) [BTT-II 1312-1313] *ulatı **tägindäçi** tutdaçi dyanqa kirdäçi dyantın ündäçi yumyi* “und auch die, die (Sūtras) empfangen und behalten die in die Meditation eintreten und vom Meditieren aufstehen, die alle // ve benzeri de itaat eden saklayan meditasyona giren ve meditasyondan çıkanları (sūtralar) kapatıp...” (Röhrborn 1971: 53).
- (791) [BTT-III 491-494] *sizlär ärsär toyınlara māniñ oylanlarım ärür sizlär ayüzimtin tuymış nomumtın bālgürmiş nom berđinçümin **tägindäçi** tudtaçi tep* “Was euch betrifft, ihr, o Mönche, ihr seid meine (geistigen) Söhne, die sich an meine Gebote halten sollen, die aus meinem Munde geboren und aus meiner Lehre erschienen sind. // Sizlerse Ey keşişler, sizler ağzımdan doğan

ve öğretilerimden çıkan emirlerime itaat eden benim evlatlarımsınız.”
(Tezcan 1974: 48).

Sözcüğün isim çekim ekleriyle kullanımı, sözlükselleştiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Sözcüğün derlemdeki çekim ekli kullanımları şu şekildedir:

tägindäçi + ÇOKLUK

- (792) [Abh-S 35R41-43] *ol čxšapt tägindäçilär yazduqta ymä ök adi bolur* “O emre **itaat edenler** hata ettiğinde, yanlışığında yine öyle adı olur.” (Shōgaito 2014: 130).

tägindäçi + YÖNELME HAL EKİ

- (793) [XuaVII 1743-1745] *tutuzdı y(a)rl(ı)gın tägindäçikä, yänä t(ä)ñridäm biligin ača yada y(a)rılıkap* “und schenkte und empfahl sie denen, die seinen Befehl entgegennahmen Indem er ferner sein göttliches Wissen gnädig ausbreitete // (Bize) bahşedilen, emrine **itaat edenlere** yine Tanrı’dan (ilahi) ilmini daha da buyurarak...” (Röhrborn 1991: 150).

Eski Uygurcada ‘ulaşmak, erişmek, kendini feda etmek, saygıyla yapmak’ anlamına gelen *tägin-(mak)* (EUTG 607) fiili {-DAÇI} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘ulaşan kişi, itaat eden’ anlamını karşılamaktadır.

tugdaçi ‘ortaya çıkan, görünen’ | *tugdaçi* Abh-S 54, 90, 144; *tuydaçi* Abh-T 414, 422, 424, 426, 438, 444, 366; bugün kâlinin *tugdaçılar* (Wesen,) die durch zauberische Verwandlung geboren werden (Skt. aupapāduka, upapāduja) || büyümlü dönüşümle doğan (varlıklar) (Skt. aupapāduka, upapāduja) HA 212.

- (794) [Abh-S 27V15-17] *qlti kök qalıqning ülgüsü täg üçün anin näcä bolmadın yangirtı tuydaçi tily ülgülänčsiz uçsuz qitiysiz burxanlar ünüp blgürüp...* “gök katının boyutu benzeri için onun bir şekilde olmadan geçenlerde görünen dili sonsuz burhanlar sesini ortaya çıkarıp...” (Shōgaito 2014: 54).

- (795) [Abh-S 31R50-51] *birlä tuydaçi ikigünü(n)g adi bolur* “beraber ortaya çıkan her ikisinin adı olur.” (Shōgaito 2014: 90).

- (796) [Abh-S 31R52-53] *birlä **tuýdaçi** dyanli aqıysızli sanvarlar umaq üzä birtämlädi* “beraber ortaya çıkan meditasyonlu Āsrava’sız disiplinli yetenek üzerine tam olarak...” (Shōgaito 2014: 90).
- (797) [Abh-S 36V42-43] ***tuýdaçi** öçdäçi törülüg üçün körürlär* “Ortaya çıkan (meditasyonla) sakinleşen ahlaklı olduğu için görürler.” (Shōgaito 2014: 144).
- (798) [Abh-T 3596-3598] *birdämlig tıdmaqtin ken **tuýdaçi** nomlarıy angayu bululur bilmätin öçmək tep birdämläti tıdmaqtin ken **tuýdaçi** nomlarıy bululur* “Tamemen engellemeden sonra görünen öğretilere ilaveten bulunur. Bilmeden kaybolma diyip eksiksiz engellemeden sonra ortaya çıkan öğretileri bulunur.” (Shōgaito 2008: 414).
- (799) [Abh-T 3610-3611] *(ymä) ken **tuýdaçi** köngül köngültäki nomlarıy inçip ülgülüg tänglig ärür* “göründükten sonra gönüldeki arzusu öğretiyile böylece eşit ölçülüdür.” (Shōgaito 2008: 414).
- (800) [Abh-T 3769-3770] *alqu aqıysız ärtmiş közüñür äki **tuýdaçi** törülüg nomlar ärür tep ulatı* “Tüm Āsrava’sız geçmiş (ve) şimdiki iki görünen kanuna uygun öğretilerdir diyip ve benzeri...” (Shōgaito 2008: 422).
- (801) [Abh-T 3857-3860] *qaltı alqu aqıysız ärtmiş közüñür ödki **tuýdaçi** törülüg nomlar ärür teptemişi ärsär ärür üçün aqıysız bululmaz bilip öçmək ärür üçün ärtmiş közüñür ödki **tuýdaçi** törülüg bululmaz* “Tüm Āsrava’sız geçmiş (ve) şimdiki iki görünen kanuna uygun öğretilerdir diye diyeni bulduğu için Āsrava’sız bulunmaz bilerek kaybolması için geçmiş (ve) şimdiki zamanda görünen kanun bulunmaz. ” (Shōgaito 2008: 426).
- (802) [Abh-T 4087-4090] *ükmäk tıdıp ol **tuýdaçi** nomlarıy birdämläti tuýurmamaqnıñ adı bolur öçmək tep ol **tuýdaçi** nomlar ärür sav tayaqı öçmək sav tayaqı ärmäz* “Kalabalığa engel olup görünen öğretiyi eksiksiz doğurmamanın adı olur. Kaybolmak diyip o ortaya çıkan öğretilerdir. Söz temeli kaybolan söz temelidir.” (Shōgaito 2008: 438).
- (803) [Abh-T 4171-4172] *...ken **tuýdaçi** yükmäkig kim birdämläti tuýurmamaq üzä ymä ök adamış ol nirvan tep* “ortaya çıktıktan sonra yükü eksiksiz doğurmamak üzere (kendini) adamış o Nirvāṇa diyip...” (Shōgaito 2008: 444).

(804) [VATEC/AY.P1.02/19-22; VATEC/AY.B21/4-6] *kšan kšan üddä tugdači öçdäcilär üçün : basa basa köžündäçi b(ä)lgürdäcilär üçün : tılg y(a)rplıg täpräimäz kamšamaz ärmäzlär* “da sie in jedem Augenblick entstehen (und) vergehen, da sie immer wieder sich zeigen (und) erscheinen, da sie nicht beständig (und) fest, (nicht) ohne sich zu regen (und) ohne sich zu bewegen sind // her an **ortaya çıktıkları** (ve) (meditasyonla) yok oldukları için, kendilerini gösterdikleri (ve) tekrar tekrar ortaya çıktıkları için, sabit (ve) katı olmadıkları için, kıpırdamaz (ve) hareket etmez değildir”

(805) [VATEC/AY.P1.02/30-31; VATEC/AY.B21/12-13] *kšan kšan üddä tugdači öçdäçi eñıglıg ürlügsüz ärmäz* “Ein in jedem Moment Entstehendes (und) Vergehendes, ein Zusammengesetztes (und) Unbeständiges ist er nicht. // Her anda **ortaya çıkan** (ve) (meditasyonla) gelip geçen, bileşik (ve) kalıcı olmayan bir şey değildir.”

Sözcüğün isim çekim ekleriyle kullanımı, sözlükselleştiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Sözcüğün derlemdeki çekim ekli kullanımları şu şekildedir:

tugdači + İYELİK 3. T. K.

(806) [Abh-T 2724-2725] *adın (ädgü) yrlyşızta ulatılar birlä turıydačısı barča aqıylıy ärmäz bolıy kargäk tep* “Adını (iyi) söylemeyene ve benzerleriyle ortaya çıkanın tümü akıntılı değildir. Meydana gelmesi gerek diyerek...” (Shögaita 2008: 366).

Eski Uygurcada ‘doğmak, meydana gelmek, vücuda gelmek, ortaya çıkmak’ anlamına gelen *tug-(mak)* (EUTG 610) fiili {-DAÇI} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘doğan varlıklar’ anlamını karşılamaktadır.

turgurdači ‘yetiştirici, hayvan terbiyecisi | *turgurdači* Züchter, Dompteur || yetiştirici, hayvan terbiyecisi HA 759; *turıyurdači* Abh-S 90, 100; *turgurdači* BTT-XXV 292; *turıyurdači* Abh-Ta/I 110; *turgurdači* ögrätdäçi Dompteur, Züchter || hayvan terbiyecisi, yetiştirici HA 759.

(807) [BTT-XXV 4013-4016] *adınlarka asıg tusu kılıp ädgü ädrämtä turgurdači ädgü ögli köñüllüg nom kapıgı* “die dharma-Pforte des Wohlwollens, welches anderen Nutzen und Vorteil schafft und veranlaßt, daß man in Vorzügen

geboren wird // yabancılara için fayda ve avantaj yaratan ve kişinin avantajlar içinde doğmasına neden olan iyilikseverliğin öğreti kapısı” (Wilkens 2007: 292).

- (808) [Abh-S 31R54-55; Abh-S 53-55] *ägrikmišlärning ayıy čxšaptin ulatı turyurdači nizvanılarıy adı bolur prxanasanvar tep munung uyrınta azuča ymä* “bağlanmışların kötü čxšaptin ve benzeri **yetiştirici** bulaşmaları adı olur. Prxanasanvar gibi bunun uğrunda veya...” (Shōgaito 2014: 90; Shōgaito 2014: 90).
- (809) [Abh-S 32R43-44] *anı turyurdači köngül üçün anin uqiturnung köngül birlä bütär adirtı angisi qlti öngdün nä ymä sözlädi* “Onu yetiştiren his için onu ihsas edenin hissiyle biter. Son derece farklı sağ taraftan ne söyledi?” (Shōgaito 2014: 100).
- (810) [Abh-Ta/I 1406-1407] *qaltı sudurta yrliqamiš ol bar iki törlüg tilday basudči turyurdači köni körümüg.* “Yani Surta buyurmuş. O iki farklı dilde yardımcı sebep yetiştiren doğru görüşü...” (Shōgaito 1991: 110).
- (811) [Abh-T 1407-1409] *ol bar iki türlüg tilday basudči turyurdači köni körümüg iki türlüg tilday basudčılar ärsär ang’ilki adıntın nom eşidmāk içdin singar könisinčä saqın(maq) böğünmāk ärür* “Yani Surta buyurmuş. O iki farklı dilde yardımcı sebep **yetiştiren** doğru görüşü iki farklı dilde yardımcı sebeplerse ilk önce adından öğreti işitmek için doğru yöne düşünme anlamıdır.” (Shōgaito 2008: 266).

Eski Uyğurcada ‘durdurmak’ anlamına gelen *turgur-(mak)* (EUTG 613) fiili {-DAÇI} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘hayvan terbiyecisi’ anlamını karşılamaktadır.

uladaçı ‘aktaran, anlatıcı, ileten, kaynak kişi, geleneği devam ettiren, muhafaza eden kişi’ | *uladači* ‘Tradent, Überlieferer, Bewahrer || aktaran, anlatıcı, ileten, kaynak kişi, geleneği devam ettiren, muhafaza eden kişi’ HA 790; *uladači/ulatači* Xua-M 145, 170; *ulatači* Xua-B 228, 252; *uladači sapdači* ‘Tradent, Überlieferer, Bewahrer || aktaran, anlatıcı, ileten, kaynak kişi, geleneği devam eden, muhafaza eden kişi’ HA 790; *uladači* Xua-R 98.

- (812) [Xua-M 1043-1046] *ärtimlig törölög suvda batdı, anityatlıg tınmakın tındı, çin kertü nom **uladaç(i)** (biligni) idişi ä(r)d(i, k)ö(r)k* “Er ist (nun) im Wasser der Vergänglichkeit versunken und zur Ruhe gekommen durch die Anityatā-Ruhe. Er war ein Weisheitsgefäß, das den wahren Dharma weitergibt. // O (şimdi) geçiciliğin suyuna battı ve Anityatā dinlenmesi yoluyla dinlenmeye geldi. O, gerçek Dharma'yı **aktaran** bir bilgelik aracıydı.” (Mirsultan 2010: 170). = [Xua-B X24a12-13] *çin kertü nom **uladaçi** ... idişi ärdi...* “Truly he was a (sacred) vessel to perpetuate the Teaching. // Gerçekten o, öğretiyi sürdürmek için (kutsal) bir **araçtı**.” (Barat 2000: 252).
- (813) [Xua-B X18a3-7] *yana sökidin bärüki nom **ulataçi** toyinlarnıg ädräm yerining örüsın qodisın ayıtu, sam tso açarınıg yämä* “Again, he asked about previous missionaries, moralities, and he also inquired about the Tripitaka Master. // Yine önceden zamana ait öğreti aktaran rahip topluluklarını fazilet yerini yukarıyı reddedeni sordu ve (aynı zamanda) Tripitaka Ustasını da (sordu).” (Barat 2000: 228).
- (814) [Xua-R 1056-1061] *arasınta **uladaçi** sapdaçi ärip adın ädrämläriğ inçip yänä taişiğ nomug sävmäki amranmakı üzä öñrä ök ayamakdın bütmiş kertgünç(lüg) ärür* “und obwohl er ein Erneuerer der anderen Wissenschaften ist, dennoch hat er einen vollendeten Glauben, weil er – wegen seiner Liebe zur Mahāyāna-Lehre – schon in viel früheren (Existenzen die Lehre) verehrt hat. // arasında **aktarıcı**, iletici mevcut olup öbür dünyadaki faziletleri bir daha büyük öğretmenin öğretisini sevmeyi şehveti sebebiyle daha önce saygıdan bitmiş inançtır.” (Röhrborn 1996: 98).

Sözcüğün isim çekim ekleriyle kullanımı, sözlükselleştiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Sözcüğün derlemdeki çekim ekli kullanımları şu şekildedir:

ulataçi + ÇOKLUK + İLGİ HAL EKİ

- (815) [Xua-M 772-776] *yänä (södä) bärüki nom **ulataçılarnıg** ädräml(äri)niğ örüsın kudısın ayıtu* “(Daoxuan Lüshi) fragte nach dem Niveau der Fähigkeiten (der Mönche), die seit frühen Zeiten den Dharma überliefert hatten... // eski zamanlardan beri Dharma'yı **aktaranların (keşişlerin)** yeteneklerinin düzeyini sordu...” (Mirsultan 2010: 145).

Eski Uygurcada ‘uzatmak, devam etmek, nakletmek, ortaya koymak’ anlamına gelen *ula-*(*mak*) (EUTG 615) fiili {-*DAÇI*} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘ileten, kaynak kişi’ anlamını karşılamaktadır.

utsukdaçi ‘yenilen, mağlup’ | *utsukdaçi* ‘Besiegter || yenilen, mağlup’ HA 808; *utsukdaçi* XuaVIII 60.

utsukdaçi + ÇOKLUK

- (816) [XuaVIII 558-561] *ančulayu bolur k(a)ltı ol süñüşčilär kılıç süñü yaraşmalaşu salmış tæg utsukdaçılar tını üzülür* “dann ist das so, als ob diese (mit Worten) Kämpfenden im Wettstreit gegeneinander (tatsächlich) Schwert und Lanze gebrauchen würden: der Atem der Besiegten kommt zum Stehen // o zaman sanki bu savaşçılar (gerçekte) kılıç ve mızrak kullanarak birbirleriyle yarışıyorlar: **yenilenlerin** nefesi kesiliyor.” (Röhrborn 1996: 60).

Eski Uygurcada ‘yenilmek’ anlamına gelen *utsuk-*(*mak*) (EUTG 617) fiili {-*DAÇI*} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘mağlup’ anlamını karşılamaktadır.

üledeçi ‘dağıtıcı’ | *ülädäçi* ‘Verteiler || dağıtan’ HA 822; *üledeçi* ‘dağıtıcı’ Mayt.T 134.

- (817) [Mayt.T 71/56-57] *amarı süçig üledeçi tunurçı erdiler* “Bazıları tatlı **dağıtıcı** ve fırıncı idiler.” (Tekin 2019: 134).

Eski Uygurcada ‘taksim etmek’ anlamına gelen *ülä-*(*mek*) (EUTG 618) fiili {-*DAÇI*} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘dağıtıcı’ anlamını karşılamaktadır.

yağıtdaçi ‘yağdıran, yağdıracak (olan)’ | *yağıtdaçi* ‘yağdıran, yağdıracak (olan)’ AY-III 25-26; *yağıtdaçi* Große Wolke – Der alle Gegenden mit dem Weisheitsregen beregnet (Skt. *Mahāmeghaprajñāvarṣāpūrṇa = Bodhisattvaname) || büyük bulut – her yönde bilgi yağmuru yağdıran (Skt. *Mahāmeghaprajñāvarṣāpūrṇa = bir Bodhisattva’nın adı) HA 793.

yağıtdaçi + ÇOKLUK + YÖNELME HAL EKİ

- (818) [AY-III III.3b/7-10] *...uluğ nomluğ yağmur yağıtdaçılarkça uluğ nomluğ küvrügüg yangkurtu tokıdaçılarkça...* “...ulu öğreti (Dharma) yağmur

yağdıracaklara; ulu öğreti (Dharma) davulunu çalıp vuracaklara...” (Ölmez 1991: 25-26).

Eski Uygurcada ‘düşman olmak’ anlamına gelen *yagıt-(mak)* (EUTG 620) fiili {-DAÇI} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘yağdıran, yağdıracak olan’ anlamını karşılamaktadır.

yavalturtaçı ‘ehlileştirici, evcilleştiren’ | *yavalturtaçı* ‘ehlileştirici’ HA 79; *yavalturdaçı* XuaVII 54; at *yavaldurtaçı* Pferdezähmer || at yetiştiricisi, at ehlileşti HA 79; tosin äränläriḡ turulturtaçı *yavalturtaçı* Der die wilden Männer bezähmt (Skt. puruṣadamyasārathi = Epitheton des Buddha) || yabancı erkekleri terbiye eden (Skt. puruṣadamyasārathi = Buda’nın lakabı) HA 734.

(819) [XuaVII 499-501] *inčip alkinčsız oḡlanlarıḡ yavalturdaçı taşgarıp küü kälig ädrämin* “unerschöpflich. Der die, Söhne’ Tröstende, indem er seine Rddhi-Fähigkeit hervorbrachte // Buna rağmen sonu olmayan (tükenmez) oğlanları **ehlileştiren** tadını çıkarıp büyü güçlerini...” (Röhrborn 1991: 54).

(820) [VATEC/BT13.25.A/18-19] *...otgurak š(ı)mnularıḡ yavalturdaçı ulug küčlüḡ m(a)hakaḷaka yükünür biz* “...dem die Teufel gewiß Bändigenden, (zu dem) großmächtigen Mahākāla neigen wir uns // ...şüphesiz şeytanları **evcilleştiren** ulu, güçlü Mahākāla’ya yöneliyoruz”

Eski Uygurcada ‘yavaşlatmak, sakinleştirmek, evcilleştirmek’ anlamına gelen *yavaltur-(mak)* (EUTG 622) fiili {-DAÇI} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘evcilleştiren’ anlamını karşılamaktadır.

yetäči ‘yiyici, vampir’ | *yetäči* ‘yiyici, vampir’ SZB 265, 270; uts 94, 105.

yetäči + ÇOKLUK

(821) [SZB 225] *...ootka čöklämišig yetäčilär*... “...die das fressen, was durch Feuer geopfert wurde... / ...ateşte kurban edileni **yiyeenler**...” (Röhrborn, Róna-Tas 2005: 265). = [SZB 314-316] *...otka čöklämišig yetäčilär nä nägü ašlıḡlar*... “...die das fressen, was durch Feuer geopfert wurde, die Allesfresser... / ...ateşte kurban edilenleri **yiyeenler**, yani yemeği olanlar...” (Röhrborn, Róna-Tas 2005: 270).

- (822) [UTS 224-226] ...tüş yemiş aşıglar ı tarıg aşıglar ootka çöklämişig **yetäçilär**... “...meyve yiyiciler, ekin yiyiciler, yakılarak kurban edileni **yiyiciler**... (yakılmış kurbanı **yiyiciler**) ...” (Kılıç Cengiz 2021: 94).
- (823) [UTS 318-321] buu sigşil kundaçılar karıntakı känçig kundaçılar kan içtäçilär münçik aşıglar ät aşıglar yagrı aşıglar, yilik aşıglar, tugurmuş **yetäçilär**... “Yaşam gücünün hırsızları, anne karnındaki çocuk hırsızları, kan içiciler, erimiş yağ içiciler, et yiyiciler, yağ yiyiciler, ilik **yiyiciler**...” (Kılıç Cengiz 2021: 105).
- (824) [UTS 318-327] buu sigşil kundaçılar karıntakı känçig kundaçılar kan içtäçilär münçik aşıglar ät aşıglar yagrı aşıglar yilik aşıglar tugmuşig **yetäçilär** isig özüg kundaçılar yagış aşıglar psak aşıglar yıd aşıglar hua aşıglar tütsüg aşıglar tüş yemiş aşıglar ı tarıg aşıglar ootka çöklämişig **yetäçilär** nä nägü aşıglar ögüg köñülüg kundaçılar... “Yaşam gücünün hırsızları, anne karnındaki çocuk **hırsızları**, kan içiciler, erimiş yağ yiyiciler, et yiyiciler, yağ yiyiciler, ilik yiyiciler, yeni doğmuş çocuk yiyiciler, yaşam hırsızları, kurban yiyiciler, taç yiyiciler, güzel koku yiyiciler, çiçek yiyiciler, tütsü yiyiciler, meyve yiyiciler, ekin yiyiciler, yakılmış kurbanı **yiyiciler**, her şeyi yiyiciler, akıl ve düşünce hırsızları...” (Kılıç Cengiz 2021: 105).

Eski Uygurcada ‘yemek’ anlamına gelen *ye-(mek)* (HA 882) fiili {-DAÇI} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘yiyici, vampir’ anlamını karşılamaktadır.

* * *

Bununla beraber kaynaklarda sözlükselleşmiş gibi görünse de örnek cümlelerde sıfat-fiil işlevinin baskın olduğu kullanımlar da vardır:

emledeçi ‘iyileştiren’ | *ämlätäçi* ‘iyileştiren’ HA 794; **emledeçi** ‘tedavi eden’ ETŞ 76; ulug igig *ämlätäçi* ‘Der die große Krankheit heilt (Skt. *Kleśavyādhiviṣkambhin Bodhisattvaname) || büyük hastalığı iyileştiren’ (Skt. *Kleśavyādhiviṣkambhin = bir Btoddhisattva’nın adı) HA 794.⁴⁶

⁴⁶ [ETŞ 9/77-80] ...ig **emledeçi** otaçı bolup... “...hastalığı **tedavi eden** tabip olup...” (Arat 1965: 76).

turulturdaçı ‘ehlileştiren, uysallaştıran’ | *turulturdaçı* ‘ehlileştiren’ AY-III 69; *turulturtaçı* ‘uysallaştıran’ AY-V 242-243; *turulturdaçı* ‘terbiye eden’ HA 734⁴⁷

3.3.1.3 Karahanlıca veriler

Karahanlıcada gelecek zaman 1. tip kip işaretleyicisi {-DAÇI} ekinin sözlükselleşmiş biçimleri tespit edilememiştir.

3.3.2 Gelecek zaman 2. tip kip ekinin {-ÇI} sözlükselleşmesi

Eski Türkçe döneminin alt kollarında {-ÇI} ekinin kullanımına pek rastlanmamaktadır. Köktürkçe döneminde gelecek zaman kip eki olarak kullanımı görülse de örnek sayısı yine azdır. Buna istinaden sözlükselleşme aşamasında sözcük tespiti de yapılamamıştır. Eski Uygurca döneminde ekin kullanımı görülmemektedir. Eraslan (2012) eserinde {-ÇI} ekine dair bilgilere yer vermemiştir. Öyle ki ek, Eski Uygurcada sıfat fiil yahut fiilden isim yapım eki görevinde de kullanılmamaktadır. Bu bilgilere nazaran Eski Uygurcada ekin sözlükselleştiği bir sözcük tespit edilmiştir. Karahanlıcada yine {-ÇI} ekinin gelecek zaman eki olarak kullanımı görülmemektedir. Dolayısıyla ek ile ilgili bahsi geçen dönemde sözlükselleşme tespit edilmemiştir.

3.3.2.1 Köktürkçe veriler

Köktürkçede gelecek zaman 2. tip kip işaretleyicisi {-ÇI} ekinin sözlükselleşmiş biçimleri tespit edilememiştir.

3.3.2.2 Eski Uygurca veriler

Eski Uygurcada gelecek zaman 2. tip {-ÇI} ekiyle ilgili bir örnekte sözlükselleşme tespit edilmiştir: *otaçı*.

otaçı ‘hekim’ | *otaçı* ‘hekim’ EUTSV 245; *otaçı* ‘Heilkundiger, Arzt (auch Äquivalent von Skt. vaidya) || tabip, hekim, doktor (Skt. vaidya’nın da eş değeri)’ HA 517; *otaçı* ‘doktor, hekim’ DinD.-EUM 201; *otaçı* AY 76, 313; 314, 315, 317; *otaçı* ‘tabip, hekim’ İS 79; *otaçı* ‘tabip, hekim’ BOB 14-15, 15, 17, 18, 20, 24; *otaçı* ‘hekim’ İS 107, 108,

⁴⁷ [AY-III 187/7-10] ...*turulturdaçı* t(e)ngrilerniñ “...*uysallaştırarak (olan)*, tanrılarının...” (Ölmez 1991: 69).

[AY-V 1141-1147] ...erenlerig *turulturtaçı yavalturtaçı* t(e)ngrilerniñ “...insanları *uysallaştıran*, Tanrılarının...” (Uçar 2009: 242-243).

109,115-116, 121, 126-127, 132; *otaçı* ‘Arzt’ SZB 254; *otaçı* ‘physician’ Xua-B 66, 67, 68, 73; *ōḍāčī* ‘Arzt’ BTT-III 48, 49, 50; *otaçı* ‘Arzt’ BTT-XXIII 136; *oḍāčī* ‘Arzt’ BTT-XIII 81; *otaçı* ‘helar’ BTT-XLIV 338; *oṭačī* ‘hekim, doktor’ EUTHB; *otaçı* ‘hekim, doktor// Arzt’ UM 86; *otaçı* Abh-Ta/II 112; *otaçı* ‘Heilkundiger’ XXXVII 222, 456, 590, 800; *oṭačī* ‘otaçı, hekim, şifalı otları bilen kimse’ UTS 77; *otaçı* ‘hekim’ BMT 106, 107; *otaçı* ‘doktor’ HVSD 368; *otaçı* Abh-Ta 268, *oḍāčī* ‘Arzt, Doktor’ SUK-II 269; *otaçı* ‘doktor, hekim’ ETŞ 76; *otaçı* bahşı ‘Heilkundiger und Meister, Meister der Heilkunst || tabip ve üstat, hekimliğin üstadı’ HA 517.

- (825) [AY 34d/30-34] *bodis(a)t(a)v .. oṭačī iligi bodis(a)t(a)v .. ögrünç sevinç iligi bodis(a)t(a)v .. başdınkı [a]lkışka tegmiş bodis(a)t(a)v ..* “Bodhisatav... **hekimlerin** kralı Bodhisatav... Sevinç Kralı Bodhisatav...” (Kaya 2021: 76).
- (826) [BOB 6/13-16; AY 590/15-17] *kesinlerniñ sapınta tegşilmekdin öd kolu tört uluğlar itişip tegşilürler öd iyin bu ödlerte oṭačī yimeser ot emig...* “(Sayılan bu) kesinlerin sırasında mevsim devresi değiştiğinden dört büyük (mevsimin) düzene girip değiştiği zamana göre bu zamanlarda **hekim** (gerekli olan) ilacı, şifayı verirse...” (Berbercan 2013: 14-15; Kaya 2021: 313).
- (827) [BOB 6/19-21; AY 590/17-23] *...oṭačī tört ödlerniñ adırtın yime ök bilser ançulayı altı kesinlerniñ ülüşin uksar birök...* “...**hekim** dört mevsimin farkını da tam olarak bilirse ve işte bu şekilde altı kesin devresini anlarsa şayet...” (Berbercan 2013: 15; Kaya 2021: 313).
- (828) [BOB 9/10-12] *oṭačī kamağ ot em uzanmağı üze birkerü tutulmuş biligig bularnı birök öd...* “**Hekim** sekiz türlü ilmi, bütün ilaçların yapımında ustalaşarak üzerine tutulmuş hikmeti (bilgi birikimini) bilmelidir (yani tababete hâkim olmalıdır).” (Berbercan 2013: 18).
- (829) [BOB 7/3-6] *birök ig ağrığ bu tatığ birteçi uğuş uğuşlarta bilmiş kergek oṭačī emlegeli.* “Eğer hastalıklar (vücuda) girerse; **hekim**, bunları tedavi etmek için bu tat veren unsuru unsurlar içinde tanımalıdır.” (Berbercan 2013: 15).
- (830) [BOB 9/9] *kükülür ked oṭačī erür* “(Böyle bir **hekim**) çok şöhret kazanan hekimdir.” (Berbercan 2013: 18).
- (831) [BOB 9/3-5; AY 593/4-5] *olarıñ neteg tözlüg ertükin munçulayı adırtlıg bilmişde kin oṭačī ol oğ* “Onların hangi kökenli olduğunu işte bu şekilde ayırt

ederek tanıdıktan sonra **hekim** o (kişiye) denir.” (Berbercan 2013: 17; Kaya 2021: 314).

- (832) [BOB 11/6-9; AY 595/6-9] *birök kaçığıları tetrü yanluğ atkansar yig otaçı bahşı üze yinik köñül turgursar edgü öglıke...* “Kimin şayet duyu uzuvları ters yanlış bağlanırsa, (kim) en iyi **hekim** üzerine kötü düşünce izhar ederse, (kendisi için) iyi düşünene (temiz kalpliye) ...” (Berbercan 2013: 20; Kaya 2021: 315).
- (833) [İS 569-571] *bo üdlerte otaçı yémemeser ot emig odgurak séziksiz tepreyür* “şayet o zaman içinde **hekim** ilacı (hastalara) içirmezse şüphesiz (hastalıklar) baş gösterir.” (Uçar 2013: 107).
- (834) [İS 571-574] *agrıg tikig ig toga adıra bilser otaçı tört üdlerniñ adırtın yme ök bilser...* “Şayet **hekim**, hastalık ve rahatsızlıkları tefrik edip dört mevsimin ayırımını bilse...” (Uçar 2013: 107-108).
- (835) [İS 581-583; AY 591/4-7] *...kirser birök ig agrıg bo tatıg bérteçi uguş uguşlarta bilmiş k(e)rgek otaçı* “...hastalık (bedene) musallat olacak olsa, bu kilüsü sağlayan bütün (yedi temel) unsorda, (hangisinin hangi hastalığı) tedavi edeceğini **doktorun** bilmesi gerekir.” (Uçar 2013: 109; Kaya 2021: 313-314).
- (836) [İS 629-634] *munçulayu adırtlıg bilmişte kén otaçı ol ok üdlerniñ yonınça otın bérıp emlezün aşın içgün ot emin şaşurmatın üdinçe muntag atı kükülür ked otaçı erür tép* “**Hekim**, bu şekilde, ayrıntılarıyla (tedavi yöntemlerini) anladıktan hemen sonra mevsimlerin uygunluğunu dikkate alarak ilaçları hazırlayıp yiyecek, içecek ve ilacı zamanına göre hatasız olarak tedavide uygulayın, böylece adı da ‘usta **hekim**’ olarak ünlenecektir.” (Uçar 2013: 115-116).
- (837) [İS 634-635; AY 593/9-12] *sekiz törlüg edremig bilmiş k(e)rgek otaçı* “Sekiz türlü (tedavi) sanatını **hekimin** bilmezi lazımdır.” (Uçar 2013: 115; Kaya 2021: 314).
- (838) [İS 678-684] *kimniñ birök kaçığıları tetrü yanlok adkansar yég otaçı bahşı üze yénig köñül turgursar edgü öglıke yanturu <...> övkelenser kakısar, bilmiş k(e)rgek munı üze ölüm b(e)lgüsü erür tép* “Kimin şayet duyu organları yanlış algılıyorsa (o kişi) muhteşem **hekim** hakkında gayrı ciddi düşüncelere

kapılıyorsa, yine akrabalarına karşı sinirli davranışta bulunuyorsa, (o zaman) bunun için ölüm âlameti (var) diye düşünmek gerekir.” (Uçar 2013: 121).

- (839) [İS 726-730] *m(e)n erser otaçı m(e)n, m(e)n erser otaçı m(e)n, otug emig yme ked ötgürü bilir m(e)n ukar m(e)n, öñetdürgeli tép téti* “Ben (artık) **hekimim!** Ben (artık) **hekimim!** İlaçları da pek iyi bilirim, (hastaları) iyileştirmekten anlarım, diye söyledi.” (Uçar 2013: 126-127).
- (840) [İS 776-779] *ol bayagut oğlu otaçı udakapuri udaka(k)alvani atl(ı)g iki oğlanı birle balık uluş sayu kezigçe keze yorıyu bir kurug öleñte* “Bu arada, bir vakit o şreştñinin oğlu **hekim** UdaKapūri (ve) UdaKaālīna (adlı) iki oğlu ile beraber sırasıyla şehir şehir gezdikleri sırada...” (Uçar 2013: 132).
- (841) [Xua-B IX17a2-5] *xan äşidip tärkin tavrati içgärü tapıyçı, baştinqi otaçı, ot bilmäktä tükälmış bilgä tso baylıy...* “The Emperor heard and immediately sent the interior attendant, top physician, master pharmacist... // İmparator duyup hızlıca dahiliye görevlisini, **başhekim**i, ilaç yapımı bilmekte usta bilge...” (Barat 2000: 66).
- (842) [Xua-B IX17b12-13] *ädgü otaçı, yignä, ot birlä idu yarlıqamış* “and sent the good physician, acupuncture, and medicine together. // iyi **hekim** iğne ve ilacı beraber göndermeyi buyurmuş.” (Barat 2000: 68).
- (843) [BTT-XLIV D78-80] *toz bulganmış ig ämlädäçi otaçı bolup turıtmaksız köngül üzä alku üdlärdä topça kamag al altagta uz yarañınur* “Being the healer who helas the sickness caused by dust pollution, with unintimidated mind at any time He masterfully adorned himself in each and all davices // Toz kirliliğinin yol açtığı hastalıkları tedavi edecek hekim bulup çekinmeksizin tüm zamanlarda herkes bütün araç ve metotla kabiliyetli hazırlanır.” (Yakup 2021: 338).
- (844) [UM 334-336] *ymä näčä otaçı otın birlä k(ä)lsär, anı otayu umagay* “Und wie viele Doktoren mit ihren medizinen kommen, sie werden ihn nicht heilen können. // Ve ne kadar **doktor** ilaçlarıyla gelse de onu iyileştiremeyecekler.” (Özertural 2008: 86).
- (845) [Abh-Ta/I 1430-1432; Abh-T 1430-1431] *qalti (nädäg) yirdinçütäki odaçı (baxşı)lar kördüktä...* “Eğer güneydeki hekim bahşılar gördüğünde...” (Shōgaito 1991: 112; Shōgaito 2008: 268).

- (846) [BTT-XXXVII 10759-10761] *anta ötrü otaçı* // *inčä tep tedilär* “Da sagten die Heiler... // Ondan sonra hekim /// gibi diyip dediler.” (Wilkens 2016: 800).
- (847) [HVSD Mi 33/1-4] *tavişgan yıl ç(a)hşaput ay altı y(i)g(i)rmike men otaçı tayşı kümüşni şiusay taysıtın alıp şiusay tayşı kayda barsar b...birürmen* “Tavşan yıl(ının) on ikinci ay(ının) on altı(sın)da ben **doktor** Tayşı gümüşü İiusay Tayşı’dan alıp Şiusay Tayşı nereye gitse b... veririm” (Şen 2022: 368).
- (848) [ETŞ 9/77-80] *...tolu yarım ay sayu belgüni bilip toş bulğanmış ig emledeçi otaçı bolup turıdmaqsız koñül öze alku ödlerde topça kamağ al aldağta uz yarağınur* “...her tolun ayda ve her yarım ayda işareti bilip, toz bulanmış hastalığı tedavi eden **tabip** olup, yorulmayan gönül ile her vakit her türlü çâre ve usûlleri ustalıkla tatbik eder.” (Arat 1965: 76).

Sözcüğün isim çekim ekleriyle kullanımı, sözlükselleştiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Sözcüğün derlemdeki çekim ekli kullanımları şu şekildedir:

otaçı + ÇOKLUK

- (849) [BTT-XXXVII 7139-7140] *otaçılar inčä tep tedilär* “Die Ärzte sagten // **Doktorlar** gibi diyip dediler.” (Wilkens 2016: 590).
- (850) [UTS 68-72] *yükünürm(ä)n atı kötrülmiş ançulayu kälmiş ayagka tägimlig köni tüzüni tuymış vayđuri ärdini y(a)ruklug otaçılar eliği t(ä)ñri burhan kutıña* “Adı yüceltilmiş, öylece gelmiş, hürmete layık, doğru aydınlanmış, vaidürya cevheri parkalkığında **hekimler** hanı ilahi Buda kutsallığına saygıya eğilirim.” (Kılıç Cengiz 2021: 77).
- (851) [BMT 106] *otaçılar eliği* ‘hekimler hanı’, *otaçı eliği bodisatav* ‘**hekimler** hanı Bodhisattva, **iyileştiricilerin** hükümdarı’ (Tokyürek 2019: 106).
- (852) [BMT 107] *añ kênki etözüg iltinteçi üzelihsiz otaçılar eliği agulug okug tartdaçı* “En sonunda vücudu götüren kesintisiz **hekimler** hanı zehirli oku çıkaracak, bozacak.” (Tokyürek 2019: 107).
- (853) [BOB 15/3-5; AY 599/4-5; İS 770-771] *siz uluğ küçlüg otaçılar iligi uluğ yarlıkançuçı köñüllüg bodisataw...* “Siz gerçekten ulu, kudretli **hekimler** hükümdarı, yüce merhametli gönüllü ermiş kişisiniz...” (Berbercan 2013: 24; Kaya 2021: 317; Uçar 2013: 132).

- (854) [Xua-B IX17a24-26] *kim ol otaçılar äm üzä tapıy uduy qılıp kečä küntüz öngi* “The physicians treated him with medicines without leaving him (night) or day. // **Hekimler** tedavi sayesinde hürmet edip (onu) gece gündüz...” (Barat 2000: 67).
- (855) [Xua-B IX18b15-16] *otaçılär ämlämäki üzä igimiz örgätđi* “Through the treatments of the physicians, our illness is cured // **Hekimlerin** tedavileri sayesinde hastalığımız iyileşiyor” (Barat 2000: 73).
- (856) [BTT-III 487-490; BTT-III 536-538] *añ kenki ät’özüg eltindäci üzäleksiz otaçılar eliği ayuluş oq(uş) tartdači* “(ich bin) den letzten Körper tragend, der unübertreffliche König der Ärzte, der den giftigen Pfeil herausziehen wird // (Ben) zehirli oku çıkaracak olan, **hekimlerin** aşılmaz Kralı’nın son cesedini taşıyorum.” (Tezcan 1974: 48; Tezcan 1974: 50).
- (857) [SZB 66-70] *aşı kötrülmiş ançulayu kälmiş ayagka tägimlig köni tüzünü tuymış vaiduri ärdini y(a)ruklug otaçılar eliği t(ä)ñri burhan kutıña yükünür m(ä)n* “Ich verneige mich vor der Majestät des Bhagavat, des Tathāgata, des Ehrwürdigen, des Saṃyaksam-buddha, des mit Vaidūrya-Kleinod-Glanz, des göttlichen Buddha ‘König der Ärzte’. // Adı yüceltilmiş böylece ayağa gelmiş yetkili tam aydınlanmış Vaidūrya mücevherini Işıklı Hekimler Kralı Tanrı Burhan katına secde ediyorum.” (Röhrborn-Róna Tas 2005: 254).
- (858) [BTT-III 520-524] *braman ärür män añ kenki ät’özüg elđintäci yeg üşdüñki otaçılar eliği ayuluş oquş tartdači ärür män näčökin mäñiñ yänä yañılmaqım bolıy tep* “Ich bin Brāhmṇa, der den allerletzten Körper erhalten hat, der unübertreffliche König der Ärzte, der den giftigen Pfeil herausziehen wird; wie kann es auch bei mir einen Irrtum (Verfehlung) geben? // Ben nihai bedeni alan Brāhmṇa’yım, zehirli oku çıkaracak olan **hekimlerin** aşılmaz Kralıyım; Benim açımdan nasıl bir hata olabilir?” (Tezcan 1974: 49).
- (859) [BTT-XXIII 132-139] *puu-kun atl(i)g yultuz kutıña ärür siz öñdün yınak vaiduri ärdini üzäki yertinçütäki otaçılar eliği vaiduri yaltrıklıg atlıg burhannıñ bälğürtmäsi d(a)rnısı bo ärür namo samanta budanan oom sapi (tapara miniča svaha)* “Ihr seid in der östlichen Welt ‘Region entstanden aus dem Edelstein Vaidūrya’ die Verkörperung (des Buddha names ‘König der Medizin Vaidūrya-Licht’. Seine Dhāraṇi ist diese: namaḥ samanta

buddhānām om sapita para miniča svāhā. // Puu-kun adlı yıldız katındadır. Siz doğu tarafı Vaiḍūrya mücevherinin üstündeki bölgesindeki ‘**Hekimlerin Kralı Vaiḍūrya Işık**’ olarak adlandırılan Buda’nın sihirli sözü şudur: namaḥ samanta buddhānām om sapita para miniča svāhā.” (Zieme 2005: 136).

otači + ÇOKLUK + YÜKLEME HAL EKİ

- (860) [BTT-XXXVII 7134-7136] *ötrü m(a)henḍrasene elig bāg bütün balı(kdaki otači)ları(g okıp) tözün yumşak savın olarka inčā tep t(edi)* “Da (rief) König Mhendrasena alle (Ärz)te (in) der Sta(dt) (zusammen) und sagt(e) mit edlen und sanften Worten zu ihnen // Daha sonra Kral Mhendrasena Bey büyük şehirdeki **doktorları** bir araya topladı ve onlarla asil ve nazik sözlerle konuştu.” (Wilkens 2016: 590).
- (861) [BTT-XXXVII 10752-10755] *yeg ädgü bilgä (bi)ligkä tükällig tetig oḍgurak otačılarig yığıp öñi öñi uluşılar da ämlägäli idtı* “Er versammelte die besten, mit Weis(he)it versehenen, klugen und erfahrenen Heiler und sandte sie in die verschiedenen Länder, um (dort) zu heilen. // En iyi, bilge, akıllı ve tecrübeli kesin olan **şifacıları** bir araya toplayıp şifa vermeleri için çeşitli ülkelere gönderdi.” (Wilkens 2016: 800).
- (862) [BTT-XXXVII 392-398] *öz uzun kılgu ölmäz otın katdači uz otačılarig mayi azunu täg yelvičilärig višvak(a)rme t(ä)ñri täg uzlarıg ymä (...) äsriñü ärdämlärin ‘äñ k(enintä) munı täg ök anityat ürlüksüz ölüm törö ärtürdi eltti* “...welche Methoden generieren, die Gefahren abwenden sollen, und die geschickten Heilkundigen, welche Unsterblichkeitskraut applizieren, welches langes Leben garantieren soll, (auch) die Zauberer, die gleichsam eine māyin-Existenz (führen) und (zudem) die Handwerker wie Gott Višvakarma mit (...) mannigfachen Fähigkeiten, (diese alle gibt das Gesetz, Tod’) der Vernichtung preis und führt sie (aus diesem Leben) fort. // ...tehlikeleri önlediği varsayılan yöntemler üreten ve uzun yaşamı garanti ettiği varsayılan ölümsüzlük şifalı bitkilerini uygulayan yetenekli **şifacılar**, (aynı zamanda) bir māyin varoluşunu (yönlendiren) sihirbazlar ve (ayrıca) Tanrı Višvakarma gibi zanaatkarlar (...) çok çeşitli yetenekler (yasa, ölüm) bunların hepsini yok olmaya bırakır ve onları (bu hayattan) alır.” (Wilkens 2016: 222).

otači + ÇOKLUK + İLGİ HAL EKİ

- (863) [BTT-XXXVII 4567-4574] *ulug (ünün) (törtün yı)ḡak bütün balıktaki ul(uştaki) (otačıların o)kıp sumanapraba hatun (igin) (togası)n adırtl(ı)g biltürü (////) (an)ta ken sumanapraba hatun /// ätözintäki igi togası törčimiš* “Sie (r)ief in (betrügerischer Ab)sicht (mit) lauter (Stimme ihre) bedeutenden (und berühmten Ärzte der vier Himmels)richtungen aus der ganzen Stadt und des (ganzen) La(ndes) zusammen, und indem Königin Sumanaprabhā ihnen detaililiert ihre (vorgetäuschte) Krankheit schilderte, sagte sie ausführlich zu König Brhaddyuti, dass an ihrem (Körper) eine Krankheit ausgebrochen sei. // yüce, ünlü (olan) dört yandan bütün şehirdeki ve ülkedeki hekimlerine söyleyip Kraliçe Sumanaprabhā hastalığını anlatan /// Sonra Kraliçe Sumanaprabhā /// vücudundaki hastalığı baş göstermiş.” (Wilkens 2016: 456).

otači + YÜKLEME HAL EKİ

- (864) [Xua-B IX17a6-10] *qa co atliḡ otačrḡ yana yignä itmaqda uzanmaqlıḡ üstünki bāg siung baylıḡ cuen šan atliḡ otačrḡ, bu ikigüni idu yarlıqadı* “Xiao Zhang, and the Professional acupuncturist, high official, doctor Cong Zhuan Shan these two persons. // Qa Co adlı hekimi yeniden iğneye itmede uzanmalı üstteki Bey siung baylıḡ cuen šan adlı hekimi, bu her ikisini göndermeyi buyurdu.” (Barat 2000: 66).

Eski Uygurcada ‘tedavi etmek, iyileştirmek’ anlamına gelen *ota-(mak)* (HA 517) fiili {-DAçI} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘tabip, doktor’ anlamını karşılamaktadır.

3.3.2.3 Karahanlıca veriler

Karahanlıca gelecek zaman 2. tip kip işaretleyicisi {-çI} ekinin sözlükselleşmiş biçimleri tespit edilememiştir.

3.3.3 Gelecek zaman 3. tip kip ekinin {-sIk} sözlükselleşmesi

Mehmet Ölmez (2021) Köktürkçede gelecek zaman 3. tip kip işaretleyicisi olan {-sIk} ekinin sıfat fiil eki olarak kullanıldığını ifade etmiş ve üç örnek sözcük⁴⁸ sıralamıştır: *āçsık, tosık, tutsık*.

Rıdvan Öztürk (2014) Köktürkçede gelecek zaman 3. tip kip işaretleyicisi {-sIk} ekinin sıfat fiil görevinde kullanıldığı belirterek dört sözcüğü⁴⁹ örnek olarak vermiştir: *batsık, ölsik, tugsık, tutsık*.

Talat Tekin (2016) Köktürkçede gelecek zaman 3. tip kip işaretleyicisi olan {-sIk} ekinin fiilden isim yapım eki olarak kullanıldığını belirterek iki örnek sözcüğe yer vermiştir: *āçsık* “mutlak acıkacak olma” < *āç-* “acıkacak”; *tosık* “mutlak doycak olma” < **to-* “doymak”. Tekin (2016), aynı ekin Köktürkçe döneminde sıfat fiil görevinde de kullanıldığını belirtmektedir. Cümle içerisinde yer alan ekin beraberinde cümlede gelecek zaman-gereklilik anlamı taşıdığını da görüşlerine eklemektedir. Tekin, ekin Ongin yazıtında {-sIg} biçiminde geçtiğini ifade etmektedir. Köktürkçede ekin, ad⁵⁰ görevinde ve niteleyici⁵¹ görevinde kullanıldığını belirtmektedir.

Kemal Eraslan (2012) Eski Uygurcada gelecek zaman 3. tip kip işaretleyicisi {-sIk} ekinin sıfat fiil görevinde kullanıldığını belirtmektedir. Eraslan (2012), bahsi geçen eki isim-fiil ekleri olarak başlıklandırmaktadır. Eraslan, ekin gelecek zaman işlevinin yanında gereklik isim-fiil eki olup bazı şekillerde kalıplaşarak çoğu zaman sıfat görevinde de kullanıldığını eklemiştir. Bu görüşüne istinaden örnek sözcüklere yer vermiştir: *batsık* (<*bat* “batmak” -*sık*) “batı tarafı”, *tütsük* (<*tüt-* “tutmek” -*sük*) “tütsü”.

Mehmet Vefa Nalbant (2008) Karahanlıcada gelecek zaman 3. tip kip işaretleyicisi olan {-sIk} ekinin fiilden isim yapım eki olarak kullanıldığını belirterek görüşünü üç sözcük vererek desteklemektedir: *batsıg* <*bat-sıg* “batı” (DLT, CI, 463); *tugsug* <*tuğ-sug* “doğu” (DLT, CI, 463); *tutsug* <*tut-sug* “vasiyet” (DLT, CI, 462).

⁴⁸ el *tutsık* yer “Ülke kurulacak topraklar...” (KT G4); *tosık*... “...*toksun*...” (BK K6). (Ölmez 2021: 62).
⁴⁹ kün *batsıkdaki* “gün batısındaki”, kün *tugsıkka* “gün doğusuna”, il *tutsık* yir... “İl tutulacak yer...” (KT G4); il *tutsıkıñın*... yanılıp *ölsikiñin*... (KT G10-11) “...devlet *sahibi olacağını*... yanılıp *öleceğini*...” (Öztürk, 2014, s. 61).

⁵⁰ *āç-sık to-sık*... “açlığı (acıkacağını) tokluğu (doyacağını)...” (KT G8); ...*āçsık tosık* ömäs sän... *āçsık* ömäs sän “...acıkırsan doycacağını düşünmezsin; ...acıkacağını düşünmezsin.” (BK K6). (Tekin, 2016, s. 153).

⁵¹ il *tutsık* yir... “Devlet kurulacak yer...” (KT G4) (Tekin, 2016, s. 153).

3.3.3.1 Köktürkçe veriler

Köktürkçede gelecek zaman 3. tip kip işaretleyicisi {-sIk} ekiyle ilgili dört örnekte sözlükselleşme tespit edilmiştir: *açsık, batsık, tosık, togsık*.

açsık ‘Acıkacak olma, açlık’ | *açsık* ‘acıkacak olma, açlık’ TBT 504; *āçsık* ‘acıkma, acıkacak olma’ OY 22.

(865) [KT G8; BK K6] *Bir todsar āçsık ömez sen.* “Bir doydun mu (bir daha) **açlık** düşünmezsin.” (Ercilasun 2016: 504; Ercilasun 2016: 548).

(866) [KT G8] *türük bod(u)n, tok, (a)rk(u)k s(e)n, āçs(ı)k tos(ı)k öm(e)z s(e)n. bir tods(a)r āçs(ı)k öm(e)z s(e)n* “(Ey) Türk halkı, (sen) tok (gözlü ve) aksisin: **Açlığı** tokluğu düşünmezsin: bir (de) doyersan **açlığı** (hiç) düşünmezsin.” (Tekin 2020: 22).

Köktürkçede ‘acıkmak’ anlamına gelen *aç-(mak)* (ETY 718) fiili {-sIk} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘açlık’ anlamını karşılamaktadır.

batsık ‘güneşin battığı yer, gün batısı’ | *batsık* ‘güneşin battığı yer, gün batısı’ TBT 546, 500, 544; *batsık* ‘gün batısı’ OY⁵² 38, 20, 44; *batsık* ‘batı’ KK 115; *kün batsık/ batsık* ‘batı’ ETY 326.

Sözcüğün isim çekim ekleriyle kullanımı, sözlükselleştiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Sözcüğün derlemdeki çekim ekli kullanımları şu şekildedir:

batsık + İYELİK 3. T. K. + YÖNELME HAL EKİ

(867) [KT G2] *İlgerü kün togsık(k)a, birigerü kün ortasıñaru, kurıgaru kün batsıkıña, yıırıgaru tün ortasıñaru, anta içreki bo[dun kop maña körür.]* “Doğuda güneşin doğduğu yere, güneyde gündüz ortasına kadar, **batıda** güneşin battığı yere, kuzeyde gece ortasına kadar; bunlar içindeki milletler hep bana bağlıdır.” (Ercilasun 2016: 500) = [BK K1-2] *İlgerü kün togsıkıña, birigerü kün ortasıñaru, kurıgaru kün batsıkıña, yıırıgaru tün ortasıñaru, anta içreki bodun kop maña körür.* “Doğuda güneşin doğduğu yere, güneyde

⁵² “Orhun Yazıtları” eserinde yer alan cümleler ile “Türk Kağanlığı ve Türk Bengi Taşları” adlı eserde geçen cümleler aynı olduğundan sadece sayfa numaraları verilmiştir.

gündüz ortasına kadar, **batıda** güneşin battığı yere, kuzeyde gece ortasına kadar; bunlar içindeki milletler hep bana bağlıdır.” (Ercilasun 2016: 544).

batsık + YÖNELME HAL EKİ

- (868) [S 4-5] *küm sorugum: kün tugsuka <kün> **batsıka** tegdi bay bar ertim*
“Şanım şöhretim gün doğusundan (gün) **batisına** (kadar) ulaştı. Zengin (ve) varlıklıydım. (Aydın 2021: 120-121).

batsık + BULUNMA HAL EKİ + AİTLİK EKİ

- (869) [KT K12] *Töpüt kaganta bölün kelti. Kırıya kün **batsıkdaki** Sogd(ak) Berçek Er, Bukarak uluş bodunta Nek Seşün, Ogul Tarkan kelti.* “Tibet kağanlığından vezir (?) geldi. Batıda, **gün ortasındaki** Soğdak Berçek Er, Buhara ülkesi halkından General Nek ve Oğul Tarkan geldi.” (Ercilasun 2016: 546).

Köktürkçede ‘gömülmek, batmak’ anlamına gelen *bat-(mak)* (ETY 722) fiili {-sIk} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘batı, güneşin battığı yer’ anlamını karşılamaktadır.

tosık ‘doyacak olma, tokluk’ | *tosık* ‘doyacak olma, tokluk’ TBT 504, 548; *tosık* ‘tokluk’ ETG 123.

- (870) [KT G8] *Türk bodun, tok, arkuk sen, āçsık **tosık** ömez sen.* “Türk milleti, tok (müstağni) ve inatçısın; açlık **tokluk** düşünmezsin.” (Ercilasun 2016: 504).

Köktürkçede ‘doymak’ anlamına gelen *to-(mak)* (ETY 742) fiili {-sIk} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘tokluk’ anlamını karşılamaktadır.

togsık ‘güneşin doğduğu yer, gün doğusu’ | *togsık* ‘güneşin doğduğu yer, gün doğusu’ TBT 500, 508, 512, 544; *tugsık* ‘(güneş) doğma, doğuş, doğu’ OY 50, 48, 52.

Sözcüğün isim çekim ekleriyle kullanımı, sözlükselleştiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Sözcüğün derlemdeki çekim ekli kullanımları şu şekildedir:

togsık + İYELİK 3. T. K. + YÖNELME HAL EKİ

- (871) [BK K1-2] *İlgerü **kün togsıkıña**, birigerü kün ortasıñaru, kurıgaru kün batsıkıña, yırıgaru tün ortasıñaru, anta içreki bodun kop maña körür.*
“Doğuda güneşin doğduğu yere, güneyde gündüz ortasına kadar, batıda

güneşin battığı yere, kuzeyde gece ortasına kadar; bunlar içindeki milletler hep bana bağlıdır.” (Ercilasun 2016: 544). = [BK K11] *İlg(e)rü kün tu[gs(i)k]ına...* “İleride **gün doğusuna**...” (Tekin 2020: 48).

- (872) [O D-2] *Türk bodun öñre kün tugsıkiña kesre kün batsıkiña tegi...* “Türk halkı doğuda **gün doğusuna**, batıda gün batısına kadar...” (Aydın 2017: 123).

togsık + YÖNELME HAL EKİ

- (873) [KT G2] *İlgerü kün togsık(k)a, birigerü kün ortasıñaru, kurıgaru kün batsıkiña, yırıgaru tün ortasıñaru, anta içreki bo[dun kop maña körür.]* “**Doğuda güneşin doğduğu yere**, güneyde gündüz ortasına kadar, batıda güneşin battığı yere, kuzeyde gece ortasına kadar; bunlar içindeki milletler hep bana bağlıdır.” (Ercilasun 2016: 500) = [BK K1-2] *İlgerü kün togsıkına, birigerü kün ortasıñaru, kurıgaru kün batsıkiña, yırıgaru tün ortasıñaru, anta içreki bodun kop maña körür.* “Doğuda güneşin doğduğu yere, gündüz gündüz ortasına kadar, batıda güneşin battığı yere, kuzeyde gece ortasına kadar; bunlar içindeki milletler hep bana bağlıdır.” (Ercilasun 2016: 544).
- (874) [BK D8] *ilg(e)rü kün tugs(i)k(k)a bükli (ka)g(a)nka t(e)gi sül(e)yü birm(i)ş* “Doğuda, **gün doğusunda**, Bükli hakanına kadar sefer edivermişler.” (Tekin 2020: 52).
- (875) [S 4-5] *küm sorugum: kün tugsuka <kün> batsıka tegdi bay bar ertim* “Şanım şöhetim **gün doğusundan** (gün) batısına (kadar) ulaştı. Zengin (ve) varlıklydım. (Aydın 2021: 120-121).

togsık + BULUNMA HAL EKİ

- (876) [KT D4] *Yogçı, sıgıtçı, öñre kün togsıkda Bük ili, Çöl(l)üg il, Tabgaç, Töpüt, Apar, Apa Urum, Kırkız, Üç Kurıkan, Otuz Tatar, Kıtah, Tatañ, bunca bodun kelipen sıgtamış, yoglamış.* “Yasçı ve ağlayıcı olarak, **doğuda güneşin doğduğu yerden** (başlamak üzere) Orman ülkesi (Kore), Çöl ülkesi (?), Çin, Tibet, Sasani, Büyük Roman, Kırkız, Üç Kurıkan, Otuz Tatar, Kıtay, Tatañ, Bunca milletler (in temsilcileri) gelip ağlamışlar, yas tutmuşlar.” (Ercilasun 2016: 508) = [BK D5] *Yogçı, sıgıtçı, öñre kün togsıkda Bük ili, Çöl(l)üg il, Tabgaç, Töpüt, Apar, Apa Urum, Kırkız, Üç Kurıkan, Otuz Tatar, Kıtah, Tatañ, bunca bodun kelipen sıgtamış, yoglamış.* “Yasçı ve ağlayıcı olarak,

doğuda güneşin doğduğu yerden (başlamak üzere) Orman ülkesi (Kore), Çöl ülkesi (?), Çin, Tibet, Sasani, Büyük Roman, Kırgız, Üç Kurikan, Otuz Tatar, Kıtay, Tatabı, Bunca milletler (in temsilcileri) gelip ağlamışlar, yas tutmuşlar.” (Ercilasun 2016: 556).

- (877) [KT D8] *İlgerü kün togsıkda Bük ili kaganka tegi süleyü birmiş...* “**Doğuda, güneşin doğduğu yerdeki** Orman ülkesi (Kore) Kağanlığına dek ordu yürütmüşler...” (Ercilasun 2016: 512).

togsık + BULUNMA HAL EKİ + AİTLİK HAL EKİ

- (878) [BK D5] *öñre kün togs(ı)kd(a)kı bükli, çöl(lü)g il...* “**Doğuda gün doğusundan** Bükli Çöl halkı...” (Tekin 2020: 50).
- (879) [Ta. B3-4] <...> *öñre kün tugsıkdakı bodun kesre ay tugsıkdakı bodun tört bulundakı bodun <i>ş küç bérür* “<...> Doğuda **güneşin doğduğu yerdeki** boylar, batıda ayın doğduğu yerdeki boylar dört bucaktaki halklar hizmetindedir.” (Aydın 2021: 45).
- (880) [Tes. D5] <...> *l kaganım bilgesin üçün öñre kün togsıkdakı bodun* “<...> kağanım bilge olduğu için doğuda **güneşin doğduğu yerdeki** halklar...” (Aydın 2021: 36).

Köktürkçede ‘doğmak, dünyaya gelmek’ anlamına gelen *tog-(mak)* (ETY 742) fiili {-sIk} ekiyle birlikte sözlükselleşerek ‘doğu, güneşin doğduğu yer’ anlamını karşılamaktadır.

3.3.3.2 Eski Uyğurca veriler

Eski Uyğurcada gelecek zaman 3. tip kip işaretleyicisi {-sIk} ekinin sözlükselleşmiş biçimleri tespit edilememiştir.

3.3.3.3 Karahanlıca veriler

Karahanlıcada gelecek zaman 3. tip kip işaretleyicisi {-sIk} ekinin sözlükselleşmiş biçimleri tespit edilememiştir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Sondan eklemeli bir dil yapısına sahip olan Türkçenin sözcük türetme yollarından biri de sözlükselleşmedir. Günümüz Türkçesinde de kullanılan bir yöntem olan sözlükselleşmeye Eski Türkçenin söz varlığında da rastlanmaktadır. Bir morfemin ya da sözcüğün başka bir fiil ya da isim soylu sözcüğe eklenmesi sonucu morfemin aslı görevini yitirmesi ve eklendiği isim ya da fiil kökü ile birleşmesiyle yeni anlamlar ortaya çıkarması olarak tanımlanabilen sözlükselleşme yalnızca dilbilgisi ile değil diğer bazı dilbilimi dallarıyla da ilişkili bir konudur. Bu çalışmada teorik olarak İsa Sarı'nın '*Türkçede Ekleme Dışı Sözcük Yapımı ve Sözlükselleşme*' adlı tezinden yararlanılmış olup sınırlılık olarak ise Eski Türkçenin üç kolundan seçilen eserlerden oluşan bir derlem belirlenmiştir.

Tez çalışmasının sonunda şu tespit ve değerlendirmelere ulaşılmıştır.

1. Çalışma için Eski Türkçenin Köktürkçe kolundan 7, Eski Uygurca kolundan 108 ve Karahanlıca kolundan 10 olmak üzere toplam 125 eserden hareketle bir derlem oluşturulmuştur.
2. Öncelikle Eski Türkçenin kolları olan Köktürk, Eski Uygur ve Karahanlı dönemlerinde kullanılan bildirme ve tasarlama kiplerine yönelik ekler tespit edilerek (bkz. Tablo 1) kip eklerinin sözlükselleşmesinde hangi eklerin dikkate alınacağı belirlenmiştir.

Tablo 1. Eski Türkçenin Kollarında Kip Eklerinin Dağılımı

Kipler	Ekler	Köktürkçe	Eski Uygurca	Karahanlıca
Görülen Geçmiş Zaman 1. Tip Kip Eki	{-DX}	+	+	+
Görülen Geçmiş Zaman 2. Tip Kip Eki	{-yUk}	-	+	-
Öğrenilen Geçmiş Zaman Kip Eki	{-mXş}	+	+	+
Geniş-Şimdiki Zaman Olumlu Kip Eki	{-(X)r}	+	+	+
Geniş-Şimdiki Zaman Olumsuz Kip Eki	{-mAz}	+	+	+
Gelecek Zaman 1. Tip Kip Eki	{-DAçI}	+	-	-
Gelecek Zaman 2. Tip Kip Eki	{-çI}	+	-	-
Gelecek Zaman 3. Tip Kip Eki	{-sIk}	+	-	-
Gelecek Zaman 4. Tip Kip Eki	{-gAy}	-	+	+
Gelecek Zaman 5. Tip Kip Eki	{-gA}	-	+	+
Gelecek Zaman 6. Tip Kip Eki	{-GU}	-	-	+
Gelecek Zaman 7. Tip Kip Eki	{-gAlIr}	-	-	+

Şart 1. Tip Kip Eki	{-sAr}	+	+	-
Şart 2. Tip Kip Eki	{-sA}	-	-	+
Gereklilik 1. Tip Kip Eki	{-GU (ol / kergek)}	-	+	+
Gereklilik 2. Tip Kip Eki	{-mİş kergek}	-	-	-
Gereklilik 3. Tip Kip Eki	{-mAk kergek}	-	-	-
İstek Kip Eki	-	-	-	-
Emir Kipi 1. Tekil Kişi	{-AyIn}	+	+	+
Emir Kipi 2. Tekil Kişi	{Ø, -gIl}	+	+	+
Emir Kipi 3. Tekil Kişi	{-Ø, -zUn}	+	+	+
Emir Kipi 1. Çokluk Kişi	{-AlIn / -AlIm}	+	+	+
Emir Kipi 2. Çokluk Kişi	{-ŋ, -ŋlAr}	+	+	+
Emir Kipi 3. Çokluk Kişi	{-zUnlAr}	-	+	+

3. Tablo 1’de Eski Türkçenin alt kollarında (Köktürk, Eski Uygur, Karahanlı) fiil çekim eklerinden olan kip ve zaman eklerinin dağılımı görülmektedir. Buna göre şu sonuçlara ulaşılmaktadır:

- i. Tablodan elde edilen verilere göre geçmiş zaman işaretleyicilerinden {-DX} ve {-mXş} eklerinin Eski Türkçenin tüm kollarında kullanımı görülmektedir. Ancak {-yUk} ekinin kullanımı yalnızca Eski Uygurca döneminde görülmektedir. Bu bilgiye istinaden ekin kullanımına dair birkaç örnek dışında örnek cümle bulunamamaktadır.
- ii. Dönemde ortak kullanımı görülen bir diğer zaman ise geniş-şimdiki zaman kip işaretleyicisinin olumlu ve olumsuz biçimleridir: {(X)r}, {-mAz}.
- iii. Eski Türkçe döneminde gelecek zaman kip ekinin yedi işaretleyicisi bulunmaktadır. Bunlardan {-DAçI}, {-çI} ve {-sIk} ekleri Köktürkçe döneminde kullanılırken bahsi geçen eklerin Eski Uygurcada ve Karahanlıcada kullanımı görülmemektedir. Buna nazaran yine gelecek zaman işaretleyicilerinden {-gAy} ve {-gA} kip ekleri Eski Uygurcada ve Karahanlıcada kullanılırken Köktürkçede kullanılmamaktadır. {-GU} ve {-gAlIr} ekleri de yalnızca Karahanlıcada kullanılan fiil çekim ekleridir.
- iv. Eski Türkçe döneminde kullanılan kip ve zaman eklerinden biri de şart kipidir. Eski Türkçe döneminde şart kipinin iki işaretleyicisi bulunmaktadır 1. tip işaretleyicisi {-sAr} eki Köktürkçe ve Eski Uygurcada çekimlenirken Karahanlıcada 2. tip şart kip işaretleyicisi {-sA} ekinin çekimlendiği görülmektedir.

- v. Eski Türkçe döneminde gereklilik kip ekinin üç tip işaretleyicisi bulunmaktadır. Bu üç tip kip ekinden ikisinin (-mİş kergek, -mAk kergek) çekimine dair kaynaklarda örnek cümle tespit edilememiştir. Ancak {-GU (ol / kergek)} biçimindeki gereklilik kip ekinin Eski Uygurcada ve Karahanlıcada çekimlendiği cümleler bulunmaktadır.
- vi. Eski Türkçede istek kipine dair bir işaretleyici tespit edilememektedir. Dolayısıyla Köktürk, Eski Uygur ve Karahanlı dönemlerinde istek kip ekinin çekimlendiğine dair cümle örneği tespit edilememektedir.
- vii. Eski Türkçede emir kipinin işaretleyicileri şahıslara göre farklı eklerle çekime girmektedir. Emir kipinin şahıslara göre çekimi Eski Türkçenin tüm alt kollarında görülmektedir.
4. Derlem üzerinden yapılan taramalar neticesinde hangi kip eklerinin hangi dönemde sözlükselleştiği ya da diğer bir ifadeyle sözlükselleşmenin hangi dönemde daha fazla gerçekleştiği Tablo 2’de gösterilmektedir.

Tablo 2. Eski Türkçenin Kollarında Sözlükselleşen Kip Eklerinin Dağılımı

Kipler	Ekler	Köktürkçe	Eski Uygurca	Karahanlıca
Görülen Geçmiş Zaman 1. Tip Kip Eki	{-DX}	+	+	+
Görülen Geçmiş Zaman 2. Tip Kip Eki	{-yUk}	-	+	-
Öğrenilen Geçmiş Zaman Kip Eki	{-mXş}	+	+	+
Geniş-Şimdiki Zaman Olumlu Kip Eki	{-(X)r}	+	+	+
Geniş-Şimdiki Zaman Olumsuz Kip Eki	{-mAz}	-	+	-
Gelecek Zaman 1. Tip Kip Eki	{-DAçI}	-	+	-
Gelecek Zaman 2. Tip Kip Eki	{-çI}	-	+	-
Gelecek Zaman 3. Tip Kip Eki	{-sIk}	+	-	-
Gelecek Zaman 4. Tip Kip Eki	{-gAy}	-	-	-
Gelecek Zaman 5. Tip Kip Eki	{-gA}	-	-	-
Gelecek Zaman 6. Tip Kip Eki	{-GU}	-	-	-
Gelecek Zaman 7. Tip Kip Eki	{-gAlIr}	-	-	-
Şart 1. Tip Kip Eki	{-sAr}	-	-	-
Şart 2. Tip Kip Eki	{-sA}	-	-	-
Gereklilik 1. Tip Kip Eki	{-GU (ol / kergek)}	-	-	-
Gereklilik 2. Tip Kip Eki	{-mİş kergek}	-	-	-
Gereklilik 3. Tip Kip Eki	{-mAk kergek}	-	-	-
İstek Kip Eki	-	-	-	-
Emir Kipi 1. Tekil Kişi	{-AyIn}	-	-	-

Emir Kipi 2. Tekil Kişi	{Ø, -gII}	-	-	-
Emir Kipi 3. Tekil Kişi	{-Ø, -zUn}	-	-	-
Emir Kipi 1. Çokluk Kişi	{-Allı / -Allım}	-	-	-
Emir Kipi 2. Çokluk Kişi	{-ı, -ıAr}	-	-	-
Emir Kipi 3. Çokluk Kişi	{-zUnAr}	-	-	-

5. Tablo 2’de Eski Türkçenin alt kolları olan Köktürk, Eski Uygur ve Karahanlı dönemlerinde fiil kip eklerinin sözlükselleşmeye bağlı dağılımı yer almaktadır. Tabloya göre şu sonuçlara ulaşılmaktadır:

- i. Tablodan hareketle Eski Türkçede fiil kiplerinde sözlükselleşmenin yalnızca bildirme kip eklerinde görüldüğü anlaşılmaktadır. Tasarlama kiplerinin hiçbirinde sözlükselleşmeye uğramış bir sözcük tespit edilememiştir. Bildirme kipleri olayı ve zamanı net bir şekilde karşılayan kip ve zaman ekleridir. Ancak tasarlama kipleri ihtimal, tasarı anlamları taşımasının yanı sıra kesinlik bildirmediğinden dolayı sözlükselleşmenin bu kip eklerinde görülmediği düşünülebilmektedir.
- ii. Geçmiş zaman kip eklerinden olan görülen geçmiş zaman 1. tip kip işaretleyicisi {-DX}, öğrenilen geçmiş zaman kip işaretleyicisi {-mXş} ve geniş-şimdiki zaman olumlu kip işaretleyicisi {-(X)r} ekleri Eski Türkçenin tüm alt kollarında sözlükselleşmeye uğramış kip ekleridir.
- iii. Köktürkçede gelecek zaman 3. tip kip işaretleyicisi {-sIk} ekinin sözlükselleşmiş sözcükleri tespit edilmektedir.
- iv. Eski Uygurcada sözlükselleşmeye bağlı kelime türetilmesine katkısı olan üç kip eki daha bulunmaktadır: {-mAz}, {-DAçI}, {-çI}.

6. Tablo 1 ve Tablo 2’deki verilerden hareketle derlem temelli taramalar sonucu Eski Türkçe döneminde 113 sözcüğün sözlükselleşme yöntemi kullanılarak Eski Türkçenin söz varlığında yer edindiği tespit edilmiştir.

7. Eski Türkçenin kollarında sözlükselleşen bildirme ve tasarlama kip eklerinin sayısal dağılımı Tablo 3’te gösterilmektedir.

Tablo 3. Eski Türkçenin Kollarında Sözlükselleşen Bildirme Kip Eklerinin Sayısal Dağılımı

Kipler	Ekler	Köktürkçe	Eski Uyğurca	Karahanlıca
Görülen Geçmiş Zaman 1. Tip Kip Eki	{-DX}	1	1	10
Görülen Geçmiş Zaman 2. Tip Kip Eki	{-yUk}	0	2	0
Öğrenilen Geçmiş Zaman Kip Eki	{-mXş}	3	27	18
Geniş-Şimdiki Zaman Olumlu Kip Eki	{-(X)r}	2	5	2
Geniş-Şimdiki Zaman Olumsuz Kip Eki	{-mAz}	0	9	0
Gelecek Zaman 1. Tip Kip Eki	{-DAçI}	0	28	0
Gelecek Zaman 2. Tip Kip Eki	{-çI}	0	1	0
Gelecek Zaman 3. Tip Kip Eki	{-slk}	4	0	0
Gelecek Zaman 4. Tip Kip Eki	{-gAy}	0	0	0
Gelecek Zaman 5. Tip Kip Eki	{-gA}	0	0	0
Gelecek Zaman 6. Tip Kip Eki	{-GU}	0	0	0
Gelecek Zaman 7. Tip Kip Eki	{-gAlIr}	0	0	0
Şart 1. Tip Kip Eki	{-sAr}	0	0	0
Şart 2. Tip Kip Eki	{-sA}	0	0	0
Gerekliklik 1. Tip Kip Eki	{-GU (ol / kergek)}	0	0	0
Gerekliklik 2. Tip Kip Eki	{-mIş kergek}	0	0	0
Gerekliklik 3. Tip Kip Eki	{-mAk kergek}	0	0	0
İstek Kip Eki	-	0	0	0
Emir Kipi 1. Tekil Kişi	{-AyIn}	0	0	0
Emir Kipi 2. Tekil Kişi	{Ø, -gIl}	0	0	0
Emir Kipi 3. Tekil Kişi	{-Ø, -zUn}	0	0	0
Emir Kipi 1. Çokluk Kişi	{-Allı / -Allm}	0	0	0
Emir Kipi 2. Çokluk Kişi	{-ı, -ıAr}	0	0	0
Emir Kipi 3. Çokluk Kişi	{-zUnAr}	0	0	0

8. Tablo 3'te yer alan verilere istinaden Eski Türkçede sözlükselleşme yönteminin kullanımına yönelik şu tespitlere yer verilebilir:

- Eski Türkçenin tüm alt kollarında görülen geçmiş zaman 1. tip işaretleyicisi olan {-DX} ekinin sözlükselleşerek ürettiği 12 sözcük tespit edilmiştir. Bunlardan 1'i (*ögürdü*) Köktürkçe, 1'i (*ögdı*) Eski Uyğurca, 10'u (*egdi, ekindi, ewdindi, kazındı, kömündi, ögdı, saçındı, süzündi, umdu, üdründi*) Karahanlıcaya aittir.
- Görülen geçmiş zaman 2. tip işaretleyicisi olan {-yUk} ekinin sözlükselleşme sonucu türettiği sözcüğe yalnızca Eski Uyğurca döneminin kaynaklarında yer almaktadır. Eski Uyğurcada {-yUk} ekiyle sözlükselleşerek türemiş 2 (*bulganyuk, sıyuk*) sözcük bulunmaktadır.

- iii. Öğrenilen geçmiş zaman kip işaretleyicisi {-mXş} ekini Eski Türkçenin tüm alt kollarında (Köktürk, Eski Uygur, Karahanlı) sözlükselleşme yöntemi ile sözcük türettiği görülmektedir. Bu sözcüklerden 3'ü (*barmış, ermiş, kalmış*) Köktürkçe, 27'si (*alkatmış, arımış, artamış, amrılmış, ärtmiş, azmış, barmış, bermiş, bulganmış, içmiş, kötrülmüş, odınmış, ootka çöklämiş, ögmüş, ögütmiş, solalmış beklelmüş, tanmış, tarımış, temiş, tegmiş, tugmış, tuyunmış, tügmiş, utmuş, üdrülmüş (ödrülmüş), yarlıkamış, yimiş*) Eski Uygurca, 18'i (*bitilmiş, bitinmiş, buyrulmuş, keçmiş, kirtgünmüş, korkmuş, kurtulmuş, ögdülmüş, ökünmüş, ölmüş, suvsamış, taplanmış, törütmiş, tügmiş, usukmuş, yemiş, yıratılmış, yumşanmış*) Karahanlıcaya ait olmak üzere öğrenilen geçmiş zaman kip eki ile sözlükselleşmiş toplam 48 sözcük tespit edilmiştir.
- iv. Eski Türkçenin tüm alt kollarında geniş-şimdiki zaman kip işaretleyicisi olan {- (X)r} ekinin sözlükselleşme ile sözcük türettiği tespit edilmektedir. Köktürkçede 2 (*barur, erür*), Eski Uygurcada 5 (*kayınar, közünür, sevet, tapınur, yaraşur*), Karahanlıcada 2 (*batar, kaynar*) olmak üzere 9 sözcüğün sözlükselleşme yöntemi ile türetildiği görülmektedir.
- v. Geniş-şimdiki zamanın olumsuz kip işaretleyicisi {-mAz} ekinin yalnızca Eski Uygurca kaynaklarda 9 (*artamaz, ermez, bor içmez, buldukmaz, buzulmaz, körmez, közünmez, ölmez otı, yaramaz*) sözcükte sözlükselleşerek sözcük ürettiği saptanmıştır.
- vi. Eski Türkçe döneminde geniş-şimdiki zaman kip ekine dair toplam (olumlu-olumsuz) 18 sözcüğün sözlükselleşme sonucu söz varlığına eklendiği tespit edilmiştir.
- vii. Eski Türkçe döneminin gelecek zaman 1. tip işaretleyicisi olan {-DAçI} ekinin yalnızca Eski Uygurca 28 (*açtaçı, aşadaçı, bilteçi, ävirdäçi, içtäçi, katıglantaçı, kertgündäçi, kıltaçı, körtäçi, kundaçı, küzetdeçi, nomlataçı, ögrätintäçi, ölürdäçi, ötäçi, sözlädäçi, tanuklataçı, tapındaçı, tartdaçı, tägintäçi, tugdaçı, turgurdaçı, uladaçı, utsukdaçı, ülädäçi/üledäçi, yağıtdaçı, yavalturtaçı, yetäçi*) sözcükte sözlükselleşerek sözcük türettiği tespit edilmiştir.
- viii. Gelecek zaman 2. tip kip işaretleyicisi {-çI} ekinin de yine Eski Uygurcada 1 (*otaçı*) sözcükte sözlükselleştiği görülmektedir.

- ix. Eski Türkçenin gelecek zaman 3. tip kip işaretleyicisi olan {-sık} ekinin de yalnızca Köktürkçede 4 (*açsık, batsık, tosık, togsık*) sözcükte sözlükselleşmeye uğradığı görülmektedir.
- x. Eski Türkçe döneminde gelecek zaman kip işaretleyicilerinin toplam 33 sözcükte sözlükselleştiği tespit edilmiştir.

9. Derlemde sözlükselleştiği tespit edilen sözcüklerin Eski Türkçenin kollarına göre dağılımı ise şu şekildedir:

Tablo 4. Eski Türkçenin Alt Kollarında Sözlükselleşmiş Sözcük Sayısı

	Köktürkçe	Eski Uygurca	Karahanlıca	Toplam
Fiil Kip ve Zaman Eklerinin Sözlükselleşmesi	10	74	30	114

10. Yapılan tarama çalışmalarından hareketle sözlükselleşme sonucu türetilen sözcüklerin, sözlükselleştikten sonra çekim eklerini ya da yapım eklerini aldıkları görülmektedir. Bu durum Tablo 5, Tablo 6 ve Tablo 7’de gösterilmiştir.

- i. Tablo 5’te Köktürkçede sözlükselleşen sözcüklerin aldıkları eklere göre dağılımı görülmektedir. 4 sözcükte çekim eki kullanımı görülürken, yapım eki kullanımına rastlanmamaktadır.

Tablo 5. Köktürkçede Sözlükselleşen Sözcüklerin Aldıkları Eklere Göre Dağılımı

Köktürkçe	Yalın Hal	Çekim Eki	Yapım Eki
<i>ögür + dü</i>		+	
<i>er + miş</i>	+		
<i>bar + mış</i>	+		
<i>kal + mış</i>		+	
<i>er + ür</i>	+		
<i>bar + ur</i>	+		
<i>aç + sık</i>	+		
<i>bat + sık</i>		+	
<i>to + sık</i>	+		
<i>tog + sık</i>		+	
Toplam	6	4	0

- ii. Tablo 6’da Eski Uygurcada sözlükselleşme yöntemi ile türeyen sözcüklerin aldıkları eklere göre dağılımı görülmektedir. 47 sözcükte çekim eki 1 sözcükte ise yapım eki kullanımı görülmektedir.

Tablo 6. Eski Uygurcada Sözlükselleşen Sözcüklerin Aldıkları Eklere Göre Dağılımı

Eski Uygurca	Yalın Hal	Çekim Eki	Yapım Eki
<i>ög + di</i>		+	
<i>bulgan + yuk</i>	+		
<i>sı + yuk</i>		+	
<i>alkat + mış</i>	+		
<i>arı + mış</i>		+	
<i>arta + mış</i>	+		
<i>amrıl + mış</i>		+	
<i>ert + mış</i>		+	
<i>az + mış</i>		+	
<i>bar + mış</i>		+	
<i>ber + mış</i>		+	
<i>bulgan + mış</i>		+	
<i>iç + mış</i>	+		
<i>kötrül + mış</i>		+	
<i>odin + mış</i>		+	
<i>ootka çökle + mış</i>		+	
<i>ög + mış</i>	+		
<i>ögüt + mış</i>	+		
<i>solal + mış</i>	+		
<i>beklel + mış</i>			
<i>tan + mış</i>	+		
<i>tarı + mış</i>	+		
<i>te + mış</i>		+	
<i>teg + mış</i>		+	
<i>tug + mış</i>		+	
<i>tuyun + mış</i>		+	
<i>tüg + mış</i>	+		
<i>ut + mış</i>		+	
<i>üdrül + mış</i>	+		
<i>yarlıka + mış</i>		+	
<i>ye + mış</i>		+	+
<i>kayın + ar</i>	+		
<i>közün + ür</i>		+	
<i>sev + er</i>	+		
<i>tapın + ur</i>	+		
<i>yaraş + ur</i>		+	
<i>arta + maz</i>	+		
<i>er + mez</i>		+	
<i>bor iç + mez</i>		+	
<i>bulduk + maz</i>	+		

<i>buzul + maz</i>	+		
<i>kör + mez</i>	+		
<i>közün + mez</i>		+	
<i>öl + mez oti</i>		+	
<i>yara + maz</i>	+		
<i>aç + taçı</i>	+		
<i>aşa + daçı</i>		+	
<i>bil + teçi</i>		+	
<i>evir + deçi</i>		+	
<i>iç + teçi</i>		+	
<i>katıglan + taçı</i>		+	
<i>kertgün + deçi</i>		+	
<i>kıl + taçı</i>		+	
<i>kör + teçi</i>		+	
<i>kun + daçı</i>		+	
<i>küzet + deçi</i>		+	
<i>nomla + taçı</i>		+	
<i>öğretin + teçi</i>		+	
<i>ölür + deçi</i>	+		
<i>ö + teçi</i>	+		
<i>sözle + deçi</i>		+	
<i>tanukla + taçı</i>	+		
<i>tapın + daçı</i>		+	
<i>tart + daçı</i>		+	
<i>tegin + teçi</i>		+	
<i>tug + daçı</i>		+	
<i>turgur + daçı</i>	+		
<i>ula + daçı</i>		+	
<i>utsuk + daçı</i>		+	
<i>üle + deçi</i>	+		
<i>yagıt + daçı</i>		+	
<i>yavaltur + daçı</i>	+		
<i>ye + teçi</i>		+	
<i>ota + çı</i>		+	
Toplam	26	47	1

iii. Tablo 7’de Karahanlıcada sözlükselleşme sonucu türemiş olan sözcüklerin aldıkları eklere göre dağılımı görülmektedir. 13 sözcükte çekim eki kullanımı görülürken, 1 yapım eki kullanımına rastlanmaktadır.

Tablo 7. Karahanlıcada Sözlükselleşen Sözcüklerin Aldıkları Eklere Göre Dağılımı

Karahanlıca	Yalın Hal	Çekim Eki	Yapım Eki
<i>eg + di</i>	+		
<i>ekin + di</i>	+		
<i>ewdin + di</i>	+		

<i>kazın + dı</i>	+		
<i>kömin + di</i>	+		
<i>ög + di</i>		+	
<i>saçın + dı</i>	+		
<i>süzün + di</i>	+		
<i>um + du</i>	+		
<i>üdrün + di</i>	+		
<i>bitil + miş</i>		+	
<i>bitin + miş</i>	+		
<i>buyrul + miş</i>	+		
<i>keç + miş</i>		+	
<i>kirtgün + miş</i>	+		
<i>kork + miş</i>	+		
<i>kurtul + miş</i>		+	
<i>ögdül + miş</i>	+		
<i>ökün + müş</i>		+	
<i>öl + miş</i>	+		
<i>suvsa + miş</i>		+	
<i>taplan + miş</i>	+		
<i>törüt + miş</i>		+	
<i>tüg + miş</i>		+	
<i>usuk + miş</i>		+	
<i>ye + miş</i>		+	+
<i>yıratıl + miş</i>		+	
<i>yumşan + miş</i>		+	
<i>bat + ar</i>		+	
<i>kay(ı)n + ar</i>	+		
Toplam	17	13	1

11. Buraya kadar işlenen ve yorumlanan verilerden hareketle Eski Türkçenin alt kollarında (Köktürk, Eski Uygur, Karahanlı) sözcük türetme yöntemlerinden biri olarak sözlükselleşmenin de yer aldığı anlaşılmaktadır. Bununla beraber sözlükselleşen sözcüklerle ilgili olarak birkaç hususa daha dikkat çekmekte fayda vardır:

iv. Tezde sunulan sözlükselleşme örnekleri ile yalnızca cümle içerisinde kullanılan söz varlığında yer edinmiş sözcüklerle sınırlıdır.

v. Özel isimlerin yapımında da sözlükselleşme yönteminin kullanıldığı görülmektedir (*Turmuş, Adırmış, Ögdülmiş* vb.).

vi. Karahanlı döneme ait verilerin bir kısmı yalnızca Dîvânu Lügati't-Türk'te tanıklandığı için bunlarda istenilen cümle örneklerine ulaşılammıştır. (bkz. 295, 296, 297 numaralı örnekler)

vii. Sözlükselleşmeyle türetilmiş sözcüklerin yapım ekleri⁵³ aldığı örnekler de tespit edilmiştir. Yapım eki almış bu sözcüklerin ortak özelliği aynı köke sahip olmasıdır. *ye-(mek)* fiil kökü sözlükselleştikten sonra (*yemiş*) hem {+IIg} hem de {+sIz} isimden isim yapım eklerini almıştır.

viii. Örneklerin pek çoğunda sözlükselleşmiş biçimler isim çekim⁵⁴ eklerini almıştır. (örnek: *ögürdü + m; ögdi + si + n; bermiş + i + n + tin*).

ix. Eski Türkçenin söz varlığına yönelik çalışmalarda sözlükselleşme sonucu türetilmiş sözcük olarak kullanımı görülen bazı madde başı verilere de rastlanabilmektedir. Ancak tespit edilen bu sözcüklere dair cümle örnekleri bu tezin derlemine oluşturan eserlerde tespit edilememiştir. Bununla beraber bu verilerin de bir listesini vermek, gelecekteki çalışmalar için faydalı olacaktır. İlgili kaynaklarda tespit edilen bu veriler yalnızca geniş-şimdiki zaman kipinin olumsuz çekiminin sözlükselleşmesiyle oluşmaktadır. İlgili sözlüklerde sözlükselleşme yöntemi görülmesine rağmen cümle örneği bulunamayan veriler şu şekilde gösterilebilir:

akıtmaz ‘akıtmaz’ | akıtmaz ‘nicht fließend lassend || akıtmaz’ HA 25; **ermez iş** ‘cinâyet’ | ermez iş ‘cinâyet’ ETS 81; **ät yemâz** ‘Vegetarier (auch für Mani stehend) || etyemez, vejetaryen’ | **ät yemâz** ‘Vegetarier (auch für Mani stehend) || etyemez, vejetaryen’ HA 126; **bürütüşmâz** ‘Kontaktlosigkeit || birbiriyle temas kurmama’ | **bürütüşmâz** ‘Kontaktlosigkeit || birbiriyle temas kurmama’ HA 213; **kamşamaz** ‘unerschütterlich || sarsılmaz’ | **kamşamaz** ‘unerschütterlich || sarsılmaz’ HA 327; **karımaz** nicht alternd || yaşlanmayan | **karımaz** ‘nicht alternd || yaşlanmayan’ HA 337; **ölmâz** ‘ölümsüz; Unsterblichkeit || ölümsüzlük’ | **ölmâz** ‘unsterblich || ölümsüz; Unsterblichkeit || ölümsüzlük’ HA 531; **ölmâz mähü** ‘unsterblich und ewig || ölümsüz ve ebedi’, **ölmâz öz (m)** ‘unsterbliche Seele || ölümsüz ruh’, **uzun özlüg yaşlıg ölmâz** ‘mit langem Leben und unsterblich || uzun ömürlü ve ölümsüz’ HA 813; **tägşilmâz** ‘değişmez, değiştirilemeyen’ | **tägşilmâz**

⁵³ bkz. Tablo 6, Tablo 7.

⁵⁴ bkz. Tablo 5, Tablo 6, Tablo 7.

‘unveränderlich || değişmez, değiştirilemeyen’ HA 691; **täprä-mäz** ‘unerschütterlich, unbeweglich || sarsılmaz, hareketsiz’ | **täprä-mäz** ‘unerschütterlich, unbeweglich || sarsılmaz, hareketsiz’ HA 700; **tıdı-lışmaz** ‘ungehindert || engelsiz’ | **tıdı-lışmaz** ‘ungehindert || engelsiz’ HA 712; **tuymaz** ‘unverständlich, uneinsichtig || anlayışsız, idrak etmeyen, akılsız, inatçı’ | **tuymaz** ‘unverständlich, uneinsichtig || anlayışsız, idrak etmeyen, akılsız, inatçı’ HA 767; **ukmaz** ‘idrak etmeyen, budala, anlayışlı değil’ | **ukmaz** ‘unverständlich, nicht einsichtig || idrak etmeyen, budala, anlayışlı değil’ HA 789; **yaraşmaz** ‘yakışık almaz, yakışmaz’ | **yaraşmaz** ‘yakışık almaz, yakışmaz’ EUTSV 389; **yaraşmaz** ‘yakışık almaz, yaraşmaz, yakışmaz’ EUTS 186; **yaraşmaz** ‘yakışı kalmaz, yakışmaz, yaraşmaz’ ETS 254; **yaraşmaz** ‘Tabu, Unpassendes, Nichtgeeignetsein, Nicht-Harmonieren || tabu, uymayan bir şey, uymama; unpassend || uymayan’ HA 867; **yetmāz** ‘yeterli olmayan, yetersiz’ | **yetmāz** ‘nicht ausreichend, insuffizient || yeterli olmayan, yetersiz’ HA 895.

- x. Eski Türkçenin kollarında aynı kökten sözlükselleşmeye uğramış, bir başka ifadeyle kökteş sözcüklere de rastlanmaktadır:
- ög-(mek)* fiili Eski Türkçenin alt kollarından olan Eski Uygurca ve Karahanlıcada ortak kullanıma sahiptir. Fiil iki dönemde de görülen geçmiş zaman 1. tip kip işaretleyicisi olan {-DX} ekini alarak *ögdi* “övgü, methiye” anlamına gelerek sözlükselleşmiştir. Aynı fiil Eski Uygurcada öğrenilen geçmiş zaman kip işaretleyicisini alarak (*ögmış* “övgü”) yine sözlükselleşmiştir.
 - bar-(mak)* ve *er-(mek)* fiilleri öğrenilen geçmiş zaman kip işaretleyicisi olan {-mXş} ekini alarak Köktürkçede *barmış*, *ermiş* “kalkınmış, müreffeh” anlamlarına gelen sözcüklerini oluşturmuştur. Aynı fiil kökleri Köktürkçede geniş-şimdiki zaman olumlu kip işaretleyicisi olan {-(X)r} ekini alarak *barur*, *erür* biçimlerinde yine “kalkınmış, müreffeh” anlamlarında kullanılan sözcükler türetmiştir. Dolayısıyla *bar-(mak)* ve *er-(mek)* fiil köklerinden sözlükselleşen sözcükler iki ayrı zaman ekinden oluşmalarına rağmen aynı anlamı taşımaktadır.
 - bulgan-(mak)* fiil kökü Eski Uygurcada görülen geçmiş zaman 2. tip kip işaretleyicisi olan {-yUk} ekini alarak *bulganyuk* “karışık, bulanık” anlamında

kullanılan sözcüğü oluşturmuştur. Aynı fiil kökü Eski Uygurcada öğrenilen geçmiş zaman kip işaretleyicisi olan {-mXş} ekini alarak *bulganmış* “bulanık, karışık” sözcüğünü de türetmiştir. Dolayısıyla *bulgan-(mak)* fiil kökü hem görülen geçmiş zaman hem de öğrenilen geçmiş zaman eki alarak sözlüksellemiş bir fiil köküdür.

- d. *tapın-(mak)* fiil kökü Eski Uygurcada geniş-şimdiki zaman kip işaretleyicisi {- (X)r} ekini alarak “hizmetçi” anlamına gelen *tapınur* sözcüğünü üretmiş olup aynı zamanda aynı fiil köküne gelecek zaman 1. tip kip işaretleyicisi olan {- DAçI} eki getirilerek “hizmet eden, hizmetçi” anlamına gelen *tapındaçı* sözcüğü türemiştir. Dolayısıyla Eski Uygurcada *tapın-(mak)* fiil kökü iki ayrı kip eki alarak sözlükselleşmiştir.
- e. *ye-(mek)* fiil köküne getirilen öğrenilen geçmiş zaman kip ekiyle fiil kökü sözlükselleşerek “meyve, yiyecek” anlamlarına gelen *yemiş* sözcüğü oluşmuştur. Bu sözlükselleşmenin hem Eski Uygurcada hem de Karahanlıca da sözlüksellemiş cümle örnekleri yer almaktadır.
- f. *közün- (mek)* fiil köküne Eski Uygurca döneminde hem geniş-şimdiki zaman olumlu kip işaretleyicisi olan {- (X)r} eki hem de olumsuz kip işaretleyicisi olan {-mAz} eki getirilerek sözlükselleştiği tespit edilmiştir. (*közün* + *ür* “1.şimdiki zaman; 2.görüntü”; *közün* + *mez* “1.görünmeyen, gizli (beden, vücut vb.); 2.şimdiki zamanda olmayan”)
- xi. Eski Türkçenin alt kollarında sözlükselleşme yöntemi ile türetilmiş 113 sözcükten 6’sının birden fazla anlamda kullanıldığı tespit edilmektedir. Bu sözcüklerin 5’i Eski Uygurcada, 1’i Karahanlıcada görülmektedir.
- a. Eski Uygurcada görülenler:
- *ögdi I* “övgü, öğüt”, *ögdi II* “medih, şarkı”
 - *ertmiş I* “geçmiş, geçen zaman, mazi”, *ertmiş II* “ölmüş, merhum”
 - *közünür I* “şimdiki zaman, görünen zaman”, *közünür II* “görüntü”
 - *sever I* “sevilen, sevgili”, *sever II* “sevimli, tatlı”, *sever III* “hitap anlamında sevgili”
 - *közünmez I* “görünmeyen, gizli (beden, vücut vb.)”, *közünmez II* “şimdiki zamanda olmayan, görünmeyen, ölmüş olan”

b. Karahanlıcada görülenler

- *yemiş I* “meyve”, *yemiş II* “yiyecek, içecek”

Sonuç olarak sözcük üretme yollarından biri olan sözlükselleşmenin, derlemden tespit edilen 113 örnekten hareketle Eski Türkçede de aktif olarak kullanıldığı görölmektedir. Türk dilinin farklı dönemlerinde de bu tür çalışmaların yapılması ya da mevcut çalışmaların Eski Türkçe verilerle kıyaslanmasıyla Türk dilinin tarihî sürecinde sözlükselleşmenin yeri ve gelişimi daha net ortaya konabilecektir.

KAYNAKLAR

- Ağca, F. (2019). *Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı Metin-Aktarma-Notlar-Dizin-Tıpkıbasım*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Akalın, Ş. H. (2014). Türkçede Eksilteli Yapıdan Sözlükselleşme, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. (31/2). 13-29.
- Akar, A. (2018). *Eski Türkçeden Oğuzcaya Saklantılar, Köktürk Yazısının Okunuşunun 125. Yılında Orhun'dan Anadolu'ya Uluslararası Türkoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı (I. Cilt)*. Kesit Yayınları.
- Arat, R. R. (1998). *Kutadgu Bilig*. Türk Tarih Kurumu.
- Arat, R.R. (1947). *Kutadgu Bilig I. Metin*. Millî Eğitim Basımevi.
- Arat, R.R. (1951). *Edib Ahmed B. Mahmud Yükneki Atebetü'l-Hakayık*. Ateş Basımevi.
- Arat, R.R. (1965). *Eski Türk Şiiri*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Arat, R.R. (1974). *Kutadgu Bilig II Çeviri*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Arat, R.R. (1974). *Kutadgu Bilig III İndeks*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Arat, R.R. (1991). *Eski Türk Şiiri*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Arıcan, A. (2018). *Uygurca Kolofonların Dili Üzerine Bir İnceleme*. [Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Aris, G. (2018). *Eski Uygurca Ölüler Kitabı Üzerine Bir Çeviri Denemesi*. [Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Arslan, H. Ç. (2021). Eski Uygur Mektuplarının Söz Varlığının Hakasça ile Karşılaştırılması - Ortak/İzlenebilir Sözler-. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*. (6/2). 746-787.
- Ata, A. (2019). *Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi -Rylands Nüshası-*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Atsız, M. (2021). *Eski Türkçe Dönemi Eserlerinden Tonyukuk Yazıtları, Irk Bitig ve Aç Bars Hikâyesi'nin Morfolojik ve Sentaktik Özellikleri*. [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü].

- Ayazlı, Ö. (2009). *Altun Yaruk Sudur VI. Kitap*. [Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Ayazlı, Ö. (2016). *Eski Uygurca Din Dışı Metinlerin Karşılaştırmalı Söz Varlığı*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aydın, E. (2015). *Yenisey Yazıtları*. Kömen Yayınları.
- Aydın, E. (2017). *Orhon Yazıtları*. Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Aydın, E. (2021). *Sibirya'da Türk İzleri Yenisey Yazıtları*. Kronik Kitap.
- Aydın, E. (2021). *Uygur Yazıtları*. Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Bang, W., Gabain, A. (1929). *Türkischen Turfan-Texte-I*. Akademie Der Wissenschaften.
- Bang, W., Gabain, A. (1929). *Türkischen Turfan-Texte-II*. Akademie Der Wissenschaften.
- Bang, W., Gabain, A. (1930). *Türkischen Turfan-Texte-III*. Akademie Der Wissenschaften.
- Bang, W., Gabain, A. (1930). *Türkischen Turfan-Texte-IV*. Akademie Der Wissenschaften.
- Bang, W., Gabain, A. (1931). *Türkischen Turfan-Texte-V*. Akademie Der Wissenschaften.
- Bang, W., Gabain, A., Rachmati, G.R. (1934). *Türkischen Turfan-Texte-VI*. Akademie Der Wissenschaften.
- Banguoğlu, T. (1989). *Eski Türkçe Üzerine*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Barat, K. (2000). *The Uygur-Turkic Biography of the Seventh-Century Chinese Buddhist Pilgrim Xuanzang Ninth and Tenth Chapters*. Bloomington. In: Research Institute for Inner Asian Studies.
- Barutçu Özönder, S. (1987). *Uygurca Sadāprarudita ve Dharmodgata Bodhisattva Hikâyesi*. [Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Barutçu Özönder, S. (1998). *Üç İtigsizler*. Türk Dil Kurumu.
- Baş, A. (2020). *Eski Uygurca Maitrisimit Nom Bitig'in Dili*. [Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Bayat, F., Aliyeva, M. (2020). *Eski Türkçe Sözlük*. Ötüken Neşriyat.

- Berbercan, M.T. (2013). *Eski Türkçe Bayagut Oğlu Otaçı Beg Hikâyesi*. Derin Yayınları.
- Bozkurt, F. (2015). Sözlükselleşme. *I. ve II. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı* (3). (109- 118).
- Caferoğlu, A. (1993). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Enderun Kitabevi.
- Civelek, Ö. (2005). *Dindışı Eski Uygurca Metinlerin Karşılaştırmalı Sözvarlığı*. [Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford At The Clarendon Press.
- Coq, A. v. Le (1922). *Türkische Manichaica aus Chotscho III*. APAW.
- Coq, L., Müller, K., Bang, W., Gabain, A., Rachmati, G.R., Thomsen, W. (1972). *Türkische Turfan-Texte I-VII*. Zentralantiquariat Der Deutschen Demokratischen Republik.
- Çağatay, S. (1945). *Altun Yaruk'tan İki Parça*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Çetin, E. (2020). *Altun Yaruk VII. Kitap*. Türk Dil Kurumu.
- Çetin, E. (2020). *Altun Yaruk VIII. Kitap*. Türk Dil Kurumu.
- Demirci, Ü. Ö. (2010). *Eski Türkçe'de Fiiller*. [Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü].
- Demirci, Ü.Ö. (2014). *Eski Uygurca Dört Çatik*. Kesit Yayınları.
- Demirci, Ü.Ö. (2021). *Eski Uygurca Fo ding xin da tuo luo ni*. Kesit Yayınları.
- Doğan, A. (2022). *Eski Uygurca Tantrik Bir Metin: Avalokiteśvara-Sādhana*. [Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Doğan, İ., Usta, Z. (2014). *Eski Uygur Türkçesi Söz Varlığı Sözlük Gramatikal Dizin*. Altınpost Yayıncılık.
- Elmalı, M. (2015). *Eski Uygurca Gramer Terimleri*. Kesit Yayınları.
- Elmalı, M. (2016). *Daśakarmapathāvadānamālā*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Elmalı, M. (2019). *Eski Uygurca Altı Dişli Fil Hikâyesi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Elmalı, M. (2022). *Eski Uygurca Dil Bilgisi Terimleri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, A.B. (2014). *Kutadgu Bilig Grameri*. Akçağ Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2015). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Akçağ Yayınları.
- Ercilasun, A.B., Akkoyunlu Z. (2016). *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*. Dergâh Yayınları.
- Ercilasun, A.B., Akkoyunlu, Z. (2020). *Divânu Lugâti 't-Türk*. Türk Dil Kurumu.
- Erdem Uçar, F. M. (2011). Çağatay Türkçesinde Eski Türkçenin İzleri. *Turkish Studies*. (6/1). 1827-1834.
- Gabain, A. (1954). *Türkische Turfan-Texte VIII*. Akademie Verlag.
- Gabain, A. (1959). Eski Türkçe'nin Yazı Dili. *TDAY Belleten*. 311-329.
- Gabain, A. (1959). *Türkische Turfan-Texte X*. Akademie Verlag.
- Gabain, A. (2003). *Eski Türkçenin Grameri*. Türk Dil Kurumu.
- Gabain, A., Winter, W. (1958). *Türkische Turfan-Texte IX*. Akademie Verlag.
- Gulcalı, Z. (2015). *Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan Aç Bars Hikâyesi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gulcalı, Z. (2021). *Altun Yaruk Sudur X. Kitap*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Güzel, S. (2013). Çuvaş Türkçesinde Sözcükleşme Örnekleri I: Çekimsiz Fiil Şekilleri ve Şekil-Zaman Ekleri ile Gerçekleşen Kalıplaşmalar. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*. (10/2). 81-111.
- Hacıeminoğlu, N. (2008). *Karahanlı Türkçesi Grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hamilton, J. (1986). *Manuscripts Ouïgours Du IX-X Siècle De Touen-Houang*. Peeters.
- Hamilton, J. R. (2020). *Prens Kalyanankara ve Papamkara Hikayesi*. Türk Dil Kurumu.
- Hazai, G., Zieme, P. (1971). *Fragments der uigurischen Version des in'gangjing mit den Gāthās des Meisters Fu nebst einem Anhang von Taijun Inokuchi*. Akademie Verlag.
- İsi, H. (2021). *Eski Türkçe Tantrik Bir Metin: Uṣṇīṣa Vijayā Dhāraṇī Sūtra*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- İzgi, Ö. (1987). *Uygurların Siyasi ve Kültürel Tarihi Hukuk Vesikalarına Göre*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

- Kaljanova, E. (2005). *Uygurca Dışastvustuk (Giriş-Metin-Çeviri-Dizin ve Tıpkıbasım)*. [Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü].
- Kara, G., Zieme, P. (1976). *Fragmente tantrischer Werke in uigurischer Übersetzung. Berliner Turfantexte VII*. Akademie Verlag.
- Kara, G., Zieme, P. (1977). *Die uigurischen Übersetzungen des Guruyogas, Tiefer Weg, von Sa-skya Paṇḍita und der Mañjuśrīnāmasaṃgīti. Berliner Turfantexte VIII*. Akademie Verlag.
- Karaayak, T. (2021). *Eski Uygurca Abitaki Metinlerinin Söz Varlığı (Giriş-Metin-Aktarma-Açıklamalar-Dizin)*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kasai, Y. (2008). *Die Uigurischen Buddhistischen Kolophone. Berliner Turfantexte XXVI*. Brepols.
- Kasai, Y. (2011). *Der Alttürkische Kommentar Zum Vimalakīrtinirdeśa-Sūtra. Berliner Turfantexte XXIX*. Brepols.
- Kaya, C. (1994). *Uygurca Altun Yaruk (Giriş-Metin-Dizin)*. Türk Dil Kurumu.
- Keskin, B. (2022). *Eski Uygur Türkçesi Hukuk Belgeleri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kılıç Cengiz, A. (2021). *Eski Uygur Dönemine ait Tantrik Bir Sitātapatrādhāraṇa*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1994). *Yazılı Devirlerdeki Gelişmelere Göre Eski Türkçenin Yaşı*. Türk Dil Kurumu. (353-370).
- Korkmaz, Z. (1995). Eski Türkçedeki Oğuzca Belirtiler, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*. (1). 629.
- Kök, A. (2004). *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi Tiem 731v-235v/2*. [Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Nadelyayev, V. M. vd. (1969). *Drevnetyurkskiy Slovar (Eski Türkçe Sözlük)*. Leningrad.
- Mirsultan, A. (2010). *Xuanzangs Leben und Werk*. Harrassowitz Verlag.
- Mirsultan, A. (2010). *Die alttürkische Xuanzang-Biographie IX*. Harrassowitz Verlag.
- Moriyasu, T. (2019). *Corpus Of The Old Uighur Letters From The Rastern Silk Roa., Berliner Turfantexte XLVI*. Brepols.
- Müller, F.W.K. (1920). *Uigurische Avadāna-Bruchstücke I-VIII*. APAW.

- Müller, F.W.K., Gabain, A. (1910). *Uigurica II*. Akademie der Wissenschaften.
- Müller, F.W.K., Gabain, A. (1945). *Çaştani Bey Hikâyesi*. S. Himran (çev.). Bürhaneddin Erenler Basımevi.
- Nalbant, M.V. (2008). *Divânü Lüğati't-Türk Grameri-I (İsim)*. Bilgeoğuz Yayınları.
- Oda, J. (2015). *A Study of the Buddhist Sūtra called Säkiz Yükmäk Yaruq or Säkiz Törlügin Yarumiş Yaltrimiş in Old Turkic*. Berliner Turfantexte XXXIII. Brepols.
- Oda, J., Zieme, P., Umemura, H., Moriyasu, T. (1993). *Sammlung Uigurischer Kontrakte I*. Osaka University.
- Oda, J., Zieme, P., Umemura, H., Moriyasu, T. (1993). *Sammlung Uigurischer Kontrakte II*. Osaka University.
- Orkun, H. N. (2011). *Eski Türk Yazıtları*. Türk Dil Kurumu.
- Ölmez, M. (1991). *Altun Yaruk III. Kitap 5. Bölüm (Suvarnaprabhasasutra)*. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.
- Ölmez, M. (1994). *Hsüan-Tsang'ın Eski Uygurca Yaşamöyküsü VI. Bölüm*. [Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Ölmez, M. (1998). Tibet Budizmine Ait Eski Uygurca Bahşi Ögdisi. *Festschrift für Klaus Röhrborn anlaseines 60. Geburtstags, 60. Doğum Yılı Dolayısıyla Klaus Röhrborn Armağanı*. Simurg. 261-293.
- Ölmez, M. (2018). *Uygur Hakanlığı Yazıtları*. BilgeSu Yayınları.
- Ölmez, M. (2021). *Köktürkçe ve Eski Uygurca Dersleri*. Kesit Yayınları.
- Özbay, B. (2019). *Huastuanift -Manihaist Uygurların Tövbe Duası*. Türk Dil Kurumu.
- Özçelik, K. (2020). *Eski Türk Şiiri'nin Sözlüğü*. [Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Özertural, Z. (1996). *Maniheist Uygur Metinlerinin Dil Özellikleri ve Sözvarlığı*. [Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Özertural, Z. (2008). *Der uigurische Manichäismus, Neubearbeitung von Texten aus Manichaica I und III von Albert v. Le Coq*. Wiesbaden.

- Öztürk, R. (2021). *Köktürkçe El Kitabı*. Palet Yayınları.
- Özyetgin, A. M. (2014). *İslam Öncesi Uygurlarda Toprak Hukuku*. Ötüken Neşriyat.
- Özyetgin, A.M. (2004). *Eski Türk Vergi Terimleri*. Köksav Yayınları.
- Rachmati, G.R. (1936). *Türkischen Turfan-Texte-VII 42 Texte Von G. R. Rachmati mit sinologischen Anmerkungen von W. Eberhard und Index*. APAW.
- Radloff, W. (1972). *Uigurische Sprachdenkmäler*. Biblo Verlag.
- Röhrborn, K. (1971). *Eine uigurische Totenmesse. Text, Übersetzung Kommentar, Berliner Turfan Texte II*. Akademie Verlag.
- Röhrborn, K. (1996). *Die alttürkische Xuanzang-Biographie VIII*. Harrassowitz Verlag.
- Röhrborn, K., Tas, A.R. (2005). *Spätformen des zentralasiatischen Buddhismus. Die Altuigurische Sitātapatrā-dhāraṇī*. Vandenhoeck & Ruprecht.
- Sarı, İ. (2015). *Türkçede Ekleme Dışı Sözcük Yapımı ve Sözlükselleşme*. [Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Semet, A. (2005). *Xuanzangs Leben und Werk, Teil 8 Lexikalische Untersuchungen zur Uigurischen Xuanzang-Biographie*. Harrossowitz Verlag.
- Shimin, G., Klimkeit, H.J. (1988). *Das Zusammentreffen Mit Maitreya*. Otto Harrassowitz.
- Shōgaito, M. (1991). *Studies in the Uighur Version of the Abhidharmakośabhāṣya-tīkā Tattvārthā Volume I Text, Translation, Commentary and Glossary*. Nakanishi Printing.
- Shōgaito, M. (1993). *Studies in the Uighur Version of the Abhidharmakośabhāṣya-tīkā Tattvārthā Volume II Text, Translation, Commentary and Glossary*. Nakanishi Printing.
- Shōgaito, M. (2003). *Uighur Manuscripts in St. Petersburg, Chinese Text in Uighur script and Buddhist Uighur texts*. Kyoto: Graduate School Of Letters Kyoto University.
- Shōgaito, M. (2008). *Uighur Abhidharma Texts: A Philological Study*. Shoukadoh.
- Shōgaito, M. (2014). *The Uighur Abhidharmakośabhāṣya -preserved at the Museum of Ethnography in Stockholm- Band 99*. Harrassowitz Verlag.

- Shōgaito, M., Tugusheva, L., Fujishiro, S. (1998). *Daśakarmapathāvadānamālā / The Daśakarmapathāvadānamālā in Uighur*. From the Collection of the St. Petersburg Branch of the Institute of Oriental Studies Russian Academy of Sciences.
- Şahin, C.C. (2019). *Eski Uygur Türkçesi Söz Varlığı*. [Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Şen, N. (2022). *Eski Uygur Hukuk Vesikalarının Söz Dizimi*. [Doktora Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Şen, S. (2017). *Körüm Bitig Eski Uygurca Fal Kitabı*. Kesit Yayınları.
- Şen, S. (2021). Eski Türkçenin Fosil Sözcükleri. *Yunus Emre-Mehmet Akif Armağanı Türk Dili Araştırmaları (1)*. 359-369.
- Şirin, H. (2020). *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Şirin, İ. (2014). *Uygur Sivil Dokümanlarının Söz Varlığı*. [Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Taş, İ. (2020). *Kutadgu Bilig’de Söz Yapımı*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin T. (2016). *Orhun Türkçesi Grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin T. (2020). *Orhon Yazıtları*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, Ş. (1992). *Eski Türkçe*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları. 69-119.
- Tekin, Ş. (2019). *Maytrisimit*. Türk Dil Kurumu.
- Tekin, T. (2004). *İrk Bitig Eski Uygurca Fal Kitabı*. Öncü Kitap.
- Tekin, T. (2019). *Kuanşi İm Puser*. Türk Dil Kurumu.
- Tezcan, S. (1974). *Das uigurische Insadi-Sūtra, Berliner Turfan Texte III*. Akademie Verlag.
- Tezcan, S. (1975). *Eski Uygurca Hsüan Tsang Biyografisi X. Bölüm*. (Doçentlik Tezi). Türk Dil Kurumu Kitaplığı.
- Tokyürek, H. (2018). *Altun Yaruk Sudur IV. Tegzinç*. Türk Dil Kurumu.
- Tokyürek, H. (2019). *Eski Uygur Türkçesinde Budizm ve Manihaizm Terimleri*. Türk Dil Kurumu.

- Uçar, E. (2009). *Altun Yaruk Sudur V. Kitap*. [Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Uçar, E. (2013). *Uygurca Altun Yaruk Sudur IX. Tezginç*. Dinozor Kitabevi Yayınları.
- Uzunkaya, U. (2020). *Budist Eski Uygur Edebiyatından İki Metin*. Kesit Yayınları.
- Uzunkaya, U. (2020). *Budizm'in Mahāyāna Ekolüne İlişkin Eski Uygurca Belgeler*. Kesit Yayınları.
- Uzuntaş, H. (2022). *Eski Uygur Türkçesinde Yer~Yir Belgeleri*. Paradigma Akademi.
- Ünlü, S. (2004). *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi Tiem 235v/3-450r7*. [Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Vér, M. (2019). *Old Ughur Documents Concerning The Postal System Of The Mongol Empire Berliner Turfantexte XLIII*. Brepols.
- Wilkins, J. (2001). *Die drei Körper des Buddha (trikāya). Berliner Turfantexte XXI*. Brepols.
- Wilkins, J. (2007). *Das Buch von der Sündentilgung: Edition des alttürkischbuddhistischen Kṣanti Kīlguluk Nom Bitig Teil 1-2. Berliner Turfantexte XXV*. Brepols.
- Wilkins, J. (2016). *Buddhistische Erzählung aus dem alten Zentralasien Edition der altuigurischen Daśakarmapathāvadāna-mālā. Berliner Turfantexte XXXVII*. Brepols.
- Wilkins, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen, (Altuigurisch – Deutsch – Türkisch) / Eski Uygurcanın El Sözlüğü, (Eski Uygurca – Almanca – Türkçe)*. Akademie der Wissenschaften zu Göttingen.
- Yakup, A. (2006). *Diśastvustik Eine altuigurische Bearbeitung einer Legende aus dem Catuspariṣat-sūtra*. Harrassowitz Verlag.
- Yakup, A. (2011). *Prajñāpāramitā Literature in Old Uyghur Teil 1-3. Berliner Turfantexte XXVIII*. Brepols.
- Yakup, A. (2016). *Altuigurische Aparimitāyus-Literatur und kleinere tantrische Texte. Berliner Turfantexte XXXVI*. Brepols.
- Yamada, N. (1993). *Sammlung Uigurischer Kontrakte Band 1-3*. Osaka University Press.
- Yıldırım, F. (2017). *İrk Bitig ve Orhon Yazılı Metinlerin Dili*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yıldırım, F., Aydın, E., Alimov, R. (2013). *Yenisey-Kırgızistan Yazıtları ve İrk Bitig*. BilgeSu Yayınları.

Yıldız, H. (2010). Halkın Dile Katkısına Örnek Olarak Türkçede Sözcük Yapmanın Alternatif Yolları Üzerine. *Dünya Dili Türkçe Sempozyumu* (3). 1033-1042.

Yunusoğlu, M.K. (2012). *Uygurca-Çince İdikut Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yücel Çetin, D. (2016). *Eski Türkçeden Türkiye Türkçesine Gelecek Zaman*. [Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü].

Zieme, P. (1975). *Manichäisch-türkische Texte Berliner Turfantexte V*. Akademie Verlag.

Zieme, P. (1985). *Buddhistische Stabreimdichtungen der Uiguren Berliner Turfantexte XIII*. Akademie Verlag.

Zieme, P. (1991). *Die Stabreimtexte der Uiguren von Turfan und Dunhuang*. Studien zur alttürkischen.

Zieme, P. (1996). *Altun Yaruq Sudur, Vorworte und das erste Buch, Berliner Turfantexte XVIII*. Brepols.

Zieme, P. (2000). *Vimalakīrtinirdeśasūtra. Berliner Turfantexte XX*. Brepols.

Zieme, P. (2005). *Magische Texte des uigurischen Buddhismus. Berliner Turfantexte XXIII*. Brepols.

Zieme, P., Kara, G. (1978). *Ein uigurisches Totenbuch. Nāropas Lehre in uigurischer Übersetzung von vier tibetischen Traktaten nach der Sammelhandschrift aus Dunhuang*. Akadémi Kiadó.

Тугушевой, Л.Ю. (2008). *Сутра Общины Белого Лотоса Тюркская Версия Транскрипция*. Восточная Литература

Elektronik Kaynaklar

Vorislamische alttürkische Texte. <https://vatec2.fkidg1.uni-frankfurt.de/vatecasp/Vatectexte.pdf>

<https://woerterbuchnetz.de/?sigle=UWB&lemid=A00372>

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı	Gamze YİĞİT
Yabancı Dili	
Orcid Numarası	0000-0003-0049-5704
Ulusal Tez Merkezi Referans Numarası	
Lise	Mecidiyeköy Anadolu Lisesi
Lisans	Ordu Üniversitesi
Yüksek Lisans	Ordu Üniversitesi
Mesleki Deneyim	Haluk Ündeğer Anadolu Lisesi (2023-2024)
Akademik Çalışmalar	1. 2.

